

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ŽURNĀLS

JOURNAL
OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

Juridiskā zinātne

Law

2

ISSN 1691-7677

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ŽURNĀLS

Nr. 2.

Juridiskā zinātne

Tiesību zinātnes nākotnei, 1

JOURNAL
OF THE UNIVERSITY OF LATVIA
No. 2

Law

Sciences of Law for Future, 1

UDK 34(051)
La 811

Latvijas Universitātes Žurnālu „Juridiskā zinātne”
(Journal of the University of Latvia „Law”)
finansē Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte.

Galvenais redaktors prof. *Dr. iur.* **Jānis Lazdiņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

Redkolēģija

Prof. *Dr. habil. iur.* **Kalvis Torgāns**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. *Ph. D.* **Pauls Varuls** (*Paul Varul*), Tartu Universitāte, Igaunija

Prof. *Dr. iur.* **Pēters Jervelaidis** (*Peeter Järvelaid*), Tallinas Universitāte, Igaunija

Prof. *Dr. iur.* **Valentija Liholaja**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. *Dr. iur.* **Naģežda Ņižņika** (*Надежда Нижник*), Sanktpēterburgas IM universitāte, Krievija

Prof. *Dr. iur.* **Sanita Osipova**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. *Dr. iur.* **Ingo Zaengers** (*Ingo Saenger*), Vestfāles Vilhelma universitāte, Minstere, Vācija

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Kaspars Balodis**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Daiga Rezevska**, Latvijas Universitāte, Latvija

Dr. iur. **Rainers Kempers** (*Rainer Kemper*), Vestfāles Vilhelma universitāte, Minstere, Vācija

Latviešu teksta literārā redaktore **Ruta Puriņa**

Anġļu tekstu literārais redaktors **Imants Mežaraups**

Maketu un vāka dizainu veidojusi **Ieva Tiltiņa**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2011

ISSN 1691-7677

Satura rādītājs / Contents

Diāna Apse	
Vertības, tiesību efektivitātes traucējumi un palīgavoti <i>Effectiveness of Law, Values and Subsidiary Sources of Law</i>	5
Gatis Bārdiņš	
Dialoga jēdziens un tā attiecināšana uz tiesas procesu <i>The Concept of Dialogue and Its Attribution to Judicial Process</i>	19
Edvīns Danovskis	
Publisko un privāto tiesību dalījuma ieviešana un nozīme Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas <i>Implementation and Content of the Public-Private Law Divide in Latvia after the Renewal of Independence</i>	27
Simona Doriņa	
Prezumpcija par valsts galvas politisko neatbildību <i>The Presumption that the Head of the State is Not Politically Responsible</i>	41
Rihards Gulbis	
Programmatūras tiesību attīstība Latvijā ES tiesību ietekmē <i>The Development of Software Law in Latvia under the Influence of EU Law</i>	51
Petra Janule	
Kriminālatbildības par slepkavību pilnveidošana <i>The Perfection of Penal Responsibility on a Murder</i>	65
Irēna Kalniņa	
Darbinieku aizsardzība uzņēmuma pārejas gadījumā <i>Protection of Employees in Transfer of Undertakings</i>	73
Irēna Kucina	
Starptautiskās privāttiesības Eiropas Savienības skatījumā <i>Private International Law in View of the European Union</i>	91
Gatis Litvins	
Tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību un strīdu risināšanu administratīvajā procesā <i>The Right to an Effective Remedy in Administrative Proceedings</i>	101
Vadims Mantrovs	
Intelektuālā īpašuma līgumu regulējuma modernizācija Latvijas Republikas Civillikumā <i>Modernisation of Regulation for Intellectual Property Contracts in the Civil Law of the Republic of Latvia</i>	115
Rada Matjušina	
Objektivitāte taisnīgas tiesas spriešanā <i>Impartiality in Judging</i>	129

Imants Muižnieks

- Publiskās un privātās partnerības tiesiskā regulējuma problēmjautājumi
Eiropas Savienības tiesību aspektā
*Legislation Challenges of Public-Private Partnerships
in the Aspect of European Union Law* 137

Laura Rozenberga

- Videi nodarītā kaitējuma tiesiskā regulējuma izmaiņas
Eiropas Savienības tiesību ietekmē
*The Changes of the Legal Regulation of the Environmental Damage
under the Impact of European Union Law* 149

Modrīte Vucāne

- Zemnieku aizbildnības institūta evolūcija Latgalē XIX gs. un XX gs. 20.–30. gados
*Evolution of the Institution of Peasants' Guardianship in Latgale
during the 19th Century and in the 1920s and 1930s* 159

Vērtības, tiesību efektivitātes traucējumi un palīgavoti

Effectiveness of Law, Values and Subsidiary Sources of Law

Mg. soc. zin. Diāna Apse

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore

E-pasts: Diana.Apse@lu.lv, tālrunis: 67034515

Publikācija veltīta vērtību un tiesību efektivitātes mijiedarbībai un izpausmei tiesību palīgavotos un tiesiskajā domā. Rakstā autore pētījusi atsevišķas tendences, kas padara tiesības neefektīvas un traucē tiesiskās domas attīstībai Latvijā. Publikācijā pētīta nestabilas tiesību prakses ietekme uz vērtību satura izpratni krīzes situācijā, kas uzskatāma par garīguma trūkuma izraisītu un izpaužas kā normatīvās ētikas vājināšanās. Autore secinājusi, ka tiesiskajā telpā vērojama juridiski etnocentriskā fenomena izpausme un aktualizējas varas dalīšanas izkropļojumi un nelietderīgi resursu tēriņi. Secināts, ka, attīstot tiesisko apziņu kā svarīgāko tiesību efektivitātes noteikšanas kritēriju, kas veido tiesību saturu, būtiski akcentēt morālo un kultūras vērtību nozīmi neatrauti no cilvēka dabas. Nekautrēties izvērtēt konservatīvās vērtības arvien no jauna. Līdz ar to pieaug juridiskās izglītības un juridiskās preses nozīme un atbildība. Šā brīža grūtību pretspēks sakņojas morālē, subsidiaritātē un solidaritātē, kas saistītas ar cilvēka cieņu.

Atslēgvārdi: tiesību neefektivitāte, juridiski etnocentriskais fenomens, palīgavoti, subsidiaritāte, solidaritāte.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	5
1. <i>Vērtības</i>	6
2. <i>Tiesību efektivitātes traucējumi</i>	6
3. <i>Juridiskais etnocentrisms un dabiskais likums</i>	8
<i>Kopsavilkums</i>	10
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	11
<i>Atsauces</i>	14
<i>Summary</i>	18

levads

Latvijā izjūt vērtību krīzes grūtības kā nespēju sabalansēt taisnīgumu, vienlīdzību un brīvību. Praksē uzdotie tiesību jautājumi ir jautājumi par vērtību aizsardzību. Taisnība ir morāles mēraukla, pēc kuras varam spriest par pareizu tiesību piemērošanu. Tiesību jautājuma uzdevējs sagaida, ka atbilde būs autoritatīva, pietiekama, skaidra un iedarbīga. Tiesību jautājuma uzdošana „iedarbina” iestāžu, tiesu tīmekli, kas savukārt ved pie jautājuma par tiesību un tiesu efektivitāti. Prognozējamu atbildi nodrošina tiesību avoti un palīgavoti, balstīti uz normatīvajiem etaloniem un

kultūru. Pētījuma mērķis ir aplūkot tiesību prakses stabilitātes ietekmes uz vērtību satura izpratni un nozīmi krīzes situācijā, apskatot aktuālas tiesu lietas, tās vērtējot filozofijas un tiesību socioloģijas aspektos. Izvirzīts mērķis pētīt arī citas atsevišķas tendences, kas padara tiesības neefektīvas un traucē tiesiskās domas attīstībai Latvijā.

1. Vērtības

Vērtības ir garīgas un materiālas reālijas, kas ļauj cilvēkiem apmierināt viņu vajadzības, vēlmes, intereses un liek piepūlēties, lai tās sasniegtu, iegūtu, saglabātu. Tiesības kā sociāla vērtība indivīda un kolektīva vērtību sistēmā ir cieši saistīta ar to, cik lielā mērā tiesības ietekmē indivīda vai kolektīva statusu un funkcionēšanu.¹

Vērtību satura izpratni palīdz veidot arī tiesību palīgavotos atrodamie autoritatīvie viedokļi, kuri izsver un konstruē sociālo realitāti.

Izmaiņas izpratnē par vērtību saturu var padarīt apšaubāmus iepriekš neapšaubītus novērtējumus un risinājumus visās jomā, bet jo īpaši jurisprudencē/tiesā. Tiesvedība nevar izvairīties no šādām izmaiņām ilgstoši, ja vien tā vēlas palikt saskaņā ar tiesisko un tikumisko apziņu.² Nolēmuma argumentācijā jāskaidro prakses maiņas iemesli, jāraksturo apstākļu maiņa, jādomā, kā nodrošināt tiesiskās palāvības aizsardzību, lai tā būtu saskaņā ar tiesiskas valsts principu. „Ja atkāpšanās no augstākas instances nolēmumā iekļautās atziņas būtu iespējama tikai tad, ja tās nolēmums ir pilnīgi nepamatots, kādreiz izteiktā atziņa nebūtu apstrīdama un pat neargumentēts spriedums iegūtu mūžīgu spēku, tas būtu pretrunā ar tiesiskas valsts principu.”³

Augstāku vērtību (principu) atzīšana tiesību praksē, tiesību zinātnē, likumdevēja darbībā pakāpeniski pārveido sabiedrības tiesisko apziņu pozitīvā virzienā. Tādēļ piemērs, ko veido autoritāte tiesību palīgavotos, – dialogs, patiesi centieni cienīt cilvēka personību un tieksme pēc vispārējā labuma, mērķtiecīga informācijas sasaiste ar morālajām un cilvēciskajām vērtībām, pamatojuma skaidrība arī visbūtiskāk ietekmē tiesiskās apziņas līmeni.

„Pamatu pamatos patlaban mēs nedzīvojam recesijā, tā nav klasiska ekonomiska krīze. Tā ir vērtību un tikumu krīze, to pastiprina un padara nozīmīgāku tas, ka šis ir globāls process, kurš notiek visā pasaulē. Vidē, kuras pamatā ir bailes un savtīgums, daži cilvēki ir nodrošinājuši ļoti grūtu dzīvi ļoti daudziem cilvēkiem.”⁴

Garīguma trūkuma izraisīta vērtību izpratnes krīze izpaužas kā normatīvās ētikas vājināšanās. Svarīgs stabilizators būtu sabiedrības priekšstāvju pozitīvs piemērs savā dzīvē. „Bez normatīviem etaloniem, bez vērtību sistēmas, bez kultūras, kā uzskata *Talkots Pārsons*, nav iespējama ne cilvēka personības izveide, ne sociālas sistēmas pastāvēšana.”⁵

2. Tiesību efektivitātes traucējumi

Tiesību neefektivitātes izpausme vērojama gadījumos, kad konstatējama nelietderīga tiesas resursu tērēšana, piemēram, pēc Satversmes tiesas pieņemtā sprieduma *pensiju lietā*.⁶ „Apollo” portālā redakcijas rakstā norādīts, ka politiķi zināja, ka pārkāpj Satversmi, un apzinājās, ka viņu pieņemtais lēmums neatbilst konstitūcijai, bet gan tā ir politiska vienošanās.⁷ „Tas nozīmē, ka kādreiz ignorē to, kas ierakstīts pamatlikumā,” secinājis intervētais G. Kūtris.⁸

Turklāt arī vēlākās lietas līdzīgos jautājumos liecina par nihilismu, jo Satversmes tiesa spiesta izskatīt vairākas lietas ar līdzīgu būtību, kuru tiesa likumdevējiem skaidroja jau pirmajā spriedumā „pensiju lietā”.⁹

Lietu ierosināšana un spriedumi t. s. *tiesnešu algu jautājumu lietās* norāda, ka tiek lietots draudīgais budžeta instrumentārijs un ignorēta tiesu varas neatkarībai nepieciešamā nodrošinājuma – neatkarīga budžeta – nozīme, tiesnešu algu piesaiste likumam, tiek mazināts tiesas prestižs un notiek tiesiskās palāvības pārkāpumi.¹⁰ Nolēmumos norādīts, ka terminēts algu samazinājums atbilst Satversmei.

2010. gada 18. janvārī Satversmes tiesa spriedumā lietā Nr. 2009-11-01¹¹ atzina tiesu varas neatkarības nepārvērtējamo nozīmi, nodrošinot konstitucionālo taisnīgumu; tika konstatēta varas dalīšanas principa neievērošana, tiesu varas neuzklausīšana (arī tādos palīgavotos un palīglīdzekļos kā likumprojekta anotācija) un Saeimas Juridiskā biroja atzinumā ietverto norādījumu par iespējamo Satversmes pārkāpumu ignorēšanu un risku un negatīvo seku neizvērtēšana, atzīstot to, ka, ar apstrīdētajām normām nosakot tiesnešu algu samazinājumu, nav ievērots solidaritātes princips.

Uz līdzīgu problēmu un citu iestāžu budžetu apdraudējumu norāda arī tāda palīglīdzekļa kā Satversmes tiesas 1. kolēģijas lēmumā par lietas ierosināšanu atrodamais pamatojums – kolēģija ir ierosinājusi lietu „Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otrās daļas un Tiesībsarga likuma 19. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 87. pantam” un vēlākais spriedums lietā.¹²

Tiesību neefektivitātes izpausme kā varas dalīšanas realizācijas izkropļojumi novērojami saistībā ar Administratīvās apgabaltiesas tiesneša Māra Vīganta iecelšana uz laiku par Augstākās tiesas (AT) Civillietu palātas tiesneša pienākumu izpildītāju. Tā ir pirmā reize tiesu vēsturē, kad AT tiesneša amatā uz laiku apstiprina Saeimas iepriekš noraidītu kandidātu.¹³ Tā izpaužas sociālā anomija sabiedrības institūtu savstarpējā sadarbībā.¹⁴

Runājot par tiesību patstāvīgo un palīgavotu mijiedarbību demokrātiskā valstī, tiek atzīts, ka demokrātiskā sistēma prasa tādu lēmumu pieņemšanu, kas harmonizē likuma tekstu un tā izstrādes materiālus, no vienas puses, ar morālajām tiesībām un vērtībām, un, no otras puses, ar brīvību un vienlīdzību. Demokrātiskajā sistēmā lēmumiem jābūt, cik vien iespējams, skaidri pamatotiem. Demokrātiskā sistēma neuzliek pienākumu bez ierunām sekot likumu tekstam un tā izstrādes materiāliem.¹⁵

Nestabilas ir tiesību prakses tendences Satversmes tiesas lietās, kas saistītas ar vides tiesību un teritoriālā plānojuma jautājumiem. Pieprasījums pēc tiesību pārbaudes vides un teritorijas plānojumu lietās Satversmes tiesā norāda uz taisnīguma principu, kas saistīts ar ētikas vērtību dimensiju (vides taisnīgums).¹⁶

Aplūkojot spriedumu lietā Nr. 2008-05-03 „Par Lažas pagasta padomes saistošo noteikumu Nr. 6 „Liepājas rajona Lažas pagasta teritorijas plānojums 2007.–2019. gadam” Teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumu 3.2.8. punkta piektās daļas „d” apakšpunkta un 3.10.6. punkta piektās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam”,¹⁷ saskatāma metodiskās pieejas **maina** (skatot mērķi, priekšmetu, kontekstu) salīdzinājumā ar *Limbažu lietu*.¹⁸ Satversmes tiesa 2007. gada 26. aprīļa spriedumā lietā Nr. 2006-38-03 norādījusi, ka tiesības uz īpašumu, ko privātpersonai garantē valsts, demokrātiskā tiesiskā valstī nav absolūtas. Pirmkārt, tiesības uz īpašumu sevī ietver arī īpašnieka sociālo pienākumu pret sabiedrību – īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Otrkārt, tiesības uz īpašumu var ierobežot. Izvērtējot lietas apstākļus, kā arī pieteikuma iesniedzēja un Limbažu pilsētas domes argumentus, tiesa secināja, ka apstrīdētajai normai ir leģitīms mērķis un pieteicēja tiesību ierobežojums ir samērīgs (ir ievērots saprātīgs līdzsvars starp personas un sabiedrības interesēm). Satversmes tiesa nosprieda, ka apstrīdētā norma atbilst Satversmei.¹⁹ Minētajā *Limbažu plānojuma* lietā izvēlēta izpētes shēma *Lažas spriedumā*

lietā Nr. 2008-05-03 un *Kanālmalas spriedumā* Nr. 2009-09-03 bija jāattīsta tālāk par samērīguma testu konstitucionāli aizsargāto vērtību izvērtēšanas virzienā.

Iepriekš minētajā Satversmes tiesas spriedumā Nr. 2008-05-03 šaubas rada nevis ceļš, kā tiesa nonāk līdz savam atzinumam, bet atziņas par to, kurām interesēm ir augstāks rangs un vērtības pamatojums.²⁰ Salīdzinājumam svarīgi aplūkot spriedumu lietā Nr. 2009-09-03 un K. Krūmas atsevišķās domas pie sprieduma lietā Nr. 2008-03-0,²¹ kur tiek aktualizēta augstu standartu nepieciešamība vides tiesību aizsardzībā.

Šo spriedumu sakarā būtu bijušas vēlamas tiesnešu atsevišķās domas (līdzīgi kā K. Krūmas atsevišķās domas pie sprieduma lietā Nr. 2008-03-03 „Par Rīgas domes 2006. gada 19. decembra saistošo noteikumu Nr. 67 „Teritorijas Maskavas ielā 264 (kadastra Nr. 01000780413) un Maskavas ielā bez numura (kadastra Nr. 01000781004) izmantošanas un apbūves noteikumi” atbilstību Teritorijas plānošanas likuma 3. panta 1. punktam, Aizsargjoslu likuma 37. panta pirmās daļas 4. punktam un Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam”) un arī debātes par doktrīnu.

Vides tiesību aizsardzības jomā nepieciešamā vērtējuma argumenti nav izprotami arī spriedumā *Dunikas Vēja parku* lietā Nr. 2010-48-03,²² kurā argumentācija tiek sākta kā vērtību jurisprudenci atbilstoša, bet secinājums ir interešu jurisprudences cienīgs, jo nekļūst saprotams, kāpēc personas interese pēc iespējas saglabāt vidi ir mazāk aizsargājama Satversmes 115. pantā nekā 105. pantā. Kāpēc garīgi un nemateriālai vērtībai paredzēts mazāks aizsardzības apjoms nekā materiālai? Nav norādīta normu piemērotājiem nepieciešamība izvīrīt stabilus kritērijus, kas noteiktu robežas kolidējošo aizsargāto vērtību realizācijā.

Tiesību prakse nestabilitāte noteiktās jomās rada situāciju, ka sprieduma prognozējamība bieži var būt pārmērīgi atkarīga no tiesneša personības/reputācijas kā viena no faktoriem, kas piešķir tai autoritatīvo spēku. Tas traucē konstitucionālo tiesību praksei kļūt par tiesību normu efektīvas piemērošanas paraugu.

3. Juridiskais etnocentrisms un dabiskais likums

Norbērs Rulāns (*Norbert Rouland*) pozitīvo tiesību juridiskās antropoloģijas raksturojumā ietver arī morāles prasību ievērošanu: „Cilvēci tehnokrātiskā un patērētāju civilizācijā nedrīkst padarīt par patēriņa un manipulāciju priekšmetu, to nosoda arī baznīcas mācība.”²³

Tādēļ cilvēka visaptverošas attīstības projekti nedrīkst ignorēt nākamās paaudzes, tiem jāveicina solidaritāte un tašnīgums starp paaudzēm, rēķinoties ar daudzveidīgām jomām – ekoloģisko, juridisko, ekonomisko, politisko un kultūras jomu.²⁴

Vide un cilvēks jāpasargā no pašiznīcināšanās. Sociālās normas māca cienīgi dzīvot un izturēties, cenšoties novērst tādas domāšanas un prakses pretrunas, kas pazemo cilvēku un kaitē sabiedrībai.

Necieņa pret sabiedrības kultūru noved pie rasisma. Sekas tam ir juridiski etnocentriskā fenomena izpausme.

Tiesību antropoloģijā to skaidro kā pārmērīgu tiesību atdalīšanu no likuma, valsti – no tiesībām, tātad valdošo kroplo gribu no tautas patiesajām vajadzībām, tādējādi salīdzināmā (pētāmā) sabiedrība netiek cienīta.²⁵ Vērojami arī entnokulturālo pretnostatījumu saasinājumi kā sabiedrības sadrumstalotības un protesta izpausme valstī, piemēram, 16. marta un 9. maija konfrontācijas.

Solidaritātes realitāte uzliek pienākumus. Kamēr no vienas puses tiek prasītas šķietamas, patvaļīgas un nebūtiskas tiesības, kā arī tas, lai šīs tiesības atzītu un veicinātu valstu struktūras, no otras puses lielai cilvēces daļai tiek liegtas un pārkāptas

elementāras pamattiesības.²⁶ Tiesību pārspilēšana noved pie pienākumu ignorēšanas. Līdz ar to zūd respekts pret tiesībām. Pienākumi ierobežo tiesības, jo uzliek antropoloģiskus un ētiskus rāmjus, kuros jāiekļaujas arī tiesībām, un tāpēc tās nekļūst par patvaļu. Savstarpēja pienākumu dalīšana mobilizē vairāk nekā vienīgi tiesību pieprasījums.²⁷ Tā izpaužas taisnīguma, vienlīdzības un brīvības principu dažādā izpratnē, pieprasījums un kolīzijas Latvijas tiesiskajā domā.

Interesanti, kā mainās principa būtība, kad to formulējot mēģina attīrīt no morāles vērtībām. Katra līmeņa principā būtu vēlams ielasīt principu raksturojošās kopējās vērtības.

Subsidiaritāte I – saskaņā ar subsidiaritātes principu jomās, kuras nav ekskluzīvas Savienības kompetencē, Savienība rīkojas tikai tad, ja dalībvalsts centieni vai reģionālie vai vietējie lēmumi nevar pietiekami labi īstenot paredzētās darbības mērķus, bet ierosinātās darbības mēroga vai seku dēļ tie ir labāk sasniedzami Savienības līmenī.²⁸

Autoresprāt, princips noteikti skatāms kopsakarā ar ESL 2. pantu: „Savienība ir dibināta, pamatojoties uz vērtībām, kas respektē cilvēka cieņu, brīvību, demokrātiju, vienlīdzību, tiesiskumu un cilvēktiesības, tostarp minoritāšu tiesības. Šīs vērtības dalībvalstīm ir kopīgas sabiedrībā, kur valda pluralisms, tolerance, taisnīgums, solidaritāte un kur nav diskriminācijas, kā arī valda cilvēšu un vīriešu līdztiesība” un ES Pamattiesību hartas Preambulas daļu: „Savienība balstās uz nedalāmām, universālām vērtībām – cilvēka cieņu, brīvību, vienlīdzību un solidaritāti; tās pamatā ir demokrātijas un tiesiskuma principi. Vislielāko uzmanību Savienība pievērš indivīdam, iedibinot Savienības pilsonību un izveidojot brīvības, drošības un tiesiskuma telpu.”

Subsidiaritāte II – katrs lēmums jāpieņem pēc iespējas tuvāk tiem, uz kuriem tas attiecas.²⁹

Subsidiaritāte III jāsaprot kā atbrīvošana, brīvība, līdzdalība ar atbildības uzņemšanos, respektējot personas cieņu, uzskatot to par subjektu, **kas vienmēr ir spējīgs citiem kaut ko dot**, savstarpējībā un mijiedarbībā, solidāri sadarbojoties attīstībai; šis princips vērsts pret aizbildnieciskām sociālām sistēmām.³⁰

Tehnoloģiski attīstītās sabiedrības nedrīkst jaukt savu tehnoloģisko attīstību ar iedomātu kultūras pārkumu, bet gan tām pašām reizēm no jauna jāatklāj aizmirstie tikumi, kas tām savulaik nodrošinājuši vēsturisku uzplaukumu.

Visās kultūrās ir īpašas un daudzveidīgas ētiskas sakritības, ko cilvēces ētiskā gudrība dēvē par dabisko likumu. Šis universālais morālais likums ir stingrs pamats jebkuram kultūras, reliģiskam, politiskam dialogam.³¹

Latvijas cilvēku vērtību saturs kopumā atbilst vispārcilvēciskiem sadzīves principiem, kas izriet no Dekaloga, uz kuriem balstās arī pozitīvie likumi.

Prasība pēc iekšējas un ārējas tikumības attiecināma arī uz tādiem aspektiem kā nepieciešamība pēc **tiesu kvalitātes, likumdevēja, izpildvaras kontroles**.³²

Svarīgi, kādu saturu ieliek jēdzienā „valstiskā domāšana” – īsredzīgo (rokļaižas) vai tālredzīgo (uz pamatvērtībām balstīto). Vai dabiskā likuma saturs kļuvis galēji liberāls? Godprātība ir nemainīga vērtība, kas balstīta uz taisnīgumu un spriestspēju visos laikos.

Pieminētajā stratēģijā redzam vienu no mērķiem – laimīgs cilvēks. Vai laime ir atbildīgas rūpes par tuvākajiem un gādība vispārības interesēs? T. Džefersons uzskatīja, ka ikvienam ir neatņemamas tiesības tiekties, lai pēc iespējas vairāk cilvēku sabiedrībā būtu laimīgi. Tas prasa cilvēka rūpes un gādību gan pašam par sevi, gan arī par sev tuvajiem un visu sabiedrību. Šādā kontekstā tiesības uz tiekšanos pēc laimes ir gan cilvēktiesību pamats, gan arī cilvēka dzīves mērķis, atbildīgu cilvēku pārdomāts lēmums, cīnoties par brīvību un neatkarību un ne tikai prasot tiesības sev, bet arī uzņemoties atbildību par sabiedrības nākotni. Eiropas cilvēktiesību katalogos

dzīvības un brīvības garantijas pēcāk guva plašu atspoguļojumu un izvērsumu. Savukārt tiesības uz tiekšanos pēc laimes Eiropa neatzina. Iespējams, tādēļ eiropeskajā tradīcijā tik nozīmīgs ir īpašums un tik maz ir bijis laimes. Arī latviskā pasaules uztverē galvenā vērtība ir savam kaktiņam, savam stūrītim zemes.³³ Vācu filozofs Vilhelms Šmids (*Vilhelm Schmid*) darbā „Laime” norāda, ka pietuvojies jauns laikmets – cits modernisms, kad strādās ar jēgu, nevis to izskaudīs. Šajā laikmetā runa būs par jaunu brīvi izraudzītu saistību pozitīvo brīvību (individuāla saistības pašam ar sevi, citiem, dabu, reliģiju, jaunu ekonomiku, lai saglabātu ekoloģiskās kopsakarības). Tad būs laimīgi cilvēki, kuriem nebūs iemeslu domāt par laimi, jo būs jātiek galā ar citiem izaicinājumiem.³⁴

Tālākais uzskaitījums: labklājīga valsts, ilgtspējīgs un veselīgs dzīvesveids, radoša, iecietīga un toleranta sabiedrība, sadarbībā radīta konkurētspēja un valsts kā ātrspējas partneris. Pēc apstiprināšanas Saeimā Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija kļuvusi par valsts galveno plānošanas instrumentu ar likuma spēku. Visi tuvākas un tālākas nākotnes stratēģiskās plānošanas un attīstības dokumenti tiks veidoti saskaņā ar šīs stratēģijas noteiktajiem virzieniem un prioritātēm.³⁵ Vai šādā dokumentā nebūtu jāfiksē morāles trūkums un sašķobītas identitātes problēma? Vai var pamanīt akcentētas rūpes par cilvēku, tā cieņu citam pret citu? Vai viegli būs vienoties par sociālo risku prognozēšanu un jaunām vērtībām, izmantojot šādu bāzes dokumentu un tālāko tiesību jaunradi? Šai dokumentā jāspēj formulēt arī nacionālās identitātes idejas, uzsvērt vēsturiskās atmiņas un pamatvērtību sistēmas pēctecību, valsts prioritāro galveno pamatvērtību uzskaitījumu, akcentējot nacionālajā politikā garīgās vērtības (piemēram, latviskās, ģimeniskās, kristīgās vērtības). Mistiskā transformācijas fāze. Ja reiz krīzes loģika ir transformācija, tad kurā virzienā? Godaprāta, kultūras, cilvēku nepieciešamību apmierināšanas virzienā? Vai, kā raksta R. Ķilis, „... būtiski spēt vienoties par tādiem risinājumiem, kas, iespējams, nav izdevīgi mums katram konkrēti un pašlaik, bet kas var sniegt kopīgu labumu”³⁶. Taču var arī nesniegt. Vai pārmērīga liberālisma pārspēks nav sagrāvis kārtību, ka Saeimai un valdībai jābūt instrumentiem sabiedrības rokās? Pasludinātā izvirzīšanās par līderi pieaugušo izglītībā ir demogrāfijas diktēta realitāte, tāpēc ir slavējami, ka plānošanas dokumentā ir akcentēta attieksmes maiņa pret izglītību un vienlīdzīga pieeja resursiem. Ko darīt ar mūsdienu studentu attieksmi? Jaunā paaudze atbildībai ir pienācīgi jāsatgavo, mācot radītāju–ražotāju kultūru. Tas vienlaikus palīdzētu novērst saimnieciski morālo pagrimumu un mazinātu politiskās varas bezatbildību.

Quid sunt leges sine moribus, quid sunt mores sine fide? Kas ir likumi bez tikumiem, kas ir tikumi bez ticības? Šā brīža krīzes situācija iestrēgusi starp divām filozofijām – dzīvības un nāves filozofiju. Kurai dosim priekšroku? Pārbaudes tests – sirdsapziņas mēraukla.

Kopsavilkums

Tiesību efektivitātes nodrošināšana saistībā ar tiesību palīgavotiem un palīgliczekļiem vērtību aspektā šobrīd izpaužas dažādi.

- ♦ Ar subjektīvo tiesību realizāciju, kad tiek sakārtota izpratne par objektīvo tiesību sistēmu, vienlaikus uzlabojot judikatūras tendences un kopainu.
- ♦ Palīgavotpalīgu/līdzekļu mijiedarbībā. Atsevišķu palīgavotos pausto ideju kritikā:
 - pretrunīgi vērtējamā judikatūrā, kura savukārt varētu veicināt tiesiskās debātes doktrīnā vai atsevišķu domu veidā;
 - atsevišķo domu mijiedarbībā ar citiem palīgavotiem.

- ◆ Tiesiskajā telpā vērojama juridiski etnocentriskā fenomena izpausme:
 - aktualizējas varas dališanas izkropļojumi;
 - nelietderīgi resursu tēriņi;
 - budžets kā tiesu varas neatkarības apdraudējums.
- ◆ Attīstot tiesisko apziņu kā svarīgāko no tiesību efektivitātes noteikšanas kritērijiem, kas veido tiesību saturu, svarīgi akcentēt morālo un kultūras vērtību nozīmi neatrauti no cilvēka dabas. Nekautrēties izvērtēt konservatīvās vērtības arvien no jauna. Līdz ar to pieaug juridiskās izglītības un juridiskās preses loma un atbildība.

Conscientia mille testes. Sirdsapziņa ir tūkstoš liecinieku vērta.

Šā brīža grūtību pretspēks sakņojas morālē, subsidiaritātē un solidaritātē, kas saistītas ar cilvēka cieņu. Patiesi efektīvas tiesības var būt tad, kad ikviens lēmuma pieņēmējs kā humāni un kulturāli domājošs cilvēks ar stipru morāli un dziļu nacionālo apziņu un atbildību pieņems lēmumus, paturot prātā prof. J. Endzelīna savulaik teikto: „Varenajiem nelieksimies, zemākajiem neliegsimies!”

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Pāvesta Benedikta enciklika, Pontifikālā padome taisnīgumam un mieram, Baznīcas sociālās mācības kopsavilkums, 451–487. lpp. Caritas in veritate. Rīga: KALA Raksti, 2009, 63. lpp.
2. *Langenbuhere, K.* Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana. Metodoloģisks pētījums par tiesnešu tiesību tālākveidošanu vācu civiltiesībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 180.–181. lpp.
3. *Larenz, K., Canaris, C. W.* Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 3. Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 1995, S. 114.
4. *Litvins, G.* Administratīvo tiesu efektivitāte Latvijā un Lietuvā. *Jurista vārds*, Nr. 20 (573), 2009, 19. maijs.
5. *Osipova, S.* Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 125. lpp.
6. Jānis Pāvils II. Vēstījums 2003. gada Vispasaules miera dienā, 5 AAS95 (2003), 343.
7. *Peczenik, A.* On Law and Reason. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1989, p. 41.
8. *Šmids, V. Laime.* Viss, kas jums par laimi jāzina, un kāpēc tā dzīvē nav vissvarīgākais. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 63.–64. lpp.
9. *Рулан, Н.* Юридическая антропология. Москва: Норма, 2000, с. 262.

Uzziņu literatūra

1. *Braiants, Dž. H.* Pasaule uz pārmaiņu sliekšņa. Lekcija (nolasīta 2010. gada 8. februārī LU Lielajā aulā Valsts prezidenta V. Zatlera rīkotā lekciju ciklā „Pasaules lideru lasījumi”). Pieejams: <http://www.lu.lv/zinas/t/1354/>.
2. Krustiņa V. un Antoneviča M. intervija ar Romānu Apsīti. Ar cilvēktiesībām nevaļag pārsālit. *Latvijas Avīze*, 2011, 18. marts, 5. lpp.
3. Aizmirstās tiesības cilvēktiesību kanonā. *Jurista vārds*, Nr. 6(601), 2010, 9. februāris.

Normatīvie tiesību akti

1. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis.* C 306, 50. sēj., 2007. gada 17. decembrī. Pieejams: eur-lex.europa.eu/JoHtml.do?uri [sk. 03.02.2010.].
2. Ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam, 86. lpp. Pieejams: <http://nvo.ise-lv.eu/upload/latvija2030.saeima.pdf>.

Judikatūra un tiesu prakse

1. Spriedums lietā Nr. 2009-43-01 „Par likuma „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” 2. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un 3. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam”. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.

2. Spriedums lietā Nr. 2009-76-01 pēc Ulda Mugareviča konstitucionālās sūdzības „Par likuma „Par izdienes pensijām Iekšlietu ministrijas sistēmas darbiniekiem ar speciālajām dienesta pakāpēm” pārejas noteikumu 20. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam”. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.
3. Spriedums lietā Nr. 2009-11-01 „Par likuma „Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 17. punkta (2008. gada 14. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam” un lietā Nr. 2009-11-01 „Par likuma „Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 20. punkta otrā teikuma (2009. gada 16. jūnija redakcijā), un 20. punkta trešā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam”. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.
4. Spriedums lietā Nr. 2009-11-01 „Par likuma „Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 20. punkta otrā teikuma (2009. gada 16. jūnija redakcijā), un 20. punkta trešā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam”. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.
5. Lēmums lietā Nr. 2010-06-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lem_ierosin_2010_06.htm.
6. Spriedums lietā Nr. 2010-06-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-06-01.htm [sk. 28.11.2010.].
7. Spriedums lietā Nr. 2009-11-01 „Par likuma „Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 20. punkta otrā teikuma (2009. gada 16. jūnija redakcijā), un 20. punkta trešā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam”. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.
8. Lēmums lietā Nr. 2010-06-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lem_ierosin_2010_06.htm.
9. Spriedums lietā Nr. 2010-06-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-06-01.htm [sk. 28.11.2010.].
10. Tiesneses Kristīnes Krūmas atsevišķās domas par spriedumu lietā Nr. 2008-03-03. Tāpat ir jāņem vērā, ka Aizsargjoslu likumā ir ietvertas tikai minimālās virszemes ūdensobjektu aizsardzības prasības – vietējā pašvaldība ir tiesīga noteikt arī augstāku (labāku) attiecīgā objekta aizsardzības pakāpi, nekā to paredz Aizsargjoslu likums vai citas vides (ekoloģisko) tiesību normas. Arī Satversmes tiesa ir atzinusi, ka konkrētās darbības veicējam ir pienākums sasniegt pēc iespējas augstāku attiecīgā vides objekta aizsardzības pakāpi, kā arī iespēju robežās uzlabot vides situāciju (sk. Satversmes tiesas 2007. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2007-12-03 21. punktu). Tiesības vides jomā izlemt citādi nozīmē tādu rīcību, kas vislabākajā veidā saskaņotu dabas vērtību saglabāšanas un attīstības intereses (sk. Satversmes tiesas 2004. gada 9. marta sprieduma lietā Nr. 2003-16-05 secinājumu daļas 5.4. punktu). Līdz ar to citādāka rīcība, nekā paredzēta normatīvajos aktos vides (ekoloģisko) tiesību jomā, vienmēr nozīmēs vides aizsardzības pakāpes palielināšanu (uzlabošanu), bet nekad tās pasliktināšanu vai aizsardzības līmeņa pazemināšanu. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.
11. 2008. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2008-05-03. Grām.: Latvijas Satversmes tiesas spriedumi. 2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 181.–204. lpp.
12. Par Limbažu pilsētas domes 2006. gada 25. janvāra saistošo noteikumu Nr. 4 „Limbažu pilsētas teritorijas plānojuma grafiskā daļa un teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumi” plānojuma, ar kuru zemes gabals Cēsu ielā 24 iekļauts Limbažu pilsētas teritorijas izmantošanas un nekustamo īpašumu lietošanas mērķu grupas dabas pamatnes teritorijas vai brīvās izbūves teritorijas mežparku un parku teritorijā, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv/lietasetas.
13. Spriedumā lietā Nr. 2008-05-03 norādīts, ka Satversmes 105. pants cīstārp noteic, ka ikvienam ir tiesības uz īpašumu un īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu. Lieta tika ierosināta pēc SIA *Nygaard International* pieteikuma. Pieteikuma iesniedzēja vēlējās Lažas pagastā paplašināt ar cūku audzēšanu saistītu komercdarbību, taču to liedzot Lažas pagasta teritorijas plānojuma normas (apstrīdētās normas), kas noteic, ka netiek atļauta lopkopības fermu paplašināšana un/vai jaunu lopkopības fermu būvniecība, kā arī nosaka maksimāli pieļaujamo mājdzīvnieku skaitu uz konkrētā apbūves gabala platību: uz 20 cnt cūku kopējās dzīvmasas – 1 ha. Satversmes tiesa secināja: lai gan pašvaldībai bija tiesības paredzēt šādus ierobežojumus un apstrīdētajās normās paredzētajam ierobežojumam ir legītims mērķis, proti, citu cilvēku tiesību aizsardzība, pašvaldība nav izraudzījusi saudzējošāko līdzekli legītīmā mērķa sasniegšanai. Lažas pagasta padome nav vērtējusi, vai pastāv tāds līdzeklis, kas pieteikuma iesniedzējas tiesības uz īpašumu ierobežotu mazāk nekā apstrīdētās normas. No Lažas pagasta padomes atbildēm var secināt, ka tā ir pārliecināta par vides stāvokļa pasliktināšanos gadījumā, ja apstrīdētajā normā būtu noteikta citāda cūku kopējā dzīvmasa uz vienu hektāru, kā arī, ja netiktu aizliegta fermu paplašināšana. Satversmes tiesa norādīja: lai noteiktu potenciālo piesārņojumu, kas varētu rasties no lielākas cūku dzīvmasas uz konkrētu apbūves gabala platību un fermu paplašināšanas, ir nepieciešamas specifiskas zināšanas un aprēķini. Tikai pēc zinātniski pamatotas izpētes Lažas pagasta padome varētu apgalvot, ka nepastāv tāds līdzeklis, kas mazāk ierobežotu pieteikuma iesniedzējas īpašuma tiesības. Taču pašvaldība savu viedokli nav argumentējusi ar konkrētiem zinātniski pamatotiem aprēķiniem vai pētījumiem. Kamēr šāda izpēte nav veikta, nevar atzīt, ka apstrīdētajās normās ietvertais ierobežojums ir pieteikuma iesniedzējas tiesības vismazāk

- ierobežojošais līdzeklis, kas piemērots leģitimā mērķa sasniegšanai. Līdz ar to tiesa atzina apstrīdētās normas par neatbilstošām Satversmes 105. pantam.
14. Spriedums lietā Nr. 2009-09-03 „Par Rīgas dome 2005. gada 20. decembra saistošo noteikumu Nr. 34 „Rīgas teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumi” grafiskās daļas, kas noteic zemesgabala Kanāla ielā b/n (kadastra numurs 0100 128 2003) atrašanos apstādījumu un dabas teritorijā, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam un Teritorijas plānošanas likuma 3. panta 6. punktam”, kurā norādīts, ka Satversmes tiesa atzīst, ka visu lietas faktiskio apstākļu individuālam izvērtējumam attiecībā uz konkrētas teritorijas applūdma iespējamību vēl lielāka nozīme piešķirama tajos gadījumos, kad vietējā pašvaldība argumentu par kādas teritorijas applūstamību izmanto, ierobežojot personas pamattiesības, piemēram, pilnībā liedzot īstenot kādu saimniecisko darbību. Šādu individualizētu izvērtējumu attiecībā uz Pieteikuma iesniedzēju pamattiesību ierobežojumu Rīgas dome nav veikusi. Svarīgs ir arī sprieduma 17.2. punktā vērtētais par to, vai Noteikums Nr. 597 noteiktās trokšņa pārvaldības tiesiskais regulējums varēja kalpot par pamatojumu Zemesgabala izmantošanas grozīšanai, ka normatīvie tiesību akti troksni definē kā vienu no piesārņojuma veidiem. Proti, likuma „Par piesārņojumu” 1. panta 16. punkts noteic, ka vides troksnis ir nevēlams vai kaitīgs cilvēka darbības radīts āra troksnis, piemēram, troksnis, ko rada transportlīdzekļi, ceļu satiksme, dzelzceļa satiksme, gaisa satiksme, troksnis, kas rodas rūpnieciskās darbības zonās, kā arī troksnis, ko rada likuma 1. pielikumā minētās piesārņojošās darbības (iekārtas). Mūsdienās troksnis ir atzīts par nozīmīgu cilvēka dzīves kvalitāti un veselību ietekmējošu faktoru (sk.: Vides Zinātne, Māra Kļaviņa redakcijā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 297.–301. lpp.). Savukārt tiesiskais regulējums, kas attiecas uz trokšņa kā piesārņojuma ierobežošanu vai mazināšanu, pamatā pilda cilvēka veselības aizsardzības funkciju. Arī Rīgas attīstības programmā 2006.–2012. gadam un Rīgas ilgtermiņa attīstības stratēģijā līdz 2025. gadam norādīts, ka troksnis ir nozīmīgs vides kvalitāti ietekmējošs piesārņojums un pēc iespējas ir novēršama vai mazināma tā nelabvēlīgā iedarbība uz pilsētas iedzīvotāju veselību (sk. Rīgas attīstības programmas 2006.–2012. gadam 1.7.2. punktu un Rīgas ilgtermiņa attīstības stratēģijas līdz 2025. gadam 14.11. uzdevumu. Pieejams: http://www.rdpad.lv/rpap/rpap_ar_grozijumiem/). Satversmes tiesa šajā spriedumā ir secinājusi, ka teritorijas plānojums grozīts bez pietiekama pamatojuma. Rīgas dome papildus šā sprieduma 17. punktā minētajiem nav norādījusi nekādus citus apsvērumus, kurus tiesa varētu atzīt par pamatu Zemesgabalam noteiktās plānotās (atļautās) izmantošanas grozīšanai. Tātad plānotās (atļautās) izmantošanas grozīšana neatbilst arī Teritorijas plānošanas likuma 3. panta 6. punktā ietvertajam pēctecības un nepārtrauktības principam. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.
 15. K. Krūmas atsevišķās domas par spriedumu lietā Nr. 2008-03-03 „Par Rīgas dome 2006. gada 19. decembra saistošo noteikumu Nr. 67 „Teritorijas Maskavas ielā bez numura (kadastra Nr. 01000780413) un Maskavas ielā bez numura (kadastra Nr. 01000781004) izmantošanas un apbūves noteikumi” atbilstību Teritorijas plānošanas likuma 3. panta 1. punktam, Aizsargjoslu likuma 37. panta pirmās daļas 4. punktam un Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam”, kurā citastarp uzsvērts, ka Satversmes tiesa ir atzinusi arī to, ka valstij ir pienākums sasniegt pēc iespējas augstāku vides aizsardzības pakāpi un pienākums nepārtraukti uzlabot situāciju vides aizsardzības jomā (sk. Satversmes tiesas 2007. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2007-12-03 21. punktu). Tas citastarp ietver arī pienākumu nepadarīt procesuālo regulējumu mazāk efektīvu vides tiesību aizsardzības aspektā, kā arī nepazemināt tiesu praksē nostiprināto izvērtēšanas standartu. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.
 16. Spriedums lietā „Par Rucavas novada dome 2009. gada 3. novembra saistošo noteikumu Nr. 27 „Par Rucavas novada teritorijas plānojumam” daļā par vēja enerģijas zonas noteikšanu Dunikas pagasta teritorijā un 2009. gada 17. decembra saistošo noteikumu Nr. 41 „Detālplānojums nekustamajam īpašumam „Šuķi” (kad. Nr. 6452 012 0156, kad. Nr. 6452 011 0012), „Skrandas” (kad. Nr. 6452 012 0007)” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. un 115. pantam”, sk. 7.–11. secinājumu, piem., „Dabiskajai videi piemīt estētiska un garīga vērtība, kas nosaka cilvēka dzīves kvalitāti un personas labklājības nemateriālo aspektu (sk. Satversmes tiesas 2009. gada 6. jūlija sprieduma lietā Nr. 2008-38-03 9. punktu). Pārmaiņas, ko vidē rada VES, var ietekmēt šo labklājības aspektu. Teritorijas plānošanas procesā personas intereses pēc iespējas saglabāt dabisko vidi ir jāņem vērā kā vienas no šajā procesā izvērtējamām un līdzsvarojamām interesēm. Tomēr Satversmes 115. pants tām paredz mazāku aizsardzības apjomu nekā Satversmes 105. pants. Līdz ar to šajā aspektā izvērtējama apstrīdēto aktu atbilstība Satversmes 105. pantam.” Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.

Avoti internetā

1. Sākot izskatīt pensiju ieturēšanas lietu, Satversmes priekšsēdētāju Gunāru Kūtri uzmanīgu darījis finanšu ministra Einara Repšes (JL) paziņojums, ka viņam neesot neviena argumenta, kāpēc tiesa politiķu pieņemto lēmumu atzītu par neatbilstošu Satversmei.

2. To viņš atzina intervijā Latvijas Televīzijas raidījumam „100. pants”. Savukārt pēc Satversmes tiesas pieņemtā sprieduma Valsts kancelejas direktore Gunta Veismane atzinusi, ka visi ministri jau toreiz apzinājās, ka viņu pieņemtais lēmums neatbilst konstitūcijai, bet gan tā ir politiska vienošanās. Pieejams: „Apollo”, *redakcija@apollo.lv* [sk. 27.01.2010.]. Kūtris G.: politiķi zināja, ka pārkāpj Satversmi [sk. 28.01.2010.]. „Tas nozīmē, ka kādreiz ignorē to, kas ierakstīts pamatlikumā”, secināja Kūtris, piebilstot, ka toreiz ministriem ekonomiskais mērķis bija svarīgāks. Pieejams: „Apollo”, *redakcija@apollo.lv* [sk. 27.01.2010.].
3. 2009. gada 22. oktobrī Saeima pretēji parlamenta Juridiskajā komisijā lemtajam noraidīja Vīganta kandidatūru AT tiesneša amatam. Iepriekš izskanējis, ka iespējams iemesls ir tas, ka Vīgants bija viens no tiesnešiem, kurš pieņēma lēmumu par drošības līdzekļa – apcietinājuma – piemērošanu Ventpils mēram Aivaram Lembergam, taču oficiāli Saeimas deputāti sava balsojuma iemeslus neatklāja. Administratīvo lietu departamentā strādā kāda apgabaltiesas tiesnese, kura arī amatā iecelta uz laiku, un līdzīgi gadījumi tiesā ir bijuši arī iepriekš. Vīgants amatā AT iecelts ar Bičkoviča rīkojumu saskaņā ar likuma „Par tiesu varu” 79. panta 2. daļu, kas noteic, ka vakantajā tiesneša vietā AT uz laiku var pieņemt darbā apgabaltiesas tiesnesi. Precīzs pagaidu pilnvaru laiks šajā likuma panta daļā nav noteikts, taču minētā likuma 79. panta 1. daļa attiecībā uz senatora pienākumu pildīšanas uzticēšanu uz laiku noteic, ka pagaidu darba termiņš nevar pārsniegt divus gadus. Pēc analogijas šis termiņš varētu būt attiecināms arī uz Vīganta kā pagaidu tiesneša darba laiku AT. Tiesnešu kvalifikācijas kolēģija pērn arī atzina M. Vīganta piemērotību AT tiesneša amatam (sk.: *LETA*, 26. janvāris 2010 [sk. 27.01.2010.]).
4. Uzruna ST kongresa par dabiskajiem morāles likumiem dalībniekiem, 2007. gada 12. februāris, arī Enciklika *Centesimus Annus* 48, 852.–854. lpp. Pieejams: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus_en.html [sk. 03.02.2010.].

Atsauces

- ¹ *Osipova, S.* Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 124. lpp.
- ² *Larenz, K., Canaris, C. W.* Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 3. Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 1995, S. 114.
- ³ *Langenbuhere, K.* Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana. Metodoloģisks pētījums par tiesnešu tiesību tālākveidošanu vācu civiltiesībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 180.–181. lpp.
- ⁴ *Braints, Dž. H.* Pasaule uz pārmaiņu sliekšņa. Lekcija (nolasīta 2010. gada 8. februārī LU Lielajā aula Valsts prezidenta V. Zatlera rīkotā lekciju ciklā „Pasaules līderu lasījumi”). Pieejams: <http://www.lu.lv/zinas/t/1354/>.
- ⁵ *Osipova, S.* Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 125. lpp.
- ⁶ Spriedums lietā Nr. 2009-43-01 „Par likuma „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” 2. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un 3. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam”. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.
- ⁷ Sākot izskatīt pensiju ieturēšanas lietu, Satversmes priekšsēdētāju Gunāru Kūtri uzmanīgu darījis finanšu ministra Einara Repšes (JL) paziņojums, ka viņam neesot neviena argumenta, kāpēc tiesa politiķu pieņemto lēmumu atzītu par neatbilstošu Satversmei. To viņš atzina intervijā Latvijas Televīzijas raidījumam „100. pants”. Savukārt pēc Satversmes tiesas pieņemtā sprieduma Valsts kancelejas direktore Gunta Veismane atzinusi, ka visi ministri jau toreiz apzinājās, ka viņu pieņemtais lēmums neatbilst konstitūcijai, bet gan tā ir politiska vienošanās. Pieejams: „Apollo”, *redakcija@apollo.lv* [sk. 27.01.2010.]. Kūtris G.: politiķi zināja, ka pārkāpj Satversmi [sk. 28.01.2010.].
- ⁸ Turpat. „Tas nozīmē, ka kādreiz ignorē to, kas ierakstīts pamatlikumā”, secināja Kūtris, piebilstot, ka toreiz ministriem ekonomiskais mērķis bija svarīgāks. Pieejams: „Apollo”, *redakcija@apollo.lv* [sk. 27.01.2010.]. Kūtris G.: politiķi zināja, ka pārkāpj Satversmi [sk. 28.01.2010.].
- ⁹ Piem., lietā Nr. 2009-76-01 pēc Ulda Mugareviča konstitucionālās sūdzības „Par likuma „Par izdienas pensijām Iekšlietu ministrijas sistēmas darbiniekiem ar speciālajām dienesta pakāpēm” pārejas noteikumu 20. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam”. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.
- ¹⁰ Piem., lietā Nr. 2009-11-01 „Par likuma „Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 17. punkta (2008. gada 14. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam” un lietā Nr. 2009-11-01 „Par likuma „Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 20. punkta otrā teikuma (2009. gada 16. jūnija redakcijā), un 20. punkta trešā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam”. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.
- ¹¹ Lietā Nr. 2009-11-01 „Par likuma „Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 20. punkta otrā teikuma (2009. gada 16. jūnija redakcijā), un 20. punkta trešā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam”. Pieejams: satv.tiesa.gov.lv.
- ¹² Sk. lietā Nr. 2010-06-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lem_ierosin_2010_06.htm [sk. 28.11.2010.].

- ¹³ 2009. gada 22. oktobrī Saeima pretēji parlamenta Juridiskajā komisijā lemtajam noraidīja Vīganta kandidatūru AT tiesneša amatam. Iepriekš izskanējis, ka iespējamais iemesls ir tas, ka Vīgants bija viens no tiesnešiem, kurš pieņēma lēmumu par drošības līdzekļa – apcietinājuma – piemērošanu Ventspils mēram Aivaram Lembergam, taču oficiāli Saeimas deputāti sava balsojuma iemeslus neatklāj. Administratīvo lietu departamentā strādā kāda apgabaltiesas tiesnese, kura arī amatā iecelta uz laiku, un līdzīgi gadījumi tiesā ir bijuši arī iepriekš. Vīgants amatā AT iecelts ar Bičkoviča rīkojumu saskaņā ar likuma „Par tiesu varu” 79. panta 2. daļu, kas noteic, ka vakantajā tiesneša vietā AT uz laiku var pieņemt darbā apgabaltiesas tiesnesi. Precīzs pagaidu pilnvaru laiks šajā likuma panta daļā nav noteikts, taču minētā likuma 79. panta 1. daļa attiecībā uz senatora pienākumu pildīšanas uzticēšanu uz laiku noteic, ka pagaidu darba termiņš nevar pārsniegt divus gadus. Pēc analogijas šis termiņš varētu būt attiecināms arī uz Vīganta kā pagaidu tiesneša darba laiku AT. Tiesnešu kvalifikācijas kolēģija pērn arī atzina M. Vīganta piemērotību AT tiesneša amatam (sk.: *LETA*, 26. janvāris 2010 [sk. 27.01.2010.]).
- ¹⁴ Sk. plašāk *Osipova*, S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 54. lpp., ISBN 978-9984-790-83-1, „Dirkema sociālās solidaritātes izkropļojums, kas raksturīgs križu, pārmaiņu posmiem, mainoties vērtībām un sociālai organizācijai, kad nevar izmantot iepriekšējos problēmu normatīvos risinājumus.”
- ¹⁵ *Peczenik*, A. On Law and Reason. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1989, p. 41.
- ¹⁶ Sk., piem., tiesneses Kristīnes Krūmas atsevišķās domas par spriedumu lietā Nr. 2008-03-03. Tāpat ir jāņem vērā, ka Aizsargjoslu likumā ir ietvertas tikai minimālās virszemes ūdensobjektu aizsardzības prasības – vietējā pašvaldība ir tiesīga noteikt arī augstāku (labāku) attiecīgā objekta aizsardzības pakāpi, nekā to paredz Aizsargjoslu likums vai citas vides (ekoloģisko) tiesību normas. Arī Satversmes tiesa ir atzinusi, ka konkrētās darbības veicējam ir pienākums sasniegt pēc iespējas augstāku attiecīgā vides objekta aizsardzības pakāpi, kā arī iespēju robežās uzlabot esošo vides situāciju (sk. Satversmes tiesas 2007. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2007-12-03 21. punktu). Tiesības vides jomā izlemēt citādi nozīmē tādu rīcību, kas vislabākajā veidā saskaņotu dabas vērtību saglabāšanas un attīstības intereses (sk. Satversmes tiesas 2004. gada 9. marta sprieduma lietā Nr. 2003-16-05 secinājumu daļas 5.4. punktu). Līdz ar to citādāka rīcība, nekā paredzēta normatīvajos aktos vides (ekoloģisko) tiesības jomā, vienmēr nozīmēs vides aizsardzības pakāpes palielināšanu (uzlabošanu), bet nekad tās pasliktināšanu vai aizsardzības līmeņa pazemināšanu. Pieejams: satv.tiesas.gov.lv.
- ¹⁷ 2008. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2008-05-03. Grām.: Latvijas Satversmes tiesas spriedumi. 2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 181.–204. lpp.
- ¹⁸ Par Limbažu pilsētas domes 2006. gada 25. janvāra saistošo noteikumu Nr. 4 „Limbažu pilsētas teritorijas plānojuma grafiskā daļa un teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumi” plānojuma, ar kuru zemes gabals Cēsu ielā 24 iekļauts Limbažu pilsētas teritorijas izmantošanai un nekustamo īpašumu lietošanas mērķu grupas dabas pamatnes teritorijas vai brīvās izbūves teritorijas mežparku un parku teritorijā, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam.
- ¹⁹ Lieta Satversmes tiesā ierosināta pēc O. K. konstitucionālās sūdzības. Iesniedzējs norādīja, ka 2004. gadā viņš iegādājās nekustamo īpašumu – zemes gabalu – Limbažos, lai izmantotu to komerc-apbūvei. Pirms tam Limbažu pilsētas dome bija atteikusies no pirkuma tiesībām uz šo nekustamo īpašumu. Savukārt 2006. gadā dome pieņēma saistošos noteikumus, kuros minētais zemes gabals tika iekļauts dabas pamatnes un parku teritorijā, tātad tajā tiek liegta apbūve. Savu lēmumu dome motivēja ar faktu, ka zemes gabals ir paredzēts masu pasākumu organizēšanai un ir vienīgā vieta, kurā pilsētas un tuvējo pagastu bērniem ir iespēja apmeklēt atpūtas pasākumus – izbraukama karuseļus, cirka izrādes un citus masu pasākumus kā ikdienā, tā arī svētkos. Satversmes tiesa secināja, ka brīdī, kad O. K. iegādājās pieteikumā minēto nekustamo īpašumu, bija spēkā Limbažu pilsētas 1985. gada ģenerālplāns un šai teritorijai bija paredzēts apbūves aizliegums. Šis aizliegums 2006. gada noteikumos tika saglabāts, nevis noteikts no jauna.
- ²⁰ Spriedumā lietā Nr. 2008-05-03 norādīts, ka Satversmes 105. pants citastarp noteic, ka ikvienam ir tiesības uz īpašumu un īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu. Lieta tika ierosināta pēc SIA *Nygaard International* pieteikuma. Pieteikuma iesniedzēja vēlējas Lažas pagastā paplašināt ar cūku audzēšanu saistītu komercdarbību, taču to liedzot Lažas pagasta teritorijas plānojuma normas (apstrīdētās normas), kas noteic, ka netiek atļauta lopkopības fermu paplašināšana un/vai jaunu lopkopības fermu būvniecība, kā arī nosaka maksimāli pieļaujamo mājdzīvnieku skaitu uz konkrētā apbūves gabala platību: uz 20 cnt cūku kopājās dzīvmasas – 1 ha. Satversmes tiesa secināja: lai gan pašvaldībai bija tiesības paredzēt šādus ierobežojumus un apstrīdētajās normās paredzētajam ierobežojumam ir legītims mērķis, proti, citu cilvēku tiesību aizsardzība, pašvaldība nav izraudzījusies saudzējošāko līdzekli legītimā mērķa sasniegšanai. Lažas pagasta padome nav vērtējusi, vai pastāv tāds līdzeklis, kas pieteikuma iesniedzējas tiesības uz īpašumu ierobežotu mazāk nekā apstrīdētās

normas. No Lažas pagasta padomes atbildēm var secināt, ka tā ir pārliecināta par vides stāvokļa pasliktināšanos gadījumā, ja apstrīdētajā normā būtu noteikta citāda cūku kopējā dzīvmasa uz vienu hektāru, kā arī, ja netiktu aizliegta fermu paplašināšana. Satversmes tiesa norādīja: lai noteiktu potenciālo piesārņojumu, kas varētu rasties no lielākas cūku dzīvmasas uz konkrētu apbūves gabala platību un fermu paplašināšanas, ir nepieciešamas specifiskas zināšanas un aprēķini. Tikai pēc zinātniski pamatotas izpētes Lažas pagasta padome varētu apgalvot, ka nepastāv tāds līdzeklis, kas mazāk ierobežotu pieteikuma iesniedzējas īpašuma tiesības. Taču pašvaldība savu viedokli nav argumentējusi ar konkrētiem zinātniski pamatotiem aprēķiniem vai pētījumiem. Kamēr šāda izpēte nav veikta, nevar atzīt, ka apstrīdētajās normās ietvertais ierobežojums ir pieteikuma iesniedzējas tiesības vismazāk ierobežojošais līdzeklis, kas piemērots leģitīmā mērķa sasniegšanai. Līdz ar to tiesa atzina apstrīdētās normas par neatbilstošām Satversmes 105. pantam.

²¹ Salīdzinājumam sk.: 2009. gada spriedumu lietā Nr. 2009-09-03 „Par Rīgas domes 2005. gada 20. decembra saistošo noteikumu Nr. 34 „Rīgas teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumi” grafiskās daļas, kas noteic zemesgabala Kanāla ielā b/n (kadastra numurs 0100 128 2003) atrašanos apstādījumam un dabas teritorijā, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam un Teritorijas plānošanas likuma 3. panta 6. punktam”, kurā norādīts, ka Satversmes tiesa atzīst, ka visu lietas faktisko apstākļu individuālam izvērtējumam attiecībā uz konkrētas teritorijas applūdamā iespējamību vēl lielāka nozīme piešķirama tajos gadījumos, kad vietējā pašvaldība argumentu par kādas teritorijas applūstamību izmanto, ierobežojot personas pamattiesības, piemēram, pilnībā liedzot īstenot kādu saimniecisko darbību. Šādu individualizētu izvērtējumu attiecībā uz Pieteikuma iesniedzēju pamattiesību ierobežojumu Rīgas dome nav veikusi. Svarīgs ir arī sprieduma 17.2. punktā vērtētais par to, vai Noteikumos Nr. 597 noteiktais trokšņa pārvaldības tiesiskais regulējums varēja kalpot par pamatojumu Zemesgabala izmantošanas grozīšanai, ka normatīvie tiesību akti troksni definē kā vienu no piesārņojuma veidiem. Proti, likuma „Par piesārņojumu” 1. panta 16. punkts noteic, ka vides troksnis ir nevēlams vai kaitīgs cilvēka darbības radīts āra troksnis, piemēram, troksnis, ko rada transportlīdzekļi, ceļu satiksme, dzelzceļa satiksme, gaisa satiksme, troksnis, kas rodas rūpnieciskās darbības zonās, kā arī troksnis, ko rada likuma 1. pielikumā minētās piesārņojošās darbības (iekārtas). Mūsdienās troksnis ir atzīts par nozīmīgu cilvēka dzīves kvalitāti un veselību ietekmējošu faktoru (sk.: Vides Zinātne, Māra Kļaviņa redakcijā. LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 297.–301. lpp.). Savukārt tiesiskais regulējums, kas attiecas uz trokšņa kā piesārņojuma ierobežošanu vai mazināšanu, pamatā pilda cilvēka veselības aizsardzības funkciju. Arī Rīgas attīstības programmā 2006.–2012. gadam un Rīgas ilgtermiņa attīstības stratēģijā līdz 2025. gadam norādīts, ka troksnis ir nozīmīgs vides kvalitāti ietekmējošs piesārņojums un pēc iespējas ir novēršama vai mazināma tā nelabvēlīgā iedarbība uz pilsētas iedzīvotāju veselību (sk. Rīgas attīstības programmas 2006.–2012. gadam 1.7.2. punktu un Rīgas ilgtermiņa attīstības stratēģijas līdz 2025. gadam 14.11. uzdevumu. Pieejams: http://www.rdpad.lv/rpap/rpap_ar_grozījumiem/). Satversmes tiesa šajā spriedumā ir secinājusi, ka teritorijas plānojums grozīts bez pietiekama pamatojuma. Rīgas dome papildus šā sprieduma 17. punktā minētajiem nav norādījusi nekādus citus apsvērumus, kurus tiesa varētu atzīt par pamatu Zemesgabalam noteiktās plānotās (atļautās) izmantošanas grozīšanai. Tātad plānotās (atļautās) izmantošanas grozīšana neatbilst arī Teritorijas plānošanas likuma 3. panta 6. punktā ietvertajam pēctecības un nepārtrauktības principam.

Sk. arī K. Krūmas atsevišķās domas par spriedumu lietā Nr. 2008-03-03 „Par Rīgas domes 2006. gada 19. decembra saistošo noteikumu Nr. 67 „Teritorijas Maskavas ielā bez numura (kadastra Nr. 01000780413) un Maskavas ielā bez numura (kadastra Nr. 01000781004) izmantošanas un apbūves noteikumi” atbilstību Teritorijas plānošanas likuma 3. panta 1. punktam, Aizsargjoslu likuma 37. panta pirmās daļas 4. punktam un Latvijas Republikas Satversmes 115. pantam”, kurā citastarp uzsvērts, ka Satversmes tiesa ir atzinusi arī to, ka valstij ir pienākums sasniegt pēc iespējas augstāku vides aizsardzības pakāpi un pienākums nepārtraukti uzlabot situāciju vides aizsardzības jomā (sk. Satversmes tiesas 2007. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2007-12-03 21. punktu). Tas citastarp ietver arī pienākumu nepadarīt procesuālo regulējumu mazāk efektīvu vides tiesību aizsardzības aspektā, kā arī nepazemināt tiesu praksē nostiprināto izvērtēšanas standartu. Pieejams: [satv.tiesas.gov.lv](http://www.satv.tiesas.gov.lv).

²² Spriedums lietā „Par Rucavas novada domes 2009. gada 3. novembra saistošo noteikumu Nr. 27 „Par Rucavas novada teritorijas plānojumiem” daļā par vēja enerģijas zonas noteikšanu Dunikas pagasta teritorijā un 2009. gada 17. decembra saistošo noteikumu Nr. 41 „Detālplānojums nekustamajam īpašumam „Šuķi” (kad. Nr. 6452 012 0156, kad. Nr. 6452 011 0012), „Skrandas” (kad. Nr. 6452 012 0007)” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. un 115. pantam”, sk. 7.–11. secinājumu, piem., „Dabiskajai videi piemīt estētiska un garīga vērtība, kas nosaka cilvēka dzīves kvalitāti un personas labklājības nemateriālo aspektu (sk. Satversmes tiesas 2009. gada 6. jūlija sprieduma lietā Nr. 2008-38-03 9. punktu). Pārmaiņas, ko vidē rada VES, var ietekmēt šo labklājības aspektu. Teritorijas plānošanas procesā personas intereses pēc iespējas saglabāt dabisko vidi ir jāņem vērā kā vienas no šajā procesā

- izvērtējamām un līdzsvarojamām interesēm. Tomēr Satversmes 115. pants tām paredz mazāku aizsardzības apjomu nekā Satversmes 105. pants. Līdz ar to šajā aspektā izvērtējama apstrīdēto aktu atbilstība Satversmes 105. pantam.” Pieejams: satv.tiesas.gov.lv.
- ²³ Рулан, Н. Юридическая антропология. Москва: Норма, 2000 с. 262. Arī Levi Strauss (Le regard eloigne, Paris 1983, p. 92), analizējot tādu vērtību kā dabiska ģimene, sacījis: „Kad sabiedrība zaudē kultūru, ģimene sociālā nozīmē kļūst par dabas prasību emanāciju, ar kuru vajag rēķināties, pretējā gadījumā nebūs iespējama sabiedrības un cilvēces pastāvēšana. Kā mācīja Bēkons, dabu uzvarēt var tikai, pakļaujoties tās likumiem. Tādēļ sabiedrībai nākas atzīt ģimeni. Cilvēks izskaidro un veido dabisko vidi caur kultūru, ko savukārt nosaka atbildīga brīvības lietošana, ievērojot morālā likuma prasības.
- ²⁴ Pontifikālā padome taisnīgumam un mieram, Baznīcas sociālās mācības kopsavilkums, 451.–487. lpp.; Caritas in veritate, Pāvesta Benedikta enciklika. Rīga: KALA Raksti, 2009, 63. lpp.
- ²⁵ Рулан, Н. Юридическая антропология. Москва: Норма, 2000, с. 20. Ž. Puarjē viedoklis. Analizējot Ž. Puarjē viedokli, Rulāns atzīmē, ka juridisko entnocentrismu veidojošās pazīmes nosaka romiešu tiesību piemērošana caur rakstīto saprātu. Tā izpausme ir Napoleona kodeksi, kuri 18. gs. piedzīvo gan romiešu, gan racionālistu ideju ietekmi. Dekarta tipa loģika neder tādai juridiskai kultūrai, kura balstās uz citu vērtību sistēmu.
- ²⁶ Jānis Pāvils II. Vēstījums 2003. gada Vispasaules miera dienā. 2003, 343. lpp.
- ²⁷ Caritas in veritate, Pāvesta Benedikta enciklika. Rīga: KALA Raksti, 2009, 56. lpp., sal. sk. arī Krustiņa V. un Antoneviča M. interviju ar Romānu Apsīti. Ar cilvēktiesībām nevajag pārsāļt. *Latvijas Avīze*, 2011, 18. marts, 5. lpp.
- ²⁸ ESL 5. panta pirmā un trešā daļa, protokols par subsidiaritātes principa piemērošanu. Lisabonas līgums atceļ EKL 5. pantu un iekļauj subsidiaritātes principu Līguma par Eiropas Savienību 5. pantā, saglabājot atcēlta panta nosacījumus un pievienojot nepārprotamu atsauci uz subsidiaritātes principa reģionālo un vietējo dimensiju. Turklāt Lisabonas līgums aizstāj 1997. gada protokolu par subsidiaritātes un proporcionalitātes principu piemērošanu ar jaunu tāda paša nosaukuma protokolu, kura nozīmīgākais jauninājums skar dalībvalstu parlamentu jauno lomu subsidiaritātes principu ievērošanas kontrolē. 1. Subsidiaritātes principa vispārējais mērķis un loma ir garantēt zināmu neatkarību zemākstāvošai iestādei attiecībā ar augstākstāvošu iestādi, proti, pašvaldībai attiecībā ar centrālo iestādi. Tādējādi ir paredzēts pilnvaru sadalījums starp vairākiem varas līmeņiem – princips, kas ir federālo valstu institucionālais pamats. 2. Piemērojot to Kopienas kontekstā, subsidiaritātes princips ir dalībvalstu un Kopienas dalītās kompetences īstenošanu regulējošais kritērijs. No vienas puses, tas izslēdz Kopienas rīkošanos gadījumā, kad dalībvalsts valsts, reģionālajā vai vietējā līmenī var efektīvāk pārvaldīt attiecīgo jomu. No otras puses, tas paredz Kopienas pilnvaru iestādes, ja dalībvalstis nespēj pienācīgi īstenot līgumā noteiktos mērķus. 3. Saskaņā ar EKL 5. panta otro daļu pastāv trīs priekšnoteikumi, lai Eiropas Savienības iestādes rīkotos atbilstīgi subsidiaritātes principam: a) attiecīgā joma nav ekskluzīvā Kopienas kompetencē; b) dalībvalstis nespēj pilnībā sasniegt paredzētās darbības mērķus; c) paredzētās darbības apjoma vai rezultātu dēļ tos var vieglāk sasniegt Kopienas līmenī. Subsidiaritātes uzdevums ir veicināt ES un dalībvalstu kompetenču precīzāku nošķiršanu tajās darbības jomās, kurās pamatlīgumi nenosaka ES ekskluzīvu kompetenci. Subsidiaritātes principa pamatmērķis ir noteiktas patstāvības pakāpes noteikšana zemāka līmeņa institūcijai attiecībā pret augstāka līmeņa institūciju. Šis ir salīdzinoši jauns ES funkcionēšanas princips, jo tas tika ietverts pamatlīgumos tikai ar Māstrihtas līgumu par Eiropas Savienību 1992. gadā. EKL 5. pants noteic: „Jomās, kas nav ekskluzīvā Kopienas kompetencē, tā rīkojas saskaņā ar subsidiaritātes principu un vienīgi tad, ja dalībvalstis nespēj pilnībā sasniegt paredzētos darbības mērķus un ja paredzētās darbības apjomu vai rezultātu dēļ tos vieglāk sasniegt Kopienai.” EKT kompetencē ir izskatīt jautājumus par subsidiaritātes principa pārkāpumu, nodrošinot juridisku kontroli pār šī principa ievērošanu. Sk., piem., lietu C-233/94 Vācija/Eiropas Parlaments un Eiropas Savienības Padome. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, C 306, 50. sēj., 2007, 17. decembris. Pieejams: [eur-lex.europa.eu/JoHtml.do?uri \[sk. 03.02.2010.\]](http://eur-lex.europa.eu/JoHtml.do?uri%5Bsk.03.02.2010.%5D).
- ²⁹ Ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam, 86. lpp. Pieejams: <http://nvo.ise-lv.eu/upload/latvija2030.saeima.pdf>.
- ³⁰ Uzruna ST kongresa dalībniekiem 2007. gada 12. februārī, arī Enciklika Centesimus Annus 48, 852.–854. lpp. Pieejams: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus_en.html [sk. 03.02.2010.].
- ³¹ Caritas in veritate, Pāvesta Benedikta enciklika. Rīga: KALA Raksti, 2009. No uzrunas Starptautiskās Teoloģiskās komisijas locekļiem 2007. gada 5. oktobrī un uzrunas ST kongresa dalībniekiem 2007. gada 12. februārī, 75. lpp.
- ³² Litvins, G. Administratīvo tiesu efektivitāte Latvijā un Lietuvā, *Jurista vārds*, Nr. 20(563), 2009, 19. maijs, 15. lpp. Administratīvo lietu izskatīšanas vidējie termiņi Latvijas tiesās ir ievērojami lielāki

nekā Lietuvā. Turklāt gan saņemto un neizskatīto lietu skaits, gan lietu izskatīšanas vidējais ilgums Latvijā ir pieaugošā progresijā, un nekādi apstākļi neliecina par šo rādītāju būtisku samazināšanos. Nemainoties apzināti valsts attieksmei, iepriekš minētie rādītāji var tikai turpināt pieaugt. Likumdevējam būtu jāatzīst, ka administratīvajām tiesām ir alternatīva un administratīvie strīdi ir atrisināmi un novēršami ar alternatīvo strīdu risināšanas metožu palīdzību. Būtu jāizstrādā pilnīgs alternatīvo strīdu risināšanas metožu regulējums, lai veicinātu un darītu efektīvāku metožu izmantošanu un ieviestu jaunās metodes. Latvijā būtu jāievieš kvalitātes vadības sistēma un jāveic regulārs tiesu darba un tiesnešu individuālā darba novērtējums.

³³ Vācu zinātnieks Matias Kēnigs atzinis, ka cilvēktiesības savulaik bijušas revolucionāra izlaušanās uz mūsdienu laikmetu. Ziemeļamerikas koloniju neatkarības cīņās un Lielajā franču revolūcijā tika formulētas ikvienam cilvēkam garantētās neatņemamās tiesības kā jaunā laikmeta galvenās vērtības. Cilvēks no varas objekta kļuva par varas subjektu. Cilvēktiesību normas noteica valsts rīcības robežas. Eiropā lielāku vēribu guvusi ģeogrāfiski tuvā Francijas Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācija, kā arī hrestomātiskais sauklis par brīvību, vienlīdzību un brālību. Tomēr mazliet pirms francūžiem neatņemamās cilvēktiesības garantēja Ziemeļamerikas kolonijas savā Neatkarības deklarācijā. Tomasa Džefersona un Bendžamina Franklina vadībā tapušajā dokumentā kā neapšaubāma patiesība atzīts fakts, ka visi cilvēki ir radīti vienlīdzīgi un tiem piešķirtas neatņemamās tiesības uz dzīvību, brīvību un tieksanos pēc laimes. T. Džefersons ideju par trīs neatņemamām tiesībām patapināja no Vecās pasaules intelektuālajiem apcirknēm. Angļu filozofs Džons Loks rakstījis par cilvēka tiesībām uz dzīvību, brīvību un īpašumu. T. Džefersons Neatkarības deklarācijā gan apzināti aizstāja tiesības uz īpašumu ar tiesībām uz tieksanos pēc laimes. Definējot tieksanos pēc laimes kā cilvēka tiesību, T. Džefersons neietvēra tajā katra privātās vēlmes un tieksmes, lai arī Neatkarības deklarāciju iespējams lasīt arī šādi. *Jurista vārds*, redakcijas sleja Nr. 6(601), 2010, 9. februāris.

³⁴ *Šmids, V. Laime. Viss, kas jums par laimi jāzina, un kāpēc tā dzīvē nav vissvarīgākais.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 63.–64. lpp. Vissvarīgākais ir saskaņotības laime, jo jēga ir saskanīgumā. Līdz ar to vissvarīgākais dzīvē ir jēga fiziskajā, dvēseliskajā, garīgajā un metafiziskajā līmenī. Turpat, 38. lpp. ISBN 978-9984-40-922-1.

³⁵ Ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Pieejams: <http://www.latvija2030.lv>, arī <http://nvo.ise-lv.eu/upload/latvija2030.saeima.pdf>.

³⁶ Ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Pieejams: <http://nvo.ise-lv.eu/upload/latvija2030.saeima.pdf>, 26. lpp. un 29.–35. lpp.

Summary

The publication is devoted to the interaction between the values and effectiveness of law and their expression in the subsidiary sources of law and legal thought. Within the article the author has explored individual trends that make law ineffective and interfere with the development of legal thought in Latvia. The publication deals with the influence of unstable law practice on the comprehension of the contents of values under the crisis caused by the lack of moral integrity, which expresses itself as the weakening of normative ethics. The author has come to the conclusion that in the legal space the phenomenon of legal ethnocentricity is observed and distortions in the power distribution and wasting of resources are gaining topicality. It has been found that by developing legal awareness – the most important criterion among the ones providing for law effectiveness and forming the contents of law – it is important to stress the importance of moral and cultural values without isolating them from human nature. There must be no shame in reassessing conservative values anew. Consequently, the role and responsibility of legal education and legal press are increasing. The counterforce to the current difficulties is rooted in morality, subsidiarity and solidarity linked to human dignity.

Dialoga jēdziens un tā attiecināšana uz tiesas procesu

The Concept of Dialogue and Its Attribution to Judicial Process

Mg. iur. summa cum laude **Gatis Bārdiņš**

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures katedras doktorants

E-pasts: g.bardins@inbox.lv

Raksts veltīts dialoga jēdziena izpētei. Šāda izpēte nepieciešama, lai noskaidrotu, vai dialogs noris arī tiesas procesā. Rakstā secināts, ka dialoga jēdziens aptver trīs sarunu veidus un ka viens no tiem attiecināms arī uz tiesas procesu. Rakstā paustie secinājumi dod pamatu tālākiem pētījumiem, kuros tiesas process aplūkots no dialoga skatpunkta.

Atslēgvārdi: dialogs, dialektika, retorika, diskurss, tiesas process.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	19
<i>1. Uz saprašanas vērsta saruna</i>	19
<i>2. Uz rezultātu vērsta saruna</i>	21
<i>3. Uz saprašanas un rezultātu vērstu sarunu apvienojums</i>	22
<i>Kopsavilkums</i>	23
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	24
<i>Atsauces</i>	25
<i>Summary</i>	26

levads

Latviešu literārās valodas vārdnīcā vārds „dialogs” definēts kā saruna starp divām personām.¹ Tomēr sarunas mēdz būt krasi atšķirīgas, jo tām var būt gan dažādi mērķi, gan izpausmes. Ņemot vērā minētās atšķirības, autoraprāt, iespējams nošķirt trīs sarunu veidus – uz saprašanas vērstu sarunu, uz rezultātu vērstu sarunu un šo abu sarunu apvienojumu. Raksta mērķis ir izzināt, vai dialoga jēdziens aptver visus minētos sarunu veidus, kā arī noskaidrot, kurš no tiem attiecināms uz tiesas procesu. Lai rastu atbildes uz šiem jautājumiem, rakstā sniegts ieskats visu trīs veidu sarunu būtībā, pamatojoties uz filozofu un citu zinātnieku atziņām.

1. Uz saprašanas vērsta saruna

Ikvienai lietai ir vismaz divas puses,² tāpēc patiesību par lietu var uzzināt, ja to aplūko no visām pusēm. Vienpusējs skatījums vēl nav patiesība, bet tikai viens no

viedokļiem. Tādēļ, lai nonāktu pie patiesības, ir jāpanāk saprašanās, atšķirīgos viedokļus apvienojot vai pārveidojot kopīgā izpratnē. Šim nolūkam noder uz saprašanas vērsta saruna jeb dialogs. Patiesība nedzimst viena cilvēka galvā, bet gan tādu cilvēku vidū, kuri to kopīgi meklē dialogā.³

Dialogu kā uz saprašanas vērstu sarunu raksturojis Deivids Boms (*David Bohm*, 1917–1992). Vārdam „dialogs” viņš piešķir citādāku nozīmi nekā parasti. Vārds „dialogs” cēlies no grieķu valodas vārda *dialogos*. *Logos* nozīmē ‘vārds’, bet *dia* nozīmē ‘caur’, nevis ‘divi’. Tādējādi dialogs ir vārdu jeb domu plūsma, kura plūst caur mums un starp mums. No šādas domu plūsmas var rasties jauna izpratne – kaut kas nebijis un radošs.⁴ Taču, lai radītu ko jaunu, cilvēkiem jābūt atvērtiem. Viņiem jāvēlas noskaidrot patiesību un vajadzības gadījumā jāspēj atmett savs viedoklis.⁵ Panākt šādu atvērtību ir ļoti grūti.⁶ Cilvēki identificējas ar savu viedokli un viedokļa apšaubīšanu uztver kā apdraudējumu. Šā iemesla dēļ viedokļi tiek aizstāvēti.⁷ Tomēr dialoga mērķis nav apmainīties viedokļiem vai uzvarēt viedokļu cīņā. Mērķis ir atlikt viedokļus malā un palūkoties uz tiem, ļaujot atklāties patiesībai.⁸

Atvērtība patiesībai ir cieši saistīta ar jautāšanu, kuras nozīmi aprakstījis Hanss Georgs Gadamers (*Hans-Georg Gadamer*, 1900–2002). Ikvienas lietas izpēte jāiesāk ar jautājumu. Tas, kurš iedomājas visu zinām labāk, vispār nevar pajautāt. Lai varētu pajautāt, ir jāgrib zināt, proti, zināt, ka nezina. Tādējādi jautāt nozīmē nostādīt atvērtībā.⁹ Viedoklis apgrūtina atzišanas nezināšanu. Viedoklis ir tas, kurš apspiež jautāšanu.¹⁰ Tādēļ uz saprašanas vērsta sarunas dalībnieks apzinās, ka viņa viedoklis ir tikai daļa no patiesības.¹¹ Otra dalībnieka pasaules skatījumu viņš atzīst par tikpat jēgpilnu un izpratnes vērtu kā paša skatījumu.¹² Viņš saprot, ka arī otram var būt taisnība.¹³ Tāpēc viņš neaizstāv savu viedokli, ja ir pierādījumi, ka tas nav pareizs.¹⁴ Ja dalībnieki sacenstos par pareizo viedokli, dalībnieks ar nepareizo viedokli būtu zaudētājs. Taču uz saprašanas vērsta sarunas dalībnieki nesacenšas. Viņi sadarbojas, lai sasniegtu kopīgu mērķi – patiesību. Sadarbojoties dalībnieki meklē patiesību ar kopīgām pūlēm, uzklausa viens otru, dalās ar informāciju, cenšas palūkoties uz problēmu no otra dalībnieka skatpunkta, kā arī pieņem un apsver atšķirīgos viedokļus.¹⁵ Trūkumu saskatīšana kādā no viedokļiem ir kopīgs ieguvums. Līdz ar to uz saprašanas vērsta sarunā nav ieguvēju un zaudētāju, jo ieguvēji ir visi.¹⁶

Uz saprašanas vērstu sarunu dēvē arī par dialektiku. Klasiskajā izpratnē dialektika ir pretnostatītu viedokļu svēršana dialogā, lai panāktu saprašanas.¹⁷ Aristotelis (*Aristotēlēs*, 384.–322. g. p. m. ē.) dialektiku uzskatīja par jaunizgudrojumu mākslu.¹⁸ Dialektikas mērķis ir pārbaudīt tādu cilvēku viedokļus, kuri teicas kaut ko zinām. Pārbaudītie viedokļi savukārt ir kā mozaikas gabaliņi, kuri izmantojami patiesības meklēšanā.¹⁹ Dialektika izpaužas kā jautāšana un atbildēšana jeb visu zināšanu iziešana cauri jautājumam.²⁰ Dialektika nav māksla gūt uzvaru argumentēšanas cīņā, bet gan māksla jautāt, domāt un vadīt sarunu.²¹ Par šīs mākslas īstenu pratēju tiek uzskatīts Sokrats (*Sōkrātēs*, 469.–399. g. p. m. ē.). Viņš neteica cilvēkiem, ka viņu viedokļi ir pareizi vai nepareizi. Sokrats necentās cilvēkus pierunāt, lai tie piekristu viņa viedoklim. Sokrats aicināja cilvēkus pārbaudīt sevi, paužot viedokļus un pretnostatot tos citiem viedokļiem. Sokrats prata ne tikai likt cilvēkiem runāt, bet arī novest viņus pretrunās, aicināt cilvēkus palūkoties uz viedokļiem no otra cilvēka skatpunkta, kā arī likt cilvēkiem izlemt, vai viņi joprojām vēlas palikt pie kāda no šiem viedokļiem.²²

Uz saprašanas vērsta saruna ir radusi atspoguļojumu arī diskursa teorijā. Tā ir argumentācijas teorija, kura ietilpst plašākajā rīcības un sabiedrības teorijā. Minēto teoriju pamatus licis Jirgens Hābermāss (*Jürgen Habermas*, 1929), un to galvenais

jēdziens ir komunikatīva rīcība.²³ Komunikatīva rīcība ir vismaz divu personu mijiedarbība, lai panāktu saprašanos par kādu situāciju un tādējādi varētu vienprātībā saskaņot savu rīcību.²⁴ Centieni panākt saprašanos notiek diskursā,²⁵ kuram jātuvinās ideālajai sarunas situācijai.²⁶ Šāda situācija ir brīva no varas un spaidu radītiem komunikācijas šķēršļiem, tāpēc personu rīcību noteic vienīgi vēlme saprasties un kopīgi rast patiesību.²⁷

Apkopojot minēto, uz saprašanos vērsta sarunā noris kopīgi patiesības meklējumi. Tālāk tiks aplūkota uz rezultātu vērsta saruna, kurā sarunas dalībnieki netiecas pēc kopīgas patiesības, bet gan aizstāv katrs savu patiesību.

2. Uz rezultātu vērsta saruna

Tiecoties pēc saprašanās, sarunas dalībniekiem ir kopīgs mērķis – patiesība. Turpretim, ja sarunas dalībnieki par patiesību uzskata katrs savu viedokli, viņiem ir arī katram savs mērķis – kāds konkrēts rezultāts, kuru viņi vēlas panākt sarunas gaitā. Kā piemēru var minēt sarunas dalībnieka centienus iegūt otra dalībnieka piekrišanu savam viedoklim vai tiekšanos panākt no otra kādu sev vēlamu rīcību neatkarīgi no piekrišanas.

Deivids Boms uz rezultātu vērstu sarunu salīdzina ar pingponga spēli, kurā cilvēki mēta idejas šurpu turpu, lai uzvarētu vai iegūtu sev vairāk punktu. Šādai sarunai ir sava vērtība, taču tā ir ierobežota, jo nespēj aizvest tālāk par atšķirīgajiem viedokļiem. Tā ir sacensība, kurā viens ir ieguvējs, bet otrs paliek zaudētājs.²⁸ Viens no cēloņiem šādai sacensībai ir priekšstats par beznosacījuma vajadzību sadursmi. Vajadzība ir viens no vislielākajiem spēkiem – ja cilvēki jūt, ka kaut kas ir vajadzīgs, viņi pārkāps pat pašsaglabāšanās instinktu.²⁹ Tomēr iespējams, ka vajadzības beznosacījuma raksturs ir tikai šķietams. Nonākot pie šādas atziņas, paveras jauns apvārtnis ceļā uz saprašanos.³⁰ Cits cēlonis uz rezultātu vērstai sarunai ir rietumnieciskais domāšanas veids, saskaņā ar kuru no diviem pretnostatītiem viedokļiem vismaz viens ir nepareizs. Mēs parasti cenšamies saskatīt tikai vienu pusi. Ja tomēr redzam divas pretnostatītas puses, viena no tām ir jāizslēdz. Tādējādi mums nevar kaut kas būt patiess, ja vienlaikus ir patiess arī pretējais. Tam pretstats ir austrumnieciskais domāšanas veids. Saskaņā ar to pilnīga patiesība ir redzama tikai tad, ja acu priekšā vienlaikus ir abi pretnostatītie lietas aspekti. Ja zināma tika pretnostatījuma viena puse, jācenšas sameklēt arī otra.³¹

Uz rezultātu vērsta saruna ir saistīta ar retoriku kā mākslu labi runāt un pierunāt (*ars bene dicendi et persuandi* – latīņu val.).³² Vārds „pierunāt” (*persuade* – angļu val., *überreden* – vācu val.) ir jānošķir no vārda „pārliecināt” (*convince* – angļu val., *überzeugen* – vācu val.). Pārliecināt nozīmē ietekmēt kādu ar loģisku pamatojumu tā, lai tas piekrist iteiktajam viedoklim.³³ Savukārt pierunāt nozīmē runājot panākt, lai kaut kas notiek.³⁴ Tādējādi pierunāšana ir plašāks jēdziens, jo aptver ne tikai pārliecināšanu, bet arī tādus ietekmēšanas veidus kā emocionāla iespaidošana un piespiešana.³⁵

Aristotelis retoriku definēja kā spēju ikvienā lietā saskatīt pierunāšanas iespējas.³⁶ Cilvēkus iespējams pierunāt, strādājot ar viņu emocijām, dodot viņiem pareizo iespaidu par runātāja raksturu vai pierādot viedokļa patiesumu.³⁷ Pirmkārt, pierunāšana ir atkarīga no auditorijas emocionālā stāvokļa. Cilvēki spriež atšķirīgi, skumstot vai priecājoties vai arī būdami labvēlīgi vai naidīgi noskaņoti. Runātājam ir jāprot izraisīt vajadzīgās emocijas, jo tās spēj ietekmēt spriedumu.³⁸ Otrkārt, runas iznākumu ietekmē arī runātāja īpašības. Ja runātājs šķiet uzticams, auditorija uzskatīs, ka viņa viedoklis ir patiess vai pieņemams.³⁹ Treškārt, pierunāšanā var izmantot

pierādījumus, tādējādi auditoriju pārliecinot. Aristotelis pierādījumus uzskatīja par vissvarīgāko pierunāšanas līdzekli. Ja cilvēki ir pārliecināti par viedokļa pareizību, runātājam nemaz nav nepieciešams vērsties pie emocijām.⁴⁰

Diskursa teorijā uz rezultātu vērstu sarunu dēvē par stratēģisku rīcību.⁴¹ Stratēģiska rīcība ir tādu personu mijiedarbība, kuras izteikti vērstas uz savu pašlabumu.⁴² Šādu rīcību personas izvēlas, ja tās grib panākt vienīgi savu vajadzību apmierināšanu.⁴³ Tādējādi stratēģiska rīcība ir pretstats komunikatīvai rīcībai, kurā personas atkāpjas no savu vajadzību apmierināšanas, lai spētu saprasties.⁴⁴ Līdzīgi arī retoriku var uzskatīt par dialektikas pretstatu, tāpat kā uz rezultātu vērstā saruna ir pretstats uz saprašanos vērstai sarunai. Taču nākamajā nodaļā kļūs skaidrs, ka šie pretstati ir galējības jeb ideāltipi un ka dzīvē biežāk ir sastopams to apvienojums. Kā piemērs tiks aplūkots tiesas process.

3. Uz saprašanos un rezultātu vērstu sarunu apvienojums

Ikdienā uz saprašanos un rezultātu vērstas sarunas ir grūti nošķiramas. Piemēram, pircējs vēlas iegādāties preci par viszemāko cenu, bet pārdevējs to grib pārdot par visaugstāko cenu. Tādējādi viņi tiecas pēc sava atšķirīga rezultāta. Taču, lai notiktu darījums, viņiem tomēr ir jāvienojas par abiem pieņemamu cenu, proti, jācenšas saprasties. Līdz ar to pircēja un pārdevēja sarunā var saskatīt gan uz rezultātu, gan uz saprašanos vērstu sarunu iezīmes. Abu sarunu apvienojums novērojams arī tiesas procesā. No vienas puses, procesa dalībniekiem ir pretējas pozīcijas, tādēļ viņi sacenšas, cerot uz pretējiem lietas iznākumiem – prasījuma apmierināšanu vai noraidīšanu. No otras puses, procesa dalībniekiem savas pozīcijas ir jāpamato, un rezultātā, uzklusot un apsverot argumentus, var tikt panākta arī saprašanās. Turklāt tiesnesis atšķirībā no procesa dalībniekiem nav ieinteresēts kādā noteiktā lietas iznākumā, bet gan patiesībā. Tādēļ tiesneša skatījumā tiesas process daudz vairāk līdzinās uz saprašanos vērstai sarunai. Šo skatījumu tiesnesis var piedāvāt arī procesa dalībniekiem, cenšoties viņus samierināt.

Saikne pastāv arī starp dialektiku un retoriku. Aristotelis šīs mākslas dēvēja par līdzgaitniecēm.⁴⁵ Retorikā var tikt izmantots tāds pierunāšanas veids kā pārliecināšana ar pierādījumiem, kura raksturīga dialektikai.⁴⁶ Savukārt dialektikā var nepietikt vienīgi ar pierādījumiem, tāpēc var būt nepieciešama retorikas palīdzība.⁴⁷ Piemēram, procesa dalībnieki tiesā var izmantot dažādas pierunāšanas iespējas, kuras piedāvā retorika. Taču pārliecināšana ar pierādījumiem, visticamāk, būs tā, kas novedīs pie vēlamā lietas iznākuma. Savukārt tiesnesim, cenšoties procesa dalībniekus samierināt, var nepietikt tikai ar pierādījumiem. Viņam jāizprot arī procesa dalībnieku emocijas un jājūzina, kā ar tām apieties.

Uz saprašanos un rezultātu vērstu sarunu mijiedarbība tiesas procesā ir viens no diskursa teorijas problēmjautājumiem. Jirgens Hābermāss norāda, ka tiesas process ir veidots kā sacensība starp procesa dalībniekiem, kuri aizstāv savas intereses. Tādējādi netiek pilnībā ievēroti diskursa noteikumi, kuri raksturīgi patiesības meklēšanai sadarbojoties.⁴⁸ Tajā pašā laikā ikviens procesa dalībnieks, lai kādi arī būtu viņa motīvi, dod ieguldījumu diskursā, kurš atbilstoši tiesneša skatījumam sekmē taisnīga nolēmuma taisīšanu.⁴⁹ Līdzīgi uzskata arī Roberts Aleksī (*Robert Alexy*, 1945). Tiesas procesam ir raksturīgi dažādi ierobežojumi – piedalīšanās tajā ne vienmēr ir brīvprātīga, process ir ierobežots laikā un to regulē procesa noteikumi.⁵⁰ Turklāt procesa dalībnieki bieži vien tiecas nevis pēc pareiza vai taisnīga, bet gan viņiem labvēlīga nolēmuma. Tāpēc var šķist, ka tiesas process nav diskurs.⁵¹ Taču jāņem vērā, ka procesa dalībnieku izteikumi ir vērsti uz pareizību, pat ja subjektīvi

viņi seko savām interesēm.⁵² Viņi parasti nevēlas pārliecināt cits citu, bet cenšas runāt tā, lai viņiem piekristu ikviens saprātīgais.⁵³ Tādēļ tiesas procesu nevar īsti pieskaitīt nedz diskursam, nedz stratēģiskai rīcībai.⁵⁴ Šādam viedoklim nepiekrīt Armīns Englanders (*Armin Engländer*, 1969), kurš tiesas procesu uzskata par stratēģisku mijiedarbību, nevis diskursu.⁵⁵ Viņaprāt, tiesas procesu varētu uzskatīt par diskursu tikai tad, ja tajā būtu spēkā diskursa noteikumi un ja procesa dalībnieki tiektos pēc saprašanās.⁵⁶

No aplūkotajiem diskursa teorijas pārstāvju viedokļiem izriet, ka viņu starpā nav vienprātības, vai tiesas process ir diskursus. Minēto zinātnieku viedokļi ir atšķirīgi, jo atšķiras viņu priekšstats, cik lielā mērā diskursus pielīdzināms komunikatīvai rīcībai. Jirgens Hābermāss un Roberts Aleksī pieļauj, ka diskursus ir arī tāds process, kurā neīstenojas visi komunikatīvas rīcības priekšnoteikumi. Turpretim Armīns Englanders diskursu pilnībā pielīdzina komunikatīvai rīcībai. Autoraprāt, aplūkotajai polemikai ir teorētiska, nevis praktiska nozīme. Komunikatīva rīcība un stratēģiska rīcība ir ideāltipi, kuri dzīvē reti sastopami. Biežāk novērojams šo rīcību apvienojums, kā tas redzams arī tiesas procesā. Apstākļi, ka atbilstoši diskursa teorijas pamatnostādņēm diskursus nav visai piemērots apzīmējums tiesas procesam, liecina tikai par to, ka tiesas procesam nepieciešams rast citu piemērotāku apzīmējumu. Šādu apzīmējumu piedāvā no diskursa teorijas atstatus stāvošais Ričards Deiviss Rīke (*Richard Davis Rieke*). Viņaprāt, saruna tiesas procesā nav nedz pilnībā dialektiska, nedz pilnībā retoriska, bet gan dialogiska.⁵⁷ Tādējādi dialogs aptver kā dialektiskos, tā arī retoriskos aspektus, kuri ir tik ļoti savijušies, ka nav nošķirami.⁵⁸

Atbilstoši Ričarda Deivisa Rīkes nostājai dialoga jēdziens aptver visus trīs sarunu veidus – uz saprašanas vērstu sarunu, uz rezultātu vērstu sarunu un šo abu sarunu apvienojumu. Autors piekrīt minētajai nostājai. Tā atbilst ierastajam priekšstatam, ka dialogs ir saruna – neatkarīgi no tā, kāds ir sarunas mērķis un izpausmes. Šī nostāja gan saduras ar Deivida Boma uzskatu, ka dialogs ir vienīgi uz saprašanas vērsta saruna. Lai atrisinātu minētās nesaskaņas, autors piedāvā lietot tādus apzīmējumus kā „dialogs šaurākajā nozīmē”, lai apzīmētu uz saprašanas vērstu sarunu, un „dialogs plašākajā nozīmē”, lai apzīmētu jebkādu sarunu. Turklāt Ričarda Deivisa Rīkes skatījums sniedz atbildi arī uz jautājumu, kurš no sarunu veidiem ir attiecināms uz tiesas procesu. Atbilde ir šāda – tiesas process atbilst trešajam sarunu veidam, proti, uz saprašanas un rezultātu vērstu sarunu apvienojumam. Arī šo viedokli autors uzskata par pamatotu. Būtu grūti sameklēt tādu tiesas procesu, kurš atbilstu tikai un vienīgi kādam no sarunu ideāltipiem – uz saprašanas vērstai vai uz rezultātu vērstai sarunai.

Kopsavilkums

1. Dialogs ir saruna. Savukārt saruna pieder kādam no trim sarunu veidiem – uz saprašanas vērstai sarunai, uz rezultātu vērstai sarunai vai šo abu sarunu apvienojumam. Atbilstoši ierastajai izpratnei dialoga jēdziens aptver visus minētos sarunu veidus, lai gan dažkārt dialogam tiek pieskaitīta vienīgi uz saprašanas vērsta saruna. Šādos gadījumos var lietot tādus apzīmējumus kā „dialogs šaurākajā nozīmē”, lai apzīmētu uz saprašanas vērstu sarunu, un „dialogs plašākajā nozīmē”, lai apzīmētu jebkādu sarunu.
2. Uz saprašanas vērsta sarunas dalībnieki meklē patiesību. Viņi sadarbojas, jo patiesība ir viņu kopīgais mērķis. Viņi ir atvērti patiesībai, tāpēc viņi neaizstāv savu viedokli, ja tas ir nepareizs. Šāda saruna atbilst Aristoteļa izpratnei par dialektiku un diskursa teorijas pārstāvju priekšstatam par komunikatīvu rīcību.

3. Uz rezultātu vērstas sarunas dalībnieki aizstāv katrs savu patiesību. Viņi sacenšas viedokļu cīņā, lai īstenotu savus atšķirīgos mērķus. Viņi tiecas gūt uzvaru pār otru, tāpēc viens parasti ir ieguvējs, bet otrs paliek zaudētājs. Šāda saruna atbilst Aristoteļa izpratnei par retoriku un diskursa teorijas pārstāvju priekšstatam par stratēģisku rīcību.
4. Uz saprašanos un rezultātu vērstas sarunas ir ideāltipi. Taču biežāk par šiem ideāltipiem ir sastopams abu sarunu apvienojums. Pie šāda apvienojuma pieder arī tiesas procesā notiekošās sarunas, kuras nav nedz pilnībā dialektiskas, nedz pilnībā retoriskas. Tā kā uz saprašanos un rezultātu vērstu sarunu apvienojums pieder dialogam, ir secināms, ka tiesas procesā noris dialogs. Turklāt tiesas procesa raksturošanai dialogs ir piemērotāks apzīmējums nekā diskurss, jo diskursa teorijas pārstāvjiem nav vienprātības par tiesas procesa saikni ar diskursu.

Izmantoto avotu saraksts

1. *Alexy, R.* Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983.
2. *Aristoteles.* Topik. Übersetzt von E.Rolfes. Unveränd. Nachdr. der 2. Aufl. Hamburg: Meiner, 1968.
3. *Aristotle.* Rhetoric. Poetics. Translated by W. R. Roberts, I. Bywater. New York: Modern Library, 1984.
4. *Bohm, D.* On Dialogue. London, New York: Routledge, 2004.
5. *Christensen, R., Kudlich, H.* Theorie richterlichen Begründens. Berlin: Duncker & Humblot, 2001.
6. *Deutsch, M.* Cooperation and Competition. In: *Deutsch, M., Coleman, P. T.* (Eds.) The Handbook of Conflict Resolution. Theory and Practice. San Francisco: Jossey-Bass, 2000.
7. *Engländer, A.* Diskurs als Rechtsquelle? Zur Kritik der Diskurstheorie des Rechts. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002.
8. *Gadamer, H.-G.* Patiesība un metode. Filosofiskas hermeneitikas pamatiezīmes. Tulk. I. Šuvajevs. Rīga: Jumava, 1999.
9. *Gröschner, R.* Dialogik und Jurisprudenz. Die Philosophie des Dialogs als Philosophie der Rechtspraxis. Tübingen: Mohr, 1982.
10. *Habermas, J.* Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. 4. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994.
11. *Habermas, J.* Theorie des kommunikativen Handelns. Band 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981.
12. *Haft, F.* Juristische Rhetorik. 6., unveränd. Aufl. Freiburg: Alber, 1999.
13. *Hartkemeyer, J. F., Hartkemeyer, M.* Die Kunst des Dialogs – Kreative Kommunikation entdecken. Erfahrungen, Anwendungen, Übungen. Stuttgart: Klett-Cotta, 2005.
14. *Horn, N.* Rationalität und Autorität in der juristischen Argumentation. Rechtstheorie, 1975, Jg. 6, H.1/2, S. 145–160.
15. Latviešu literārās valodas vārdnīca. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1973.
16. Latviešu literārās valodas vārdnīca. 6₁. sēj. Rīga: Zinātne, 1986.
17. Latviešu literārās valodas vārdnīca. 6₂. sēj. Rīga: Zinātne, 1987.
18. *Omārova, S.* Cilvēks runā ar cilvēku. Rīga: Kamene, 2002.
19. *Rapp, C.* Aristotle's Rhetoric. In: *Zalta, E. N.* (Ed.) The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Spring 2010 Edition.
20. *Rieke, R. D.* The Judicial Dialogue. Argumentation, 1991, Vol. 5, p. 39–55.
21. *Röhl, K. F., Röhl, H. C.* Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch. 3., neu bearb. Aufl. Köln: Heymann, 2008.
22. *Rüthers, B.* Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts. München: Beck, 1999.
23. *Schwarz, G.* Konfliktmanagement. Konflikte erkennen, analysieren, lösen. 7., erw. Aufl. Wiesbaden: Gabler, 2005.
24. *Smith, R.* Aristotle's Logic. In: *Zalta, E. N.* (Ed.) The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Spring 2009 Edition.
25. *Zappen, J. P.* The Rebirth of Dialogue. Bakhtin, Socrates, and the Rhetorical Tradition. Albany: State University of New York, 2004.
26. *Бахтин, М. М.* Проблемы поэтики Достоевского. Москва: Художественная литература, 1972.

Atsauces

- ¹ Latviešu literārās valodas vārdnīca. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1973, 324. lpp.
- ² Gröschner, R. Dialogik und Jurisprudenz. Die Philosophie des Dialogs als Philosophie der Rechtspraxis. Tübingen: Mohr, 1982, S. 5.
- ³ Бахтин, М. М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва: Художественная литература, 1972, с. 185.
- ⁴ Bohm, D. On Dialogue. London, New York: Routledge, 2004, p. 6–7.
- ⁵ Ibid., p. 3.
- ⁶ Ibid., p. 4.
- ⁷ Ibid., p. 10.
- ⁸ Ibid., p. 30.
- ⁹ Gadamer, H.-G. Patiesība un metode. Filosofiskas hermeneitikas pamatiezīmes. Tulk. I. Šuvajevs. Rīga: Jumava, 1999, 341. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 344. lpp.
- ¹¹ Hartkemeyer, J. F., Hartkemeyer, M. Die Kunst des Dialogs – Kreative Kommunikation entdecken. Erfahrungen, Anwendungen, Übungen. Stuttgart: Klett-Cotta, 2005, S. 122.
- ¹² Ibid., S. 40.
- ¹³ Ibid., S. 28.
- ¹⁴ Bohm, D. On Dialogue. London, New York: Routledge, 2004, p. 40.
- ¹⁵ Deutsch, M. Cooperation and Competition. In: Deutsch, M., Coleman, P. T. (Eds.) The Handbook of Conflict Resolution. Theory and Practice. San Francisco: Jossey-Bass, 2000, p. 25, 32–33.
- ¹⁶ Bohm, D. On Dialogue. London, New York: Routledge, 2004, p. 7.
- ¹⁷ Horn, N. Rationalität und Autorität in der juristischen Argumentation. Rechtstheorie, 1975, Jg. 6, H. 1/2, S. 147–148. Vārds „dialektika” mūsdienās sastopas ar izpratnes grūtībām, jo līdzās dialektikai kā argumentācijas procesam pastāv arī ontoloģiska dialektika, kuru, atsaucoties uz Platonu, izstrādāja Georgs Vilhelms Fridrihs Hēgelis (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, 1770–1831) un Karls Marks (Karls Marx, 1818–1883). Sk.: Haft, F. Juristische Rhetorik. 6., unveränd. Aufl. Freiburg: Alber, 1999, S. 106.
- ¹⁸ Aristoteles. Topik. Übersetzt von E. Rolfes. Unveränd. Nachdr. der 2. Aufl. Hamburg: Meiner, 1968, S. 4.
- ¹⁹ Smith, R. Aristotle's Logic. In: Zalta, E. N. (Ed.) The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Spring 2009 Edition, p. 40–42.
- ²⁰ Gadamer, H.-G. Patiesība un metode. Filosofiskas hermeneitikas pamatiezīmes. Tulk. I. Šuvajevs. Rīga: Jumava, 1999, 341. lpp.
- ²¹ Turpat, 345. lpp.
- ²² Zappen, J. P. The Rebirth of Dialogue. Bakhtin, Socrates, and the Rhetorical Tradition. Albany: State University of New York, 2004, p. 46.
- ²³ Engländer, A. Diskurs als Rechtsquelle? Zur Kritik der Diskurstheorie des Rechts. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002, S. 15–16.
- ²⁴ Habermas, J. Theorie des kommunikativen Handelns. Band 1. Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981, S. 128.
- ²⁵ Rütters, B. Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts. München: Beck, 1999, S. 342.
- ²⁶ Röhl, K. F., Röhl, H. C. Allgemeine Rechtslehre. Ein Lehrbuch. 3., neu bearb. Aufl. Köln: Heymann, 2008, S. 185.
- ²⁷ Ibid., S. 184.
- ²⁸ Bohm, D. On Dialogue. London, New York: Routledge, 2004, p. 7.
- ²⁹ Ibid., p. 25.
- ³⁰ Ibid., p. 26.
- ³¹ Schwarz, G. Konfliktmanagement. Konflikte erkennen, analysieren, lösen. 7., erw. Aufl. Wiesbaden: Gabler, 2005, S. 34.
- ³² Christensen, R., Kudlich, H. Theorie richterlichen Begründens. Berlin: Duncker & Humblot, 2001, S. 232.
- ³³ Latviešu literārās valodas vārdnīca. 6., sēj. Rīga: Zinātne, 1986, 358.–359. lpp.
- ³⁴ Latviešu literārās valodas vārdnīca. 6., sēj. Rīga: Zinātne, 1987, 115. lpp.
- ³⁵ Par ietekmēšanas veidiem sk.: Omārova, S. Cilvēks runā ar cilvēku. Rīga: Kamene, 2002, 78. lpp.
- ³⁶ Aristotle. Rhetoric. Poetics. Translated by W. R. Roberts, I. Bywater. New York: Modern Library, 1984, p. 24.
- ³⁷ Ibid., p. 164.
- ³⁸ Rapp, C. Aristotle's Rhetoric. In: Zalta, E. N. (Ed.) The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Spring 2010 Edition, p. 12–13.
- ³⁹ Ibid., p. 12.
- ⁴⁰ Ibid., p. 10.

- ⁴¹ *Habermas, J.* Theorie des kommunikativen Handelns. Band 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981, S. 131.
- ⁴² *Engländer, A.* Diskurs als Rechtsquelle? Zur Kritik der Diskurstheorie des Rechts. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002, S. 16.
- ⁴³ *Ibid.*, S. 17.
- ⁴⁴ *Ibid.*
- ⁴⁵ *Aristotle.* Rhetoric. Poetics. Translated by W. R. Roberts, I. Bywater. New York: Modern Library, 1984, p. 19.
- ⁴⁶ *Rapp, C.* Aristotle's Rhetoric. In: *Zalta, E. N.* (Ed.) The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Spring 2010 Edition, p. 7.
- ⁴⁷ *Ibid.*, p. 9.
- ⁴⁸ *Habermas, J.* Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. 4. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994, S. 288–289.
- ⁴⁹ *Ibid.*, S. 283.
- ⁵⁰ *Alexy, R.* Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983, S. 262.
- ⁵¹ *Ibid.*, S. 269–270.
- ⁵² *Ibid.*, S. 270.
- ⁵³ *Ibid.*, S. 271.
- ⁵⁴ *Ibid.*, S. 270.
- ⁵⁵ *Engländer, A.* Diskurs als Rechtsquelle? Zur Kritik der Diskurstheorie des Rechts. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002, S. 145.
- ⁵⁶ *Ibid.*, S. 150.
- ⁵⁷ *Rieke, R. D.* The Judicial Dialogue. Argumentation, 1991, Vol. 5, p. 52.
- ⁵⁸ *Ibid.*, p. 42.

Summary

Dialogue is a conversation. However, there are different types of conversations: they may be targeted at understanding, result and both understanding and result. Usually all three types of conversations are attributed to dialogue, while only the third type can be attributed to judicial process. Conversations in judicial process are neither exclusively targeted at understanding nor result. In other words, they are neither purely dialectical, nor purely rhetorical. They are dialogical.

Publisko un privāto tiesību dalījuma ieviešana un nozīme Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas

Implementation and Content of the Public-Private Law Divide in Latvia after the Renewal of Independence

Mg. iur. Edvīns Danovskis

LU Juridiskā fakultāte

Valststiesību zinātņu katedras lektors, doktorants

E-pasts: Edvins.Danovskis@lu.lv

Rakstā analizēts publisko un privāto tiesību dalījuma noliegšanas pamatojums padomju tiesību sistēmā, publisko un privāto tiesību dalījuma atjaunošanas process un funkcijas Latvijas tiesību sistēmā. Kopsavilkumā secināts, ka publisko un privāto tiesību dalījums Latvijā pārņemts nekritiski kā kontinentālās Eiropas valstu tiesību sistēmām raksturīga pazīme. Publisko un privāto tiesību dalījums ir praktiski nozīmīgs, lai noteiktu tiesu kompetenci/lietu izskatīšanas procesu, kā arī lai noteiktu lietā piemērojamās tiesību normas gadījumos, kad normatīvajā aktā ir ietverta tieša vai pastarpināta atsauce uz publisko un privāto tiesību dalījumu.

Atslēgvārdi: publiskās un privātās tiesības, tiesību klasifikācija, padomju tiesības, administratīvās tiesības.

Satura radītājs

<i>Ievads</i>	27
1. <i>Publisko un privāto tiesību dalījums padomju tiesību sistēmā</i>	28
2. <i>Publisko un privāto tiesību dalījuma atzīšanas process</i>	29
3. <i>Publisko un privāto tiesību dalījuma izpratnes iespējas un nozīme</i>	31
3.1. <i>Piemērojamās tiesību normas noteikšana</i>	32
3.2. <i>Tiesu kompetences norobežošana</i>	32
3.3. <i>Juridisko metožu izmantošana</i>	33
3.4. <i>Tiesību normu spēks laikā</i>	33
3.5. <i>Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme tiesību zinātņu studiju programmu didaktikā</i>	34
<i>Kopsavilkums</i>	34
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	35
<i>Atsauces</i>	37
<i>Summary</i>	39

Ievads

Tiesību sistēmas pārkārtošanas process Latvijā ietvēra ne tikai normatīvo aktu jaunradi un vairāku pirmās neatkarības posmā pieņemto normatīvo aktu atjaunošanu, bet arī juridisko konceptu un metožu pārskatīšanu. Padomju tiesību sistēmā

publisko un privāto tiesību dalījums tika noliegts kā raksturīgs buržuāzisko valstu tiesībām, jo atspoguļojot pretrunas starp individu un valdošo šķiru. Tomēr dažus gadus pēc neatkarības atjaunošanas normatīvajos aktos tika iekļautas norādes uz publisko un privāto tiesību dalījumu, kas Latvijā bija pazīstams pirmās neatkarības posmā¹. Šī raksta mērķis ir izpētīt publisko un privāto tiesību dalījuma atkalieviešanas procesu Latvijas tiesību sistēmā, kā arī noskaidrot šī dalījuma funkcijas Latvijā.

1. Publisko un privāto tiesību dalījums padomju tiesību sistēmā

Padomju tiesībzinātnieki lielu vērību pievērsa tiesisko attiecību klasificēšanai tiesību nozarēs. Jautājums par padomju tiesību sistēmu bija viena no visbiežāk diskutētajām tiesību zinātnes problēmām.² Pētnieki diskutēja ne tikai par tiesību nozaru skaitu un nošķiršanas robežām, bet arī par to, vai tiesību sistēmai ir objektīvs raksturs (iepretim viedoklim, ka tiesību sistēma top cilvēku apzinātas darbības rezultātā).³ Par patstāvīgām tiesību nozarēm tika uzskatītas konstitucionālās tiesības, administratīvās tiesības, zemes tiesības, civiltiesības, darba tiesības, ģimenes tiesības, krimināltiesības, civilprocesuālās tiesības u. c.⁴ Turklāt tika uzskatīts, ka tiesību dalījumam nozarēs ir arī praktiska nozīme, jo tas palīdz orientēties normatīvajā materiālā, pamanīt noteiktās tiesiskās attiecībās piemērojamo tiesisko līdzekļu īpatnības un precīzi noteikt normatīvo aktu hierarhiju.⁵

Publisko un privāto tiesību nošķiršana padomju tiesību sistēmā netika atzīta. Tika uzskatīts, ka šis dalījums ir raksturīgs buržuāzisko valstu tiesībām⁶ un ka tiesību dalījums publiskajās un privātajās tiesībās sociālistiskā tiesību sistēmā nav iespējams, jo radies tāpēc, ka pastāvējušas dziļas un nepārvaramas pretrunas starp individu, sabiedrību un valsti. Eksploatoru šķira publiskās tiesības uzskata par tādām, kas aizsargā valsts intereses, bet privātās tiesības aizsargājot indivīda intereses. Patiesībā publiskās tiesības esot tikai tās normas, kas attiecības regulē valdošās šķiras interesēs, bet privātās tiesības aizsargājot atsevišķu īpašnieku intereses.⁷ Šāds padomju tiesībzinātnieku traktējums tiesību dalījumam publiskajās un privātajās tiesībās liecina par šī dalījuma nozīmes sagrozīšanu.

Ideoloģisks pamats noraidīt tiesību klasifikāciju publiskajās un privātajās tiesībās bija arī Ļeņina uzskats, ko viņš puda vēstulē padomju juristam D. Kurskim (Дмитрий Иванович Курский, 1874–1932), proti, ka Justīcijas tautas komisariātam (Народный комиссариат юстиции) jaunajā civilkodeksā ir jāiestrādā jauna koncepcija par civiltiesiskiem līgumiem; jāpalielina valsts iejaukšanās privāttiesiskās attiecībās un jāaplaišina valsts iespēja atcelt privāttiesiskus līgumus. Vēstulē tika iekļauta frāze, ka „mēs neko „privātu” neatzīstam, mums saimniecības jomā viss ir publiski tiesisks, nevis privāts”.⁸ Kaut arī Ļeņina mērķis nebija ielaisties teorētiskā strīdā par tiesību klasifikācijas problēmām, tomēr padomju juristi šo no konteksta atrauto citātu izmantoja, lai pamatotu, ka „buržuāziskajām tiesībām” raksturīgajam tiesību duālismam nav vietas sociālistiskajās tiesībās.⁹

Padomju juristi publisko un privāto tiesību dalījumu izmantoja, lai pretstatītu padomju un sociālistiskās tiesības, tādēļ publisko un privāto tiesību dalījuma noliegšanai sociālistisko tiesību sistēmā bija izteikti ideoloģisks mērķis. Publisko un privāto tiesību nošķiršana vairākās Rietumeiropas valstīs nozīmē tieši civiltiesisko attiecību nošķiršanu no publiski tiesiskajām attiecībām valsts pārvaldes jomā, un šim dalījumam pārsvarā ir praktisks nolūks – norobežot tiesu kompetenci. Šādā izpratnē arī sociālistisko tiesību sistēmā tika nošķirtas civiltiesības no administratīvajām tiesībām. Piemēram, Latvijas PSR Civilkodeksa 2. panta trešajā daļā bija noteikts, ka „mantiskajām attiecībām, kas dibinātas uz vienas puses administratīvo pakļautību

otrai pusei, kā arī nodokļu un budžeta attiecībām šā kodeksa noteikumus nepiemēro”.¹⁰ Šis formulējums pēc būtības ir pareizs, ja to attiecina uz publisko un privāto tiesību nošķiršanu. Arī šodien privāto tiesību un publisko tiesību nošķiršanas kontekstā var izmantot grāmatā „Padomju civiltiesības” rakstīto, ka „tām mantiskajām attiecībām, ko regulē administratīvās tiesības, ir organizatorisks raksturs atšķirībā no mantiskajām attiecībām, kurām ir preču-naudas raksturs, un kuru dalībnieki ir tiesiski vienlīdzīgā stāvoklī. Viens no administratīvo tiesību dalībniekiem vienmēr ir valsts pārvaldes orgāns, kas uzstājas nevis kā sev nošķirtas mantas valdītājs, bet gan kā administratīvs, valsts orgāns, kas realizē pārvaldes funkcijas attiecībā uz sev pakļautajām organizācijām, pilsoņiem”.¹¹

Kaut arī sociālistisko tiesību doktrīnā tika uzsvērts tiesību nozaru klasifikācijas nozīmīgums, tās praktiskā slodze bija neliela. Valstīs, kurās tiek atzīts publisko un privāto tiesību dalījums, tam ir svarīga praktiska nozīme, jo publiski tiesiskās attiecības un privāttiesiskās attiecības tiek pārbaudītas atšķirīgā procesuālā kārtībā un atsevišķos tiesu varas vai izpildvaras orgānos. Šādā aspektā tiesību nozaru klasifikācija nozīmi ieguva vienīgi PSRS pastāvēšanas pēdējos gados. 1987. gada 30. jūnijā PSRS Augstākā Padome pieņēma dekrētu „Par kārtību, kādā var pārsūdzēt tiesā amatpersonu prettiesisko rīcību, ar kuru aizskartas pilsoņu tiesības”¹², bet Latvijas PSR Augstākā Padome 1988. gadā papildināja Civilprocesa kodeksu ar 24.a nodaļu¹³. Šie tiesību akti paredzēja pilsoņa tiesības griezties tiesā ar sūdzību, ja viņš uzskata, ka ar amatpersonas rīcību aizskartas viņa tiesības. Kodeksa 239.¹ panta otrā un trešā daļa noteica, ka tiesā var pārsūdzēt rīcību, kuru vienpersonīgi realizējušas amatpersonas un kuras rezultātā pilsonim nelikumīgi liegtas iespējas pilnīgi vai daļēji realizēt tiesības, ko viņam piešķir likums vai cits normatīvs akts, vai pilsonim nelikumīgi uzlikts kāds pienākums. Šī panta ceturtdā daļa noteica, ka minētā kārtība nav piemērojama rīcībai, kurai kriminālprocesa, civilprocesa un citi likumi paredz citādu pārsūdzēšanas kārtību. Tikai tad arī praksē kļuva aktuāli nošķirt administratīvi tiesiskās attiecības no civiltiesiskajām attiecībām.

No iepriekš minētā redzams, ka sociālistisko tiesību sistēmā tika nošķirtas civiltiesības no administratīvajām tiesībām, turklāt nošķiršanas kritēriji lidzinās kritērijiem, kas izmantoti publisko un privāto tiesisko attiecību nošķiršanai, proti, vai tiesiskajās attiecībās puses ir vienlīdzīgas (privāttiesiskās attiecības) vai vismaz viena no pusēm tiesiskajās attiecībās realizē valsts varu (publiski tiesiskās attiecības). Padomju tiesību doktrīnā publisko un privāto tiesību dalījums tika pārprasts un izmantots, lai uzsvērtu ideoloģiskās atšķirības starp sociālistisko tiesību sistēmu un t. s. buržuāziskajām tiesību sistēmām.

2. Publisko un privāto tiesību dalījuma atzišanas process

Latvijas neatkarības atjaunošanas procesā un pirmajos gados pēc neatkarības atjaunošanas publisko un privāto tiesību dalījumam netika piešķirta juridiska nozīme. Pirmie raksti, kuros pieminēta kaut kā publiska un privāta nošķiršana, publicēti 1990.–1991. gadā. Rakstā „Ak, šis ilgotais privātīpašums!”¹⁴ (publicēts četras dienas pēc Latvijas Republikas Neatkarības deklarācijas pieņemšanas un acimredzot uzrakstīts pirms tam) skaidrots, ar ko atšķiras publisks īpašums no privāta, bet rakstā „Publiskās administrācijas disciplīna”, skaidrojot vārdu „publiskums”, norādīts, ka pirmskara Latvijā tika lietots jēdziens „publiskās tiesības”, ar tām saprotot tādas, kas attiecas uz visu sabiedrību un valsti, pretēji jēdzienam „privāts”, kas apzīmē to, kas neietilpst valsts kompetencē.¹⁵

Tālākais publisko un privāto tiesību dalījums Latvijas tiesību sistēmā notika fragmentāri un bez jebkādas diskusijas par šāda dalījuma nepieciešamību. Pirmo reizi šis dalījums normatīvi nostiprināts likumā „Par pašvaldībām”¹⁶ (likums pieņemts 1994. gadā). Tā 4. pants noteica, ka, „realizējot valsts vietējo pārvaldi, pašvaldības likumā noteiktajos ietvaros ir publisko tiesību subjekts, bet privāttiesību jomā pašvaldībām ir juridiskās personas tiesības”; likuma 6. pants noteica pašvaldību kompetenci „publisko tiesību jomā”. Gadu vēlāk Ministru kabinets pieņēma „Administratīvo aktu procesa noteikumus”,¹⁷ kuros pirmoreiz Latvijā normatīvi ieviests jēdziens „administratīvs akts”. Noteikumu 5. punkts noteica, ka administratīvs akts ir „tiesību akts, ko publisko tiesību jomā izdod iestāde”. Pirmā publikācija, kur skaidrota šī dalījuma nozīme, ir LU docenta I. Krastiņa brošūra „Tiesību teorijas pamatjēdzieni”¹⁸. Tajā skaidrots, ka „tās tiesības, kur viena atsevišķa persona figurē kā patstāvīgs tiesību subjekts, ir privātās tiesības, bet tās tiesības, kur atsevišķa persona figurē kā sociāla organisma sastāvdaļa, ir publiskās tiesības”. Šis izteikums pēc būtības atkārtō to, ko jau 1929. gadā bija rakstījis LU docents Roberts Akmentiņš.¹⁹

1997. gadā tika publicēts ar tieslietu ministra rīkojumu izveidotās Administratīvā procesa likuma izstrādes darba grupas ziņojums, kurā norādīts, ka administratīvais process regulē tikai attiecības starp valsti un individu publisko tiesību jomā, bet neregulē attiecības starp šīm pusēm civiltiesību un krimināltiesību jomā, kurās darbojas citi principi.²⁰ 1998. gadā Vācijā juridisko izglītību ieguvušais jurists Egils Levits rakstā „Par administratīvā procesa vietu un funkcijām Latvijas tiesību sistēmā” sniedza īsu publisko un privāto tiesību dalījuma būtības izklāstu, kurš ir uzskatāms par pirmo mēģinājumu kopš neatkarības atjaunošanas skaidrot šī dalījuma nozīmi. Rakstā norādīts, ka šim iedalījumam ir būtiska nozīme, jo abi tiesību atzari balstās uz dažādiem principiem. Publiskajās tiesībās pastāv cilvēktiesību ievērošanas princips, likuma prioritātes princips, varas dalīšanas princips, bet privāttiesības balstās uz privātautonomijas principu.²¹ Tomēr nevienā no iepriekš minētajām publikācijām nav pamatota šāda dalījuma teorētiskā un praktiskā nepieciešamība un nav norādīti šo nozaru nošķiršanas kritēriji.

1998. gadā profesors Edgars Meļķis (1929–2009) publicē rakstu, kurā skaidro publisko tiesību juridisko personu būtību un to nošķiršanu no citām juridiskām personām.²² Šajā rakstā publisko un privāto tiesību juridisko personu nošķiršana tiek saistīta ar publisko un privāto tiesību nošķiršanu. Tomēr līdz šim nozīmīgāko publikāciju par publisko un privāto tiesību nošķiršanu publicējusi LU docētāja Jaurīte Briede 1999. gadā. Šajā rakstā norādīts, ka publisko un privāto tiesību un to principu nošķiršana pārejas perioda valstīs ir jo īpaši svarīga; tas ir viens no publisko tiesību un valsts pārvaldes reformas pamatjautājumiem.²³ Rakstā, izmantojot vācu tiesībzinātnieku darbus, izklāstītas arī publisko un privāto tiesību nošķiršanas teorijas (interesu teorija, subordinācijas teorija, subjektu teorija un citas). Ar publisko un privāto tiesību dalījumu šajā rakstā tiek saprasta gan tiesību nozaru, gan tiesību normu nošķiršana.

Publisko un privāto tiesību dalījums normatīvi tika nostiprināts arī Valsts pārvaldes iekārtas likumā,²⁴ kuru pieņēma 2002. gadā un kurā tika noteikti gadījumi, kad valsts pārvalde drīkst darboties privāto tiesību jomā. Šāda regulējuma pamatojums sniegts E. Levita sagatavotajā Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcijā.²⁵

Tomēr šīm publikācijām to izstrādāšanas laikā tiesību piemērošanas praksē nebija liela nozīme. 1995. gadā pieņemtie Administratīvo aktu procesa noteikumi noteica tikai administratīvo procesu iestādē; iestādes rīcības kontrole tiesā vēl joprojām tika veikta, pamatojoties uz Latvijas Civilprocesa kodeksa 24.a nodaļas normām. Tādēļ

arī tiesu praksē jēdzieni „publiskās tiesības” un „privātās tiesības” līdz 2004. gadam, kad tika izveidotas administratīvās tiesas un spēkā stājās Administratīvā procesa likums,²⁶ pieminēti tikai dažas reizes.²⁷ Tiesām nebija pamata nedz analizēt administratīvā akta jēdzienu, nedz publisko un privāto tiesību nošķiršanu, jo Civilprocesa likuma 24.a nodaļā, kas noteica lēmumu loku, par kuriem personas var iesniegt pieteikumus tiesā, šie jēdzieni nebija ietverti.

Publisko un privāto tiesību dalījuma jēdziens praktisku nozīmi tiesu praksē iegūst tikai 2004. gadā, kad spēkā stājās Administratīvā procesa likums un darbu uzsāka administratīvās tiesas. Administratīvā procesa likums noteica administratīvā procesā tiesā pārbaudāmos pieteikuma priekšmetus: par administratīvo aktu, par faktisko rīcību, par publisko tiesību līgumu un publiski tiesisko attiecību konstatēšanu. Katrs no šiem jēdzieniem ietver pazīmi „izdots publisko tiesību jomā”, un tādēļ arī tiesām vajadzēja pārbaudīt, vai tiesām lēmums/rīcība, par kuru iesniegts pieteikums, ir izdots publisko tiesību jomā. 2004. gadā publicētajā Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumu un lēmumu krājumā atrodami trīs lēmumi, kuros Senāts atzinis, ka, piemēram, pašvaldības lēmumi, ko tā pieņēmusi kā kapitāla daļu turētājs attiecībā uz tai piederošu kapitālsabiedrību, nav izdoti publisko tiesību jomā;²⁸ attiecības, kas radušās no privatizēta dzīvokļa īpašnieka un pašvaldības noslēgta dzīvojamās mājas uzturēšanas līguma, nav publiski tiesiskas;²⁹ arī pašvaldības lēmums par tai piederoša dzīvokļa apmaiņu nav izdots publisko tiesību jomā.³⁰ Turpmākajos gados Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments par publisko un privāto tiesību nošķiršanu veidojis plašu judikatūru; savu tēžu pamatošanai Senāts atsaucies gan uz vācu, gan iepriekš minētajām Latvijas tiesībzinātnieku publikācijām.

Tomēr publisko un privāto tiesību dalījuma ieviešana Latvijā nav uzskatāma par pašsaprotamu un tās atkalieviešana bija nekritiska. Pareizs ir apgalvojums, ka, iekļaujot likumā „Par pašvaldībām” un Administratīvo aktu procesa noteikumos atsauci uz „publisko tiesību jomu”, likumdošanas prakse apsteidza tiesību teoriju.³¹ Tomēr pat 20 gadus pēc neatkarības atjaunošanas un septiņus gadus pēc administratīvo tiesu izveidošanas un Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās tiesību zinātne tikpat kā nav mēģinājusi atbildēt uz jautājumu, ko vispār var saprast ar publisko un privāto tiesību dalījumu un kāda vēl (bez lietu piekritības noteikšanas) ir šī dalījuma nozīme.

3. Publisko un privāto tiesību dalījuma izpratnes iespējas un nozīme

Publisko un privāto tiesību dalījumu var izprast dažādi: 1) kā tiesību normu dalījumu; 2) kā tiesisko attiecību dalījumu (ietver arī tiesību subjektu dalījumu publisko tiesību un privāto tiesību subjektos); 3) kā tiesību apakšnozaru dalījumu; 4) kā principiālu tēzi par visa tiesiskā regulējuma duālismu (ideoloģisku koncepciju). Ar publisko un privāto tiesību dalījumu plašākā nozīmē var saprast visus iepriekš minētos dalījuma aspektus, taču jāņem vērā, ka katram no šiem klasifikācijas veidiem ir atšķirīgas funkcijas. Līdz šim Latvijas tiesību zinātnē publisko un privāto tiesību dalījumam piedēvēta nozīme,

- 1) lai noteiktu piemērojamo tiesību normu;
- 2) lai noteiktu tiesu, kurai piekritīga attiecīga lieta;
- 3) izmantojot juridiskās metodes;
- 4) nosakot tiesību normu spēku laikā;
- 5) tiesību zinātņu studiju programmu didaktikā.

3.1. Piemērojamās tiesību normas noteikšana

Vairākos normatīvos aktos ir noteikts, ka attiecīgais likums regulē tiesiskās attiecības publisko/privāto tiesību jomā vai ietver citu kritēriju, kas tieši saistīts ar publisko un privāto tiesību dalījumu. Administratīvā procesa likums regulē administratīvo procesu saistībā ar administratīvā akta, faktiskās rīcības, uzziņas izdošanu un publisko tiesību līgumu noslēgšanu, taču katrs no šiem institūtiem ietver pazīmi „publisko tiesību joma”. Paziņošanas likuma³² 2. pants noteic, ka šo likumu nepiemēro gadījumos, kad iestāde darbojas privāto tiesību jomā. Arī no Iesniegumu likuma³³ 1. panta formulējuma (likuma mērķis ir nodrošināt privātpersonas līdzdalību valsts pārvaldē) secināms, ka tas nav piemērojams privāttiesiskās attiecībās.³⁴ Valsts pārvaldes iekārtas likuma³⁵ XI nodaļa regulē valsts pārvaldes darbību privāto tiesību jomā. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma 1. pants noteic, ka šī likuma mērķis ir nodrošināt personai tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu, kas tai nodarīts ar prettiesisku administratīvo aktu vai faktisko rīcību. Šajos gadījumos attiecīgā likuma piemērošanas priekšnoteikums ir noskaidrot, vai konkrētas tiesiskās attiecības ir publiski tiesiskas vai privāttiesiskas.

Tiesību doktrīnā arī izteikts viedoklis, ka publiski tiesiskās attiecībās un privāttiesiskās attiecībās ir piemērojami atšķirīgi principi: privāttiesībās esot piemērojams privātaunomijas princips, turpretim publiskajās tiesībās piemērojams, piemēram, cilvēktiesību ievērošanas princips, samērīguma princips, tiesiskās paļāvības princips, patvaļas aizlieguma princips u. c.³⁶ Jāuzsver, ka vispārējos tiesību principus nevar dalīt publiski tiesiskos un privāttiesiskos. Piemēram, tiesiskuma princips ir piemērojams jebkādās tiesiskās attiecībās (gan starp valsti un privātpersonu, gan starp privātpersonām). Arī samērīguma princips kļuvis par tiesību principu, kas piemērojams arī tiesiskās attiecībās starp privātpersonām (pirms 2009. gada 4. jūnija grozījumiem Civillikumā³⁷ Augstākās tiesas Senāts norādīja uz samērīguma principu kā pārmērīga līgumsoda samazināšanas pamatu;³⁸ tāpat atsaucies uz samērīguma principu ietvertas arī normās, kas regulē privāttiesiskas attiecības³⁹). Turpretim tiesiskās paļāvības princips (kurš piemērojams tikai tiesiskās attiecībās starp privātpersonu un valsti) līdzinās labas ticības principam tādā ziņā, ka abi aizsargā privātpersonas paļāvību uz citas personas darbībām.⁴⁰

Ievērojot vispārējo tiesību principu daudzveidību, kā arī to, ka daudzi no tiem ir universāli un ar attiecīgām modifikācijām piemērojami jebkādās tiesiskās attiecībās, šo principu klasifikācijas nozīmi nevajadzētu pārspilēt. Vispārējo tiesību principu piemērošanas iespēju nosaka ne jau secinājums par to, ka princips ir uzskatāms par publisko tiesību principu vai privāto tiesību principu, bet gan konkrētā principa saturs un citi vispārējo tiesību principu piemērošanas priekšnoteikumi. Tomēr šo principu konkretizācija konkrētās tiesiskās attiecībās var atšķirties atkarībā no tā, vai tās ir publiski tiesiskas vai privāttiesiskas.

Vairākās tiesību sistēmās tiek uzskatīts, ka publisko un privāto tiesību dalījums ietekmē arī cilvēktiesību piemērošanu privāttiesiskās attiecībās.⁴¹ Arī Latvijā reiz ticis uzskatīts, ka Satversmē noteiktās pamattiesības, izņemot Satversmes 107. un 108. pantu, tieši piemērojamas vienīgi publiski tiesiskās attiecībās.⁴² Tomēr publisko un privāto tiesību dalījums pats par sevi neietekmē pamattiesību iedarbību privāttiesiskās attiecībās.

3.2. Tiesu kompetences norobežošana

Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīmīgākā praktiskā izpausme ir tiesu kompetences norobežošana – likumdevēja uzskats, ka publiski tiesiskās attiecības

valsts pārvaldes jomā pārbaudāmas īpašā procedūrā un atsevišķā tiesā. Latvijā šī konceptuālā tēze ietverta Administratīvā procesa likuma 2. panta 2. punktā, kur noteikts, ka viens no likuma pamatmērķiem ir pakļaut neatkarīgas, objektīvas un kompetentas tiesu varas kontrolei izpildvaras darbības, kuras attiecas uz konkrētām publiski tiesiskajām attiecībām starp valsti un privātpersonu.

3.3. Juridisko metožu izmantošana

Latvijas tiesību doktrīnā norādīts, ka „tiesību teksta iztulkojuma regulējumam atkarībā no teksta piederības privātajām, publiskajām vai starptautiskajām tiesībām piemīt zināmas atšķirības. Tās saistītas galvenokārt ar diviem jautājumiem: vai normu ir veidojusi viena institūcija (persona), vai arī tā radusies divu vai vairāku institūciju (valstu, personu) vienošanās rezultātā”.⁴³ Civillikuma 1504.–1510. pants tiešām paredz noteikumus par tiesiska darījuma iztulkošanu, un šie panti atšķiras no Civillikuma 4. pantā un Administratīvā procesa likuma 17. pantā noteiktajiem iztulkošanas noteikumiem. Taču tādēļ vien nevar apgalvot, ka „privātajās tiesībās pastāv īpaši iztulkošanas noteikumi”. Pietiktu pateikt, ka pastāv īpaši tiesisku darījumu iztulkošanas noteikumi. Turklāt Civillikuma 4. pantā un Administratīvā procesa likuma 17. pantā ietvertie tiesību normu iztulkošanas paņēmieni pēc būtības ir identiski. Tādēļ publisko un privāto tiesību dalījums pats par sevi neietekmē tiesību normu iztulkošanu.

Arī citu juridisko metožu lietošana nav atkarīga no publisko un privāto tiesību dalījuma. Piemēram, nav pamatots apgalvojums, ka „Civilprocess kā publiskās tiesības nepieļauj tik lielu analogijas izmantošanu, kā tas ir pieļaujams materiālajās normās (Civillikumā)”.⁴⁴ Nedz no likuma, nedz no tiesību doktrīnas neizriet apgalvojums, ka publisko un privāto tiesību dalījums pats par sevi ietekmētu analogijas piemērošanu. Līdz šim vien atzīts, ka principā privāttiesiskās attiecībās prioritāte ir analogijas slēdzienam (aizliegumi nav piemērojami pēc analogijas), turpretim publiski tiesiskās attiecībās prioritāte ir slēdzienam par pretējo (atļaujošām normām nevajadzētu tikt piemērotām pēc analogijas). Tomēr turpat vien norādīts, ka analogijas slēdziens netiek izslēgts publiski tiesiskās attiecībās, tāpat kā slēdziens par pretējo netiek izslēgts privāttiesiskās attiecībās.⁴⁵ Kaut arī vairākās t. s. publisko tiesību nozarēs pastāv analogijas ierobežojumi,⁴⁶ principā tā ir piemērojama gan privāttiesiskās, gan publiski tiesiskās attiecībās.⁴⁷ Tādējādi publisko un privāto tiesību dalījums pats par sevi nenosaka analogijas ierobežojumus; tie analizējami katrās konkrētās tiesiskās attiecībās.

Juridiskajā argumentācijā nereti tiek izmantoti plaši pazīstamie izteikumi, ka „privātajās tiesībās ir atļauts viss, kas nav aizliegts”, bet „publiskajās tiesībās aizliegts viss, kas nav atļauts”.⁴⁸ Šīs tēzes tikai atspoguļo (nevis nosaka) tiesību subjektu juridisko kompetenci, kas noteikta tiesību sistēmā; tās nenosaka tiesību normu īpašības vai konstitucionālus ierobežojumus tiesību normu izstrādāšanā. Tomēr minētos izteikumus var saprast arī kā ideoloģiskas, politiskas dogmas – privātpersonu rīcības brīvību nevajadzētu ierobežot, bet valsts rīcība jāierobežo.

3.4. Tiesību normu spēks laikā

Latvijas tiesību zinātnē izteikts apgalvojums: privāttiesībās valda princips, ka jauna tiesību norma ir piemērojama nākamiem apstākļiem, bet publiskajās tiesībās jauna norma parasti ir piemērojama apstākļiem, kuri radušies pirms, bet turpinās pēc jaunās tiesību normas spēkā stāšanās.⁴⁹ Civillikuma 3. pants noteic, ka „katra civiltiesiska attiecība apspriežama pēc likumiem, kas bijuši spēkā tad, kad šī attiecība

radusies, pārgrozījusies vai izbeigusies. Neskartas paliek jau iegūtās tiesības”. Tā kā šis noteikums attiecas uz visām privāttiesiskām attiecībām, tad pareizs ir apgalvojums, ka „privāttiesiskās attiecībās norma piemērojama nākamjiem apstākļiem”. Kaut arī nav vispārēja normatīva noteikuma, kas regulētu piemērojamo tiesību normu spēku laikā publiski tiesiskās attiecībās, atrodam, ka šo jautājumu vispirms regulē tiesiskās noteiktības princips. Civillikuma 3. pants ir tikai šī principa normatīvs nostiprinājums. Procesuālajās tiesībās darbojas princips, ka piemērojama tā procesuālo tiesību norma, kas spēkā procesuālās darbības izdarīšanas brīdī.⁵⁰ Tomēr citu tiesību normu spēku laikā vispirms nosaka likumdevējs pārejas noteikumos. Ja tādu nav, tad piemērojams tiesiskās noteiktības princips, proti, vēlāk pieņemtas tiesību normas neietekmē jau nodibinātās tiesiskās attiecības. Administratīvajā procesā iestādei parasti ir jāpiemēro tā tiesību norma, kas ir spēkā administratīvā akta izdošanas brīdī, taču tiesai, pārbaudot administratīvā akta tiesiskumu, nav jāņem vērā tiesību normu maiņa. Tas izriet no tiesiskās noteiktības principa.⁵¹ Šiem noteikumiem ir izņēmumi, kas izriet no konkrētā tiesiskā regulējuma būtības. Tādēļ nav pamata apgalvot, ka publisko un privāto tiesību dalījums ietekmē tiesību normu spēku laikā. Drīzāk iepriekš minētā tēze ir indukcijas ceļā radīts secinājums, kam ir vienīgi apkopojošā, nevis normatīva nozīme.

3.5. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme tiesību zinātņu studiju programmu didaktikā

Tiesību apakšnozaru klasifikācijai publiskajās un privātajās tiesībās nav praktiskas nozīmes. Tā, piemēram, atzinums, ka krimināltiesības vai konstitucionālās tiesības ir publisko tiesību apakšnozare, tiesību piemērošanas praksē ir nenozīmīgs. Tomēr tiesību apakšnozaru „pieskaitīšana” publiskajām un privātajām tiesībām var būt būtiska, lai uzsvertu, ka ir jāatšķir, piemēram, darba tiesiskās attiecības no valsts dienesta attiecībām, ka pastāv juridiskas personas (publisko tiesību subjekti), kuras darbojas atšķirīgā tiesiskā režīmā utt.⁵² Tiesību klasifikācijas uzdevums ir palīdzēt juristam atklāt principus, uz kuriem balstās atsevišķas tiesību nozares, lai varētu tos izmantot tiesību interpretācijā.⁵³ Tādēļ arī tiesību teorijas grāmatās⁵⁴ norādītā tiesību apakšnozaru klasifikācija palīdz pirmo kursu studentiem orientēties objektīvo tiesību normu kopumā. Tomēr publisko un privāto tiesību dalījuma didaktisko nozīmi nevajag pārspīlēt. Lieki studentus pārliecināt par to, vai, piemēram, konkurences tiesības, patērētāju tiesību aizsardzības tiesības vai vides tiesības ir publisko vai privāto tiesību apakšnozare. Tiesību apakšnozaru klasifikācijas publiskajās vai privātajās relativitāti apstiprina kaut vai tas, ka civilprocess, kā arī sodu tiesības kā tiesību apakšnozare Francijā tradicionāli tiek uzskatīti par privāto tiesību apakšnozari, bet Vācijā (un arī Latvijā) – par publisko tiesību apakšnozari.⁵⁵

Kopsavilkums

1. Publisko un privāto tiesību dalījums padomju tiesību sistēmā tika noliegts kā raksturīgs t. s. buržuāzisko valstu tiesību sistēmām un raksturots neatbilstoši tā izpratnei citu kontinentālās Eiropas valstu tiesību sistēmās, kur tam ir praktisks lietojums. Tomēr arī padomju tiesību sistēmā tika nošķirtas civiltiesiskās attiecības no administratīvi tiesiskām attiecībām, turklāt pēc līdzīgiem kritērijiem, kurus lieto publiski (resp., administratīvi) tiesisko un privāttiesisko attiecību nošķiršanai valstīs, kur šo dalījumu atzīst un lieto.
2. Publisko un privāto tiesību dalījums Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas tika atzīts nekritiski kā kontinentālās Eiropas tiesību lokam raksturīga pazīme.

Publisko un privāto tiesību dalījuma atzīšana ir uzskatāma par vienu no tiesību sistēmas transformācijas izpaušmēm. Tiesību dalījums vispirms tika atzīts normatīvajos aktos un tikai pēc tam izpelnījās ievēribu juridiskajā literatūrā. Tomēr tiesību piemērošanas praksē tas kļuva būtisks tikai līdz ar Administratīvā procesa likuma stāšanās spēkā.

3. Publisko un privāto tiesību dalījumam Latvijā ir nozīme, 1) nosakot piemērojamo tiesību normu gadījumos, kad normatīvā aktā ir tieša vai pastarpināta atsauce uz publisko un privāto tiesību dalījumu; 2) nosakot kompetento tiesu/lietas izskatīšanas procesu; 3) tiesību zinātņu studiju programmu didaktikā. Publisko un privāto tiesību dalījums pats par sevi neietekmē tiesību normu iztulkošanu, analogijas piemērošanu un tiesību normu spēku laikā. Juridiskajā literatūrā izteiktie pieņēmumi par publisko un privāto tiesību dalījuma saistību ar tiesību normu iztulkošanu, analogiju un tiesību normu spēku laikā ir vispārinājumi, tie neatspoguļo likumsakarības.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Akmentiņš, R.* Ievads tiesību zinātnē. Lekcijas. [B.v.]: [B.i.], 1929.
2. *Beaud, O.* La distinction entre droit public et droit privé: un dualisme qui résiste aux critiques. Grām.: *The Public Law/Private Law Divide*. Ed by. Frredland M., Auby J. B. [b.v.]: Hart Publishing, 2006, p. 21–38.
3. *Briede, J.* Noteicošais brīdis tiesisko un faktisko apstākļu vērtēšanai administratīvajā procesā. Publiskās lekcijas (15.12.2009.) izdales materiāls.
4. *Briede, J.* Administratīvais akts. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003.
5. *Briede, J.* Publiskās un privātās tiesības. Grām.: *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. Rakstu krājums. E. Melķiša red. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 41.–58. lpp.
6. *Bukovskis, V.* Administratīvās tiesas reforma: *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 7–9, 1925, 817.–841. lpp.
7. *David, R.* Introduction. Grām.: *The Legal Systems of the World. Their Comparison and Unification*. Volume II. Chapter 2. Structure and the Divisions of the Law. Chief. ed. Rene David. Tübingen: J.C.B. Mohr; The Hague; Paris: Mouton, 1974, p. 3–14.
8. *Fedtke, J., Oliver, D.* Human Rights and the Private Sphere – the Scope of the Project. Grām.: *Human Rights and the Private Sphere. A Comparative Study*. Ed by. Oliver D., Fedtke J. [B.v.], Routledge and Cavendish, 2007, p. 3–26.
9. *Kalniņš, E.* Tiesību tālākveidošana. Grām.: *Juridiskās metodes pamati*. 11. soļi tiesību piemērošanā: Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 126.–205. lpp.
10. *Kalniņš, E.* Tiesību normas spēkā esamība. *Likums un Tiesības*, Nr. 7(11), 2000, jūlijs, 214.–220. lpp.
11. *Krastiņš, I.* Tiesību teorijas pamatjēdzieni. Rīga: Latvijas Universitāte, 1996.
12. *Levits, E.* Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 68(2833), 2003, 8. maijs.
13. *Levits, E.* Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?f=593>.
14. *Levits, E.* Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. Grām.: *Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā*. Rīga: SIA Izglītības soļi, 2000, 241.–292. lpp.
15. *Levits, E.* Par administratīvā procesa vietu un funkcijām Latvijas tiesību sistēmā. *Jurista Vārds*, Nr. 10/11 (78/79), 1998, 19. marts.

16. *Lēbers, A.* Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II. daļa. Rīga: L. U. Studentu Padomes Mācības līdzekļu Apgādāšanas Komisija, 1922.
17. *Melkšis, E.* Tiesību normu iztulkošana. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību piemērošanā: Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 110.–114. lpp.
18. *Melkšis, E.* Publisko tiesību juridiskās personas: likums un inertā realitāte. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 3(4), 1998.
19. *Neimanis, J.* Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006.
20. *Neimanis, J.* Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004.
21. Intervija ar Dainu Osi. Cit. no: *Lazdiņš, J.* Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā. *Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 1.* Juridiskā zinātne. [B.v.]: Latvijas Universitāte, 2010, 53.–79. lpp.
22. *Pastars, E.* Iesniegumu likumu un citu likumu mijiedarbība. *Jurista Vārds*, Nr. 49(502), 2007, 4. decembris.
23. Par administratīvā procesa likumu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 186(901), 1997, 22. jūlijs.
24. *Plotnieks, A.* Padomju sociālistiskās tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1975.
25. *Strupiņš, A.* Publiskās administrācijas disciplīna. *Latvijas Jurists*, Nr. 4(38).
26. *Torgāns, K.* Ak, šis ilgotais privātpašums! *Latvijas Jurists*, 1990, 8. maijs.
27. *Szladits, C.* The Civil Law System. Grām.: The Legal Systems of the World. Their Comparison and Unification. Volume II. Chapter 2. Structure and the Divisions of the Law. Chief. Ed. Rene David. Tübingen: J. C. B. Mohr; The Hague; Paris: Mouton, 1974, p. 15–76.
28. *Vēbers, J.* Padomju civiltiesības. Vispārīgā daļa. Īpašuma tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1979.
29. *Алексеев, С.* (ред.) Проблемы теории государства и права. Москва: Юридическая литература, 1987.
30. *Ленин, В.* Полное Собрание Сочинений В. И. Ленина, 5-е изд. Том 44. Pieejams: <http://vilenin.eu/t44/p398>.
31. *Марченко, М.* (ред.) Теория государства и право. Москва: Издательство Московского университета, 1987.
32. Теория государства и право. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982.

Normatīvie akti

1. Paziņošanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 102(4294), 2010, 30. jūnijs.
2. Grozījumi Civiltikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94(4080), 2009, 17. jūnijs.
3. Iesniegumu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164(3740), 2007, 11. oktobris.
4. Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94(2669), 2002, 6. jūnijs.
5. Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164(2551), 2001, 14. novembris.
6. Darba likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 105(2492), 2001, 6. jūlijs.
7. Patērētāju tiesību aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104/105 (1564/1565), 1999, 1. aprīlis.
8. Par pašvaldībām: LV likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61(192), 1994, 19. maijs.
9. Administratīvo aktu procesa noteikumi: LV likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100(383), 1995, 4. jūlijs, zaudējis spēku.
10. Par kārtību, kādā var pārsūdzēt tiesā amatpersonu prettiesisko rīcību, ar kuru aizskartas pilsoņu tiesības: PSRS Augstākās padomes Prezidija dekrēts. *PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs*, Nr. 26, 1987, zaudējis spēku.
11. Par papildinājumiem un grozījumiem Latvijas PSR civilprocesa kodeksā un Latvijas PSR administratīvo pārkāpumu kodeksā: LPSR Augstākās padomes Prezidija dekrēts. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 26, 1988, 30. jūnijs, zaudējis spēku.
12. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Civilt kodekss. Rīga: Avots, 1988.

Tiesu nolēmumi

1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 14. maija spriedums lietā Nr. SKC-212. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 270.–279. lpp.
2. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 7. decembra lēmums lietā Nr. SKA-241/2004: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 651.–657. lpp.
3. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 3. augusta lēmums lietā Nr. SKA-191/2004: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 635.–638. lpp.

4. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 27. aprīļa lēmums lietā Nr. SKA-80/2004: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 617.–620. lpp.
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2001. gada 8. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-499: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2001. Rīga: Latvijas tiesnešu mācību centrs, 2002, 699.–706. lpp.
6. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1997. gada 17. septembra spriedums lietā Nr. SKC-332/1997: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1997. Rīga: Latvijas tiesnešu mācību centrs, 1998, 773.–775. lpp.

Atsauces

- ¹ Sk., piem., *Lēbers, A.* Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II. daļa. Rīga: L. U. Studentu Padomes Mācības līdzekļu Apgādāšanas Komisija, 1922, 28.–35. lpp., *Bukovskis, V.* Administratīvās tiesas reforma. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 7–9, 1925, 817.–841. lpp.; *Akmentiņš, R.* Ievads tiesību zinātnē. Lekcijas. [B.v.]: [B.i.], 1929.
- ² *Plotnieks, A.* Padomju sociālistiskās tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1975, 208. lpp.
- ³ Turpat, 209. lpp.
- ⁴ Turpat, 210. lpp., sal. ar Теория государства и право. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982, с. 259–265, *Марченко, М.* (ред.) Теория государства и право. Москва: Издательство Московского университета, 1987, с. 343–348, *Алексеев, С.* (ред.) Проблемы теории государства и права. Москва: Юридическая литература, 1987, с. 210–214.
- ⁵ *Алексеев, С.* (ред.) Проблемы теории государства и права. Москва: Юридическая литература, 1987, с. 210–211.
- ⁶ *Plotnieks, A.* Padomju sociālistiskās tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1975, 210. lpp.
- ⁷ Теория государства и право. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982, с. 258.
- ⁸ *Ленин, В.* Полное Собрание Сочинений В. И. Ленина, 5-е изд. Том 44. Москва: Издательство политической литературы, 1967, с. 398. Cit. no: <http://vilenin.eu/t44/p398> [sk. 26.04.2011.].
- ⁹ *David, R.* Introduction. Grām.: The Legal Systems of the World. Their Comparison and Unification. Vol. II. Chapter 2. Structure and the Divisions of the Law. Chief. Ed. Rene David. Tübingen: J. C. B. Mohr; The Hague; Paris: Mouton, 1974, p. 11.
- ¹⁰ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Civilkodekss. Rīga: Avots, 1988, 7. lpp.
- ¹¹ *Vēbers, J.* Padomju civiltiesības. Vispārīgā daļa. Īpašuma tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1979, 11. lpp.
- ¹² Par kārtību, kādā var pārsūdzēt tiesā amatpersonu prettiesisko rīcību, ar kuru aizskartas pilsoņu tiesības: PSRS Augstākās padomes Prezidija dekrēts. *PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs*, Nr. 26, 1987, zaudējis spēku.
- ¹³ Par papildinājumiem un grozījumiem Latvijas PSR civilprocesa kodeksā un Latvijas PSR administratīvo pārkāpumu kodeksā: LPSR Augstākās padomes Prezidija dekrēts. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 26, 1988, 30. jūnijs, zaudējis spēku.
- ¹⁴ *Torgāns, K.* Ak, šis ilgotais privātpašums! *Latvijas Jurists*, 1990, 8. maijs.
- ¹⁵ *Strupiņš, A.* Publiskās administrācijas disciplīna. *Latvijas Jurists*, Nr. 4(38).
- ¹⁶ Par pašvaldībām: LV likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61(192), 1994, 19. maijs.
- ¹⁷ Administratīvo aktu procesa noteikumi: LV likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100(383), 1995, 4. jūlijs, zaudējis spēku.
- ¹⁸ *Krastiņš, I.* Tiesību teorijas pamatjēdzieni. Rīga: Latvijas Universitāte, 1996, 29. lpp.
- ¹⁹ Sal. ar ļoti līdzīgu skaidrojumu: „Privāttiesiskās attiecības ir tās, kur privāta persona figurē kā patstāvīgs tiesību subjekts, publiski tiesiskās attiecības turpretim ir tās, kur privāta persona figurē kā sociālās vienības padota daļa.”: *Akmentiņš, R.* Ievads tiesību zinātnē. Lekcijas. [B.v.]: [B.i.], 1929, 60. lpp.
- ²⁰ Par administratīvā procesa likumu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 186(901), 1997, 22. jūlijs.
- ²¹ *Levits, E.* Par administratīvā procesa vietu un funkcijām Latvijas tiesību sistēmā. *Jurista Vārds*, Nr. 10/11 (78/79), 1998, 19. marts.
- ²² *Meļķis, E.* Publisko tiesību juridiskās personas: likums un inertā realitāte. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 3(4), 1998.
- ²³ *Briede, J.* Publiskās un privātās tiesības. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rakstu krājums. E. Meļķiņa red. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 57. lpp.
- ²⁴ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94(2669), 2002, 6. jūnijs.
- ²⁵ *Levits, E.* Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?f=593> [sk. 29.04.2011.].
- ²⁶ Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (2551), 2001, 14. novembris.

- ²⁷ Piemēram, lietā par nekustamā īpašuma nodokli Augstākās tiesas Senāts spriedumā, starp citu, norādījis, ka „tiesiskās attiecības radušās uz publisko tiesību pamata. Līdz ar to saskaņā ar Latvijas CPK 288. pantu lieta izskatāma kārtībā, kas radusies no administratīvi tiesiskajām attiecībām, atbilstoši Latvijas CPK 24-A nodaļai”. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 1997. gada 17. septembra spriedums lietā Nr. SKC-332/1997: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 1997. Rīga: Latvijas tiesnešu mācību centrs, 1998, 775. lpp. Lietā, kurā persona iesniedza pieteikumu tiesā par lēmumu, ar kuru viņai atņemta pilsonība, Senāts norādīja, ka „starp pusēm nepastāv civiltiesiska attiecība, bet attiecības radušās publisko tiesību jomā”. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2001. gada 8. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-499: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2001. Rīga: Latvijas tiesnešu mācību centrs, 2002, 704. lpp.
- ²⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 27. aprīļa lēmums lietā Nr. SKA-80/2004: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 617.–620. lpp.
- ²⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 3. augusta lēmums lietā Nr. SKA-191/2004: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 635.–638. lpp.
- ³⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 7. decembra lēmums lietā Nr. SKA-241/2004: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 651.–657. lpp.
- ³¹ *Meļkīsis, E.* Publisko tiesību juridiskās personas: likums un inertā realitāte. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 3(4), 1998.
- ³² Paziņošanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 102(4294), 2010, 30. jūnijs.
- ³³ Iesniegumu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (3740), 2007, 11. oktobris.
- ³⁴ *Sal. Pastars, E.* Iesniegumu likumu un citu likumu mijiedarbība. *Jurista Vārds*, Nr. 49(502), 2007, 4. decembris.
- ³⁵ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94 (2669), 2002, 21. jūnijs.
- ³⁶ *Sk. Briede, J.* Administratīvais akts. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 82. lpp.
- ³⁷ Grozījumi Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94(4080), 2009, 17. jūnijs.
- ³⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2008. gada 14. maija spriedums lietā Nr. SKC-212. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 270.–279. lpp.
- ³⁹ *Sk., piem., Darba likuma 29. panta otro daļu, Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 3.¹ panta otro daļu.*
- ⁴⁰ Viens no labas ticības principa piemērošanas gadījumiem ir tad, ja kādas personas rīcība nonāk būtiskā pretrunā ar tās iepriekšējo rīcību, laužot iepriekšējās rīcības rezultātā nodibināto otras personas pamatoto un aizsargājamo uzticību tam, ka līdzšinējā tiesiskā situācija nemainīsies: *sk. Kalniņš, E.* Tiesību tālākveidošana. Grām.: Privāttiesību teorija un prakse. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 379. lpp.
- ⁴¹ *Oliver, D., Fedtke, J.* Human Rights and the Private Sphere – the Scope of the Project. Grām.: Human Rights and the Private Sphere. A Comparative Study. Ed by: Oliver D., Fedtke J. [B.v.], Routledge and Cavendish, 2007, p. 22.
- ⁴² *Levits, E.* Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. Grām.: Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Rīga: SIA Izglītības solī, 2000, 256.–257. lpp. Apsvērumus par Satversmes 91. panta nozīmi privāttiesiskās attiecībās *sk. Levits, E.* Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 68(2833), 2003, 8. maijs, A4. punkts.
- ⁴³ *Meļkīsis, E.* Tiesību normu iztulkošana. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11. solī tiesību piemērošanā: Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 113. lpp.
- ⁴⁴ Intervija ar Dainu Osi. Cit. no: *Lazdiņš, J.* Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā. *Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 1.* Juridiskā zinātne. [B.v.]: Latvijas Universitāte, 2010, 63. lpp.
- ⁴⁵ *Neimanis, J.* Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 134. lpp.
- ⁴⁶ *Kalniņš, E.* Tiesību tālākveidošana. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11. solī tiesību piemērošanā: Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 165. lpp., *Neimanis, J.* Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 135.–151. lpp.
- ⁴⁷ *Kalniņš, E.* Tiesību tālākveidošana. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11. solī tiesību piemērošanā: Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 156. lpp.
- ⁴⁸ *Sk., piem., Neimanis, J.* Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 114. lpp.
- ⁴⁹ *Kalniņš, E.* Tiesību normas spēkā esamība. *Likums un Tiesības*, Nr. 7(11), 2000, jūlijs, 219. lpp.
- ⁵⁰ *Sk. Civilprocesa likuma 3. pantu, Kriminālprocesa likuma 4. pantu.*

- ⁵¹ Briede, J. Noteicošais brīdis tiesisko un faktisko apstākļu vērtēšanai administratīvajā procesā. Publikās lekcijas (15.12.2009.) izdales materiāls.
- ⁵² Sal. Szladits, C. The Civil Law System. Grām.: The Legal Systems of the World. Their Comparison and Unification. Vol. II. Chapter 2. Structure and the Divisions of the Law. Chief. Ed. Rene David. Tübingen: J. C. B. Mohr; The Hague; Paris: Mouton, 1974, p. 10.
- ⁵³ Levits, E. Par administratīvā procesa vietu un funkcijām Latvijas tiesību sistēmā. *Jurista Vārds*, Nr. 10/11 (78/79), 1998, 19. marts.
- ⁵⁴ Sk., piem., Neimanis, J. Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 114.–115. lpp.
- ⁵⁵ Szladits, C. The Civil Law System. Grām.: The Legal Systems of the World. Their Comparison and Unification. Volume II. Chapter 2. Structure and the Divisions of the Law. Chief. Ed. Rene David. Tübingen: J. C. B. Mohr; The Hague; Paris: Mouton, 1974, p. 21; par to, ka Francijā krimināltiesības tiek uzskatītas par privāto tiesību apakšnozari, sk., piem., Beaud, O. La distinction entre droit public et droit privé: un dualisme qui résiste aux critiques. Grām.: The Public Law/Private Law Divide. Ed by. Fredland M., Auby J. B. [b.v.]: Hart Publishing, 2006, p. 24.

Summary

1. *The public/private law division in the soviet legal system was denied as being characteristic to legal systems of bourgeois countries and was described erroneously. Nevertheless, the soviet legal system distinguished civil legal relationships from administrative legal relationships. The criteria of division were similar to those used to divide public (i.e. administrative) law from private law in legal systems, where this division is recognized and applied.*
2. *The public/private law division in Latvia after the renewal of independence was acknowledged uncritically as a characteristic quality of the European (continental) legal family. The acknowledgment of public/private law division is an expression of transformation of the Latvian legal system. The division was first used in normative acts several years after renewal of independence and only thereafter was analyzed in legal scholarship. However, in legal practice the division became relevant only after the enforcement of Administrative Procedure Law.*
3. *The public/private law division in Latvia is important 1) in determining the applicable legal provision when the normative act expressly or implicitly contains a reference to the division; 2) in determining court jurisdiction/procedure of review of a case; 3) in didactics of study programs of law. The public/private law division does not affect interpretation of law, use of analogy and intertemporal effect of legal provisions.*

Prezumpcija par valsts galvas politisko neatbildību

The Presumption that the Head of the State is Not Politically Responsible

Simona Doriņa

LU Juridiskā fakultāte

Valststiesību zinātņu katedras doktorante

E-pasts: simona.dorina@gmail.com

Autore rakstā pēta prezumpcijas par valsts galvas politiskās neatbildības saturu, tās attīstību un ciešo saikni ar kontrasignācijas jeb līdzparaksta institūtu. Rakstā pamatots atzinums, ka Valsts prezidenta funkciju īstenošanas prakse Latvijā liecina par šīs prezumpcijas nepilnībām. Autore norāda, ka pretēji Satversmes 53. panta pirmajā teikumā noteiktajam: „Valsts prezidents par savu darbību politisku atbildību nenes,” Satversme atsevišķos gadījumos tomēr paredz Valsts prezidenta politisko atbildību. Darbā ir aplūkoti būtiskākie politiskās atbildības jēdziena aspekti, kā arī analizēti ārvalstu un Latvijas tiesību zinātnieku viedokļi. Darba rezultātā izdarīti vairāki secinājumi par prezumpcijas saturu.

Atslēgvārdi: politiskā atbildība, valsts galva, līdzparaksta jeb kontrasignācijas institūts.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	41
<i>1. Prezumpcija par valsts galvas politisko neatbildību un tās attīstība</i>	42
<i>2. Politiskās atbildības saturs</i>	43
<i>3. Prezumpcija par valsts galvas politisko neatbildību Latvijā</i>	44
<i>Kopsavilkums</i>	46
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	47
<i>Atsauces</i>	48
<i>Summary</i>	50

Ievads

Demokrātisku valstu konstitūcijās ir iekļauta prasība, ka valsts galva par savu darbību nenes politisko atbildību. Taču ne visi ar politisko atbildību saistītie jautājumi ir pietiekami noskaidroti. Cēloņi tam ir dažādi, taču viens no tiem ir šīs atbildības nenoteiktais saturs, kas arī mūsdienās nereti „pamodina” tiesību zinātnieku un politiķu diskusiju par to, kas tiek saprasts ar jēdzienu „politiskā atbildība” un kādā apmērā tā ir vai nav attiecināma uz valsts galvas institūtu. Par darba aktualitāti liecina arī pēdējos mēnešos notikušās diskusijas par nepieciešamību veikt izmaiņas Satversmē un citos Latvijas tiesību aktos, lai veicinātu Latvijas Republikas Valsts prezidenta funkciju efektīvāku realizāciju. Tas savukārt palielinātu Valsts

prezidenta pašreizējās pilnvaras. Pirms iespējamo risinājumu izvirzīšanas raksta autore uzskata, ka ir lietderīgi izvērtēt prezumpcijas par valsts galvas politisko neatbildību saturu.

1. Prezumpcija par valsts galvas politisko neatbildību un tās attīstība

Prezumpcijas par valsts galvas politisko neatbildību pamatā ir apgalvojums, ka valsts galva par savu rīcību politisko atbildību nenes. Rakstā jēdziens „valsts galva” aptver monarha un Valsts prezidenta institūtu. Lai gan prezumpcijas piemērošanas problemātika skar Valsts prezidenta institūtu, raksta autore uzskata, ka būtu lietderīgi noteikt monarha institūta ietekmi šīs prezumpcijas attīstībā. Tas izskaidrojams ar to, ka Valsts prezidenta institūts evolūcijas ceļā ir pārmantojis atsevišķus monarha institūta elementus.¹

Lai gan konstitucionālo tiesību teorijā tiek izmantots formulējums „politiski neatbildīgs”, tā vietā korektāk būtu lietot jēdzienu „nav politiski atbildīgs”. Gramatiski iztulkojot jēdzienu „neatbildīgs”, pastāv interpretācijas iespēja par to, ka personai sava rakstura īpašību dēļ nepiemīt spēja būt atbildīgai. Tomēr aplūkojamās prezumpcijas būtība ir tāda, ka valsts galva nevar uzņemties atbildību par savām darbībām, kā arī to sekām.

Ar prezumpciju par to, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, ir cieši saistīts kontrasignācijas institūts.² Kontrasignācijas jēga slēpjas divos apstākļos: tā rada valsts galvas politisko atkarību no valdības un izpaužas kā valdības politiskā atbildība parlamenta priekšā.³ Prezumpcijas par valsts galvas politisko neatbildību attīstība ir skatāma kopsakarā ar līdzparaksta jeb kontrasignācijas institūta⁴ izveidi un nostiprināšanos. Līdzparaksta institūts ietver atbildības prasību, proti, atbildību par valsts galvas akta saturu, formu un tā izpildi. Tādējādi prezumpcija, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, pieprasa to, ka visus valsts galvas aktus līdzparaksta atbildīgais ministrs.

Teorētiski absolūtā monarhijā par atbildību nav iespējams runāt, jo vara tika koncentrēta valsts galvas (monarha) rokās, kurš nebija atbildīgs par savu darbību, kā arī „glāba” no atbildības savus padomdevējus, kuri bija viņa gribas izpildītāji. Pastāvot monarha absolūtajai varai, atbildība ir tas apstāklis, kas bija iztrūkstošs elements. Arī viduslaiku Eiropā otrs paraksts un zīmoga nospiedums uz valdnieka dokumenta neatrisināja atbildības jautājumu, bet gan īstenoja pierādīšanas funkciju, lai izvairītos no viltojumiem.⁵

Attīstoties tiesiskai iekārtai, izveidojās nepieciešamība nostiprināt monarha varas ierobežošanu un ministru valsts tiesisko atbildību.

Lai gan monarha vara konstitucionālās monarhijās tika ierobežota, viņš palika tiesīgs bez kārtu sapulces līdzdalības noteikt tiesības ar „visaugstākajiem rīkojumiem”. Parlamentārisma priekšpazīmes bija tādas, ka monarha valdības pasākumiem bija paredzēta ministra kontrasignācija, tāpēc viņš zināmā mērā kļuva atbildīgs landtāga priekšā, kamēr monarhs pats bija „atbīdīts” no šādas atbildības (ministram varēja tikt iedalīta peramā zēna loma).⁶

Ārvalstu tiesību literatūrā ir analizēts politiskās atbildības jautājums. Piemēram, pateicoties angļu jurista Viljama Blekstonā pētnieciskajam darbam, XVIII gadsimtā tika ieviests princips, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, bet ministrs ir atbildīgs par līdzparakstīto aktu. Tā pamatbūtība izpaužas *common law* sistēmā, 1689. gada Tiesību bīla un tā papildinājuma – 1701. gada Troņa mantošanas aktā,⁷ kura mērķis ir aizsargāt no monarha patvaļas,⁸ pastiprinot parlamenta nozīmi. Tas izskaidrojams

ar to, ka Apvienotā Karaliste nepazīna varas dalīšanas teoriju tās tradicionālajā nozīmē.⁹ Nostiprinot parlamenta pozīciju, bija nepieciešams ieviest tiesisku institūtu, kas palīdzētu ierobežot monarha plašās prerogātas. Šo iespēju īsteno kontrasignācijas institūts, tādēļ par monarha aktiem atbildīgi ir tos līdzparakstījušie ministri, kas ir viņa padomnieki. Tādējādi konstatējams aizsākums konstitucionālisma principam, kura pamatu veido apgalvojums, ka karalis neko nevar darīt viens pats (*the king can no act alone*).^{10, 11} Vienlaikus *common law* sistēmā pastāv maksima, ka karalis nevar izdarīt kaut ko nepareizi (*the king can do no wrong*). Tas nozīmē, ka monarha rīcību nevar nodēvēt par nepareizu vai sliktu, jo viņam nav varas kaut ko nepareizi darīt.¹²

Savukārt būtisku ieguldījumu prezumpcijas par to, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, attīstībā deva Lielās franču revolūcijas sākumā pieņemtais 1789. gada 2. novembra likums,¹³ ar kuru kontrasignācija kā tiesisks līdzeklis ieguva savu juridisko formu. Šis līdzeklis nodrošināja to, ka tika ierobežota valsts galvas rīcības brīvība. Nekāda karaļa pavēle un padomes lēmums nevarēja atbrīvot līdzparakstījušo ministru no atbildības, kuru viņš ar savu līdzparakstīšanu uzņēmis.¹⁴ Līdz ar to atbildība par visiem monarha līdzparakstītajiem aktiem bija ministriem. Monarhs nebija par tiem politiski atbildīgs.

Laika gaitā šo vēsturiski nostiprināto prezumpciju attiecināja arī uz Valsts prezidenta institūtu, kas, autoresprāt, to atbilstošā kārtībā „mantojis”. Saskaņā ar klasisko konstitucionālo tiesību doktrīnu Valsts prezidents par savām darbībām nenes politisko (parlamentāro) atbildību.¹⁵ Taču raksta autore uzskata, ka šī principa izpausmes Valsts prezidenta institūta ietvaros būtu jāvērtē atšķirīgi. Pretējā gadījumā vēsturiski nostiprinātā prezumpcija, ievērojot laikmeta izmaiņas, neattīstītos un neatspoguļotu patieso situāciju valstī.

Pēc būtības republikā nav tāda neatbildīga valsts orgāna un neatbildīgas amatpersonas. Atbildība izriet no visu orgānu ievēlēšanas, kas ir uzskatāms par republikānisku principu.¹⁶ Tiesību zinātnē ir atzīts, ka tiesiskā valstī nav iedomājams tāds stāvoklis, ka tiek izdoti valsts tiesiskas nozīmes akti, kuros nebūtu norādīta amatpersona vai institūcija, kas ir par tiem atbildīga.¹⁷ Tātad atbildība par savu darbību ir republikai raksturīga iezīme.

Savukārt Valsts prezidenta atbildības apjoms atšķiras no tā, kāds ir valsts modelis. Piemēram, prezidentālā republikā Valsts prezidenta ietekme saistāma ar plašām pilnvarām, kuru rezultātā iezīmējas valdības atbildība Valsts prezidentam. Prezidentālā republikā¹⁸ (piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs) Valsts prezidents vienlaikus ir valsts galva un valdības vadītājs. Prezidentālā republikā prezidents nav atbildīgs parlamenta priekšā.¹⁹ Savukārt pusprezidentālā²⁰ valsts modelī, kāds ir, piemēram, Francijas Republikā, valdībai ir divi faktiskie vadītāji. Valsts prezidents izpildvaras augstāko vadību daļa ar valdības vadītāju, kam ir ciešas saites ar parlamentu. Turpretī parlamentārā republikā Valsts prezidenta atbildība tiek sašaurināta, lai stabilizētu valsts aparātu. Parlamentārā republikā atbildība par prezidenta darbību tiek uzlikta valdībai.²¹ Līdz ar to parlamentārā republikā politiskā atbildība par līdzparakstītiem aktiem ir lieka, jo par tiem atbildīgi parlamentam ir ministri.

2. Politiskās atbildības saturs

Jēdziens „atbildība” tiek skaidrots kā tikumiska un tiesiska spēja apzināties savas darbības sekas.²² Šī jēdziena saturs aptver plašu jautājumu loku, piemēram, atbildību par parādu, pienākumiem un to izpildi, atbildību par esošiem vai iespējamam zaudējumiem, izdevumiem u. c.²³ Atbildība kā spēja vai īpašība būt tiesiski atbildīgam

pret citiem vai sabiedrību kopumā.²⁴ Juridiskajā literatūrā jēdziens „atbildība” citastarp aptver šādu jautājumu loku – paskaidrošanu, informēšanu, atzīšanu, pārbau-dīšanu, atlīdzināšanu un sodu.²⁵

Tiesību zinātnē tiek nošķirti dažādi atbildības veidi, piemēram, juridiskā, civil-tiesiskā, kriminālā, politiskā atbildība. Politiskā atbildība ir tas atbildības veids, kas nav atradis savu universāli piemērojamo definīciju. Politiskās atbildības jēdziens kā atbildības darbības sfēra²⁶ ir skatāma kopsakarā ar terminu „pienākumi”.²⁷ Tas nozī-mē, ka atbildība izpaužas kā sev uzticēto pienākumu izpilde. Savukārt pienākums ir antonīms vārdam imunitāte.²⁸ Kā norāda Jēlas Universitātes (*Yale University*) juris-prudences profesors Kristofers Kucs (*Christopher Kutz*), atbildība ir pamats, kas iz-riet no sociālām, morālām, politiskām attiecībām un to ideāliem. Vissarežģītāk esot noteikt atbildības robežu, jo atbildībai piemīt morāls aspekts.²⁹ Lai gan politiskās atbildības pamatu veido personas politiskā rakstura darbības vai bezdarbība, raksta autore uzskata, ka to nevar vērtēt atrauti no morāliem apstākļiem.

Atšķirībā no citiem atbildības veidiem politiskā atbildība izceļas pēc savas būtības. Proti, politiskā atbildība, no objektīvās puses, ir zināmu un darītājam jūtamu seku saistīšana ar kādu viņa darbu, no subjektīvās puses, šo seku apstip-rināšanās un uzņemšanās, kas šīs atbildības gadījumā izpaustos kā atļaišana no amata.³⁰ Tā nerada tālākas nelabvēlīgas sekas personai – tikai amata zaudējumu. Parasti politiskā atbildība par savu darbību ir attiecināma uz ministriem, kuri kā augstākā izpildvaras institūcija ir atbildīgi parlamentam.³¹ Piemēram, tiešajā de-mokrātijā valdība ir atbildīga politiski pilntiesīgajiem pilsoņiem. Pretēja situācija vērojama konstitucionālajā monarhijā, kur ministri ir politiski atbildīgi monar-ham. Prezidentālā republikā ministri ir atbildīgi Valsts prezidentam.³² Savukārt parlamentārā republikā vai monarhijā ministri ir politiski atbildīgi parlamentam. Parlamentārā monarhijā ministru atbildība³³ tiek lietota kā „ierocis” pret monarha varu. Taču tiek diskutēts par to, vai ministru atbildības doktrīna atbilst mūsdienu praksei.³⁴

Var secināt, ka politiskā atbildība neparedz tikai formālu personas darbības vai bezdarbības izvērtējumu, jo citastarp var skart arī citus jautājumus, piemēram, mo-rālos aspektus.

3. Prezumpcija par valsts galvas politisko neatbildību Latvijā

Latvijas Satversmes sapulce 1922. gada 15. februāra kopsēdē pieņēma Latvijas Republikas Satversmi (turpmāk tekstā – Satversme). Tās 53. panta pirmajā teikumā tika nostiprināta prezumpcija, ka Valsts prezidents par savu darbību politisku atbil-dību nenes. Satversmes vienotas interpretācijas princips prasa, lai šo prezumpcija vērtētu kopsakarā ar Satversmes 53. panta otrajā teikumā noteikto, proti, ka visiem Valsts prezidenta rīkojumiem jābūt Ministru prezidenta vai attiecīgā ministra līdz-parakstītiem, kuri līdz ar to uzņemas visu atbildību par šiem rīkojumiem, izņemot Satversmes 48. pantā un 56. pantā paredzētos gadījumos. Tātad Satversme *expressis verbis* noteic divus izņēmumu gadījumus, proti, uzaicinot personu sastādīt Ministru kabinetu un ierosinot Saeimas atļaišanu, kad Valsts prezidenta rīkojums nav pa-klāuts līdzparakstam.

Izstrādājot šī Satversmes panta redakciju, Satversmes sapulcē noritēja spraigas diskusijas, pirmkārt, par to, vai Satversmē atsevišķos gadījumos iestājas Valsts pre-zidenta politiskā atbildība, otrkārt, tika pausti atšķirīgi uzskati par vārda „rīkojums” saturu.

Bezpartejiskās grupas pārstāvis advokāts Arveds Bergs vērsa uzmanību uz to, ka Valsts prezidents Saeimu atlaiž uz savu risku, uz savu galvu.³⁵ Precizējot izteikto viedokli, runa ir par Saeimas atlaišanas ierosināšanu, kas ir nostiprināta Satversmē kā Valsts prezidenta tiesība. A. Berga uzskatam pievienojās arī vācu demokrātu partijas pārstāvis Dr. Šīmanis, norādot, ka šajā gadījumā Valsts prezidentam „atstājama” politiskā atbildība. Dr. Šīmanis vērsa uzmanību uz to, ka „līdzparakstīšanai ir tikai tad nozīme, ja valsts galva ar šo ir atsvabināts no politiskās atbildības”.³⁶ Savukārt sociāldemokrāts A. Petrevics uzskatīja, ka pie rīkojuma par Saeimas atlaišanu ir vajadzīgs Ministru prezidenta paraksts, jo tad Valsts prezidents nevarēs atlaist Saeimu uz savas iniciatīvas pamata vien. Šādā gadījumā viņam būtu vajadzīga vismaz Ministru prezidenta piekrišana.³⁷ Raksta autore piekrīt referenta J. Purgaiļa viedoklim, ka „gandrīz visās konstitūcijās ir noteikumi, ka valsts galva republikas prezidents neenes atbildību par savu politisko darbību. Tas tā ir pieņemts. Bet mūsu prezidenta institūta uzbūve ir citāda. Faktiski prezidents zināmos gadījumos nes atbildību. Ja prezidents ir nepareizi rīkojies, tad viņu var atcelt un neievēlēt no jauna, neatkarīgi no tā, vai viņu ievēl tauta vai Saeima. Tātad faktiski Valsts prezidents nes [...] politisku atbildību, ja viņš ierosina Saeimas atlaišanu [...] Valsts prezidents nevar šo atbildību no sevis novelt uz Ministru prezidentu”.³⁸

Attiecībā uz otru Satversmē noteikto izņēmuma gadījumu Satversmes sapulces pārstāvju starpā nevaldīja vienprātība. Piemēram, sociāldemokrātu frakcijas vadītājs, Satversmes sapulces loceklis Fēlikss Cielēns³⁹ norādīja, ka valsts tiesību zinātnē ar jēdzienu „rīkojums” saprot valdības rīkojumu vai administratīvās varas rīkojumu, kurš iedzīvotājiem vai tiem, uz kuriem tas attiecas, ir obligatorisks. Līdz ar to Valsts prezidenta uzaicinājums kādai personai, ar kuru tiek vestas sarunas par Ministru prezidenta kandidatūru, nav uzskatāms par rīkojumu.⁴⁰ F. Cielēns savulaik izteicās, ka „Satversme neprasa uz visiem Valsts prezidenta aktiem līdzparakstu, jo tas izriet no vārda „rīkojums”, kas, tulkojot šauri, ir vispārīgāks termins nekā „Prezidenta dokumenti”. Tomēr Satversmes sapulce akceptēja A. Berga izvirzīto viedokli par šī vārda tulkojumu kā „aktu, rakstisku dokumentu”. Tas nozīmē, ka Valsts prezidenta dokumenti, izņemot Satversmē noteiktos gadījumus, ir Ministru prezidenta vai atbildīgā ministra līdzparakstāmi.⁴¹

Rakstā iepriekš secināts, ka prezumpcijas par valsts galvas politisko neatbildību saturs prasa ministra līdzparakstu uz visiem valsts galvas aktiem. Taču raksta autore vērs uzmanību uz to, ka Satversmes 53. panta otrais teikums attiecinā līdzparaksta nepieciešamību uz saturiski šaurāku jēdzienu, proti, Valsts prezidenta rīkojumiem. Līdz ar to Satversmes regulējums sašaurina prezumpcijas par valsts galvas politisko neatbildību saturu.

Līdzparaksta nepieciešamība balstās uz principu, ka izpildvaras jomā jānodrošina šāda rīkojuma izpilde. Ņemot vērā, ka Valsts prezidents par savu darbību politisku atbildību neenes, nepieciešams, lai tiktu nepārprotami noteikts tas valdības loceklis, kurš ir atbildīgs par rīkojuma izpildi (arī politiski atbildīgs par nepienācīgu izpildi).⁴² Arī Satversmes tiesa 2006. gada 16. oktobra spriedumā norādīja: „Konstitucionālais izpildvaras nesējs Latvijas Republikā ir Ministru kabinets [...]. Valsts prezidentam, kurš politisku atbildību neenes, Satversme piešķir atsevišķas izpildvaras funkcijas, taču arī šo funkciju īstenošanai ir nepieciešama Ministru kabineta locekļa piekrišana (Satversmes 53. panta otrais teikums). [...] Valsts prezidentam Satversmē *expressis verbis* uzticamās izpildvaras funkcijas tiek pakļautas Ministru kabineta gribai ar kontrasignācijas institūta starpniecību. Līdz ar to Latvijas Republikā kontrasignācijas institūts tiek plaši piemērots attiecībā uz Valsts prezidenta funkcijām

izpildvaras jomā.⁴³ Šāds Satversmes tiesas secinājums varētu nozīmēt to, ka kontrassignācijas pienākums attiecas uz Valsts prezidenta funkcijām izpildvaras jomā, tā garantējot izpildvaras vienotību. Savukārt likumdošanas un tiesu varas jomā Valsts prezidents var rīkoties patstāvīgi savas kompetences ietvaros, bez kontrassignācijas.⁴⁴ Var secināt, ka kontrassignācija nav nepieciešama visiem Valsts prezidenta izdotajiem rīkojumiem.

Satversmes 53. panta otrajā teikumā nosauktie gadījumi, kad nav nepieciešama līdzparakstīšana, nebūt nav vienīgie. Blakus Satversmes 53. panta otrajā teikumā minētajiem aktiem pastāv vēl vairāki citi autonomi Valsts prezidenta tiesību akti, kuriem arī nav nepieciešama līdzparakstīšana – piemēram, akts, ar kuru Valsts prezidents izsludina likumu (69. pants), ar kuru tas prasa likuma otrreizēju caurlūkošanu (71. pants), apželo noziedzniekus (45. pants), sasauc Ministru kabineta sēdes (46. pants), un citi akti. Tiem visiem nav nepieciešama līdzparakstīšana, jo tā būtu pretrunā ar Valsts prezidenta pašatbildīgi veicamajām funkcijām.⁴⁵ Tas vien, ka Valsts prezidenta akts ir izdots rīkojuma formā, vēl nav noteicošais prasībai pēc kontrassignācijas.⁴⁶ Raksta autore norāda, ka, tikai izvērtējot rīkojuma saturu, var secināt, vai ir nepieciešams atbildīgā ministra līdzparaksts.

Valsts prezidents politisku atbildību nenes tikai par to darbību, kas saistīta ar Ministru prezidenta vai attiecīgā ministra kontrassignāciju. Par šo Valsts prezidenta darbību politisko atbildību Valsts prezidenta vietā uzņemas valdība.⁴⁷

Politiskā atbildība iestājas visos gadījumos, kad Valsts prezidents izdod aktus, kas nav rīkojumi un kas nav pakļauti kontrassignācijai.⁴⁸ Latvijas Universitātes profesors K. Dišlers atrod Satversmē noteiktu Valsts prezidenta politisko atbildību divējādos veidos: tā politisko atbildību parlamenta (Saeimas) priekšā (Satversmes 51. pants) un tā politisko atbildību pašas tautas priekšā (Satversmes 50. pants), kad tautas izšķiršanai tiek nodots Valsts prezidenta konflikts ar Saeimu.⁴⁹ Arī Konstitucionālo tiesību komisija 2011. gada 10. maija viedoklī atzina, ka faktiski Valsts prezidents tomēr nes politisku atbildību Satversmes 51. panta (kvalificēta Saeimas vairākuma priekšā), kā arī 50. panta kārtībā.⁵⁰ Šie Valsts prezidenta atbildības gadījumi apstiprina to, ka Satversmes 53. panta pirmā teikuma apgalvojums par valsts galvas politiskās neatbildības prezumpcijas spēkā esamību valstī ir pretrunīgs un neatbilstošs īstenotajai praksei.

Raksta autore secina, ka prezumpcija par valsts galvas politisko neatbildību ir juridiski nostiprināta Satversmes 53. panta pirmajā teikumā, taču Valsts prezidenta funkciju īstenošanas prakse Latvijā norāda uz šīs prezumpcijas nepilnībām. Tās novēršanas tehniskās iespējas ir dažādas, piemēram, precizējot Satversmes 53. panta otrajā teikumā norādītos izņēmumu gadījumus vai papildinot Satversmes 53. pantu ar trešo teikumu, kas precizētu Latvijā īstenotās prezumpcijas par valsts galvas politiskās neatbildības saturu. Šādus redakcionālus grozījumus var izteikt arī atsevišķā pantā Satversmes 3. nodaļā. Kura no juridiskās tehnikas metodēm būtu atbilstošākā, ir likumdevēja kompetencē, taču ir nepieciešams konstatētās pretrunas novērst, lai Satversmes teksts kā spogulis atspoguļotu Valsts prezidenta institūta lomu un atbildību valstī.

Kopsavilkums

1. Ar prezumpciju par to, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, ir cieši saistīts kontrassignācijas jeb līdzparaksta institūts. Attīstoties tiesiskai iekārtai, izveidojās nepieciešamība nostiprināt monarha varas ierobežošanu un ministru valsts

- tiesisko atbildību. XVIII gadsimtā tika ieviests princips par to, ka valsts galva nav politiski atbildīgs, bet ministrs ir atbildīgs par līdzparakstīto aktu. Šā principa mērķis ir aizsargāt no monarha patvaļas, pastiprinot parlamenta nozīmi.
2. Valsts prezidenta institūts laika gaitā „mantoja” no monarha institūta vēsturiski nostiprināto prezumpciju par valsts galvas politisko neatbildību. Valsts prezidenta atbildības apjoms atšķiras no tā, kāds ir valsts modelis – prezidentāls, parlamentārs vai pusprezidentāls jeb semiprezidentāls.
 3. Politiskai atbildībai nav atrasta universāli piemērojama definīcija. Politiskā atbildība izpaužas kā sev uzticēto pienākumu izpilde. Tās pamats izriet no sociālām, morālām, politiskām attiecībām un to ideāliem, taču ir sarežģīti noteikt šīs atbildības robežu, jo tai piemīt morāls aspekts. Politiskā atbildība izpaužas kā atlaišana no amata, un to parasti attiecina uz ministriem.
 4. Jau izstrādājot Satversmes redakciju, tika secināts, ka Valsts prezidents zināmos gadījumos nes politisko atbildību. Satversmes sapulcē tika konstatēts, ka gadījumā, ja prezidents ir nepareizi rīkojies, viņu var atcelt un neievēlēt no jauna neatkarīgi no tā, vai viņu ievēl tauta vai Saeima. Kontrasignācijas institūts tiek plaši piemērots attiecībā uz Valsts prezidenta funkcijām izpildvaras jomā. Taču gadījumos, kad Valsts prezidents izdod aktus, kas nav rīkojumi un kas nav pakļauti Ministru prezidenta vai atbildīgā ministra kontrasignācijai, par to iestājas Valsts prezidenta politiskā atbildība.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Adler, J.* Constitutional and administrative law, third edition. London: Macmillan Press Ltd, 1999.
2. *Balodis, R.* Apvienotās Karalistes monarha prerogatīvu specifika un izpaušmes mūsdienās. Likums un Tiesības, 6. sēj., Nr. 10(62), 2004.
3. *Barendt, E.* An Introduction to Constitutional Law. Oxford University Press, 1998.
4. *Būmanis, A., Dišlers, K., Švābe, A.* Latviešu Konversācijas vārdnīca. Rīga: A. Gulbja apgādība, Nr. 1, 1928.
5. *Būmanis, A., Dišlers, K., Švābe, A.* Latviešu Konversācijas vārdnīca. Rīga: A. Gulbja apgādība, Nr. 9, 1933.
6. *Campbell, H. M. A.* Black's law dictionary, sixth edition. St. Paul, Minn. West publishing co., 1990.
7. *Cipeliuss, R.* Vispārējā mācība par valsti. Rīga: AGB, 1998.
8. *Coleman, J., Shapiro, S.* The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of law. Oxford University Press, 2002.
9. Diskusija „Juristi analizē Valsts prezidentes rīcību un Satversmes 81. pantu” *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007.
10. *Dišlers, K.* Latvijas Republikas Prezidenta politiskā atbildība. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 2, 1922.
11. *Dišlers, K.* Ministru kontrasignācija monarhijā un republikā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1923.
12. *Duverger, M.* A new political system model: Semi-presidential government. *European Journal Of Political Research*, Vol. 8, 1980.
13. *Garner, A.* Black's law dictionary, eighth edition. West group, St. Paul. Minn., 2004.
14. *Glick, N.* An outline of American government. United States information service, Embassy of the United States of America, 1989.
15. *Ikstens, J.* Institucionāli mehānismi atbildīgas politikas veicināšanai Latvijā: Satversmes reformas priekšlikumu politoloģisks novērtējums, Sorosa fonds Latvija, 2001. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_process/3349/ [sk. 22.06.2011.].
16. Konstitucionālo tiesību komisijas 2010. gada 10. maija viedoklis par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/Viedoklis_10maijs.pdf [sk. 26.06.2011.].
17. *Pleps, J.* Satversmes 72. pants. *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007.
18. *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstneša bibliotēka, 2004.

19. Politiskā Enciklopēdija. Sast. P. Jērāns. Rīga: Galvenā Enciklopēdiju redakcija, 1987.
20. Tarkow Naamani, I. The Significance of the Act of Settlement in the Evolution of English Democracy. *Political Science Quarterly*, Vol. 58, No. 4, 1943.
21. *Treijs, R.* Latvijas Prezidenti 1918–1940. Rīga: Latvijas Vēstneša bibliotēka, 2004.
22. *Алексеев, А. А.* Министерская власть в конституционном государстве. Харьков: Тип. и лит. М. Зильберберг, 1910.
23. *Баглай, М. В., Туманов, В. А.* Малая энциклопедия конституционного права. Москва: БЕК, 1998.
24. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. Москва: Норма, 2003.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993.
2. Troņa mantošanas akts (*Act of Settlement*). Pieejams: <http://www.guardian.co.uk/uk/2000/dec/06/monarchy> [sk. 21.06.2011.].

Judikatūra

Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. 2006-05-01 „Par Radio un televīzijas likuma 46. panta sestās, septītās, astotās un devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 58. un 91. pantam”.

Dokumentārie avoti

Stenogrammas

1. Latvijas Satversmes Sapulces stenogramma: Satversmes I daļas lasīšana pa pantiem, IV sesijas 17. sēde 1921. gada 2. novembrī, 394.–401. lpp.
2. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas. Rīga, 1921. gads, 17. burtn.

Atsauces

- ¹ *Balodis, R.* Apvienotās Karalistes monarha prerogatīvu specifika un izpausmes mūsdienās. *Likums un Tiesības*, 6. sēj., Nr. 10(62), 2004.
- ² *Баглай, М. В., Туманов, В. А.* Малая энциклопедия конституционного права. Москва: БЕК, 1998, с. 226–227.
- ³ *Pleps, J.* Satversmes 72. pants. *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007.
- ⁴ Līdzparakstīšanas jeb kontrasignācijas institūts publiski tiesiskā nozīmē ir valsts galvas akta līdzparakstīšana. To veic Ministru prezidents vai attiecīgais ministrs, t. i., parasti tas ministrs, uz kura resoru izdodamais akts visvairāk attiecas. Sk. *Būmanis, A., Dišlers, K., Švābe, A.* Latviešu Konversācijas vārdnīca. Rīga: A. Gulbja apgādība, Nr. 9, 1933, 17514.–17516. lpp.
- ⁵ *Dišlers, K.* Ministru kontrasignācija monarhijā un republikā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1923, 98. lpp.
- ⁶ *Cipeliuss, R.* Vispārējā mācība par valsti. Rīga: AGB, 1998, 124.–125. lpp.
- ⁷ Troņa mantošanas akts (*Act of Settlement*). Pieejams: <http://www.guardian.co.uk/uk/2000/dec/06/monarchy> [sk. 21.06.2011.].
- ⁸ *Tarkow Naamani, I.* The Significance of the Act of Settlement in the Evolution of English Democracy. *Political Science Quarterly*, Vol. 58, No. 4, 1943, p. 547.
- ⁹ *Barendt, E.* An Introduction to Constitutional Law. Oxford University Press, 1998, p. 34–40.
- ¹⁰ Turpat, p. 110–116.
- ¹¹ *Алексеев, А. А.* Министерская власть в конституционном государстве. Харьков: Тип. и лит. М. Зильберберг, 1910, с.116.
- ¹² *Adler, J.* Constitutional and administrative law, third edition. London: Macmillan Press Ltd, 1999, p. 235.
- ¹³ *Dišlers, K.* Ministru kontrasignācija monarhijā un republikā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1923, 98. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 99. lpp.
- ¹⁵ Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. Москва: Норма, 2003, с. 224.
- ¹⁶ *Dišlers, K.* Ministru kontrasignācija monarhijā un republikā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1923, 100. lpp.
- ¹⁷ Turpat.

- ¹⁸ Par prezidentālisma pamatiezīmēm sk. *Ikstens, J.* Institucionāli mehānismi atbildīgas politikas veicināšanai Latvijā: Satversmes reformas priekšlikumu politoloģisks novērtējums, Sorosa fonds Latvija, 2001. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_process/3349/ [sk. 22.06.2011.].
- ¹⁹ Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. Москва: Норма, 2003, с. 224.
- ²⁰ Franču politologs Moriss Diveržē definē pusprezidentālismu kā triju elementu apvienojumu vienotā sistēmā: 1) valsts prezidentu ievēlē visa tauta; 2) viņam ir visai iespaidīgas pilnvaras; 3) prezidentam ir jāsadarbojas ar premjerministru un valdību, kurus ieceļ amatā un atceļ no tā parlaments. Sk. *Duverger, M.* A new political system model: Semi-presidential government. *European Journal Of Political Research*, Vol. 8, 1980, p. 166.
- ²¹ Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. Москва: Норма, 2003, с. 224.
- ²² *Būmanis, A., Dišlers, K., Švābe, A.* Latviešu Konversācijas vārdnīca. Rīga: A. Gulbja apgādis, Nr. 1, 1928, 1032. lpp.
- ²³ *Campbell, H. M. A.* Black's law dictionary, sixth edition. St. Paul, Minn. West publishing co., 1990, p. 914.
- ²⁴ *Garner, A.* Black's law dictionary, eighth edition. West group, St. Paul, Minn., 2004, p. 932.
- ²⁵ *Adler, J.* Constitutional and administrative law, third edition. London: Macmillan Press Ltd, 1999, p. 256.
- ²⁶ Politiskā Enciklopēdija. Sast. P. Jērāns. Rīga: Galvenā Enciklopēdiju redakcija, 1987, 61.–62. lpp.
- ²⁷ *Garner, B. A.* Black's Law dictionary. Thomson West, 2004, p. 932.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ *Coleman, J., Shapiro, S.* The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of law. Oxford University Press, 2002, p. 587.
- ³⁰ Turpat, p. 384.
- ³¹ *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstneša bibliotēka, 2004, 290.–292. lpp.
- ³² *Glick, N.* An outline of American government. United States information service, Embassy of the United States of America, 1989, p. 54–57.
- ³³ *Kolektīvā atbildība* – atbild Ministru kabinets kopumā, visi ministri; *individuālā atbildība* – sniedz skaidrojumu par savas ministrijas darbību, atbild par viņa pieļautajām kļūdām. Sk. *Adler, J.* Constitutional and administrative law, third edition. London: Macmillan Press Ltd, 1999, p. 259.
- ³⁴ Turpat, p. 256.
- ³⁵ Latvijas Satversmes Sapulces stenogramma: Satversmes I daļas lasīšana pa pantiem, IV sesijas 17. sēde 1921. gada 2. novembrī, 394. lpp.
- ³⁶ Turpat.
- ³⁷ Turpat, 395. lpp.
- ³⁸ Latvijas Satversmes Sapulces stenogramma: Satversmes I daļas lasīšana pa pantiem, IV sesijas 17. sēde 1921. gada 2. novembrī, 401. lpp.
- ³⁹ *Treijs, R.* Latvijas prezidenti 1918–1940. Rīga: Latvijas Vēstneša bibliotēka, 2004, 37. lpp.
- ⁴⁰ Latvijas Satversmes Sapulces stenogramma: Satversmes I daļas lasīšana pa pantiem, IV sesijas 17. sēde 1921. gada 2. novembrī, 392., 398. lpp.
- ⁴¹ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas.: Rīga, 1921. gads, 17. burtn.
- ⁴² *Kusiņš, G.* viedoklis diskusijā „Juristi analizē Valsts prezidentes rīcību un Satversmes 81. pantu”. *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007.
- ⁴³ Sk. Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra sprieduma lietā Nr. 2006-05-01 „Par Radio un televīzijas likuma 46. panta sestās, septītās, astotās un devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 58. un 91. pantam” 15. 3. punktu.
- ⁴⁴ *Pleps, J.* Satversmes 72. pants. *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007.
- ⁴⁵ *Levits, E.* Viedoklis diskusijā „Juristi analizē Valsts prezidentes rīcību un Satversmes 81. pantu”. *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007.
- ⁴⁶ Konstitucionālo tiesību komisijas 2010. gada 10. maija viedoklis par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/Viedoklis_10maijs.pdf [sk. 26.06.2011.], 47.–48. lpp.
- ⁴⁷ Turpat, 47. lpp.
- ⁴⁸ Turpat, 50. lpp.
- ⁴⁹ *Dišlers, K.* Latvijas Republikas Prezidenta politiskā atbildība. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 2, 1922, 387.–389. lpp.
- ⁵⁰ Turpat, 49. lpp.

Summary

1. *The presumption that the Head of the State is not politically responsible (liable) is closely connected to the countersignature institute. By developing a legal system grew the necessity to reduce monarch power and strengthen the ministerial responsibility. In the XVIII century a principle that the Head of the State is not politically liable was introduced, as well as that the minister who has countersigned the Head of the State's act takes full responsibility for it. The aim of this principle is to protect against the monarch's ruling and reinforce the meaning of a parliament.*
2. *The president's institute has "inherited" the presumption that the Head of the State is not politically liable from the monarch's institute. The amount of the president's liability may differ according to the model of a state – presidential, parliamentary or semi-presidential.*
3. *Political responsibility (liability) can be described as the fulfillment of one's duties. Its background deals with social, moral, political relationships and its ideals. Though it is a complicated task to sort out its border due to the moral aspect. Political liability resembles as dismissal from positions, usually it is addressed to ministers.*
4. *Developing the version of a Constitution, it was concluded that the president is politically liable in some cases. In case the president has used his powers wrongly, he can be dismissed or he simply would not be re-elected. It does not matter whether the president has been elected by the people or the parliament. Countersignature institute is widely experienced with those president's functions which deal with the governmental sphere. If the president's act is not countersigned, the president is politically liable for it.*

Programmatūras tiesību attīstība Latvijā ES tiesību ietekmē

The Development of Software Law in Latvia under the Influence of EU Law

Mg. iur. Rihards Gulbis

LU Juridiskā fakultāte

Civiltiesisko zinātņu katedras doktorants

E-pasts: Rihards.Gulbis@inbox.lv; tālrunis: 29241815

Programmatūras tiesību veidošanās Latvijā aizsākās pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā, un tās tika būtiski pārveidotas 2000. gadā, stājoties spēkā jaunajam Autortiesību likumam. Šajā rakstā ir aplūkoti minēto evolūcijas procesu ietekmējošie faktori, kā arī tuvāk apskatīta nozīmīgākā ES normatīvi tiesiskā regulējuma programmatūras tiesību sfērā pārņemšana Latvijas tiesību sistēmā.

Atslēgvārdi: programmatūras tiesības, ES direktīva „Par datorprogrammu tiesisko aizsardzību”, Autortiesību likums, datorprogramma, autorība, autortiesības, autortiesību ierobežojumi.

Satura rādītājs

1. Programmatūras tiesību harmonizācijas tendences	51
2. Datorprogrammu tiesiskās aizsardzības direktīvas ieviešana Autortiesību likumā	52
2.1. Tiesiskās aizsardzības objekts un tā aizsardzības priekšnosacījumi	52
2.2. Autorība uz datorprogrammām	54
2.3. Programmatūras autortiesiskās aizsardzības apjoms	55
Kopsavilkums	57
Izmantoto avotu saraksts	58
Atsauces	60
Summary	63

1. Programmatūras tiesību harmonizācijas tendences

Eiropas Savienības (ES) līmenī par piemērotāko programmatūras aizsardzības metodi 1988. gadā pieņemtajā Zaļajā grāmatā par autortiesībām un tehnoloģijas izaicinājumu¹ (turpmāk – Zaļā grāmata) tika atzītas autortiesības, eventūālajai datorprogrammu aizsardzībai patentu tiesību ietvaros atvēlot mazāku nozīmi². Minētais lēmums citastarp balstījās uz Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) rīkoto ekspertu sanāksmju programmatūras optimālās tiesiskās aizsardzības metodes noskaidrošanai rezultātiem³. Lai nodrošinātu vienotu datorprogrammu autortiesiskās aizsardzības līmeni visās ES dalībvalstīs, Eiropas Komisija nolēma izstrādāt datorprogrammu tiesiskās aizsardzības direktīvu. Padomes direktīva 91/250/EEK „Par datorprogrammu tiesisko aizsardzību”⁴ (turpmāk arī – Direktīva) tika pieņemta

1991. gadā, nosakot dalībvalstīm ieviešanas termiņu 1993. gada 1. janvāri. Ar direktīvu 93/98/EEK „Par autortiesību un dažu blakustiesību aizsardzības termiņu saskaņošanu”⁵ 1993. gadā tika grozīts Direktīvā noteiktais autortiesību aizsardzības termiņš⁶. Tikai trīs ES dalībvalstis⁷ Direktīvu ieviesa tam atvēlētajā laikā⁸. Pamatā formāli grozījumi Direktīvā tika veikti 2009. gadā, kad tika pieņemta tās kodificētā versija.⁹ Eiropas likumdevējs Direktīvā palika uzticīgs jau Zaļajā grāmatā paustajam uzskatam, ka datorprogrammas aizsargājamas autortiesību ietvaros. Direktīvas 1. p. 1. pkt. datorprogrammas tika atzītas par literāriem darbiem Bernes konvencijas par literatūras un mākslas darbu aizsardzību¹⁰ (turpmāk – Bernes konvencija) izpratnē.

Paralēli datorprogrammu tiesiskās aizsardzības harmonizācijai ES līdzīgi procesi turpinājās starptautiskajā līmenī, starptautiskos līgumos nostiprinot iepriekš minētajā WIPO organizētajā procesā izdarītās atziņas attiecībā uz datorprogrammu autortiesiskās aizsardzības nepieciešamību. Saskaņā ar 1994. gada 15. aprīlī parakstītā Pasaules Tirdzniecības organizācijas nolīguma „Par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālajām īpašuma tiesībām”¹¹ (turpmāk – TRIPS nolīgums) 10. p. 1. d. un 1996. gada 20. decembrī parakstītā WIPO Autortiesību līguma¹² 4. p. datorprogrammas bauda autortiesisku aizsardzību kā literārie darbi Bernes konvencijas 2. p. izpratnē. Latvija savu dalību Bernes konvencijā atjaunoja 1995. gada 11. augustā¹³, bet par TRIPS nolīguma un WIPO Autortiesību līguma dalībvalsti Latvija kļuva attiecīgi 1998. un 2002. gadā.

Datorprogrammu autortiesiskā aizsardzība Latvijā tika pirmo reizi tieši paredzēta 1993. gada 11. maijā pieņemtajā likumā „Par autortiesībām un blakustiesībām”¹⁴ (turpmāk – 1993. gada Autortiesību likums), kura 4. p. 1. d. 1. pkt. datorprogrammas tika atzītas par literāriem darbiem. Minētais likums bija spēkā līdz 2000. gada 11. maijam¹⁵, kad stājās spēkā Autortiesību likums¹⁶ (turpmāk arī – AL), kurā tika iekļauts Direktīvā noteiktais datorprogrammu tiesiskās aizsardzības regulējums¹⁷. Ņemot vērā to, ka ES īstenotā datorprogrammu tiesiskās aizsardzības metode atbilda starptautiskajā līmenī atzītai pieejai aizsargāt datorprogrammas kā autortiesību darbus un šāda pieeja tika ievērota jau 1993. gada Autortiesību likumā, secināms, ka programmatūras tiesību attīstība Latvijā pēc tās neatkarības atjaunošanas ir gājusi kopsolī ar attiecīgajiem procesiem ES tiesību telpā.

2. Datorprogrammu tiesiskās aizsardzības direktīvas ieviešana Autortiesību likumā

Turpmākajā raksta izklāstā tiks aplūkotas nozīmīgākās datorprogrammu autortiesiskās aizsardzības tiesiskā regulējuma izmaiņas Latvijā, ieviešot Direktīvu AL, kā arī analizētas problēmas, kas saistītas ar šo procesu. Latvijas autortiesiskā regulējuma pielāgošana atbilstošajam ES tiesiskajam regulējumam nenoritēja tam paredzētajos termiņos.¹⁸ Tāpat pietiekami netika ņemta vērā minētā regulējuma ietekme uz tautsaimniecības attīstību.¹⁹ Minētie faktori, domājams, negatīvi ietekmēja AL izstrādes un pieņemšanas procesu.

2.1. Tiesiskās aizsardzības objekts un tā aizsardzības priekšnosacījumi

Saskaņā ar 1993. gada Autortiesību likuma 1. p. ietverto legāļdefinīciju par datorprogrammu tika atzīts „vārdos, kodos, shēmās vai kādā citā formā izteikts, informācijas nesējā ierakstīts instrukciju kopums, ko dators²⁰ spēj nolasīt un kas datoru aktivizē kādai noteiktai darbībai vai kāda noteikta uzdevuma veikšanai vai rezultāta sasniegšanai”. Minētajā uz datorprogrammas funkcionālo dabu orientētajā definīcijā konstatējama līdzība ar WIPO Programmatūras aizsardzības tipveida noteikumos piedāvāto datorprogrammas definīciju²¹.

Latvijas likumdevējs no datorprogrammas legāļdefinīcijas AL atteicās, šādi sekojot ES likumdevēja paraugam, kurš apzināti neietvēra attiecīgo definīciju Direktīvā, lai tā tehniskā progresa rezultātā strauji nenovecotu.²²

Vērtējot legāļdefinīcijas nepieciešamību, jāsecina, ka tā varētu atvieglot datorprogrammas kā autortiesību darba precīzu determinēšanu, ļaujot mazināt tiesību doktrīnā pastāvošās neskaidrības par atsevišķu datorprogrammas sastāvdaļu aizsardzības apjomu. Tas būtu īpaši nozīmīgi tādās valstīs kā Latvija, kur ir nepietiekama tiesu prakse datorprogrammu autortiesiskās aizsardzības jomā un minētā jēdziena izpratne nav sasniegusi pietiekamu detalizācijas pakāpi²³. Tomēr jāatzīst, ka 1993. gada Autortiesību likumā ietvertā datorprogrammas definīcija ir tik vispārīga, ka tai līdzīgas legāļdefinīcijas ietveršana AL neatvieglotu datorprogrammas autortiesiskās aizsardzības pamatotības un apjoma noteikšanu konkrētos prakses gadījumos. Vienlaikus atzīmējams, ka AL pretstatā Direktīvai nesatur tiešu norādi uz to, ka datorprogrammas jēdziens aptver arī tās projekta materiālus (*preparatory design material*), uz kuru pamata var tikt izveidota attiecīgā datorprogramma. Tiesiski pamatota rezultāta sasniegšanai AL ir jāinterpretē kopsakarā ar Direktīvu, kuras 1. p. 1. pkt. projekta materiāli ir atzīti par datorprogrammas sastāvdaļu.²⁴ Turpretim datorprogrammas grafiskā lietotāja saskarne (*graphical user interface*), ņemot vērā Eiropas Savienības Tiesas (EST) spriedumu lietā *Bezpečnostní softwarová asociace – Svaz softwarové ochrany v. Ministerstvo kultury*²⁵, nav atzīstama par datorprogrammas sastāvdaļu.²⁶

Direktīvas 1. p. 3. pkt. ir norādīts, ka „datorprogrammu aizsargā, ja tā ir oriģināla tādā ziņā, ka tā ir autora paša intelekta radīta. Nosakot, vai tā jāaizsargā, nelieto nekādus citus kritērijus”. Šāds normativizēts regulējums tika atzīts par nepieciešamu, lai novērstu paaugstinātas radošuma līmeņa prasības attiecībā uz datorprogrammām, kas, piemēram, pirms Direktīvas pieņemšanas pastāvēja Vācijā.²⁷ Atklāts paliek jautājums, vai datorprogrammu gadījumā ir izvirzāmas zemākas radošuma līmeņa prasības nekā citu autortiesību darbu gadījumā.

Latvijas juridiskajā literatūrā ir sastopams uzskats, ka „paša darba pastāvēšana jau pati par sevi ir pietiekams iemesls, lai atzītu, ka šis darbs ir radošas darbības produkts”²⁸. Līdzīgu attieksmi pret nepieciešamību vērtēt jaunrades kritērija esamību ir paudusi arī Augstākā tiesa (AT) savā 2006. gada 19. aprīļa spriedumā²⁹, kur tika vērtēta Staburaga fotogrāfijas autortiesiska aizsargājamība. Vienlaikus AT minētajā spriedumā norādīja, ka „fotogrāfisko darbību veikšana nav uzskatāma par darbību, kuru veikšanā persona savā rīcībā būtu ierobežota ar kādiem jau iepriekš noteiktiem precīziem standartiem, kas neļauj izpaust savu personību radošajā darbībā”. Šāds formulējums norāda uz to, ka AT ieskatā kāda objekta atzīšanai par autortiesību darbu jaunrades elements tomēr būtu ņemams vērā. Līdz ar to kā neveiksmīga vērtējama AT piedāvātā minētās lietas tēze³⁰, kur šī atkāpe no kategoriskā jaunrades līmeņa elementa nolieguma nav ņemta vērā. Tāpat ir diskutabls jautājums, vai AT ar minēto spriedumu ir mainījusi savu pozīciju apskatāmajā jautājumā, salīdzot ar tās nostāju 2003. gada 8. janvāra spriedumā³¹, kurā tā atzina par nepieciešamu noskaidrot jaunrades līmeni, vērtējot televīzijas raidījumu pārraidīšanas grafiku autortiesisko aizsargājamību³².

Datorprogrammās kā funkcionālos darbos atbilstoši Latvijas juridiskajā literatūrā pārstāvētam uzskatam jaunrades elements ir izteikts mazāk spilgti nekā citos autortiesību darbos.³³ Tajā pašā laikā, atsaucoties uz ASV Augstākās tiesas lēmumu lietā *Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Co.*³⁴, kurā tiesa attiecībā uz funkcionāla rakstura darbu formulēja t. s. minimālā radošuma standartu (*minimum*

standard of creativity), tiek rosināts minēto standartu attiecināt arī uz datorprogrammām³⁵. Direktīvas 1. p. 3. pkt. formulētā nostāja jaunrades līmeņa jautājumā nepieļauj augstāku jaunrades prasību definēšanu datorprogrammām nekā citu autortiesību darbu gadījumā. Tāpēc, nesaskatot nepieciešamību pēc noteikta jaunrades līmeņa konstatācijas citu autortiesību darbu gadījumā, nav arī pamata to mēģināt noteikt datorprogrammu gadījumā. Arī EST savā 2009. gada 16. jūlija *Infopaq* lietas³⁶ spriedumā ir norādījusi, ka autortiesību darbiem piemērojams vienots jaunrades līmeņa kritērijs, kas noteic, ka darbam jābūt oriģinālam tajā ziņā, ka tas ir tā autora intelektuālās jaunrades rezultāts³⁷.

2.2. Autorība uz datorprogrammām

Saskaņā ar AL 1. p. 1. pkt. autors ir fiziska persona, kuras radošās darbības rezultātā minētais darbs ir radīts. Juridiskas personas vai dažāda veida ierīces nevar būt par autortiesību darbu autoriem.³⁸ Tāpat par autoru neklūst persona, kas sniegusi tikai tehnisku palīdzību darba radīšanā.³⁹ Kontinentālās Eiropas autortiesību pamatprincips, ka darba attiecību ietvaros, pildot darba pienākumus, radītu autortiesību darbu gadījumā visas mantiskās tiesības uz šādiem darbiem paliek to autoriem – darba ņēmējiem⁴⁰, ir atspoguļots AL 12. p. 1. d. Attiecībā uz datorprogrammām ir jāņem vērā AL 12. p. 2. d. nostiprinātais speciālais regulējums, kas noteic, ka gadījumos, kad datorprogrammu izstrādājis darbinieks, pildot darba uzdevumu, „visas šādā veidā radītās datorprogrammas autora mantiskās tiesības pieder darba devējam, ja vien līgumā nav paredzēts citādi”. Minētais regulējums balstās uz Direktīvas 2. p. 3. pkt. noteikto. AL 12. p. 2. d. ietvertā norāde uz darba uzdevumu var radīt maldinošu iespaidu, ka minētais regulējums attiecināms tikai uz tiem gadījumiem, kad ir konstatējams darba devēja norādījums izstrādāt konkrēto datorprogrammu, kas neatbilst minētajam Direktīvas regulējumam, kurš paredz tiesību pāreju gan tad, kad datorprogramma radīta, pildot vispārīgi noteiktos darba pienākumus, gan konkrētos darba devēja norādījumus.

AL 12. p. 2. d. tiek norādīts, ka autora mantiskās tiesības „pieder darba devējam”. Tas raisa jautājumu, vai darba devējs atzīstams par sākotnējo autora mantisko tiesību subjektu vai arī ir konstatējama autora mantisko tiesību pāreja no darba ņēmēja darba devējam. Juridiskajā literatūrā tiek norādīts, ka autora mantiskās tiesības uz darba uzdevuma izpildei izstrādātu datorprogrammu datorprogrammas autoram rodas tikai tādā gadījumā, ja tas īpaši paredzēts līgumā.⁴¹ Šāds viedoklis norāda uz eventuālu autora mantisko tiesību rašanos darba devējam. Apskatot AL 12. p. 2. d. nostiprināto regulējumu kopsakarā ar AL 15. p. 2. d., kurā par autora mantisko tiesību subjektu tiek minēts tikai autors, secināms, ka autora mantiskās tiesības arī AL 12. p. 2. d. regulētajā gadījumā sākotnēji rodas darba autoram un tikai tad pāriet darba devējam. Vērtējot AL 12. p. 2. d. regulētās autora mantisko tiesību pārejas pamatu, jāsecina, ka minētā pāreja notiek uz likuma pamata un tai piemīt liettiesisks raksturs. Darba līguma esamība ir priekšnosacījums šādas pārejas notikšanai, nevis tās pamats.

Attiecībā uz datorprogrammām, kas izstrādātas darba tiesisko attiecību ietvaros, jāņem vērā, ka 1993. gada Autortiesību likums neparedzēja īpašu regulējumu šādiem gadījumiem un uz tiem bija attiecināms vispārīgais minētā likuma 12. p. ietvertais regulējums, kas līdzinājās pašreiz spēkā esošajam AL 12. p. 1. d. ietvertajam vispārīgajam regulējumam.

Ņemot vērā to, ka tiesiskais regulējums attiecībā uz darba attiecību ietvaros radītām datorprogrammām būtiski izmainījās ar AL spēkā stāšanos 2000. gada 11. maijā, aktuāls ir jautājums, kam un cik lielā apjomā pieder autora mantiskās tiesības

uz datorprogrammām, kuras darba tiesisko attiecību ietvaros radītas 1993. gada Autortiesību likuma spēkā esamības laikā. AL nesatur pārejas noteikumus minētās situācijas regulēšanai. Direktīvas 1. p. 4. pkt. turpretim ir noteikts, ka minētās Direktīvas noteikumi ir attiecināmi arī uz tām datorprogrammām, kas radītas pirms 1993. gada 1. janvāra⁴², neaizskarot jau veiktās tiesiski nozīmīgās darbības (*acts concluded*)⁴³ un iegūtās tiesības. Strīdīgs tomēr ir jautājums, cik lielā mērā Direktīvas regulējums varētu tikt attiecināts uz datorprogrammām, kas radītas pirms tās ieviešanas nacionālajos tiesību aktos. Minētais Direktīvas panta punkts ir vērstis uz jau iegūtu tiesību aizsardzību⁴⁴, tātad arī uz datorprogrammas autora jau iegūto tiesību aizsardzību. Turpretim pēc Direktīvas ieviešanas nacionālajos tiesību aktos radušās autora mantiskās tiesības uz datorprogrammām, kas radītas darba attiecību ietvaros pirms minētās implementācijas, pāriet attiecīgajam darba devējam. Šādas autora mantiskās tiesības, kas radušās pēc datorprogrammas izstrādes, saskaņā ar 1993. gada Autortiesību likumu darba devējam nepārgāja, un, tā kā AL nesatur pārejas noteikumus, kuros būtu pārņemts Direktīvas 1. p. 4. pkt. regulējums, nav pamata attiecināt AL 12. p. 2. d. regulējumu uz tām datorprogrammām, kas darba attiecību ietvaros radītas 1993. gada Autortiesību likuma spēkā esamības laikā.

2.3. Programmatūras autortiesiskās aizsardzības apjoms

Ņemot vērā apstākli, ka WIPO Autortiesību līgums, TRIPS nolīgums, kā arī Direktīva atzīst datorprogrammas par literāriem darbiem un šāda pieeja ir ietverta arī Latvijas AL⁴⁵, datorprogrammas autora tiesību apjoms ir līdzīgs literāra darba autora tiesību apjomam. Tajā pašā laikā tās funkcionālā daba un izmantošanas specifika ir noteikusi nepieciešamību datorprogrammas autora tiesību apjomu regulēt īpaši.

Autora personiskās tiesības, kas bez īpašiem ierobežojumiem ir attiecināmas arī uz datorprogrammām, ir uzskaitītas AL 14. p. 1. d. Saskaņā ar minēto regulējumu autoram ir tiesības uz autorību, tiesības uz darba izziņošanu, tiesības uz darba atsaukšanu, tiesības uz vārdu un tiesības uz darba neaizskaramību.

ES direktīvas risina galvenokārt ekonomiskus jautājumus, tādēļ nemantisko autortiesību jautājums ES līmenī regulēts netiek.⁴⁶ Vērtējot atsevišķu personisko tiesību nozīmi datorprogrammu gadījumā, konstatējams, ka to attiecināšanā uz datorprogrammām noteiktos gadījumos var rasties grūtības, kuru cēlonis ir datorprogrammu utilitārā daba un radīšanas īpatnības, salīdzinot ar citiem literāriem darbiem. Tomēr Latvijas likumdevējs nav paredzējis izņēmumu gadījumus, kad autora personiskās tiesības nebūtu attiecināmas uz datorprogrammām.⁴⁷

Autora mantisko tiesību vispārējais regulējums, kas ar likumā noteiktiem izņēmumiem attiecināms uz visiem autortiesību darbiem, ir ietverts AL 15. p. 1. d. Minētajā panta daļā noteiktais mantisko tiesību uzskaitījums ir noslēgts. Tas nozīmē, ka Latvijas likumdevējs nav atzinis par iespējamu, ka laika gaitā var parādīties jauni darbu izmantošanas veidi, kuru tehniskā un ekonomiskā patstāvīguma dēļ būtu arī juridiski regulējami patstāvīgi, atzīstot darbu autoriem no citām mantiskajām tiesībām nošķirtas tiesības. Šāda pieeja atzīstama par tuvredzīgu, jo līdzšinējā pieredze liecina par to, ka tehniskās evolūcijas un jaunu civiltiesiskās apgrozības modeļu rašanās rezultātā var tapt jauni autortiesiski nozīmīgi darba izmantošanas veidi, uz kuriem būtu attiecināmas patstāvīgas autora mantiskās tiesības.

Latvijas likumdevējs attiecībā uz datorprogrammas autora mantiskajām tiesībām AL ir noteicis speciālu tiesisko regulējumu, tās atsevišķi uzskaitot AL 15. p. 2. d. Datorprogrammas autora mantisko tiesību katalogs pamatā atbilst Direktīvas 4. p. uzskaitītajām izņēmuma tiesībām.

Direktīvas 4. p. 1. pkt. a. apakšpunktā noteiktais reproducēšanas tiesības regulējums AL 15. p. 2. d. 4. pkt. ir pārņemts neprecīzi. Attiecīgais AL regulējums noteic, ka autoram attiecībā uz datorprogrammas izmantošanu ir izņēmuma tiesība „īslai cīgi vai pastāvīgi reproducēt datorprogrammu (ciktāl datorprogrammas ielādēšana, demonstrēšana, izmantošana, pārraidīšana vai glabāšana prasa to reproducēt, ja šādu darbību rakstveidā atļauj tiesību subjekts)”. Tam, kādēļ šajā autora mantiskās tiesības formulējumā paligteikums tiek sākts ar vārdu „ja”, grūti atrast pamatojumu. ES likumdevējs ar minēto norādi Direktīvā nostiprināja regulējumu, ka konkrētu, datorprogrammas lietošanai un civiltiesiskai aprītei raksturīgu darbību veikšanai ir jāsaņem tās tiesību subjekta (*right holder*) atļauja, ja, veicot minētās darbības, tiek veikta datorprogrammas reproducēšana. AL termina „tiesību subjekts” vietā parasti tiek lietots termins „autortiesību subjekts”⁴⁸. Turklāt attiecībā uz mantisko tiesību piederību AL tiek lietots tikai termins „autors”, t. sk. AL 15. p. 2. d. Līdz ar to norāde uz „tiesību subjektu” ir atzīstama par neveiksmīgu un no juridiskās tehnikas viedokļa būtu aizstājama ar terminu „autors”. Tāpat nav izprotams, kādēļ Latvijas likumdevējs ir noteicis, ka datorprogrammas lietošanai nepieciešamu darbību veikšanai, ja tās saistītas ar datorprogrammas reproducēšanu, ir jāsaņem autora vai tā tiesību pārņēmēja rakstveida atļauja. Atbilstošais Direktīvas regulējums paredz vienīgi nepieciešamību saņemt atļauju minēto darbību veikšanai, atļaujas izsniegšanas formu nekonkretizējot. AL ietvertā prasība pēc rakstveida formas neatbilst datorprogrammu civiltiesiskās apgrozības praksei, kur nereti licences līgumi tiek slēgti elektroniski, nevis rakstiski.⁴⁹

Tiesība izplatīt datorprogrammu ir nostiprināta AL 15. p. 2. d. 1. pkt., taču izplatīšanas jēdziena normatīvais skaidrojums ir ietverts AL 1. p. 11. pkt. AL izplatīšanas jēdziens aptver tikai darba vai tā kopiju atsavināšanu, respektīvi, tikai īpašuma tiesību pāreju, bet ne darba eksemplāra nodošanu turējumā. Šāda pieeja nav novērojama visās ES dalībvalstīs.⁵⁰ Latvijas likumdevēja izvēlētais regulējums atbilst EST viedoklim, kas tika pausts *Peek & Cloppenburg KG v. Cassina SpA*⁵¹ lietā, kurā par izplatīšanu tika atzīta tikai īpašuma tiesību nodošana.⁵² No izplatīšanas tiesībām nošķiramās tiesības padarīt autortiesību darbu pieejamu sabiedrībai (*right of communication to the public*), kas ir nostiprinātas t. s. Informācijas sabiedrības direktīvā⁵³, ir attiecinātas uz datorprogrammām AL 15. p. 2. d. 2. p. AL nesniedz skaidrojumu, ar kādu saturu piepildāms sabiedrības jēdziens.

Tiesības izīrēt datorprogrammu ir atzītas par datorprogrammas autora patstāvīgām izņēmuma tiesībām AL 15. p. 2. d. 3. pkt., kas atbilst Direktīvas 4. p. 1. pkt. c. apakšpunktā noteiktajam. Pretēji WIPO Autortiesību līgumā un TRIPS nolīgumā ietvertajam regulējumam⁵⁴ AL neparedz, ka apskatāmā tiesība nav attiecināma uz datorprogrammām, kad tās kā tādas nav īres pamatobjekts.

Latvijas likumdevējs ir izšķīries atzīt tiesības uz autortiesību darbu publisko patapinājumu par patstāvīgu autora mantisko tiesību. No juridiskās tehnikas viedokļa šāda atzīšana ir apšaubāma, jo saskaņā ar AL 19.¹ p. 1. d. autora izņēmuma tiesības publiski patapināt savu darbu var tikt ierobežotas bez viņa piekrišanas, bet samaksājot viņam taisnīgu atlīdzību, izmantojot darbu publiskam patapinājumam. Līdz ar to konstatējams, ka AL nostiprinātais autortiesību ierobežojums aptver visas tiesības uz darba publisko patapinājumu, izņemot autora tiesības uz taisnīgu atlīdzību par šādu darba izmantošanu.

Līdzīgi kā citu autortiesību darbu gadījumā, datorprogrammu autoru mantiskās tiesības tiek ierobežotas. Latvijā trūkst polemikas un tiesu prakses, kurā tiktu vērtēta izplatīšanas tiesību izbeigšanās princips (turpmāk – izbeigšanās princips)

attiecināšana uz datorprogrammu civiltiesisko apgrozību. AL 32. p. nepārprotami ir norādīts uz to, ka izbeigšanās princips tiek attiecināts tikai uz „konkrētajiem materiālos objektos ietvertiem darbiem vai to kopijām”. Ņemot vērā normas vārdisko jēgu, jāsecina, ka interpretācijas rezultātā tā nav atzīstama par piemērojamu datorprogrammu kopiju tiešsaistes izplatīšanai. Tāpat ir noliedzama iespēja piemērot analogiju. Ņemot vērā, ka Direktīvā šāda kategoriska nostāja tiešā veidā nav ietverta, AL 32. p. ietvertais regulējums vismaz attiecībā uz datorprogrammu tiešsaistes izplatīšanu varētu tikt atzīts par neatbilstošu Direktīvai.

Attiecībā uz daudziem vispārīgiem autora mantisko tiesību ierobežojumiem Latvijas likumdevējs ir tieši noteicis, ka tie neattiecas uz datorprogrammām⁵⁵. Kritiski vērtējams AL 24. p. 2. d. nostiprinātais izņēmums, kas noteic, ka uz datorprogrammām nav attiecināms uz tiesvedības nodrošināšanu vērstais autora mantisko tiesību uz darba reproducēšanu ierobežojums⁵⁶. Minētais ierobežojums var apgrūtināt tiesvedības norisi autortiesību strīdos, kas saistīti ar datorprogrammu prettiesisku izmantošanu.

Direktīvas 5. un 6. p. paredzētie datorprogrammas autora mantisko tiesību ierobežojumi ir pārņemti AL 29. un 30. p. Latvijas likumdevēja izvēlētais formulējums attiecībā uz datorprogrammas lietošanas mērķim atbilstošas lietošanas atļaušanu tās eksemplāra likumīgajam ieguvējam ir neveiksmīgs, jo atbilstošajā Direktīvas regulējumā ir noteikts, ka autortiesiski nozīmīgas darbības bez autortiesību subjekta atļaujas var veikt, ja tās ir nepieciešamas datorprogrammas lietošanai atbilstoši mērķim, kuram tā ir paredzēta, nevis jebkādai datorprogrammas lietošanai, kā tas ir formulēts AL 29. p. 1. d. Tāpat atzīmējams, ka Latvijas likumdevējs AL 29. p. 2. d. ir pārņēmis ES likumdevēja samērā neveiksmīgo formulējumu attiecībā uz tiesībām izgatavot datorprogrammas rezerves kopiju, nosakot, ka šāda darbība bez autortiesību subjekta atļaujas ir pieļaujama tikai tad, kad tā ir nepieciešama datorprogrammas lietošanai. Šāds regulējums ir neprecīzs, jo rezerves kopija ir nepieciešama tikai tad, kad datorprogrammas sākotnēji iegūtais eksemplārs vairs nav lietojams.⁵⁷ Latvijas likumdevējs nav tiešā veidā ietvēris Direktīvas 8. p., kurā cita starpā norādīts, ka līguma noteikumi, kas ir pretrunā ar apskatāmo autortiesību ierobežojumu, nav spēkā. Tāpat šāds regulējums nav pārņemts AL arī attiecībā uz datorprogrammas darbības pētīšanai un sadarbības nodrošināšanai paredzētajiem autortiesību ierobežojumiem. Datorprogrammas rezerves kopijas gadījumā AL 29. p. 2. d. tomēr ir tieši norādīts, ka tās izgatavošana nevar tikt aizliegta, slēdzot līgumu⁵⁸. Abos pārējos gadījumos Latvijas likumdevējs analogisku aizliegumu nav paredzējis, kā arī nav normatīvā veidā noteicis, ka līgumisks attiecīgo autortiesību ierobežojumu izmantošanas aizliegums būtu spēkā neesošs. Ņemot vērā to, ka datorprogrammas atšķirībā no citiem autortiesību darbiem parasti tiek izplatītas, slēdzot licenču līgumus, un to, ka pašreizējais AL regulējums neierobežo uz privātautonomijas principu balstītās līdzēju tiesības ierobežot datorprogrammas eksemplāra ieguvēja tiesības⁵⁹, iepriekš minētais Direktīvas 8. p. regulējums ir jāiekļauj AL tiešā veidā.

Kopsavilkums

1. Programmatūras tiesību evolūcija Latvijā jau uzreiz pēc tās neatkarības atgūšanas ir noritējusi, ievērojot šajā jomā nozīmīgākās atziņas, kas paustas gan starptautiskajā, gan ES līmenī. Vienlaikus nevar konstatēt, ka minētajai attīstībai būtu piemītusi apsteidzoša daba, respektīvi, ir novērojams, ka ne normatīvo tiesību aktu līmenī, ne arī tiesu praksē vai tiesību doktrīnā nav pietiekami meklēti

programmatūras aizsardzībai un civiltiesiskajai apgrozībai nozīmīgu tiesību jautājumu risinājumi.

2. Direktīvas „Par datorprogrammu tiesisko aizsardzību” ieviešana Autortiesību likumā ir veikta nepilnīgi, atsevišķus tās regulējumus neietverot minētajā likumā vai ietverot tos nepietiekami kvalitatīvi, kā arī nepievēršot pienācīgu uzmanību autorības tiesiskā regulējuma kontinuitātes problemātikai.
3. Kritiski ir vērtējama vispārējo autortiesisko regulējumu, it īpaši autora personisko tiesību regulējuma, nemodificēta attiecināšana uz datorprogrammām, neņemot vērā to funkcionālo dabu (un savrupību autortiesību darbu vidū) un speciālo regulējumu paredzot pamatā tikai gadījumos, kad to nepieciešamību nosaka Direktīva.
4. Latvijas normatīvajā regulējumā un judikatūrā tiek ievērota ES likumdevēja nostāja, ka datorprogrammu gadījumā prasībām pēc autortiesiskās aizsardzības nodrošināšanai nepieciešamā jaunrades līmeņa jābūt minimālām. Vienlaikus šāda pieeja Latvijas juridiskajā literatūrā pamatoti nebauda pilnīgu atbalstu, jo tiek norādīts uz datorprogrammu funkcionālo dabu un nepieciešamību pārbaudīt šādu darbu atbilstību konkrētām jaunrades līmeņa prasībām.
5. Ieviešot direktīvas „Par datorprogrammu tiesisko aizsardzību” 2. p. 3. pkt. regulējumu Autortiesību likumā, Latvijas likumdevējs ir palicis uzticīgs principam, ka autora mantiskās tiesības vienmēr, arī darba attiecību gadījumā, sākotnēji rodas darba autoram. Direktīvas regulējuma mērķa sasniegšanai darba devējam autora mantiskās tiesības uz darba attiecībās radīto datorprogrammu pāriet uz likuma pamata un darba līguma esamība ir priekšnosacījums šādas pārejas notikšanai.
6. Direktīvas „Par datorprogrammu tiesisko aizsardzību” 8. p. ietvertais regulējums, kas noteic, ka līgumiski aizliegumi datorprogrammas eksemplāra likumīgajam ieguvējam izveidot datorprogrammas rezerves kopiju, pētīt datorprogrammas darbību vai veikt darbības tās sadarbības nodrošināšanai ir spēkā neesoši, ir tieši jāparedz Autortiesību likumā. Pašreizējais tā regulējums nav nodrošinājis pilnīgu minētā Direktīvas 8. panta regulējuma ieviešanu Latvijas tiesību sistēmā.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Grudulis, M.* Ievads autortiesībās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006.
2. *Grudulis, M.* Kā saprast jaunrades jēdzienu autortiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 8, 2002, 23. aprīlis, 1., 5. lpp.
3. *Platpere, I.* Ar jauno likumu – par skaidrākām autortiesību normām. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2000, 4. maijs, 1.–2. lpp.
4. *Rozenfelds, J.* Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008.
5. *Rozenfelds, J.* Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā. *Juridiskā zinātne: Latvijas Universitātes žurnāls = Law: Journal of the University of Latvia*, Nr. 1, 2010, 101.–124. lpp.
6. *Cornish, W., Llewelyn, D.* Intellectual property: patents, copyright, trade marks and allied rights. Sixth Edition. London: Sweet & Maxwell, 2007.

7. Dreier, Th., Vogel, R. Software- und Computerrecht. Frankfurt am Main: Verlag Recht und Wirtschaft GmbH, 2008.
8. *European Copyright Law. A Commentary.* Walter, M. M. (Ed.), Lewinski, v. S. (Ed.) New York: Oxford University Press, 2010.
9. Goldmann, M., Möller, R. Anbieten und Verbreiten von Werken der angewandten Kunst nach der „LeCorbusier-Möbel“-Entscheidung des EuGH-Ist die „Wagenfeld-Leuchte“ erloschen? Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht, 2009, Heft 6, S. 551–558.
10. Haberstumpf, H. Handbuch des Urheberrechts. Zweite völlig neubearbeitete und erweiterte Auflage. Neuwied, Kriftel: Luchterhand, 2000.
11. Reh binder, M. Urheberrecht. 16. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2010.
12. Smolka, M. Das Urheberrecht in Lettland – Grundlagen. WiRO, 2009, Heft 5, S. 133–138.

Normatīvie akti

1. Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu aizsardzību: LR starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 29, 2003, 21. februāris.
2. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights. Annex 1C of the Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organisation, signed in Marrakesh, Morocco on 15 April 1994. Pieejams: http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/t_agm0_e.htm [sk. 25.09.2011.].
3. WIPO Copyright Treaty. Text adopted by the Diplomatic Conference on December 20, 1996 in Geneva. Pieejams: http://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct/trtdocs_wo033.html [sk. 25.09.2011.].
4. Council Directive 91/250/EEC of 14 May 1991 on the legal protection of computer programs. OJ, L 122, 17.05.1991, p. 0042–0046. Direktīvas versija latviešu valodā pieejama: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991L0250:LV:HTML> [sk. 25.09.2011.].
5. Council Directive 93/98/EEC of 29 October 1993 harmonizing the term of protection of copyright and certain related rights. *Official Journal*, L 290, 24.11.1993, p. 9–13.
6. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs, OJ, L 111/16 EN, 5.5.2009.
7. Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in information society. OJ, L 167, 22.06.2001, p. 0010–0019.
8. Elektronisko dokumentu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 169, 2002, 20. novembris.
9. Autortiesību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150, 2000, 27. aprīlis.
10. Patērētāju tiesību aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104/105, 1999, 1. aprīlis.
11. Par autortiesībām un blakustiesībām: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 31, 1993, 29. maijs.
12. Par autortiesībām un blakustiesībām: MK noteikumi Nr. 297. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 235/236, 1998, 14. augusts.
13. Copyright, Designs and Patents Act 1988. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/part/1/chapter/IV> [sk. 25.09.2011.].
14. Urheberrechtsgesetz vom 9. September 1965 (BGBl. I S. 1273), das zuletzt durch Artikel 83 des Gesetzes vom 17. Dezember 2008 (BGBl. I S. 2586) geändert worden ist. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/urhg/> [sk. 25.09.2011.].

Juridiskās prakses materiāli

1. Eiropas Savienības tiesas 2010. gada 22. decembra spriedums lietā C-393/09 *Bezpečnostní softwarová asociace – Svaz softwarové ochrany v. Ministerstvo kultury*. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [sk. 25.09.2011.].
2. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2009. gada 16. jūlija spriedums lietā C-5/08 *Infopaq International A/S v. Danske Dagblades Forening*. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [sk. 25.09.2011.].
3. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2008. gada 17. aprīļa spriedums lietā C-456/06 *Peek & Cloppenburg KG v. Cassina SpA*. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [sk. 25.09.2011.].
4. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 19. aprīļa spriedums lietā SKC-266. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/info/archive/department1/2006/> [sk. 25.09.2011.].
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2003. gada 8. janvāra spriedums lietā SKC-10.
6. Administratīvās apgabaltiesas 2009. gada 7. janvāra spriedums lietā AA43-0251-09/14. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3044> [sk. 25.09.2011.].
7. ASV Augstākās tiesas lēmums lietā: Feist Publications, Inc., v. Rural Telephone Service Co., 499 U. S. 340 [1991]. Pieejams: <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=499&invol=340> [sk. 25.09.2011.].

8. BGH spriedums lietā I ZR 244/88 Grabungsmaterialien [1990]. Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht, 1991, Heft 7, S. 523–529.
9. BGH spriedums lietā: I ZR 52/83 Inkasso-Programm [1985]. Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht, 1985, Heft 12, S. 1041–1049.
10. Eiropas Parlamenta normatīvā rezolūcija par Padomes kopējo nostāju nolūkā pieņemt Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvu par datorizpildāmo izgudrojumu patentspēju (11979/1/2004 – C6-0058/2005 – 2002/0047(COD)). Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0275+0+DOC+XML+V0//LV> [sk. 25.09.2011.].
11. Likumprojekts „Autortiesību likums”. Pieejams: <http://helios-web.saeima.lv/saeima7/reg.likprj> [sk. 25.09.2011.].
12. Commission proposal for a Council Directive on the legal protection of computer programs (Submitted by the Commission on 5 January 1989. *OJ*, No. C 91/4, 12.4.1989, p. 4–16.
13. Green Paper on Copyright and the Challenge of Technology – Copyright Issues Requiring Immediate Action. COM (88) 172 final, 7 June 1988. Pieejams: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/docs/com-88-172_en.pdf [sk. 25.09.2011.].
14. Model Provisions on the Protection of Computer Software. Copyright. January 1978.
15. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the patentability of computer-implemented inventions. *OJ* C 151E, 25.6.2002, p. 129–131.
16. Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee on the implementation and effects of Directive 91/250/EEC on the legal protection of computer programs. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52000DC0199:EN:NOT> [sk. 25.09.2011.].

Atsauces

- ¹ Green Paper on Copyright and the Challenge of Technology – Copyright Issues Requiring Immediate Action. COM (88) 172 final, 7 June 1988. Pieejams: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/docs/com-88-172_en.pdf [sk. 25.09.2011.].
- ² Patentu tiesību aizsardzība ES tiek attiecināta tikai uz tām datorprogrammām, kuras ir izgudrojumu sastāvdaļas jeb uz t. s. datorizpildāmajiem izgudrojumiem (*computer-implemented inventions*). Mēģinājums šāda veida izgudrojumus regulēt speciāli līdz šim ir cietis neveiksmi. Sk. vairāk: Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the patentability of computer-implemented inventions. *OJ*, C 151E, 25.6.2002, p. 129–131; Eiropas Parlamenta normatīvā rezolūcija par Padomes kopējo nostāju nolūkā pieņemt Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvu par datorizpildāmo izgudrojumu patentspēju (11979/1/2004 – C6-0058/2005 – 2002/0047(COD)). Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0275+0+DOC+XML+V0//LV> [sk. 25.09.2011.].
- ³ Sk. Zaļās grāmatas 5.4.1. punktu.
- ⁴ Council Directive 91/250/EEC of 14 May 1991 on the legal protection of computer programs. *OJ*, L 122, 17.05.1991, p. 0042–0046. Direktīvas versija latviešu valodā pieejama: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991L0250:LV:HTML> [sk. 25.09.2011.].
- ⁵ Council Directive 93/98/EEC of 29 October 1993 harmonizing the term of protection of copyright and certain related rights. *OJ*, L 290, 24.11.1993, p. 9–13.
- ⁶ Tika noteikts, ka autortiesības uz datorprogrammām tiek aizsargātas visu autora dzīves laiku un 70 gadus pēc autora nāves (iepriekšējo 50 gadu vietā).
- ⁷ Dānija, Itālija un Lielbritānija.
- ⁸ Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee on the implementation and effects of Directive 91/250/EEC on the legal protection of computer programs. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52000DC0199:EN:NOT> [sk. 25.09.2011.].
- ⁹ Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs, *OJ*, L 111/16 EN, 5.5.2009. Šajā darbā esošās atsauces uz Direktīvu saprotamas kā atsauces uz tās kodificēto versiju.
- ¹⁰ Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu aizsardzību: LR starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 29, 2003, 21. februāris.
- ¹¹ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights. Annex 1C of the Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organisation, signed in Marrakesh, Morocco on 15 April 1994. Pieejams: http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/t_agm0_e.htm [sk. 25.09.2011.].
- ¹² WIPO Copyright Treaty. Text adopted by the Diplomatic Conference on December 20, 1996 in Geneva. Pieejams: http://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct/trtdocs_wo033.html [sk. 25.09.2011.].

- ¹³ Kritiku par šo procesu sk. *Rozenfelds, J.* Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā. Juridiskā zinātne: Latvijas Universitātes žurnāls = Law: Journal of the University of Latvia, 2010, Nr. 1, 104. lpp.
- ¹⁴ Par autortiesībām un blakustiesībām: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 31, 1993, 29. maijs.
- ¹⁵ Ar pārtraukumu no 1998. gada 15. augusta līdz 3. novembrim, kad spēkā bija Satversmes 81. p. kārtībā izdoti Ministru kabineta noteikumi Nr. 297 „Par autortiesībām un blakustiesībām”. Sk. Par autortiesībām un blakustiesībām: MK noteikumi Nr. 297. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 235/236, 1998, 14. augusts.
- ¹⁶ Autortiesību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150, 2000, 27. aprīlis.
- ¹⁷ *Platpere, I.* Ar jauno likumu – par skaidrākām autortiesību normām. *Jurista Vārds*, Nr. 18, 2000, 4. maijs, 1. lpp.; sal. *Smolka, M.* Das Urheberrecht in Lettland – Grundlagen. Wirtschaft und Recht in Osteuropa, 2009, Heft 5, S. 136.
- ¹⁸ Sk. likumprojekta „Autortiesību likums” anotācijas 1. punktu. Pieejams: <http://helios-web.saeima.lv/saeima7/reg.likprj> [sk. 25.09.2011.].
- ¹⁹ Turpat, 2. punkts.
- ²⁰ Datora jēdziens arī tika skaidrots minētajā pantā, ar to saprotot elektronisku vai citu tamlīdzīgu informācijas apstrādes un glabāšanas ierīci. Atklāts paliek jautājums, kas tika saprasts ar „citu ierīci”.
- ²¹ Sk. Model Provisions on the Protection of Computer Software, Copyright [WIPO's monthly bulletin], January 1978, p. 12.
- ²² Sk. Art. 1. Commission proposal for a Council Directive on the legal protection of computer programs, Official Journal of the European Communities, No. C 91/4, 12.4.1989, p. 9; sk. arī: *Haberstumpf, H.* Handbuch des Urheberrechts. Zweite völlig neubearbeitete und erweiterte Auflage. Neuwied, Kriftel: Luchterhand, 2000, S. 70.
- ²³ Uz funkcionalitātes un mašīnlasāmības kritēriju balstīta datorprogrammas definīcija ir nostiprinājusies Vācijas tiesu praksē. Līdz ar to nepastāv nepieciešamība to nostiprināt arī normatīvi tiesiskajā līmenī. Latvijā, balstoties uz juridiskajā literatūrā formulēto datorprogrammas kā funkcionāla darba definīciju, 2009. gada 7. janvārī autortiesību pārkāpumu lietā izsprieda Administratīvā apgabaltiesa (sk. Administratīvās apgabaltiesas 2009. gada 7. janvāra spriedums lietā AA43-0251-09/14. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3044> [sk. 25.09.2011.]). Minētajā spriedumā tiesa arī secināja, ka „datorprogrammu var uzskatīt par datu kopumu”, kas raksturo vien datorprogrammas formu, nevis ļauj to nošķirt no citiem autortiesību darbiem.
- ²⁴ Sal. *Dreier, Th., Vogel, R.* Software- und Computerrecht. Frankfurt am Main: Verlag Recht und Wirtschaft GmbH, 2008, S. 43.
- ²⁵ Eiropas Savienības tiesas 2010. gada 22. decembra spriedums lietā C-393/09 *Bepečnostní softwarová asociace – Svaz softwarové ochrany v. Ministerstvo kultury*. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [sk. 25.09.2011.].
- ²⁶ Saskarnes legaldefinīcija, kas bija paredzēta AL sākotnējā projektā, tā pieņemšanas gaitā tika no likumprojekta svītrotā. Minētā definīcija balstījās uz Direktīvas preambulas 10. punktā ietvertu skaidrojumu un noteica, ka saskarne ir „datorprogrammas daļas, kas nodrošina savienotību un sadarbību starp programmatūras un aparatūras elementiem, kā arī dialogu ar lietotāju”. Sk. likumprojekts „Autortiesību likums”. Pieejams: <http://helios-web.saeima.lv/saeima7/reg.likprj> [sk. 25.09.2011.].
- ²⁷ Green Paper on Copyright and the Challenge of Technology – Copyright Issues Requiring Immediate Action. COM (88) 172 final, 7 June 1988., p. 187. Pieejams: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/docs/com-88-172_en.pdf [sk. 25.09.2011.]. Sk. arī: BGH spriedums lietā I ZR 52/83 In-kasso-Programm [1985]. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht*, 1985, Heft 12, S. 1041–1049.
- ²⁸ *Rozenfelds, J.* Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2008, 24.–25. lpp.
- ²⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 19. aprīļa spriedums lietā SKC-266. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/info/archive/departament1/2006/> [sk. 25.09.2011.].
- ³⁰ Tēzes teksts: „Fotogrāfijas saturs un darba pastāvēšana apstiprina radošu darbību darba tapšanā, iegūstot fotogrāfijas autoram personiskās un mantiskās tiesības, kuras aizsargā Autortiesību likums.”
- ³¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2003. gada 8. janvāra spriedums lietā SKC-10.
- ³² Turklāt minētajā spriedumā AT atstāja spēkā zemākas instances tiesas spriedumu, ar kuru jaunrades elementa trūkuma dēļ autortiesiskā aizsardzība televīzijas raidījumu pārraidīšanas grafikiem tika liegta.
- ³³ *Rozenfelds, J.* Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2008, 24. lpp. Sal. *Grudulis, M.* Kā saprast jaunrades jēdzienu autortiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 8, 2002, 23. aprīlis, 5. lpp.
- ³⁴ ASV Augstākās tiesas lēmums lietā *Feist Publications, Inc., v. Rural Telephone Service Co.*, 499 U. S. 340 [1991]. Pieejams: <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=499&invol=340> [sk. 25.09.2011.].
- ³⁵ *Rozenfelds, J.* Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2008, 34.–35. lpp.

- ³⁶ Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2009. gada 16. jūlija spriedums lietā C-5/08 *Infopaq International A/S v. Danske Dagblades Forening*. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [sk. 25.09.2011.].
- ³⁷ Sk. sprieduma 35.–37. rindkopu.
- ³⁸ Sal. BGH spriedums lietā I ZR 244/88 *Grabungsmaterialien* [1990]. Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht, 1991, Heft 7, S. 523–529.
- ³⁹ Sal. *Grudulis, M.* Ievads autortiesībās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 173. lpp.
- ⁴⁰ Sk. *Rehbinder, M.* Urheberrecht. 16. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2010, S. 105.
- ⁴¹ *Rozenfelds, J.* Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 53. lpp.
- ⁴² Līdz šim datumam ES dalībvalstīm bija pienākums implementēt minēto direktīvu nacionālajos tiesību aktos.
- ⁴³ Direktīvas latviešu valodas versijā tiek norādīts uz „tiesību aktiem, kas pieņemti”, taču minētais izņēmums ir attiecināms arī uz līgumiem.
Sk. arī: *European Copyright Law. A Commentary*. Walter, M. M. (Ed.), Lewinski v. S. (Ed.). New York: Oxford University Press, 2010, p. 108.
- ⁴⁴ Sal. *European Copyright Law. A Commentary*. Walter, M. M. (Ed.), Lewinski, v. S. (Ed.). New York: Oxford University Press, 2010, p. 108.
- ⁴⁵ Sākotnējā Autortiesību likuma projektā datorprogrammas tika atzītas par patstāvīgu autortiesību darbu veidu, taču likuma pieņemšanas gaitā no šādas pieejas likumdevējs atteicās. Sk. likumprojekts „Autortiesību likums”. Pieejams: <http://helios-web.saeima.lv/saeima7/reg.likprj> [sk. 25.09.2011.].
- ⁴⁶ Sal. *Grudulis, M.* Ievads autortiesībās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 100. lpp.
- ⁴⁷ Piemēram, Lielbritānijā autora personiskās tiesības vispār netiek attiecinātas uz datorprogrammām. Sk. Art. 79 (2) (c), Art. 81 (2). Copyright, Designs and Patents Act 1988. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/part/II/chapter/IV> [sk. 25.09.2011.]. Sk. arī: *Cornish, W. R., Llewelyn, D.* Intellectual property: patents, copyright, trade marks and allied rights. 6th ed. London: Sweet & Maxwell Limited, 2007, FN 23, p. 810.
- ⁴⁸ Sk., piem., AL 2. p. 4. d. 2. pkt., 7. p. u. c.
- ⁴⁹ Datorprogrammu licenču līgumu elektroniskā forma ne vienmēr ir pielīdzināma rakstveida formai saskaņā ar Elektronisko dokumentu likuma 3. p. 1. d. Sk. Elektronisko dokumentu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 169, 2002, 20. novembris.
- ⁵⁰ Tā, piemēram, Vācijas Autortiesību likuma 17. p. izplatīšana ir formulēta plašāk, nosakot, ka izplatīšanas tiesības ir tiesības darba oriģinālu vai reprodukcijas eksemplāru piedāvāt sabiedrībai vai ieviest civiltiesiskajā apgrozībā. Sk. Urheberrechtsgesetz vom 9. September 1965 (BGBl. I S. 1273), § 17. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/urhg/> [sk. 25.09.2011.].
- ⁵¹ Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2008. gada 17. aprīļa spriedums lietā C-456/06 *Peek & Cloppenburg KG v. Cassina SpA*. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [sk. 25.09.2011.].
- ⁵² Kritiku par šo EST nostāju sk. *Goldmann, M., Möller, R.* Anbieten und Verbreiten von Werken der angewandten Kunst nach der „Le-Corbusier-Möbel“-Entscheidung des EuGH-Ist die „Wagenfeld-Leuchte“ erloschen? Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht, 2009, Heft 6, S. 554.
- ⁵³ Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in information society. *OJ*, L 167, 22.06.2001., p. 0010–0019. Minētā tiesība tika pirmo reizi noteikta WIPO Autortiesību līguma 8. pantā.
- ⁵⁴ Sk. attiecīgi WIPO Autortiesību līguma 7. p. 2. d. un TRIPS nolīguma 11. p.
- ⁵⁵ Sk. AL 20. p. 2. d., 21. p. 2. d., 23. p. 5. d., 24. p. 2. d., 34. p. 8. d. Jāatzīmē, ka 34. p. ietverto reproducēšanas tiesību ierobežojumu Latvijas likumdevējs ir formulējis neveiksmīgi, uzsverot atbildības maksāšanas pienākumu, nevis pašu ierobežojuma kodolu – darba likumīgā ieguvēja tiesības uz t. s. privāto kopiju.
- ⁵⁶ Skatot Autortiesību likuma projektu 2. lasījumā, minētais izņēmums tika pēc kultūras ministres un Saeimas Juridiskā biroja priekšlikuma no likumprojekta svītrots, taču 3. lasījumā pēc kultūras ministres ierosinājuma tas tika likumprojektā atjaunots.
- ⁵⁷ Veiksmīgāk minēto autortiesību ierobežojums ir formulēts Vācijas Autortiesību likuma 69d. p. 2. d., kurā rezerves kopijas izgatavošana tiek pieļauta tad, ja tā ir nepieciešama datorprogrammas nākotnes lietošanas nodrošināšanai.
- ⁵⁸ AL 29. panta 2. daļā ietvertais regulējums ir atzīstams par aizliedzošu normu Civillikuma 19. panta 1. daļas izpratnē un nav izslēdzams ar vienošanos par citas valsts likumu piemērošanu datorprogrammas eksemplāra iegūšanas darījumā iesaistīto līdzēju attiecībām.
- ⁵⁹ Šāda ierobežojuma spēkā esamība tomēr būtu apšaubāma patērētāju tiesību aizsardzības kontekstā. Sk. Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 5. p. 4. pkt. kopsakarā ar 6. p. 3. d. 1. pkt. Patērētāju tiesību aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104/105, 1999, 1. aprīlis.

Summary

This paper addresses the issue of the development of software law in Latvia. The mentioned matter is strongly affected by implementation of corresponding EU legal regulations in the Latvian legal system, especially by transposition of the Directive on the legal protection of computer programs. Therefore, the main purpose of this paper is to examine, whether the above-named directive was fully and in a correct way implemented into Latvian Copyright Law. In the article the author proves that there are several considerable incompatibilities between the directive and the Latvian Copyright Law, which leads to some extent of legal uncertainty regarding legal treatment of protection and civil turnover of software.

Beyond the drawbacks of the above-mentioned implementation process there is some insufficiency of Latvian Copyright Law to be concluded regarding legal protection of computer programs. The main problems are uncritical applying of general copyright regulations to computer programs without consideration being given to their specific (functional) character and the lack of scientific discussions on more appropriate legal regulation of computer software in Latvia.

Kriminālatbildības par slepkavību pilnveidošana

The Perfection of Penal Responsibility on a Murder

Petra Janule

LU Juridiskās fakultāte

Krimināltiesisko zinātņu katedras doktorante

E-pasts: petrajanule@inbox.lv, tālrunis: 67201300

Publikācija veltīta jautājumam par nepieciešamību pilnveidot atbildības par dzīvības apdraudējumu krimināltiesisko regulējumu, veidojot jaunus kvalificētus slepkavības sastāvus. Pamats šādam ierosinājumam izriet no autores veiktā tiesu prakses pētījuma krimināllietās par slepkavībām par laika posmu no 2000. līdz 2010. gadam ieskaitot, kā arī no citu valstu krimināltiesiskā regulējuma salīdzinošās analīzes. Tāpat ņemta vērā likumdevēja vēsturiskā pieredze, nosakot kriminālatbildību par citas personas tīšu nonāvēšanu kodifikācijās, kas bija spēkā Latvijas teritorijā 20. gadsimtā.

Atslēgvārdi: kriminālatbildība, slepkavība, kvalificēts sastāvs, pastiprinoši apstākļi.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	65
<i>1. Radnieku slepkavība</i>	66
<i>2. Slepkavība aiz huligāniskām tieksmēm</i>	67
<i>Kopsavilkums</i>	68
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	69
<i>Atsauces</i>	70
<i>Summary</i>	72

levads

Atbilstoši Vispārējās cilvēka tiesību deklarācijas¹ 3. pantā un citos starptautiskajos tiesību aktos noteiktajam, ka ikvienam ir tiesības uz dzīvību, kam korespondē Latvijas Republikas Satversmes² 93. pantā deklarētais: „Ikvienu tiesības uz dzīvību aizsargā likums”, Krimināllikumā³ (turpmāk arī – KL) ir ietverts daudz normu, kurās noteikta atbildība par tīšu dzīvības apdraudējumu, tostarp arī izdarītu pastiprinošos un sevišķi pastiprinošos apstākļos. Kvalificēti sastāvi tradicionāli veidoti, ņemot vērā slepkavības izdarīšanas veidu un apstākļus, cietušā pazīmes, vainīgās personas nolūku un motīvu, atņemot citai personai dzīvību, ko konstatējot nodarījums tiek kvalificēts saskaņā ar Krimināllikuma 117. vai 118. pantu.

Tai pašā laikā, veicot tiesu prakses pētījumu krimināllietās par slepkavībām, identificēti Latvijas krimināltiesībās neregulēti apstākļi, kas, autoresprāt, tāpat būtu atzīstami par slepkavību pastiprinošiem, piemēram, radnieku slepkavība, slepkavība aiz huligāniskām tieksmēm. Tālāk tas tiks pamatots ar konkrētiem prakses piemēriem.

1. Radnieku slepkavība

Radnieku dzīvības aizskārums, ko, ņemot vērā ar izcelšanās kopību saistītās attiecības, P. Mincis raksturo kā „dabas likumus nicinošu noziegumu”,⁴ vērsšanās pret ģimenes pienākumu, tika atzīti par vienu no smagākajiem noziegumiem dažādos sabiedrības attīstības posmos. Tā jau saskaņā ar Senās Ēģiptes krimināltiesībām īpaši bargi bija sodāma tēva slepkavība,⁵ par visļauņprātīgāko no noziegumiem tēva (*faterfamilias*) slepkavība tika uzskatīta Senās Romas tiesībās,⁶ tai vēlāk pielīdzināja arī vīriešu dzimuma radnieku noslepkavošanu. Senās Babilonijas valstī sastādītā cara Hamurabi likumu kodeksa 153. pants noteica: „Ja kāda vīra sieva cita vīrieša dēļ nogalinājusi viņu dzīvesbiedrus (vīru vai cita vīra sievu), viņi abi tiks uzdurti uz mietiem.”⁷ Īpaši liela nozīme slepkavības kvalifikācijā radnieciskajām attiecībām bija arī Senās Ķīnas tiesībās.⁸

Laika gaitā mainījās arī sava bērna nonāvēšanas juridiskais izvērtējums. Senākajās tiesībās (IV tabulas 1. pants) ģimenes tēvs nesodīti varēja atņemt dzīvību jaundzimušajam, kas bija piedzimis ērms (*monstrum*),⁹ kā arī par pārkāpumiem tēvs varēja sodīt bērnu pat ar nāvi (*ius vitae ac necis*), bet vēlākajā periodā tēva izdarīta sava bērna slepkavība tika uzskatīta par smagu noziegumu.¹⁰ Arī viduslaiku Vācijas kriminālkodeksā (*Peinliche Gerichtsordnung*) Vācijā noteica, ka sievieti, kura ļaunprātīgi, slepeni un pēc savas gribas bija noslepkavojusi jaundzimušo, dzīvu apraka, pirms tam uzsēdinot uz mieta, vai arī pirms noslicināšanas tai miesa bija jārauj ar nokaitētām knaiblēm.¹¹

Viduslaiku Anglijas krimināltiesības kā sevišķi smagu noziegumu nodalīja tā saukto mazo nodevību (*petty treason*), par kādu atzina arī sievas izdarītu sava vīra slepkavību.¹² Tuvu radnieku slepkavību par smagu noziegumu atzina viduslaiku Japānas¹³ un Ķīnas¹⁴ krimināltiesības, ietverot to īpaši netikumīgu noziegumu kategorijā, kas ir pretrunā ar dabisko kārtību.¹⁵

Radnieku slepkavība kā pastiprinošs apstāklis bija pazīstama arī jauno laiku krimināltiesībās. Tā Francijas 1810. gada kriminālkodeksā¹⁶ izdalīta radnieku augšupējā līnijā slepkavība, kas, lai arī apzīmēta kā tēva slepkavība (*parricide*), cietušo lokā ietver gan bioloģiskos vecākus un adoptētājus, gan arī ikvienu augšupējo radnieku, un bērnu slepkavība, kas tika klasificēta kā slepkavība pastiprinošos apstākļos (*assasinat*).¹⁷ Par smagu slepkavību (*Mord*) radnieku augšupējā līnijā tišu nonāvēšanu atzina arī Vācijas impērijas 1871. gada kriminālkodekss,¹⁸ tāpat kā Krievijas 1845. gada Sodu likumi par krimināliem un pārmācīšanas sodiem.¹⁹ Šajā kodifikācijā par vissmagāko noziegumu pret dzīvību tika atzīta tēva un mātes slepkavība, kad nodoma rašanās brīdī, atšķirībā no citām smagām slepkavībām, nebija nozīmes; kā smaga slepkavība tika atzīta arī radnieku augšupējā un lejupējā līnijā tiša nonāvēšana.

Vecāku – mātes un likumīgā tēva – nogalināšana un radnieciskā slepkavība, kad par cietušo tika atzīti radnieki augšupējā un lejupējā līnijā, vīrs un sieva, brālis un māsa, tika izdalīta arī Krievijas 1903. gada Sodu likumos,²⁰ kas Latvijas teritorijā bija spēkā līdz 1933. gada 31. jūlijam, kad ar 1. augustu stājās spēkā pirmais Latvijas krimināllikums – Sodu likums.²¹ Lai arī šī kodifikācija kvalificētos slepkavības gadījumus atsevišķi neuzskaitīja, likuma 430. pantā norādot, ka tā ir slepkavība, kas „kvalificēta pēc noslepkavotās personas, izdarīšanas veida vai nolūka”, šīs normas komentāros skaidrots, ka „430. pantam var pakļaut gadījumus, kad noslepkavoti: tēvs, māte, tuvs radnieks, laulātais”²².

Vēlākās kodifikācijas, kas bija spēkā Latvijā (Krievijas Federācijas 1926. gada Kriminālkodekss, 1961. gada LPSR (Latvijas) Kriminālkodekss), šādu pastiprinošu

apstākli gan nenodalīja, radnieku slepkavība kā pastiprinošs apstāklis nav norādīts arī Krimināllikumā.

Autores veiktā prakses analīze ļauj secināt, ka Latvijā turpat vai katra desmitā slepkavība tiek vērstā pret kādu tuvu cilvēku – māti, tēvu, vecmāti, bērnu, mazbērnu, laulāto vai personu, kura atrodas līdzīgās tuvās attiecībās. Lai to apstiprinātu, minēšu kādus piemērus no dažādā laikā iztiesātajiem kriminālprocesiem. Tā O. N.²³, A. Ž.²⁴ un I. Č.²⁵ tūlīt pēc dzemdībām, vēloties atbrīvoties no bērna, nosmacēja savu jaundzimušo; A. S. dūmās par mēnesi vecās meitas raudāšanu nogalināja viņu ar sitieniem ar dūri pa galvu un ķermeni;²⁶ R. K. dūmās izmeta pa logu no trešā stāva savu divus mēnešus veco mazdēlu.²⁷

A. E. savu 80 gadus veco māti, kura ar grūtībām pārvietojās, strīda laikā sakarā ar to, ka viņa atteicās dot naudu alkohola iegādei, piekāva, spīdzināja un pēc tam izgrūda no dzīvokļa, kas atradās mājas devītajā stāvā;²⁸ V. P. tāda paša iemesla dēļ savu 74 gadus veco māti, kura pārvietojās invalīdu ratiņos, noslepkavoja, sitot ar koka stampu pa galvu;²⁹ savukārt M. Dž. savu māti, kura atteicās kopā ar viņu lietot alkoholu un arī atteicās to iedot, aplēja ar spirtu un aizdedzināja.³⁰

K. Z. laupīšanas nolūkā ar sevišķu cietsirdību noslepkavoja savu vecvecmāti (82 gadi) un vecmāti (64 gadi), izdarot daudzus dūrienus ar nazi un tad pārgriežot abām rikli;³¹ tāda pašā nolūkā M. K. kopā ar K. D. nožņaudza savu vecmāti;³² arī K. V. kopā M. K. ar cirvja sitieniem pa galvu nogalināja savu vecmāti, lai iegūtu viņai piederošo naudu.³³

A. K., kurš regulāri bija piesavinājies sava darba devēja naudu ģimenes vajadzību apmierināšanai, apzinoties, ka viņa noziedzīgā rīcība ir atklāta un tādēļ viņa ģimene zaudēs labklājību (viņa izpratnē tas bija nepieļaujami), nožņaudza sievu un divus mazgadīgus dēlus.³⁴ Greizsirdība, dusmas, strīds bija par iemeslu laulāto un kopdzīvotāju tišai nonāvēšanai.³⁵

Jau šie daži minētie piemēri, autoresprāt, uzskatāmi parāda, cik lielā sabiedrības daļā ir devalvēta izpratne par radniecības un laulības saitēm, cieņu pret vecākiem un vecvecākiem, mīlestību un pienākumu pret bērniem un par dzīvības vērtību vispār, un tas pie pašreizējā tiesiskā regulējuma, atšķirībā no daudzām citām valstīm,³⁶ netiek juridiski pienācīgi izvērtēts.

Krimināllikuma 48. panta pirmā daļa ar 2010. gada 21. oktobra likumu³⁷ gan papildināta ar jaunu atbildību pastiprinošu apstākli, 15. punktā norādot uz noziedzīga nodarījuma, kas saistīts ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, izdarīšanu pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir pirmajā vai otrajā radniecības pakāpē, vai pret laulāto vai bijušo laulāto, vai pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir vai ir bijis neregistrētās laulāto attiecībās, vai pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājam ir kopīga (nedalīta) saimniecība. Taču, ņemot vērā apdraudētās intereses būtiskumu un neatgriezeniskās sekas, radnieku augšupējā un lejupējā līnijā, laulāto un personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir neregistrētās laulāto attiecībās, tiša nonāvēšana būtu atzīstama par slepkavības pastiprinošo apstākli, ko, autoresprāt, diktē prakses vajadzības.

2. Slepkavība aiz huligāniskām tieksmēm

Kvalificējot slepkavību, būtiska nozīme ir precīzai vainīgā motīva noskaidrošanai, jo tiša nonāvēšana saskaņā ar Krimināllikuma 116. pantu kvalificējama tad, ja tā izdarīta personisku attiecību dēļ aiz greizsirdības, atriebības, naida, strīdā un citos tamlīdzīgos gadījumos,³⁸ kā tas galvenokārt arī vērojams praksē. Taču konstatējami

arī gadījumi, kad cietušais tiek nonāvēts vispār bez kāda iemesla vai izmantojot maznozīmīgu iemeslu kā slepkavības iegāni, kas, atbilstoši jau citētā LR Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmuma Nr. 1 skaidrojumam, ņemot vērā šai skaidrojumā 1996. gada 27. decembrī izdarītos grozījumus, tāpat kvalificējams saskaņā ar Krimināllikuma 116. pantu.

Tā, piemēram, kvalificēts V. V. un G. J. nodarījums, kuri, būdami alkohola ietekmē, uz ielas piekāva, nodarot smagus, dzīvībai bīstamus miesas bojājumus, un pēc tam kopīgi nožņaudza viņiem agrāk nepazīstamo A. T., kurš pēc apsūdzēto ieskata rupjā formā atteica jau atkārtoti iedot viņiem cigaretes.³⁹ E. B., tāpat atrodoties alkohola ietekmē, bez acīmredzama iemesla iesaistījās konfliktā ar S. B., kuru nogalināja ar sitieniem un spērieniem.⁴⁰ Un tie nebūt nav vienīgie piemēri.

Latvijas PSR 1961. gada kriminālkodeksa,⁴¹ ko ar Latvijas Augstākās Padomes 1991. gada 29. augusta lēmumu „Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā”⁴² nolēma uzskatīt par Latvijas kriminālkodeksu, 99. panta 2. punktā bija noteikta atbildība par slepkavību aiz huligāniskām tieksmēm, ar kuru saprata citas personas tīšu nonāvēšanu, kas izdarīta aiz acīm redzamas necieņas pret sabiedrību, tajā pieņemtajām morāles un sadzīves normām, izpaļiekot jebkādām personiskām attiecībām.⁴³

Ar 1995. gada 21. septembra likumu⁴⁴ šis slepkavības pastiprinošais apstākļis no Latvijas kriminālkodeksa 99. panta tika izslēgts, kas, piekrītot V. Liholajas paustajam,⁴⁵ vērtējams nevienprātīgi, kaut vai no apdraudēto interešu aspekta raugoties. Tīši nonāvējot citu personu, atbildība par to noteikta Krimināllikuma 116. pantā, tiek apdraudēta šīs personas dzīvības aizsardzības interese, savukārt iepriekš aprakstītajās situācijās papildus tiek apdraudēta tiesību normām un sadzīves noteikumiem atbilstoša kārtība sabiedrībā, cilvēku droša, mierīga dzīve un atpūta. Vainīgais tīši, aizskaroši vērsas pret citiem sabiedrības locekļiem, izrādot atklātu, cīnisku sabiedrisko interešu nonievāšanu, skaidri un nepārprotami paužot to noliegšanu un nostādot tām pretī savas personiskās intereses,⁴⁶ kas būtiski palielina nodarījuma kaitīgumu salīdzinājumā ar citām, saskaņā ar Krimināllikuma 116. pantu kvalificējamajām slepkavībām.

Ņemot to vērā, kā arī ievērojot citu valstu, piemēram, Bulgārijas Republikas,⁴⁷ Lietuvas Republikas,⁴⁸ Krievijas Federācijas⁴⁹ u. c., pieredzi, būtu apspriežams jautājums par nepieciešamību atkal atzīt slepkavību aiz huligāniskām tieksmēm par vienu no kvalificētas slepkavības veidiem, kas ļautu gan juridiski pareizi izvērtēt izdarīto noziegumu, gan arī noteikt adekvātu sodu.

Kopsavilkums

1. Realizējot personas dzīvības krimināltiesisko aizsardzību, likumdevējs Latvijā noteicis atbildību par citas personas tīšu nonāvēšanu, nosakot daudz slepkavības pastiprinošo un sevišķi pastiprinošo apstākļu, kas norāda uz izdarītā nozieguma paaugstināto kaitīguma pakāpi. Atbildība ir bargāka, ja slepkavība izdarīta apstākļos, kas attiecas uz cietušā pazīmēm, slepkavības izdarīšanas veidu, speciālu nolūku u. c.
2. Krimināllikuma 117. pantā par kvalificētu slepkavību atzīta sievietes noslepkavošana, apzinoties, ka viņa ir grūtniecības stāvoklī (1. punkts), personas, vainīgajam apzinoties, ka tā ir bezpalīdzības stāvoklī, tīša nonāvēšana (2. punkts), nepilngadīgā slepkavība (12. punkts). Taču likumdevējs, atšķirībā no tiesiskā regulējuma dažādos sabiedrības attīstības posmos, Latvijas teritorijā spēkā

bijušajām kodifikācijām un arī citu valstu krimināllikumiem nav noteicis pastiprinātu atbildību par radnieku slepkavību, lai arī Latvijā, kā to rāda autores veiktais tiesu prakses pētījums, turpat vai katras desmitās slepkavības upuris ir kāds tuvs radnieks, laulātais vai persona, ar kuru šo noziegumu izdarījušais ir neregistrētās laulāto attiecībās.

Vērtējot to kā dziļi amorālu rīcību, kas vērsta pret dabas likumiem un dabisko kārtību, tiek ierosināts Krimināllikuma 117. pantu papildināt ar jaunu apstākli, pastiprinot atbildību par radnieka augšupējā un lejupējā līnijā, laulātā un personas, ar kuru slepkavības izdarītājs ir neregistrētās laulāto attiecībās, tišu nonāvēšanu.

3. Ņemot vērā, ka slepkavība aiz huligāniskām tieksmēm apdraud ne tikai citas personas dzīvības aizsardzības interesi, bet vienlaikus tiek apdraudēta arī tiesību normām un sadzīves noteikumiem atbilstoša kārtība sabiedrībā, tiek nonievātas sabiedrības un tās locekļu intereses, kas nosaka šādas slepkavības lielāku kaitīguma pakāpi salīdzinājumā ar tišu nonāvēšanu, kas tiek kvalificēta saskaņā ar Krimināllikuma 116. pantu, tiek ierosināts apspriest jautājumu par nepieciešamību atkal atzīt slepkavību aiz huligāniskām tieksmēm par vienu no kvalificētas slepkavības veidiem, kā tas savulaik bija noteikts LPSR (Latvijas) kriminālkodeksā.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
2. Latvijas PSR kriminālkodeksa komentāri. J. Dzeniņa un A. Niedres vispārīgā redakcija. Rīga: Avots, 1982.
3. *Mincs, P.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Ar V. Liholajas komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
4. *Zemītis, G.* Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2001.
5. 1933. gada 24. aprīļa Sodu likums ar likumdošanas motīviem un sīkiem komentāriem, kā arī ar alfabētisko un citiem rādītājiem. Sastādījuši Pauls Mincs, Herberts Ehlerss, Pēteris Jakobi, Jānis Lauva. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1934.
6. Всеобщая история государства и права. Под редакцией К. И. Батыра. Москва: Былина, 1995.
7. *Додонов, В. Н., Капинус, О. С., Щерба, С. П.* Сравнительное уголовное право. Особенная часть. Под общей и научной редакцией С. П. Щербы. Москва: Юрлитинформ, 2010.
8. История государства и права зарубежных стран. Часть 1. Под редакцией О. А. Жидкова и Н. А. Крашенинниковой. Москва: Издательство Московского Государственного университета, 1988.
9. *Крылова, Н. Е.* Основные черты Уголовного кодекса Франции. Москва: Спарк, 1996.
10. *Омельченко, О. А.* Всеобщая история государства и права. Том 1. Москва: Остожье, 1998.
11. *Серебренникова, А. В.* Основные черты Уголовного кодекса ФРГ. Москва: Диалог-МГУ, 1999.
12. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В двух томах. Том 1. Древний мир и средние века. Ответственный редактор Н. А. Крашенинникова. Москва: Норма, 2003.
13. *Шаргородский, М. Д.* Преступления против жизни и здоровья. Москва: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
2. Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija. Grām.: Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sēj. (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās Nācijas: Ņujorka un Ženēva, 1994.
3. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.
4. Latvijas PSR kriminālkodekss. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1962.
5. Sodu likums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1936.
6. Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 178, 2010, 10. novembris.
7. Grozījumi Latvijas kriminālkodeksā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 154, 1995, 6. oktobris.

8. Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā: LR Augstākās Padomes lēmums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 33, 1991.
9. 1903. gada 22. marta Sodu likums. Tulkojums ar paskaidrojumiem par Sodu likumu piemērošanu Latvijā. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1925.
10. Sodu likumi par krimināliem un pārmācīšanas sodiem. Rīga: Dienas Lapas apgāds, 1894.
11. XII tabulu likumi. Grām.: Blūzma, V., Zemītis, G., Osipova, S. Ārvalstu tiesību vēstures avoti (no visnenākajiem laikiem līdz 1689. gadam). Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2007.
12. Hamurabi likumu kodekss. Grām.: Blūzma, B., Zemītis, G., Osipova, S. Ārvalstu tiesību vēstures avoti (no visnenākajiem laikiem līdz 1689. gadam). Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2007.
13. Lietuvas Republikas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
14. Уголовный кодекс Республики Болгария. Минск: Тесей, 2000.
15. Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва: ЭКСМО, 2011.
16. Тайхо рицуре. В кн.: Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В двух томах. Том 1. Древний мир и средние века. Москва: Норма, 2003.
17. Уголовные установления Тан. В кн.: Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В двух томах. Том 1. Древний мир и средние века. Москва: Норма, 2003.
18. Уголовный кодекс 1810 года. В кн.: Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В двух томах. Том 2. Современное государство и право. Ответственный редактор Н. А. Крашенинникова. Москва: Москва: Норма, 2003.

Juridiskā prakse

1. LR Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2008. gada 31. marta lēmums lietā Nr. PAK-125.
2. LR Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2006. gada 28. jūnija lēmums lietā Nr. PAK-0226.
3. LR Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2004. gada 3. novembra lēmums lietā Nr. PAK-428.
4. Kurzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2007. gada 12. decembra spriedums lietā Nr. K02-0039/07.
5. Latgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2008. gada 23. maija spriedums lietā Nr. K03-0026/08.
6. Latgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2007. gada 11. decembra spriedums lietā Nr. K03-0074/07.
7. Latgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2005. gada 10. janvāra spriedums lietā Nr. K03-14/05.
8. Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2008. gada 14. janvāra spriedums lietā Nr. K04-101/08-8.
9. Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2008. gada 8. janvāra spriedums lietā Nr. K04-0093-08/6.
10. Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2003. gada 23. janvāra spriedums lietā Nr. K04-430-03/26.
11. Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2002. gada 4. marta spriedums lietā Nr. K04-488-02/8.
12. Vidzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2008. gada 10. jūlija spriedums lietā Nr. 11300016508.
13. Vidzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2006. gada 7. jūlija spriedums lietā Nr. K05-37/06-13.
14. Zemgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2006. gada 10. marta spriedums lietā Nr. K06-371/06-2.
15. Zemgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2006. gada 23. novembra spriedums lietā Nr. K06-90/06.
16. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2008. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. K30-650/10.
17. Par krimināllikumu piemērošanu lietās par tišām slepkavībām: LR Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmums Nr. 1. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2002.

Atsauces

- ¹ Vispārējā cilvēka tiesību deklarācija. Grām.: Cilvēka tiesības. Starptautisko līgumu krājums. 1. sēj. (Pirmā daļa). Universālie līgumi. Apvienotās Nācijas: Ņujorka un Ženēva, 1994, 2. lpp.
- ² Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.

- ³ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs.
- ⁴ *Mincs, P.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Ar V. Liholajas komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 221. lpp.
- ⁵ *Всеобщая теория государства и права. Под редакцией К. И. Батыра.* Москва: Былина, 1995, с. 18.
- ⁶ XII tabulu likumi. Grām.: Blūzma, V., Zemītis, G., Osipova, S. Ārvalstu tiesību vēstures avoti (no vissenākajiem laikiem līdz 1689. gadam). Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2007, 48.–91. lpp.
- ⁷ *Намурabi likumu kodekss.* Grām.: Ārvalstu tiesību vēstures avoti (no vissenākajiem laikiem līdz 1689. gadam). Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2007, 6.–38. lpp.
- ⁸ *Шаргородский, М. Д.* Преступления против жизни и здоровья. Москва: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948, с. 39.
- ⁹ *Mincs, P.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Ar V. Liholajas komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 215. lpp.
- ¹⁰ *История государства и права зарубежных стран. Часть 1. Под редакцией О. А. Жидкова и Н. А. Крашенинниковой.* Москва: Издательство Московского Государственного университета, 1988, с. 223.
- ¹¹ *Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В двух томах. Том 1. Древний мир и средние века. Ответственный редактор – доктор юридических наук, профессор Н. А. Крашенинникова.* Москва: Норма, 2003, с. 709.
- ¹² *Zemītis, G.* Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2001, 201. lpp.
- ¹³ Тайхо рицуре. В кн.: *Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В двух томах. Том 1. Древний мир и средние века.* Москва: Норма, 2003, с. 800–802.
- ¹⁴ Уголовные установления Тан. В кн.: *Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В двух томах. Том 1.* Москва: Норма, 2003, с. 773.
- ¹⁵ *Омельченко, О. А.* Всеобщая история государства и права. Том 1. Москва: Остожье, 1998, с. 344.
- ¹⁶ Уголовный кодекс 1810 года. *Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В двух томах. Том 2. Современное государство и право. Ответственный редактор – доктор юридических наук, профессор Н. А. Крашенинникова.* Москва: Норма, 2003, с. 551–553.
- ¹⁷ *Крылова, Н. Е.* Основные черты уголовного кодекса Франции. Москва: Спарк, 1996, с. 85.
- ¹⁸ *Серебренникова, А. В.* Основные черты Уголовного кодекса ФРГ. Москва: Диалог – МГУ, 1999, с. 65.
- ¹⁹ *Sodu likumi par krimināliem un pārmācīšanas sodiem.* Rīga: Dienas Lapas apgāds, 1894.
- ²⁰ 1903. gada 22. marta Sodu likums. Tulkojums ar paskaidrojumiem par Sodu likumu piemērošanu Latvijā. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1925.
- ²¹ *Sodu likums.* Rīga: Valsts tipogrāfija, 1936.
- ²² 1933. gada 24. aprīļa Sodu likums ar likumdošanas notiviem un sīkiem komentāriem, kā arī ar alfabētisko un citiem rādītājiem. Sastādījuši Pauls Mincs, Herberts Ehlerss, Pēteris Jakobi, Jānis Lauva. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1934, 135. lpp.
- ²³ *Latgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2005. gada 10. janvāra spriedums lietā Nr. K03-14/05.*
- ²⁴ *Zemgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2006. gada 10. marta spriedums lietā Nr. K06-371/06-2.*
- ²⁵ *Zemgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2006. gada 23. novembra spriedums lietā Nr. K06-90/06.*
- ²⁶ *Vidzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2008. gada 10. jūlija spriedums lietā Nr. 11300016508.*
- ²⁷ *Latgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2007. gada 11. decembra spriedums lietā Nr. K03-0074/07.*
- ²⁸ *Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2002. gada 4. marta spriedums lietā Nr. K04-488-02/8.*
- ²⁹ *LR Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2004. gada 3. novembra lēmums lietā Nr. PAK-428.*
- ³⁰ *Vidzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesu kolēģijas 2006. gada 7. jūlija spriedums lietā Nr. K05-37/06-13.*
- ³¹ *Kurzemes apgabaltiesas 2007. gada 12. decembra spriedums lietā Nr. K02-0039/07.*
- ³² *Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2003. gada 23. janvāra spriedums krimināllietā Nr. K04-430-03/26.*
- ³³ *Latgales apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2008. gada 23. maija spriedums lietā Nr. K03-0026/08.*

- ³⁴ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2008. gada 14. janvāra spriedums lietā Nr. K04-101-08/8.
- ³⁵ Sk., piem., Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2008. gada 8. janvāra spriedums lietā Nr. K04-0093-08/6; LR Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2008. gada 31. marta lēmums lietā Nr. PAK-125.
- ³⁶ Plašāk par to sk. Додонов, В. Н., Капичус, О. С., Щерба, С. П. Сравнительное уголовное право. Особенная часть. Под общей и научной редакцией С. П. Щербы. Москва: Юрлитинформ, 2010, с. 32–33.
- ³⁷ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 178, 2010, 10. novembris.
- ³⁸ Par krimināllikumu piemērošanu lietās par tišām slepkavībām: LR Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmums Nr. 1. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2002, 20. lpp.
- ³⁹ LR Augstākās tiesas Kriminālietu tiesu palātas 2006. gada 28. jūnija lēmums lietā Nr. PAK-0226.
- ⁴⁰ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2008. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. K30-650/10.
- ⁴¹ Latvijas PSR kriminālkodekss. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1962.
- ⁴² Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā: LR Augstākās Pado-
mes lēmums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 33, 1991.
- ⁴³ Latvijas PSR kriminālkodeksa komentāri. J. Dzeniša un A. Niedres vispārīgā redakcijā. Rīga: Avots, 1982, 339. lpp.
- ⁴⁴ Grozījumi Latvijas kriminālkodeksā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 154, 1995, 6. oktobris.
- ⁴⁵ Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 120.–121. lpp.
- ⁴⁶ Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 536. lpp.
- ⁴⁷ Уголовный кодекс Республики Болгария. Минск: Тесей, 2000, с. 60.
- ⁴⁸ Lietuvas Republikas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Lietuva, Latvija. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 294. lpp.
- ⁴⁹ Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва: ЭКСМО, 2011, с. 60.

Summary

The publication is devoted to the issue on the necessity to perfect the criminal judicial regulation on the intentional threat to life by developing new qualified murder structures. The basis for such a suggestion follows from the research carried out by the author on legal proceedings of murder cases between 2000 and 2010 inclusively, as well as from the comparative analysis of criminal judicial regulation of other countries. The legislators' historical experience has been also taken into consideration by establishing penal responsibility in codifications on intentional murder of another person which were valid in the territory of Latvia in the 20th century.

Darbinieku aizsardzība uzņēmuma pārejas gadījumā

Protection of Employees in Transfer of Undertakings

Dr. iur. Irēna Kalniņa

Latvijas Sakaru darbinieku arodbiedrības viceprezidente
 Vaļņu iela 31–315, Rīga, LV-1050
 E-pasts: irena@lsab.lv, tālrunis: 29177975

Šī raksta mērķis ir analizēt uzņēmuma pārejas institūta būtību un tiesisko regulējumu Latvijā, salīdzinot to ar Direktīvas Nr. 2001/23 „Par dalībvalstu tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz darbinieku tiesību aizsardzību uzņēmumu, uzņēmēj sabiedrību vai uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību daļu īpašnieka maiņas gadījumā” normām un minētās direktīvas piemērošanu Eiropas Savienības tiesas judikatūrā.

Atslēgvārdi: uzņēmuma pāreja, darba un koplīguma pāreja, prettiesiska uzteikuma aizliegums.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	73
1. <i>Uzņēmuma pārejas kritēriji</i>	74
2. <i>Pirmā pamatnostādne: tieša darba tiesību un pienākumu pāreja</i>	74
2.1. <i>Darba līguma pāreja</i>	75
2.2. <i>Darba līguma grozījumu ierobežojums</i>	77
2.3. <i>Darbinieka tiesības atteikties no darba līguma pārejas</i>	79
2.4. <i>Koplīguma pāreja</i>	80
2.5. <i>Izņēmumi no tiesību un pienākumu pārejas</i>	81
3. <i>Otrā pamatnostādne: darba devēja uzteikuma aizliegums saistībā ar uzņēmuma pāreju</i>	81
3.1. <i>Darba devēja uzteikuma aizliegums pirms uzņēmuma pārejas</i>	81
3.2. <i>Darba devēja uzteikuma aizliegums pēc uzņēmuma pārejas</i>	83
3.3. <i>Izņēmums: objektīvs darba devēja uzteikums</i>	83
3.3.1. <i>Saimnieciskas izmaiņas</i>	83
3.3.2. <i>Organizatoriskas izmaiņas</i>	84
3.3.3. <i>Tehnoloģiskas izmaiņas</i>	84
3.3.4. <i>Līdzīgi pasākumi</i>	85
<i>Kopsavilkums</i>	85
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	86
<i>Atsauces</i>	87
<i>Summary</i>	90

Ievads

Eiropas Savienības (turpmāk – ES) teritorijā telekomunikāciju un citu līdzīgu sektoru tirgus liberalizācija, kā arī ekonomikas tendence pārorientēties no lieliem uzņēmumiem uz vidējiem un maziem uzņēmumiem un citi līdzīgi faktori ir

izraisījuši lavīnveida restrukturizāciju. Turklāt šobrīd norit intensīva cīņa starp „Rietumiem” un „Austrumiem” par darbavietām,¹ uzsverot, ka kapitāls ir globāls, bet darbs – nacionāls un ka ES dzīvo tikai 7% no pasaules iedzīvotājiem.

Ekonomikas recesijas iespaidā cieš izveidotā darbinieku aizsardzības sistēma Eiropas Savienībā un Latvijā, un nereti tā noder arī par uzņēmuma un pat valsts aizsardzības sistēmu. Uzņēmuma pārejas institūts ietver darbinieku aizsardzību uzņēmuma īpašnieka maiņas gadījumā un ir viens no veidiem, kā īstenot 2010. gada 3. marta Eiropas Komisijas stratēģiju „Eiropa 2020”² un paaugstināt nodarbinātības līmeni no 60 līdz 75 procentiem.

Uzņēmuma pārejas galvenais mērķis ir radīt iespēju robežās stabilitāti darba tiesisko attiecību pastāvēšanā. Radot darba tiesību automātisku pēctecību, darbiniekiem nav jājūtas liekiem. Savukārt darba devējiem ir skaidra sociālā atbildība un riski. Protams, tiek ievērots līguma brīvības slēgšanas princips un darbinieka brīva griba pārtraukt darba tiesiskās attiecības uzņēmuma pārejas gadījumā.

1. Uzņēmuma pārejas kritēriji

Uzņēmuma pārejas kritēriji ir noteikti Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) judikatūrā, vērtējot, vai uzņēmums saglabā tā identitāti. Šie kritēriji ir piemērojami lietas faktisko apstākļu izvērtēšanai un uzņēmuma pārejas gadījuma identifiķēšanai, tomēr jāņem vērā arī katras lietas individuālie kritēriji. Tādējādi uzņēmuma pārejas kritērijus var iedalīt vispārīgajos (noteiktos) un individuālajos (nosakāmos). Individuālos kritērijus konstatē nacionālā tiesa, atkarībā no lietas faktiskajiem apstākļiem konkretizējot un paplašinot vispārīgos kritērijus. Vispārīgie un individuālie kritēriji ir būtiski, jo tieši no to esamības vai neesamības ir atkarīga uzņēmuma pārejas gadījuma konstatēšana un darbinieku aizsardzības kvalitāte.

EST, analizējot un vērtējot, vai ir notikusi uzņēmuma pāreja, *Spijkers*,³ *Bork*,⁴ *Sophie Redmond*⁵ lietāir izstrādājusi šādus vispārīgos kritērijus:

- ♦ uzņēmuma veida vai rakstura izvērtēšana;
- ♦ ķermenisku (nekustamais īpašums, kustamas lietas) un bezķermenisku lietu, kā arī labumu (zinātība, izgudrojumi) pāreja;
- ♦ vai lielākā daļa darbinieku ir pārņemti;
- ♦ vai klienti ir pārņemti;
- ♦ uzņēmējdarbības funkciju līdzība pirms un pēc pārejas.⁶

Visus šos kritērijus var apvienot „*Spijkers* formulā”, kura sastāv no diviem elementiem:⁷ aktivitātes un ekonomiskas vienības izvērtēšanas. *Spijkers* lietas kritēriji tika apstiprināti arī *McCormack* lietā⁸ un daudzās citās lietās. Tā kā šie kritēriji ir jāizvērtē faktisko apstākļu gaismā, kas ir nacionālo tiesu kompetence, EST nav tiesīga vērtēt lietas faktus.

Uzņēmuma pārejas gadījumā izšķir divas darbinieku aizsardzības pamatnostādnes:

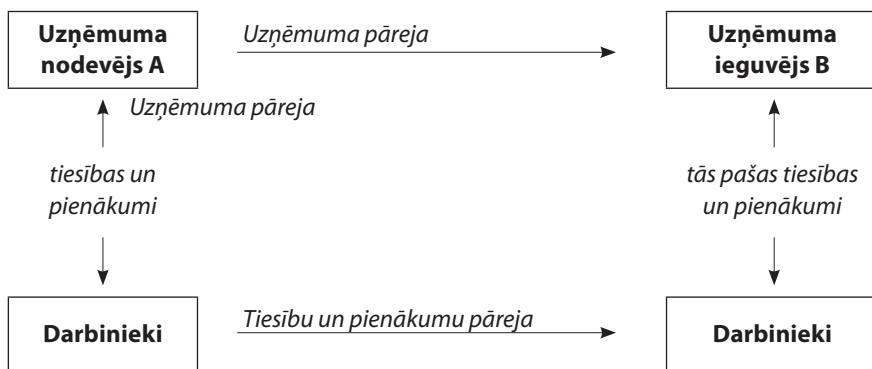
- 1) tieša darba tiesību un pienākumu pāreja no uzņēmuma nodevēja uzņēmuma ieguvējam;
- 2) darba devēja uzteikuma aizliegums saistībā ar uzņēmuma pāreju.

2. Pirmā pamatnostādne: tieša darba tiesību un pienākumu pāreja

Atbilstoši Darba likuma 118. panta pirmajai daļai un Pārejas direktīvas 3. panta 1. punktam uzņēmuma nodevēja tiesības un pienākumi, kas izriet no uzņēmuma pārejas brīdī spēkā esošajām darba tiesiskajām attiecībām, pāriet uzņēmuma ieguvējam. Citiem vārdiem, uzņēmuma ieguvējam kā jaunajam darba devējam

ir saistoši iepriekšējo darba līgumu noteikumi attiecībā uz uzņēmuma nodevēja darbiniekiem uzņēmuma pārejas rezultātā.⁹ Šajās normās un EST judikatūrā, piemēram, *Temco* lietā,¹⁰ ir iestrādāta tā sauktā automātiskā darba tiesisko attiecību turpināšanās doktrīna.

*Schematic atainojums*¹¹

Ar uzņēmuma pārejas brīdi uzņēmuma nodevējs zaudē darba devēja statusu. No līgumtehniskā viedokļa uzņēmuma pāreju varētu definēt arī kā līgumslēdzējpusē (darba devēja) substitūciju,¹² kas nozīmē, ka uzņēmuma ieguvējam ir jāpilda visas tās saistības, kuras bijušās sākotnējai līgumslēdzējpusēi (uzņēmuma nodevējam) ar virsmērķi aizsargāt darbiniekus un turpināt nodarbinātību uzņēmumā atbilstoši tādiem pašiem darba līguma, koplīguma un citiem darba tiesiskās attiecības regulējošiem noteikumiem. Uzņēmuma pāreja juridisko seku ziņā tiek pielīdzināta CL 1868. pantā¹³ paredzētajam pārjaunojuma līgumam (*novatio inter alias personas*),¹⁴ kas ir atzīts saistību tiesību izbeigšanas veids. Protams, DL 118. panta otrās daļas normas ir uzskatāmas par speciālām attiecībā pret CL normām par pārjaunojumu.¹⁵

2.1. Darba līguma pāreja

Ārvalstu tiesību doktrīnā ietverta darba līguma „automātiska” pāreja un darba devēja (galvenokārt uzņēmuma nodevēja) uzteikuma aizliegums pārejas laikā. Tas nozīmē, ka darbinieki ir būtiska vērtību daļa no nododamās ekonomiskās vienības. Šāda konstrukcija nepieciešama, lai īstenotu Pārejas direktīvas mērķi saglabāt darba tiesiskās attiecības ar tādiem pašiem noteikumiem.¹⁶ Šeit darbojas labvēlības princips nodarbinātības turpināšanai, proti, tiek prezumēts, ka darba tiesisko attiecību turpināšana ir pievilcīgākais risinājums darbiniekiem. Tāpēc DL 118. panta pirmā un piektā daļa ietver, pirmkārt, darba līguma automātisku pāreju kā darba tiesību centrālo elementu, darbinieka statusu nodibinošu līgumu un darbinieka tiesību avotu. Tiesību un pienākumu pilna pāreja ir apgrūtināta vai pat nav iespējama gadījumā, ja uzņēmuma nodevējs neinformē uzņēmuma ieguvēju par pārņemamo saistību apmēru. Tāpēc DL 118. panta trešajā daļā ir iestrādāts uzņēmuma nodevēja informācijas sniegšanas pienākums.

Atbilstoši DL 118. panta trešajai daļai

„uzņēmuma nodevējam ir pienākums informēt uzņēmuma ieguvēju par visām tiesībām un pienākumiem, kas pāries uzņēmuma ieguvējam, ciktāl uzņēmuma pārejas brīdī uzņēmuma nodevējam šīs tiesības un pienākumi ir zināmi vai tiem vajadzēja būt zināmiem”.

DL neparedz noteiktu formu attiecībā uz informācijas iesniegšanu – tā var būt arī mutiskā vai prezentācijas veidā. Uzņēmuma ieguvējam ir nepieciešama šāda informācija:

- 1) uzņēmumā nodarbināto darbinieku saraksts;
- 2) ziņas par katru darbinieku: vecums un dzimums; darba attiecību sākums un ilgums; amata nosaukums un apraksts; darba samaksa; pabalsti; atvaļinājumi; dalība pensiju fondā/apdrošināšanā; darba vieta; darba laiks; piederība arodbiedrībai (ja šo informāciju darbinieks vēlas atklāt); tipveida līgumu kopijas/rokasgrāmatas; nodokļu grāmatīņas kopija; informācija par blakus nodarbinātību; darba samaksas sistēma/koplīgums; darbinieku atlaišanas iemesli par iepriekšējiem 12 mēnešiem; sadarbība ar arodbiedrību; darbinieku atbildības apdrošināšana; informācija par darbiniekiem izsniegtajiem aizņēmumiem no darba devēja līdzekļiem; informācija par individuālajiem un kolektīvajiem darba strīdiem; visi pielikumi par izmaiņām darba samaksā katram darbiniekam; darba aizsardzības politika.

Protams, šī informācija jāsniedz, ievērojot Fizisko personu datu aizsardzības likuma¹⁷ prasības – galvenokārt tā ir datu subjekta piekrišana, vai arī šī informācija nepieciešama pārzinim likumā noteikto pienākumu veikšanai – šajā gadījumā uzņēmuma pārejas institūta darbinieku aizsardzības prasību izpildei.¹⁸

Šā pienākuma neievērošana neietekmē tiesību un pienākumu pāreju, kā arī darbinieka prasījumus pret uzņēmuma ieguvēju saistībā ar šīm tiesībām un pienākumiem (Darba likuma 118. panta trešā daļa). Tādējādi informācijas pienākuma neizpildīšana neaptur darba tiesību un pienākumu pāreju no uzņēmuma nodevēja uz ieguvēju. Tomēr, kā jau minēts iepriekš – informācijas nesniegšana uzņēmuma ieguvējam varētu būt nopietns šķērslis saistību kvalitatīvai pārņemšanai pilnā apmērā.

Lielbritānijas likums par uzņēmuma pāreju (*TUPE regulations*)¹⁹ ietver arī ārpuslīgumisku atbildību un zaudējumu atlīdzības pienākumu pāreju. Itālijas Civillikuma 2112. pants skaidri paredz, ka pārņemtajiem darbiniekiem ir tiesības uz tādiem pašiem „ekonomiskajiem apstākļiem” kā pirms uzņēmuma pārejas. Būtiski piebilst, ka Pārejas direktīva attiecas tikai uz tām tiesībām un pienākumiem, kuri ir spēkā uzņēmuma pārejas brīdī. Tāpat arī koplīguma un darba līgumu saglabāšanas pienākums ilgst vienu gadu no uzņēmuma pārejas brīža. Šāda turpināta un ilgstoša pāreja ir izaicinājums darbinieku aizsardzībai uzņēmuma pārejas gadījumā, proti, darba tiesību un pienākumu pārejai un darba devēja prettiesiska uzteikuma²⁰ aizliegumam.

Arī Latvijas komercietībās ir atzīts, ka ne tikai saistības, bet arī uzņēmumā vai tā patstāvīgajā daļā ietilpstošie prasījumi un citas tiesības atsavināšanas rezultātā pāriet ieguvējam. Pretēja vienošanās iepriekš minētajam komercietībās nav spēkā attiecībā pret trešajām personām (KCL 20. panta trešā daļa).²¹ Komercietībās ir vērojama līdzīga tiesību un pienākumu pāreja, proti, KCL 20. panta otrā daļa paredz, ka uzņēmuma vai tā patstāvīgas daļas pārejas gadījumā uzņēmumā vai tā daļā ietilpstošie prasījumi un citas tiesības pāriet uz uzņēmuma ieguvēju.

Darba tiesībās vajadzētu līdzīgu uzsvāru, proti, papildus izpratnei, ka darba līgumi tiek pārņemti „automātiski”, piebilst, ka pretēja vienošanās starp uzņēmuma nodevēju un ieguvēju attiecībā pret darbiniekiem nav spēkā. Var piekrist viedoklim, ka DL 118. panta pirmās daļas noteikums ir jāiztulko kopsakarā ar DL 6. pantā paredzēto principu, kas paredz darbinieku tiesisko stāvokli pasliktinošu noteikumu spēkā neesamību.²² Ar to jāsaprot, ka uzņēmuma ieguvējs nav tiesīgs noteikt sliktākus darba līguma noteikumus darbiniekiem kā uzņēmuma nodevējs. Šis pats princips attiecas arī uz koplīgumu, darba kārtības noteikumiem.

Jēdziens „uzņēmuma pārejas brīdis” ir pakļauts dažādām iztulkošanas variācijām praksē, jo Pārejas direktīva nedefinē šo jēdzienu. EST prakse liecina, ka dažkārt uzņēmuma pārejas brīdis ieilgst līdz pat 3 gadiem, piemēram, *Celtec* lietā, kurā tika privatizēts viens valsts departaments. Līdz ar to būtu neprecīzi lietot apzīmējumu „pārejas diena”. Ja saistību pārejas brīdis ieilgst, ir ļoti grūti izsekot, vai, piemēram, darba devējs ir uzteicis darba līgumu saistībā ar uzņēmuma pāreju (aizliegtais uzteikuma pamats) vai ekonomisku, organizatorisku un tehnoloģisku izmaiņu dēļ.

2.2. Darba līguma grozījumu ierobežojums

Automātiska darba tiesisko attiecību turpināšanās doktrīna netieši ietver arī darbinieka stāvokli pasliktinošu darba līguma grozījumu ierobežojumu. Iepriekš minēto apstiprina EST nostāja *Martin* lietā,²³ kurā tiesa atzina, ka uzņēmuma ieguvējs nav tiesīgs piedāvāt darbiniekam sliktākus darba līguma noteikumus nekā uzņēmuma nodevējs.

Pārejas direktīvas un DL 118. panta pirmās daļas mērķis ir izskaust tādu grozījumus darba līgumā, kuri negatīvi ietekmē darbinieku tiesības un ir saistīti (pamatoti) tikai ar uzņēmuma pāreju. Šeit svarīga jau minētā DL 118. panta pirmās daļas sasaiste ar DL 6. pantu un tādu noteikumu spēkā neesamību, kas pretēji normatīvajiem aktiem pasliktina darbinieka stāvokli. Grozījumi darba līgumā procesā nav vēlamī, ja vien

- ♦ likumā tas īpaši paredzēts;
- ♦ grozījumi nav saistīti ar uzņēmuma pāreju.

Pirmā grozījumu kategorija – likumā īpaši paredzēti gadījumi – var izpausties kā darba devēja juridisks pienākums pret īpaši aizsargājamām darbinieku kategorijām, piemēram, darbiniecēm grūtniecēm vai periodā, kad bērns tiek barots ar krūti,²⁴ kā arī pret darbinieku,²⁵ kuram ir bērns līdz gada vecumam (DL 99. pants). Otrai grozījumu kategorijai – grozījumiem, kas nav saistīti ar uzņēmuma pāreju, – ir jābūt sociāli un ekonomiski pamatotai, proti: 1) darba līguma grozīšana jāpamato ar izmaiņām ražošanas un darba organizācijā; 2) darba līguma grozīšana nedrīkst ierobežot darbinieka tiesības turpināt darbu tajā pašā specialitātē, kvalifikācijā vai amatā; 3) darba devēja pienākums ir pārliecināties, vai grozāmos darba līguma noteikumus tomēr nevar atstāt negrozītus.²⁶

Ja darba līguma grozījumi pasliktina darbinieku stāvokli un tas noved pie darba tiesisko attiecību izbeigšanas, darba devējs ir atbildīgs par šādu darba tiesisko attiecību izbeigšanu. Darba samaksu tiešā veidā samazina reti, bet netieši to dara, samazinot slodzi vai ieviešot complicētu darba samaksas sistēmu, kurai darbinieki bez kvalificētas pārstāvības nemaz nevar izsekot. Šādi grozījumi var būt netaisnīgs ierocis darba devēja rokās. Tāpēc būtu jāievēro darba tiesību vēsturiskā attīstības tendence un mūsdienu nepieciešamība – paplašināt darbinieka tiesību apjomu attiecībās ar darba devēju, lai sasniegtu līdzēju līdztiesību.²⁷

Latvijā šis ir ļoti aktuāls jautājums saistībā ar DL 98. panta piemērošanu. Lai gan 2005. gada 13. oktobrī īpaši tika grozīts DL 98. pants, uzsverot, ka nav pieļaujams darba devēja uzteikums, ja darbinieks atteicies parakstīt grozījumus darba līgumā, tomēr Latvijā vēl joprojām ir vērojama prakse,²⁸ kas ir pretēja SDO konvencijas Nr. 158 „Par darba tiesisko attiecību izbeigšanu” 4. pantam. To apliecina 2010. gada 10. februāra LR Augstākās tiesas Senāta spriedums,²⁹ kura tēzē uzsvērts, ka

„DL 98. panta pirmās daļas norma nav patstāvīgs darba tiesisko attiecību izbeigšanas pamats, jo tā saistīta ar DL 101. pantā regulēto darba devēja uzteikumu. Izvērtējot DL 98. panta pirmās daļas noteiktajā kārtībā izteikta darba

līguma uzteikuma tiesiskumu, jāpārbauda darba līgumu grozījumu pamatojums, no kura likumā ir atkarīgs uzteikuma tiesiskums”.

Atbilstoši Vācijas tiesībām (Uzteikuma aizsardzības likuma 2. punkts) šādu uzteikumu raksturotu kā „sociāli nepamatotu”.³⁰ Darbiniekam ir jābūt pārliecinātam, ka darba līgumu darba devējs vienpusēji var uzteikt tikai DL 47. panta un 101. panta pirmajā daļā noteiktajos gadījumos.

Analizējot Latvijas tiesu un ārpustiesas praksi individuālo darba tiesību strīdu izšķiršanā, kā arī pamatojoties uz Pārejas direktīvām, var izšķirt trīs galvenos aizsargājamās darba tiesisko attiecību elementus uzņēmuma pārejas gadījumā:

- 1) grozījumi saistībā ar darba laiku;
- 2) grozījumi saistībā ar darba samaksu;
- 3) citi darba līguma grozījumi.³¹

Būtiski izcelt darba līguma grozījumus saistībā ar darba laiku. Juridiskajā literatūrā ir minēts, ka Eiropas darba tiesību attīstība mūsdienā izpratnē aizsākās ar valsts (Lielbritānijas) iejaukšanos darba laika ilguma (dienā, nedēļā un darba pārtraukumu) noteikšanā, neļaujot ekspluatēt darbiniekus.³² Šo regulējumu nosauca par britu aizsardzības modeli (*British Prospective Model*).³³ Šobrīd DL izšķir trīs darba laika organizācijas veidus: normālais darba laiks, maiņu darbs, summētais darba laiks. Summētais darba laiks ir uzņēmums no normālās darba laika organizācijas (ja darba rakstura dēļ nav iespējams ievērot attiecīgajam darbiniekam noteikto normālo dienas vai nedēļas darba laika ilgumu). Ja darbiniekam ir noteikts summētais darba laiks, darba devējam ir pienākums par to rakstveidā informēt darbinieku, norādot pārskata perioda ilgumu, kā arī laikus iepazīstināt darbinieku ar darba grafiku. Arī dežūrlaiks³⁴ ir jāieskaita darba laikā, kā to EST noteica *SIMAP-Jaeger-Dellas* lietā. EST nolēma, ka dežūras laiks jāskaita pa stundām kā darba laiks. Nav pieļaujams, ka neaktīvos darba laika posmus varētu neuzskatīt par darba laiku un piemērot tiem dažādus sarežģītus aprēķinus proporcionāli nepieciešamajam uzmanības līmenim (līdzvērtības sistēmā). It īpaši masu profesijās (pastnieki, operatori) nav pieļaujams „aktīvais” vai „neaktīvais” darba laiks. Laiks, kad darbinieks ir darba devēja rīcībā, ir darba laiks (Darba likuma 130. pants) un līdz ar to samaksājams pilnā apmērā.

ES līmenī parādās „pakāpeniska individuālā darba laika destandartizācija” – aizvien biežāk dažādojot darba laiku gada laikā vai visā darba dzīvē un izmantojot elastīgāku pieeju uzņēmumos (elastīgs darba laika režīms, darba stundu noteikšana uz gadu, darba laika konts, summētais darba laiks utt.).

Tieši no darba laika organizācijas un ilguma ir lielā mērā atkarīgs, vai darba apstākļi ir taisnīgi vai ne; vai ir iespējams apvienot darba un ģimenes dzīvi; vai ir laiks pienācīgai atpūtai. Tāpat, ja darbinieks pie uzņēmuma nodevēja strādāja dienā, būtu netaisnīgi pēc uzņēmuma pārejas pie uzņēmuma ieguvēja noteikt viņam nakts darbu. Tas var būtiski iespējams darba un ģimenes dzīves apvienošanas iespējas. Pretējā gadījumā cilvēki regulāri pārstrādāja, izdeg un nav pat spējīgi normālai ģimenes dzīvei – to apstiprina augsts šķirto laulību skaits un nestabilas partnerattiecības.

Otrā „neizskaramā” darba līguma daļa uzņēmuma pārejas gadījumā ir darba samaksa. EST *Merckx and Neuhuys*³⁵ lietā konstatēja, ka izmaiņas darba samaksā ir būtiskas izmaiņas darba apstākļos, jo īpaši, ja atalgojums ir atkarīgs no uzņēmuma peļņas. Arī *Delahaye*³⁶ lietā EST konstatēja, ka privāta uzņēmuma pāreja valsts iestādei izraisīja ievērojamu atalgojuma samazinājumu (par 37%). Diemžēl ļoti reti sastopami gadījumi, kurā uzņēmuma ieguvējs piedāvātu augstāku darba samaksu pārņemtajiem darbiniekiem nekā uzņēmuma nodevējs. Pārsvārā šādas situācijas ir novērojamas funkciju pārņemšanas (*contracting-in*) gadījumā, kurā uzņēmuma

ieguvējam ir labāka darba samaksa un apstākļi nekā uzņēmuma nodevējam. Uzlabot darba apstākļus un samaksu nav Pārejas direktīvas mērķis, tomēr, tā kā Pārejas direktīvas prasības ir *de minimis*, lielākas (adekvātas) darba samaksas un sociālo garantiju noteikšana darbiniekiem būtu tikai apsveicama.

Cita veida aizliegtie darba līguma grozījumi uzņēmuma pārejas gadījumā var būt, piemēram, aizliegums uzņēmuma ieguvējam noteikt pārbaudes laiku pārņemtajiem darbiniekiem. Uzņēmuma ieguvējs nav tiesīgs noteikt pārbaudes laiku pārņemtajiem darbiniekiem. Šāds aizliegums jau ir minēts juridiskajā praksē Latvijā – piemēram, „Zemgales EKO” lietā,³⁷ kurā pārņemtajam apsardzes darbiniekam uzņēmuma ieguvējs noteica pārbaudes laiku un divas dienas vēlāk darba devēja uzteica darba līgumu bez pamatojuma norādes, atsaucoties uz DL 47. panta pirmo daļu.

No iepriekš minētā ir secināms, ka automātiska darba tiesisko attiecību turpināšanās doktrīna ietver arī darba līguma grozījumu, it īpaši saistībā ar darba samaksu un laiku (pilns/nepilns darba laiks), ierobežojumu (aizliegumu) uzņēmuma pārejas brīdī un gadu pēc tās, ja vien tie nav vērsti uz labvēlīgāku noteikumu ieviešanu.

2.3. Darbinieka tiesības atteikties no darba līguma pārejas

Darbinieka piekrišana uzņēmuma pārejai nav nepieciešama, jo Pārejas direktīvas daļa ir vispārējās intereses (*public policy*) daļa, kas neļauj darbiniekam atteikties no piešķirtās aizsardzības.³⁸ Vienīgais izņēmums darba līguma pārejai ir tad, ja darbinieks iebilst. Apvienotajās EST lietās *Katsikas*³⁹ EST skaidri atzina, ka darbiniekiem ir tiesības atteikties no uzņēmuma pārejas. Saskaņā ar EST spriedumu *Temco* lietā⁴⁰ un līguma slēgšanas brīvības principu darbiniekam ir tiesības atteikties no darba tiesisko attiecību turpināšanās ar uzņēmuma ieguvēju. Parasti tomēr darbinieks izvēlas turpināt darba tiesiskās attiecības ar uzņēmuma ieguvēju. Praksē ir vērojami gadījumi, kuros mēģina izvairīties no uzņēmuma pārejas noteikumu piemērošanas, noslēdzot ar darbinieku vienošanos par darba tiesisko attiecību izbeigšanu (DL 114. pants).⁴¹ Šāda vienošanās ir līdzvērtīga darba devēja uzteikumam uzņēmuma pārejas procesā.

Iepriekš minētais apliecina, ka tiesiskā bāze darba līguma un darba tiesisko attiecību turpināšanai ir laba. Galvenais klupšanas akmens ir tiesību normu ievērošana labā ticībā. Šeit ir svarīgs vispārējais civiltiesību princips – līguma slēgšanas brīvība.

Atbilstoši līguma slēgšanas brīvības principam darba devējs un darbinieks var brīvi vienoties par darba līguma saturu (līguma satura izvēles brīvība) un jo īpaši – par darba un tā samaksas noteikumiem, t. i., par veicamo darbu, darba samaksas apmēru, tās aprēķināšanas veidu un izmaksas priekšnoteikumiem, darba un atpūtas laiku utt. Tajā pašā laikā līguma satura izvēles brīvība nav absolūta un ir ierobežota darbinieku kā saimnieciski vājāku līdzēju aizsardzības interesēs. Citiem vārdiem, darba tiesības *ierobežo* nevis darbinieku kā saimnieciski vājāko līdzēju iespējas pāņākt sev labvēlīgāku darba un tā samaksas noteikumu ietveršanu darba līgumā, bet gan *darba devēja kā saimnieciski spēcīgākā līdzēja brīvību* noteikt („vienpusēji diktēt”) darba līguma saturu.⁴² Tā kā darba līgums ir personisks līgums, nav iespējams automātiski to pielāgot jaunajam darba devējam, it īpaši, ja jaunajam darba devējam ir cita identitāte.⁴³ Darba devējs un darbinieks savstarpējās darba tiesiskās attiecības nodibina ar darba līgumu (DL 28. panta otrā daļa), kas ir civiltiesisks līgums (DL 28. panta trešā daļa). Tāpēc arī darba tiesības pamatojas uz līguma brīvības principu.

Ņemot vērā minēto, ar DL noteikumiem darba līguma satura izvēles brīvība un līdz ar to – DL normu dispozitivitāte ir ierobežota vienīgi tādējādi, lai nebūtu spēkā tādi darba līguma noteikumi, kas ir pretēji normatīvajiem aktiem vai darba

koplīgumam un *pasliktina darbinieka tiesisko stāvokli* (DL 6. pants). No šīs normas izriet, ka ne tikai ir tiesiski pieļaujami, bet arī ir sociāli atbalstāmi tādi darba līguma noteikumi, kas salīdzinājumā ar normatīvajiem aktiem *uzlabo darbinieka tiesisko stāvokli* (sk., piem., DL 67. panta otro daļu, 68. panta otro daļu). Attiecinot līguma slēgšanas brīvības principu uz uzņēmuma pāreju – ja darbinieks iebilst darba līguma pārejai, tad darba tiesisko attiecību pāreja attiecībā uz viņu nenotiek.⁴⁴

Latvijas kā Eiropas Savienības dalībvalsts kompetence ir noteikt, kas notiek, ja darbinieks atsakās strādāt pie uzņēmuma ieguvēja. Eiropas Komisija ir ierosinājusi divas iespējas:

- 1) pieņemt, ka darbinieks uzsaka darba līgumu uzņēmuma ieguvējam, *vai*
- 2) pieņemt, ka darba tiesiskās attiecības turpinās ar uzņēmuma nodevēju.⁴⁵

Latvijā šis jautājums DL nav tieši atrisināts. Ja nav iespējams atrast citu alternatīvu darbiniekiem, kuri atteikušies strādāt pie uzņēmuma ieguvēja, parasti darba tiesiskās attiecības starp uzņēmuma nodevēju un darbiniekiem tiek izbeigtas (ja pēc darbinieka iniciatīvas, piemērojams DL 100. pants; ja pēc darba devēja iniciatīvas – DL 101. pants; ja uz savstarpējas vienošanās pamata – DL 114. pants; ja darba līguma termiņa noteicējuma vai notikuma iestāšanās dēļ – DL 113. pants).

2.4. Koplīguma pāreja

Atbilstoši DL 118. panta ceturtajai daļai pēc uzņēmuma pārejas uzņēmuma ieguvējs turpina ievērot iepriekš noslēgtā un uzņēmuma pārejas brīdī spēkā esošā darba koplīguma noteikumus līdz šā darba koplīguma izbeigšanās brīdim vai jauna darba koplīguma spēkā stāšanās brīdim, vai arī cita darba koplīguma noteikumu attiecināšanas brīdim. Viena gada laikā pēc uzņēmuma pārejas darba koplīguma noteikumi nav grozāmi par sliktu darbiniekiem.

Tiesiskam koplīgumam ir neatsverama loma darbinieku aizsardzībā. Latvijā koplīgums ir nenovērtēts darba tiesību avots, kas tiek uztverts kā „papildu saistības” darba devējam. Tāpēc nereti tieši koplīguma esamība uzņēmumā mudina darba devēju reorganizēties un nodot funkcijas lētākiem pakalpojumu sniedzējiem. Minētais ir saistīts ar DL 118. panta ceturtais daļas prasību par iepriekšējā koplīguma pāreju. Šeit kā pozitīvs piemērs minams SIA „Lattelekom”, kas veiksmīgi realizēja šo DL noteikumu attiecībā uz koplīgumu sadarbībā ar Latvijas Sakaru darbinieku arodbiedrību.⁴⁶

ES koplīgumu vērtē kā instrumentu sakārtotai un organizētai darba videi un darbaspēkam, un tam ir jābūt pietiekami visaptverošam. EST spriedumā *Komisija pret Itāliju*⁴⁷ tiesa atzina, ka, lai gan dalībvalstīm ir rīcības brīvība attiecībā uz sociālās politikas izstrādāšanu un īstenošanu, tas neatbrīvo valstis no pienākuma nodrošināt ar attiecīgiem likumiem, noteikumiem un pārvaldi darbiniekiem tādu aizsardzības līmeni uzņēmuma pārejas procesā, kāds ir paredzēts Pārejas direktīvā. Valstij jāgarantē adekvāts aizsardzības līmenis arī tajos sektoros, kuri nav „nosegti” ar koplīguma noteikumiem.⁴⁸ Respektīvi – attiecīgi jāpieņem koplīgumus veicinoši tiesību akti un minimālās vispārējās garantijas jāparedz likumā.

Kā jau minēts, koplīgums ir viens no svarīgākajiem, autoritatīvākajiem un konkrētākajiem darbinieku aizsardzības instrumentiem. Tāpēc šis darba tiesību institūts ir padziļināti jāanalizē, it īpaši uzsverot to, kā panākt sinerģiju starp koplīguma brīvību un taupības pasākumiem ekonomikas recesijas un atveseļošanās periodā.

Izvērtējot EST judikatūru par uzņēmuma pārejas gadījumiem, var redzēt, ka lielākais strīdus objekts starp darbiniekiem un uzņēmuma ieguvēju ir tieši koplīguma pārņemšana un noteikumu (it īpaši par darba samaksu) attiecināšana uz pārņemtajiem darbiniekiem. Piemēram, *Oy Liikenne*⁴⁹ lietā un daudzās citās lietās.

2.5. Izņēmumi no tiesību un pienākumu pārejas

Līdzīgi kā pastāv izņēmumi darba devēja uzteikuma aizliegumam uzņēmuma pārejā, arī ne visas saistības no uzņēmuma nodevēja pāriet uzņēmuma ieguvējam. Izšķir izņēmumus no saistību pārejas: 1) pilnā apmērā; 2) nepilnā apmērā. Izņēmumi no darba tiesiskajām attiecībām izrietošo prasījumu un saistību pārejā pilnā apmērā ir uzņēmuma bankrots un nepilnā jeb limitētā apmērā – attiecībā uz pensijām un pabalstiem.

3. Otrā pamatnostādne: darba devēja uzteikuma aizliegums saistībā ar uzņēmuma pāreju

Atbilstoši DL 118.(5.) pantam uzņēmuma pāreja pati par sevi nevar būt par pamatu darba devēja uzteikumam. Šis aizliegums izriet no Pārejas direktīvas, DL 101. panta pirmās daļas noteikumiem un DL 118. panta piektās daļas, kā arī Latvijai no 1994. gada 25. augusta saistošās SDO konvencijas Nr. 158 „Par darba tiesisko attiecību izbeigšanu” 4. panta, kas paredz, ka

„līguma uzteikumu darba devējs var pamatot vienīgi ar darbinieka spējām, uzvedību vai izraisīt uzņēmēja, iestādes vai dienesta ražošanas nepieciešamības dēļ”.

Minētās SDO konvencijas 5. pants un SDO rekomendācijas Nr. 166 4. pants uzskaita aizliegtos atļaušanas pamatus, kuri jāievēro arī uzņēmuma pārejas procesā (piemēram, piederība arod biedrībai, rase, ādas krāsa, dzimums, ģimenes stāvoklis utt.).

Iepriekš minētais nenozīmē absolūtu darbinieku atļaušanas aizliegumu uzņēmuma pārejas procesā, jo darba devējs tiesīgs uzteikt darba līgumu, ja šāds uzteikums ir pamatots ar saimniecisku, organizatorisku, tehnoloģisku vai līdzīgu pasākumu veikšanu uzņēmumā – tā sauktais objektīvais uzteikums. Šo normu tiesību doktrīnā dēvē par pretrunīgu.⁵⁰ Darba devēja uzteikums ir vienpusējs gribas izteikums, kuru izsakt likumā noteiktajā kārtībā izbeidzas darba līgums. Uzteikumam nepieciešama rakstiska forma.

Attiecībā uz valdes locekļiem, ar kuriem noslēgts darba līgums, jāievēro tiesu prakse, kas paredz, ka darbībai valdes locekļa amatā ir izteikts uzticības raksturs, valdes loceklim, kurš no amata atsaukts, KCL nav paredzēta tiesība prasīt atjaunošanu amatā tiesas ceļā, jo tiesa nevar iejaukties tādu jautājumu risināšanā, kas saistīti ar uzņēmēj sabiedrības izpildinstitūcijas (par kādu atzīstama valde) izveidošanu. Tomēr arī šeit ir vērojami izņēmumi valdes locekļu-grūtnieču aizsardzībai – kā to EST atzina Ditas Danosas lietā.

Pārejas direktīvas 3. panta un DL 118. panta aizsardzība ir piešķirta tiem darbiniekiem, ar kuriem ir noslēgts darba līgums uzņēmuma pārejas brīdī. Fakti par darba līguma esamību vai neesamību vērtē nacionālā tiesa. Tāpēc ir nepieciešams izpētīt sīkāk uzteikuma pieļaujamību un nepieļaujamību pirms uzņēmuma pārejas brīža, pēc tā un uzņēmuma pārejas brīdī, kā arī darba devēja prezumēta netaisnīga uzteikuma pazīmes.

3.1. Darba devēja uzteikuma aizliegums pirms uzņēmuma pārejas

Darba devēja uzteikuma aizliegums pirms uzņēmuma pārejas ietver obligātu priekšrakstu uzņēmuma nodevējam ar aizliegumu pārtraukt darba tiesiskās attiecības ar vienu vai vairākiem darbiniekiem. Tā var būt arī sava veida slepena vienošanās starp darba devējiem, lai padarītu uzņēmumu pievilcīgāku tā ieguvēja acīs. Atbilstoši DL 118. panta piektajai daļai un Pārejas direktīvas 4. panta 1. punkta otrajam teikumam tas ir iespējams vienīgi saimniecisku, organizatorisku vai tehnoloģisku

ieneslu dēļ. Parasti darba devēja uzteikumi pirms uzņēmuma pārejas netiek uzskatīti par DL 118. panta piektās daļas un Pārejas direktīvas noteikumu pārkāpumu.⁵¹

Tomēr šāda pieeja ļautu uzteikt uzņēmuma nodevējam darba līgumus, kas ir pretēji Pārejas direktīvas virsmērķim – turpināt nodarbinātību ar tādiem pašiem noteikumiem. Tas dotu iespēju uzņēmuma nodevējam īsi pirms uzņēmuma pārejas atlaist darbiniekus, un uzņēmuma ieguvējs savukārt tos varētu pieņemt atpakaļ darbā ar sliktākiem noteikumiem. Lielbritānijas tiesu prakse⁵² rodams piemērs, kas spilgti ilustrē šādu situāciju. Darbinieks tika atlaists plkst. 11.00, un plkst. 14.00 notika uzņēmuma pāreja jaunajam īpašniekam. Tiesa nolēma, ka par šādu uzteikumu ir atbildīgs uzņēmuma ieguvējs, kas manto darba devēja atbildību no uzņēmuma nodevēja. Šī tiesu prakses atziņa iestrādāta arī Lielbritānijas noteikumos par uzņēmuma pāreju.⁵³ Arī EST *Bork* lietā ir mēģinājusi izskaust šādas sliktās prakses iespējas.⁵⁴ EST uzdeva nacionālajai tiesai noskaidrot, vai uzteikums ir saistīts ar uzņēmuma pāreju vai nav. Izvērtējot apstākļus, nacionālajai tiesai jāņem vērā visi objektīvie apstākļi un jo īpaši tas, ka uzteikums izdarīts tuvu pārejas brīdim un ka daži darbinieki ir tikuši pieņemti darbā pie uzņēmuma ieguvēja. Ja nacionālā tiesa konstatē, ka uzteikums saistīts ar uzņēmuma pāreju, tad ir uzskatāms, ka darbinieks ir automātiski pieņemts darbā pie uzņēmuma ieguvēja ar tādiem pašiem darba līguma noteikumiem.⁵⁵

Vērtējot uzņēmuma kategorijas no darba devēja uzteikuma uzņēmuma pārejas laikā, nedrīkst šim uzņēmuma pieiet formāli un matemātiski. Pat noslēgta vienošanās starp darbinieku un darba devēju par darba tiesisko attiecību izbeigšanu (DL 114. pants) var būt pēc būtības uzteikums, pieņemot, ka darbinieks ir maldināts par iespējām turpināt darba tiesiskās attiecības ar uzņēmuma nodevēju vai ieguvēju.

Darbinieka tiesību aizsardzībai pret netaisnīgu darba devēja uzteikumu iespējams izmantot analogiju ar kolektīvo atlaišanu, proti, attiecināt DL 105. panta otro daļu, kas paredz, ka

„aprēķinot atlaižamo darbinieku skaitu, ņem vērā arī tos darba tiesisko attiecību izbeigšanas gadījumus, kad darba devējs nav uzteicis darba līgumu, bet darba tiesiskās attiecības ir izbeigtas uz citiem pamatiem, kas nav saistīti ar darbinieka uzvedību vai spējām un ko ir veicinājis darba devējs”.

Attiecinot DL 105. panta otro daļu uz uzņēmuma pāreju, nozīmētu to, ka nav iespējama darba tiesisko attiecību izbeigšana ar uzņēmuma nodevēju īsi pirms uzņēmuma pārejas, ja vien darbinieks(-ce) pats skaidri nepauž gribu izbeigt darba tiesiskās attiecības.

Šāda analogija loģiski papildina vienu no Pārejas direktīvas darbinieku aizsardzības pilāriem – automātisku darba līgumu pāreju – un būtu lielisks veids, kā cīnīties pret uzspiestu vienošanos, ko grib panākt darba devējs, vai pat pret darbinieka atlūgumiem,⁵⁶ ko darbinieks nereti paraksta psiholoģiska spiediena un ietekmes dēļ. Protams, arī šī analogija ir piemērojama saprātīgi faktiskos apstākļos, lai neliegtu patiesas vienošanās vai citus darba tiesisko attiecību izbeigšanas veidus. Nereti ilggadēji darbinieki, kuri ir emocionāli piesaistīti uzņēmuma nodevējam, nemaz nevēlas pāriet uz citu uzņēmumu vai nav spējīgi apgūt nepieciešamās iemaņas, un darbs viņiem objektīvi būtu par grūtu. Tāpēc viņi izvēlas noslēgt vienošanos par darba tiesisko attiecību izbeigšanu. Šeit gan ir būtiska nianse, ka pēc vienošanās satura, proti, piešķirtajām sociālajām garantijām, var secināt, vai šī vienošanās ir pievilcīga darbiniekam vai nav. Praksē skaļu rezonansi guvušas tā saucamās „zelta izpletņa” vienošanās par darba tiesisko attiecību izbeigšanu ar darbiniekiem. Šādas vienošanās ir taisnīgas, ja

darbinieks nostrādājis ilgu laiku pie uzņēmuma nodevēja (*kvantitatīvais rādītājs*) vai arī devis lielu atdevi un ieguldījumu uzņēmuma attīstībā (*kvalitatīvais rādītājs*).

Ņemot vērā minēto, ir jāsecina, ka nav absolūta darba devēja uzteikuma aizlieguma, tomēr ekonomisko iemeslu formulējums ir pretrunīgs un pārāk plašs izņēmumam no darba devēja uzteikuma uzņēmuma pārejas laikā.

3.2. Darba devēja uzteikuma aizliegums pēc uzņēmuma pārejas

Uzteikums pēc uzņēmuma pārejas ietver uzņēmuma nodevēja gribu izbeigt darba tiesiskās attiecības ar daļu darbinieku vai visiem pārņemtajiem darbiniekiem. Darba devēja (uzņēmuma ieguvēja) uzteikums pēc uzņēmuma pārejas varētu liecināt par simulatīvu pāreju, kura balstīta uz vēlmi nodarbināt paša izvēlētos darbiniekus ar zemākām garantijām.

Praksē šādas situācijas ir retāk, tomēr arī pēc uzņēmuma pārejas darbiniekiem ir nepieciešama aizsardzība pret netaisnīgu atlaišanu – proti, tādu, kas saistīta ar uzņēmuma pāreju. Šeit piemērojami līdzīgi aizsardzības instrumenti kā gadījumā ar uzņēmuma nodevēja uzteikumu – t. i., SDO konvencijas Nr. 158 4. pants un 166. rekomendācija un Darba likuma 101. panta pirmās daļas noteikumi. Jebkurš darba devēja uzteikums, kas nav minēts DL 101. pantā, var tikt atzīts par prettiesisku. EST *Bork*⁵⁷ un *Dethier*⁵⁸ lietā ir noteikusi, ka par netaisnīga un prettiesiska darba devēja uzteikuma sekām atbild uzņēmuma ieguvējs. EST *Martin*⁵⁹ lietā atzina, ka uzņēmuma ieguvējs nav tiesīgs piedāvāt darbiniekam sliktākus darba līguma noteikumus nekā uzņēmuma nodevējs.

3.3. Izņēmums: objektīvs darba devēja uzteikums

Objektīvs uzteikums ir tāds, kas pamatots ar neatliekamu saimniecisku, organizatorisku, tehnoloģisku pasākumu veikšanu uzņēmumā. Tas jāsaprot kā darba devēja uzteikums tādas darbinieku skaita samazināšanas ietvaros, kas ir objektīvi nepieciešama. Ārvalstu literatūrā šim uzteikumam lieto saīsinājumu ETO⁶⁰ uzteikums, un no atsevišķiem autoriem šis izņēmums ir izpelnījies pamatoti lielu kritiku,⁶¹ akcentējot jautājumu, vai darbinieku aizsardzībai uzņēmuma pārejā ir jēga, ja pastāv tik plašs izņēmumu uzskaitījums. Galvenais problēmjautājums šajā aspektā ir ETO uzteikuma jēdziens, robežas un piemērošana. Vēlreiz jāuzsver, ka robeža starp darba devēja objektīvo jeb ETO uzteikumu un sociāli nepamatoto (netaisnīgo) uzteikumu ir visai plūstoša un nenoteikta.

Atbilstoši Darba likuma 104. panta pirmajai daļai „*darbinieku skaita samazināšana ir darba līguma uzteikums tādu iemeslu dēļ, kas nav saistīti ar darbinieka uzvedību vai viņa spējām, bet ir pietiekami pamatots ar neatliekamu saimniecisku, organizatorisku, tehnoloģisku vai līdzīga rakstura pasākumu veikšanu uzņēmumā*”.

Šeit ir uzsvars uz diviem elementiem: 1) šis uzteikums nav saistīts ne ar darbinieka personīgajām, ne profesionālajām spējām vai veselību; 2) vajadzība veikt minētos pasākumus ir neatliekama – proti, to nav iespējams atlikt vai nav iespējams izvēlēties alternatīvus risinājumus. EST *Commission v. Belgium*⁶² lietā atzina, ka dalībvalstis nedrīkst izmantot šo izņēmumu kā līdzekli, lai vājinātu darbinieku tiesību aizsardzību uzņēmuma pārejā.

3.3.1. Saimnieciskas izmaiņas

Jāpiekrīt Lielbritānijas tiesību zinātniecei K. Bārnardei (*C. Barnard*)⁶³ par to, ka EST ir devusi pārāk skopu skaidrojumu par izņēmuma kārtā pieļaujamo darba devēja uzteikumu, kurš balstīts uz ekonomiskiem iemesliem. Latvijā, tāpat kā Lielbritānijas tiesās, visbiežāk tiek minēti saimnieciskie vai ekonomiskie iemesli, kuri

saistīti ar biznesa vadīšanu, piemēram, darba apjoma kritums kā uzteikuma ekonomiskais pamats. Ekonomiskajam pamatam vai iemeslam ir jābūt nopietnam, nevis pārejošam un īslaicīgam. Pat uzņēmuma darbības izbeigšana nevar būt īstermiņa un fiktīva – pretējā gadījumā ir jāattiecinā uzņēmuma pārejas noteikumi. DL 102. pants paredz, ka

„uzteicot darba līgumu, darba devējam ir pienākums rakstveidā paziņot darbiniekam par tiem apstākļiem, kas ir darba līguma uzteikuma pamatā”.

Ekonomiskais pamats nebūs vēlme samazināt izmaksas, lai iegūtu lielāku peļņu. ETO iemesls pats no sevis neietver pārmaiņas darbinieku skaitā vai funkcijās. Latvijā tieši šis ir viens no sāpīgākajiem jautājumiem. Bieži vien vēlme izpatikt uzņēmuma īpašniekiem ir augstāka par vēlmi aizsargāt darbiniekus, tāpēc labāku ekonomisko rādītāju labad var notikt pat nevajadzīga darbinieku skaita samazināšana. Šāda darba devēja rīcība ir prettiesiska. Šeit būtu lietojams apgrieztais pierādīšanas pienākums, kāds ir paredzēts DL 9. panta otrajā daļā un 125. pantā. DL 125. pants paredz, ka

„darba devējam ir pienākums pierādīt, ka darba līguma uzteikums ir tiesiski pamatots un atbilst noteiktajai darba līguma uzteikšanas kārtībai. Citos gadījumos, kad darbinieks cēlis prasību par atjaunošanu darbā, darba devējam ir pienākums pierādīt, ka, atlaižot darbinieku no darba, viņš nav pārkāpis darbinieka tiesības turpināt darba tiesiskās attiecības”.

Tomēr visefektīvākais veids, kas preventīvi nepieļauj vai vismaz mazina prettiesisku darba devēju uzteikumu risku, ir darbinieku kolektīvās aizsardzības veids, proti, stabils sociālais dialogs uzņēmuma un nozares līmenī.

3.3.2. Organizatoriskas izmaiņas

Šīs izmaiņas skar gadījumus, kuros tiek likvidēta kāda uzņēmuma iekšēja struktūrvienība un tās funkcijas netiek pārņemtas. Gadījumā, kad funkcijas ir tikai izmainītas, bet daļa funkciju tiek turpinātas, ir jāpārņem attiecīgā daļa darbinieku, bet attiecībā uz pārējiem laikus jāparedz šādas izmaiņas un iespēju robežās jāpārkvalificē darbinieki, lai apgūtu nepieciešamās jaunās darba iemaņas. Darbiniekam, kurš, pārtraucot darbu, nosūtīts uz profesionālo apmācību vai paaugstināt kvalifikāciju, saglabā darba vietu. Izdevumus, kas saistīti ar profesionālo apmācību vai kvalifikācijas paaugstināšanu, sedz darba devējs (DL 96. pants).

3.3.3. Tehnoloģiskas izmaiņas

21. gadsimts ir jaunu tehnoloģiju gadsimts, kurā pirmo vietu iegūst inovācijas un dzīves kvalitātes uzlabošana. Darbi, kurus veica ar rokām, šobrīd ir aizstāti ar rūpnieciskām iekārtām un mašīnām, piemēram, smagumu celšana un pārvietošana. It īpaši datoru attīstība ir pamazām aizvietojuši cilvēka roku darbu ar tehniskām iekārtām, robotiem. Uzskatāms piemērs ir balss pakalpojumi telekomunikāciju nozarē – sākotnēji bija telefona centrāles un sakaru mezgli, bet mūsdienās to visu veic iekārtas, kā arī datori – pirmais dators bija nesalīdzināmi lielāks nekā mūsdienu klēpjdatore, un tam vajadzēja daudz cilvēku, kas to apkalpo. Mūsdienu portatīvie datori ir ieliekami vidēja izmēra rokassomā, un parastās funkcijas lietotājs var veikt pats. Jauno tehnoloģiju ziņā sevi apliecinājušas tādas valstis kā Dienvidkorejas Republika, Singapūra, Taivāna un Japāna. Šādam tehnoloģijas progresam diemžēl ir arī viens mīnuss, proti, cilvēki, kuri veica šo darbu, kļūst nevajadzīgi un tiek samazināts darbinieku skaits vai pat atlaists kolektīvs.

Arvien aktuālāks kļūst jautājums par tehnoloģiju pāreju globalizētajā tirgū, ņemot vērā tendenci, ka tehnoloģijas ir arvien sarežģītākas un attīstītas (īpaši biotehnoloģija un informācijas un komunikācijas tehnoloģijas). Šis process ietver plašu jautājumu loku, sākot ar komercietisku darījumu par aktīvu iegādi, intelektuālā īpašuma tiesībām un investīcijām, beidzot ar nepieciešamo zināšanu un iemaņu kompleksu, kas ietver apmācītu un kvalificētu darbinieku pāreju.⁶⁴ Zināšanu ekonomika norāda, ka galvenais elements tajā ir zināšanas un prasme tās lietot, ko pagaidām spēj tikai cilvēks.

Ņemot vērā globalizētā tirgus skarbo vidi, it īpaši krīzes iespaidā, un dažādos darba standartus starp reģioniem: Āzija (īpaši Ķīna, Dienvidkoreja), Dienvidamerika, Ziemeļamerika, Austrālija un Eiropa, vēl jo aktuālāks ir jautājums par darbinieku aizsardzību uzņēmuma pārejas procesā.

3.3.4. Līdzīgi pasākumi

Pārejas direktīvas 4. panta 1. punkta pirmā daļa paredz tikai trīs iemeslu grupas, un atbilstoši tām ir iespējams darba devēja uzteikums.⁶⁵ Tāpēc kategorija „līdzīgi pasākumi” saimnieciskām, organizatoriskām vai tehnoloģiskām izmaiņām ir svītrojama no DL 118. panta piektās daļas, jo pretēji Pārejas direktīvas mērķim un 8. pantam par minimālajām prasībām darbinieku aizsardzībā paplašina atļauto darba devēja uzteikumu gadījumu loku.

Vienīgais iespējamais līdzīgais gadījums, kurā uzņēmuma ieguvēja uzteikums būtu sociāli pamatots, ir tad, ja darbinieks atsakās no nodarbinātības pie uzņēmuma ieguvēja, kuram nav citas nodarbinātības alternatīvas, ko darbiniekam piedāvāt (DL 101. panta pirmās daļas 9. punkts un 101. panta ceturtdā daļa).

Darba devēja objektīvs uzteikums uzņēmuma pārejas laikā ir visvājākais un pretrunīgākais posms darbinieku aizsardzībā, tāpēc tā izpratnes paplašināšana ar nacionālām tiesībām nav pieļaujama.

Kopsavilkums

Apkopojot iepriekš minēto, jāsecina, ka uzņēmuma pārejas institūts Latvijas darba tiesībās ir mazatpazīts, bet praksē šobrīd darbiniekiem nepieciešama darba tiesisko attiecību kvalitātes saglabāšana. Vēlreiz jāuzsver, ka uzņēmuma pāreja ir viens no veidiem, kā īstenot 2010. gada 3. marta Eiropas Komisijas stratēģiju „Eiropa 2020”⁶⁶ un paaugstināt nodarbinātības līmeni Latvijā. Tāpēc visbūtiskākā ir aizsardzība pret netaisnīgiem darba līguma grozījumiem un darba devēja nepamatotu uzteikumu. Tādēļ jāpiekrīt Lielbritānijas darba tiesību ekspertiem,⁶⁷ kuri izšķir divas pazīmes netaisnīga darba devēja uzteikuma prezumpcijai:

- 1) uzteikums saistīts ar uzņēmuma pāreju;
- 2) uzteikums ārpus ekonomiskiem, tehnoloģiskiem un organizatoriskiem iemesliem.

Atbilstoši šai prezumpcijai jebkurš uzteikums, kas ir ārpus ekonomiskiem iemesliem un darbinieka spējām un veselības vai kam ir pierādāma tā sasaiste ar uzņēmuma pāreju, ir automātiski uzskatāms par sociāli nepamatotu vai netaisnīgu. Kā minēts, kategorija „līdzīgi pasākumi” saimnieciskām, organizatoriskām vai tehnoloģiskām izmaiņām ir svītrojama no DL atļauto izņēmumu loka, jo atbilstoši Lielbritānijas juridiskās literatūras atziņām⁶⁸ un DL 118. panta piektajai daļai ir kvalificējama kā automātiski netaisnīgs darba devēja uzteikums.

Izmantoto avotu saraksts

Tiesību literatūra

Latviešu valodā

1. *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
2. *Bojārs, J.* Starptautiskās publiskās tiesības II. Rīga: Zvaigzne ABC, 2006.
3. *Gailums, I.* Darba likums. Komentāri. Tiesu prakse. 1. grāmata (A un B daļa). Rīga: Gailuma juridiskā biznesa biroja izdevniecība, 2002.
4. *Muceniņš, P.* Sociālā likumdošana (Pirmā puse). Rīga: LU Studentu padomes grāmatnīcas izdevums, 1934.
5. *Reich, N.* sadarbībā ar *Godaru, K.* un *Vasiljevu, K.* Izprotot Eiropas Savienības tiesības. Kopienas tiesību mērķi, principi un metodes. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
6. *Repšs, A.* Uzņēmuma pāreja citai personai un darbinieku tiesību aizsardzība. *Jurista vārds*, Nr. 9 (314), 2004, 9. marts.
7. *Ruķers, M.* Fizisko personu datu aizsardzības likuma komentāri. Rīga: Erante, 2008, 26.–30. lpp.
8. *Ulmane, V.* Darba tiesības. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2003.

Angļu valodā

1. *Barnard, C.* EC Employment Law. Oxford University Press, 2006. The 3rd edition, p. 636.
2. *Blanpain, C.* Engels, VIIth and revised edition, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 2001, p. 171.
3. *Catherine, B.* EC Employment Law, United Kingdom, John Wiley & Sons Ltd, 1996, para 7.6., figure 7.1.
4. *Beck, C. H., Sakkoulas, Ant. N.* Employment & Labour Law in Germany. The 2nd edition, p. 46.
5. Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economy, edited by R. Suddards, Hammond. Transfer of Undertakings: Legal Essentials. London: Institute of Personnel and Development, 1999, p. 4. Sk. arī EST 2002. gada 24. janvāra spriedums lietā C-51/00 *Temco Service Industries SA v Samir Imzilyen and Others*, ECR 2002, p. I-969.
6. *Elias, P.* The Transfer of Undertakings: A reluctantly acquired Right (1982) 3 Company Lawyer 147, 156. Acquired Rights, Creditors Rights, Freedom of Contract, and Industrial Democracy (1989) 9 YEL, 21 and 47.
7. *Freedland, M.* The Personal Employment Contract. Oxford Monographs on Labour Law. Oxford University Press, 2006.
8. International Public Goods and Transfer of Technology: Under a Globalized Intellectual Property Regime. Eds. Maskus, K. E. and Reichman, J. H. Cambridge University Press, 2005, p. 257–259.
9. *Kühl, C.* Betriebübergang in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Bayme – Bayerischer Unternehmensverband Metall und Elektro e. V., Klauber, T. Betriebübergang Lettland. München, 2007.
10. *Lieb, M.* Arbeitsrecht. 6. Aufl. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1997, Rn 108; Halbach, G., Paland, N., Schwedes, R., Wlotzke, O. Übersicht über das Arbeitsrecht. 5. Aufl. Bonn: Bundesministerium für Arbeit und Sozialordnung, 1994, Nr. 2/58.
11. Managing Business Transfers: TUPE and Takeovers, Mergers and Outsourcing, ed. Fairclough, M. The 2nd edition. Tottel Publishing, 2007, p. 80–81.
12. *McMullen, J.* Business Transfers & Employee Rights. Butterworth & Co, 1987, p. 2.
13. *Murray, J.* Transnational Labour Regulation: The ILO and EC Compared. The Hague, London, Boston, Kluwer Law International, 2001.
14. *Nielsen, R.* European Labour Law. DJOF – Copenhagen, 2000, p. 142.
15. *Roger, B.* European Labour Law. Austin, Boston, Chicago, New York, The Netherlands: Kluwer Law International: Wolters Kluwer: Law & Business, 2008.
16. *Watson, P.* EU Social and Employment Law Policy and Practice in an Enlarged Europe. Oxford University Press, 2009.

Tiesību normatīvie akti

1. Darba likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 105 (2492), 2001, 6. jūlijs.
2. Civillikums: LR likums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības, stājas spēkā 01.03.1993.
3. Komerclikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 58/160 (2069/20710), 2000, 4. maijs.
4. Transfer of Undertakings (Protection of Employment) Regulations 2006/246. Employment Law Statutes 2009–2010 by Nairns, J. Routledge: Taylor Francis group, 2010.

Latvijas tiesu prakse

1. LR AT Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 10. februāra spriedums lietā SKC-309.
2. 2010. gada 3. jūnija Bauskas rajona tiesas spriedums lietā C100421/10 (iesniegta apelācijas sūdzība).

Eiropas Savienības tiesas judikatūra

1. EST 1986. gada 18. marta spriedums lietā 24/85 *Jozef Maria Antonius Spijkers v Gebroeders Benedik Abattoir CV et Alfred benedik en Zonen BV*.
2. EST 1986. gada 10. jūlija spriedums lietā 235/84 *Commission of the European Communities v Italian Republic*, ECR 1986, p. 2291.
3. EST spriedums lietā 37/84 *Commission v Belgium*, ECR 1986, p. 1247.
4. EST 1988. gada 15. jūnija spriedums lietā 101/97 *Bork International A/S, in liquidation v Foreningen af Arbejdsledere I Danmark, acting on behalf of Birger E. Petersen*, ECR 1988, p. 3057.
5. EST 1988. gada 15. jūnija spriedums lietā *P. Bork International A/S, in liquidation v Foreningen af Arbejdsledere I Danmark, acting on behalf of Birger E. Petersen, and Jens E. Olsen and others v Junckers Industrier A/S*, ECR 1988, p. 3057.
6. EST 1992. gada 19. maija spriedums lietā C-29/91 *Dr. Sophie Redmond Stichting v Hendrikus Bartol and others*, ECR 1992, p. I-3189.
7. EST 1992. gada 16. decembra spriedums apvienotajās lietās C-132/91, C-138/91 un C-139/91 *Grigorios Katsikas v Angelos Konstantidis and Uwe Skreb and Günter Schroll v PCO Stauereibetrieb Paetz & Co Nachfolger GmbH*, paras 33, 34, 35.
8. EST 1996. gada 7. marta spriedums apvienotajās lietās C-171/94 un C-172/947 *Albert Merckx and Patrick Neuhuys v Ford Motors Company Belgium SA*, ECR 1996, p. I-125.
9. EST 1998. gada 12. marta spriedums lietā C-319/94 *Jules Dethier Équipement SA v Jules Dassy and Sovam SPRL*, ECR 1998, p. I-1061.
10. EST 2002. gada 25. novembra spriedums lietā C-425/02 *Johanna Maria Delahaye, Boor laulātā, pret Ministre de la Fonction publique et de la Reforme administrative*.
11. EST spriedumi lietās C-144 & 145/87 *Berg* un C-324/86 *Daddy's Dance Hall*. Sk. arī spriedumu lietā C-209/91 *Rask*, ECR 1992, p. I-5755.
12. EST 2001. gada 25. janvāra spriedums lietā C-172/99 *Oy Liikenne Ab v Pekka Liskojärvi and Pentti Juntunen*, ECR 2001, p. I-745.
13. EST 2002. gada 24. janvāra spriedums lietā C-51/00 *Temco Service Industries SA v Samir Imzilyen and Others*, ECR 2002, p. I-969, para 28.
14. EST 2003. gada 6. novembra spriedums lietā C-4/01 *Serene Martin and Others v South Bank University*.

Citi materiāli

1. 2011. gada 26.–30. janvāra Pasaules Ekonomikas foruma materiāli Šveicē, Davosā. Sk. arī *Blanpain, R. Flexicurity in a Global Economy*.
2. Eiropas Komisijas 2010. gada 3. marta paziņojums COM(2010) EIROPA 2020 stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei. Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf [sk. 27.01.2011.].
3. Study on the application of Directive 2001/23/EC to cross-border transfers of undertakings [CMS 2006]. Pieejams: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=707&langId=en&intPageId=208>, p. 21.
4. Eiropas Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai. Darba laika direktīvas pārskatīšana (pirmā posma apspriešanās ar sociālajiem partneriem ES līmenī saskaņā ar LESD 154. pantu, Brisele, 24.03.2010., COM(2010) 106, galīgā redakcija.

Atsauces

- ¹ Atziņa no 2011. gada 26.–30. janvāra Pasaules Ekonomikas foruma Šveicē, Davosā. Sk. arī *Blanpain, R. Flexicurity in a Global Economy*.
- ² Eiropas Komisijas 2010. gada 3. marta paziņojums COM(2010) EIROPA 2020 stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei. Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf [sk. 27.01.2011.].
- ³ EST 1986. gada 18. marta spriedums lietā 24/85 *Jozef Maria Antonius Spijkers v Gebroeders Benedik Abattoir CV et Alfred benedik en Zonen BV*.
- ⁴ EST 1988. gada 15. jūnija spriedums lietā 101/97 *Bork International A/S, in liquidation v Foreningen af Arbejdsledere I Danmark, acting on behalf of Birger E. Petersen*, ECR 1988, p. 3057.

- ⁵ EST 1992. gada 19. maija spriedums lietā C-29/91 *Dr. Sophie Redmond Stichting v Hendrikus Bartol and others*, ECR 1992, p. I-3189.
- ⁶ EST 1986. gada 18. marta spriedums lietā 24/85 *Jozef Maria Antonius Spijkers v Gebroeders Benedik Abattoir CV un Alfred Benedik en Zonen BV*, para 13. Sk. arī Suddards, Hammond. *Transfer of Undertakings: Legal Essentials*. London: Institute of Personnel and Development, 1999, p. 4. Sk. arī *Barnard, C.* *EC Employment Law*. Oxford University Press, 2006. The 3rd edition, p. 636–637.
- ⁷ *Barnard, C.* *EC Employment Law*. Oxford University Press, 2006. The 3rd edition, p. 637.
- ⁸ *McCormack v Scottish Coal Co Ltd* [2005], CSIH 68 IH.
- ⁹ Repšs, A. Uzņēmuma pāreja citai personai un darbinieku tiesību aizsardzība. *Jurista vārds*, Nr. 9 (314), 2004, 9. marts.
- ¹⁰ EST 2002. gada 24. janvāra spriedums lietā C-51/00 *Temco Service Industries SA v Samir Imzilyen and Others*, ECR 2002, p. I-969.
- ¹¹ *Catherine, B.* *EC Employment Law*, United Kingdom, John Wiley & Sons Ltd, 1996, para 7.6., figure 7.1.
- ¹² *Beck, C. H., Sakkoulas, Ant. N.* *Employment & Labour Law in Germany*. The 2nd edition, p. 46.
- ¹³ CL 1868. pants paredz, ka pārjaunojumu var izdarīt vai nu tā, ka arī jaunajā prasījumā abas puses, t. i., tiesīgais un saistītais, paliek tādas pašas, kādas bijušas atceltā, pārgrozot tikai prasījuma tiesisko pamatu un būtiskos noteikumus, vai arī tā, ka pārgrozījums attiecas uz lietā piedalīgām personām un ka agrākā kreditora vai agrākā parādnieka vietā iestājas jauns.
- ¹⁴ *Kühl, C.* *Betriebübergang in Mittel-, Ost- und Südosteuropa*. Bayme – Bayerischer Unternehmensverband Metall und Elektro e.V., Klauberg, T. *Betriebübergang Lettland*. München, 2007, S. 155.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ *Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economy*, edited by Blainpain, R., Engels, C. VIIth and revised edition, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 2001, p. 171.
- ¹⁷ 2000. gada 23. marta Saeimas likums.
- ¹⁸ Sk. sīkāk *Ruķers, M.* *Fizisko personu datu aizsardzības likuma komentāri*. Rīga: Erante, 2008, 26.–30. lpp.
- ¹⁹ *Transfer of Undertakings (Protection of Employment) Regulations 2006/246*. *Employment Law Statutes 2009–2010* by Nairns, J. Routledge: Taylor Francis group, 2010, p. 422–438.
- ²⁰ Prettiesisks ir tāds uzteikums, kas saistīts vienīgi ar uzņēmuma pāreju.
- ²¹ Komerclikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 58/160 (2069/20710), 2000, 4. maijs.
- ²² Repšs, A. Uzņēmuma pāreja citai personai un darbinieku tiesību aizsardzība. *Jurista Vārds*, Nr. 9 (314), 2004, 9. marts.
- ²³ EST 2003. gada 6. novembra spriedums lietā C-4/01 *Serene Martin and Others v South Bank University*.
- ²⁴ Kā atzīts Pasaules Veselības organizācijā – ieteicamais ilgums ir līdz bērna 1,5 gadu vecumam, tomēr tas ir ļoti individuāli.
- ²⁵ Bērna kopšanas atvaļinājumu var izmantot gan bērna tēvs, gan māte. DL 156. panta pirmā daļa paredz, ka ikvienam darbiniekam ir tiesības uz bērna kopšanas atvaļinājumu sakarā ar bērna dzimšanu vai adopciju. Šādu atvaļinājumu piešķir uz laiku, kas nav ilgāks par pusotru gadu, līdz dienai, kad bērns sasniedz astoņu gadu vecumu.
- ²⁶ *Plaviņš, J.* Kā interpretēt Darba likuma 98. pantu. *Jurista Vārds*, Nr. 18 (251), 2002, 10. septembris.
- ²⁷ Turpat.
- ²⁸ Sk. LR AT Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 10. februāra spriedumu lietā SKC-309.
- ²⁹ LR AT Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 10. februāra spriedumu lietā SKC-309.
- ³⁰ *Plaviņš, J.* Kā interpretēt Darba likuma 98. pantu. *Jurista Vārds*, Nr. 18 (251), 2002, 10. septembris.
- ³¹ Study on the application of Directive 2001/23/EC to cross-border transfers of undertakings [CMS 2006]. Pieejams: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=707&langId=en&intPageId=208>, p. 21.
- ³² *Murray, J.* *Transnational Labour Regulation: The ILO and EC Compared*. The Hague, London, Boston, Kluwer Law International, 2001, p. 13.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ Eiropas Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai. Darba laika direktīvas pārskatīšana (pirmā posma apspriešanās ar sociālajiem partneriem ES līmenī saskaņā ar LESD 154. pantu. Brisele, 24.03.2010., COM(2010) 106, galīgā redakcija.
- ³⁵ EST 1996. gada 7. marta spriedums apvienotajās lietās C-171/94 un C-172/94 *Albert Merckx and Patrick Neuhuys v Ford Motors Company Belgium SA*, ECR 1996, p. I-125.
- ³⁶ EST 2002. gada 25. novembra spriedums lietā C-425/02 *Johanna Maria Delahaye, Boor* laulātā pret *Ministre de la Fonction publique et de la Reforme administrative*.

- ³⁷ 2010. gada 3. jūnija Bauskas rajona tiesas spriedums lietā C100421/10. Šobrīd par lietu iesniegta apelācijas sūdzība Zemgales apgabaltiesā, kura to izskatīja 2011. gada 10. martā.
- ³⁸ EST spriedumi lietās C-144 &145/87 *Berg* un C-324/86 *Daddy's Dance Hall*. Sk. arī spriedumu lietā C-209/91 *Rask*, ECR 1992, p. I-5755.
- ³⁹ EST 1992. gada 16. decembra spriedums apvienotajās lietās C-132/91, C-138/91 un C-139/91 *Grigorios Katsikas v Angelos Konstantidis and Uwe Skreb and Günter Schroll v PCO Stauereibetrieb Paetz & Co Nachfolger GmbH*, paras 33, 34, 35.
- ⁴⁰ EST spriedums *Temco* lietā C-51/00, para 37.
- ⁴¹ Sk. promocijas darba III nodaļā tiesu prakses analīzi (E. Tenteres lietu).
- ⁴² Sk.: *Mucenieks, P.* Sociālā likumdošana (Pirmā puse). Rīga: LU Studentu padomes grāmatnīcas izdevums, 1934, 71. lpp.; *Gailums, I.* Darba likums. Komentāri. Tiesu prakse. 1. grāmata (A un B daļa). Rīga: Gailuma juridiskā biznesa biroja izdevniecība, 2002, 21. lpp.; *Ulmane, V.* Darba tiesības. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2003, 35. lpp.; *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 179. lpp.; sal.: *Lieb, M.* Arbeitsrecht. 6. Aufl. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1997, Rn 108; *Halbach, G., Paland, N., Schwedes, R., Wlotzke, O.* Übersicht über das Arbeitsrecht. 5. Aufl. Bonn: Bundesministerium für Arbeit und Sozialordnung, 1994, Nr. 2/58, S. 59.
- ⁴³ *McMullen, J.* Business Transfers & Employee Rights. Butterworth & Co, 1987, p. 2.
- ⁴⁴ *Freedland, M.* The Personal Employment Contract. Oxford Monographs on Labour Law. Oxford University Press, 2006, p. 508–509.
- ⁴⁵ Šādu viedokli paudusi arī EST 1992. gada 16. decembra spriedumā apvienotajās lietās C-132/91, C-138/91 un C-139/91 *Grigorios Katsikas v Angelos Konstantidis and Uwe Skreb and Günter Schroll v PCO Stauereibetrieb Paetz & Co Nachfolger GmbH*, para 36.
- ⁴⁶ *Blanpain, R.* European Labour Law. Austin, Boston, Chicago, New York, The Netherlands: Kluwer Law International: Wolters Kluwer: Law & Business, 2008, p. 166.
- ⁴⁷ EST 1986. gada 10. jūlija spriedums lietā 235/84 *Commission of the European Communities v Italian Republic*, ECR 1986, p. 2291.
- ⁴⁸ *Nielsen, R.* European Labour Law. DJOF – Copenhagen, 2000, p. 142.
- ⁴⁹ EST 2001. gada 25. janvāra spriedums lietā C-172/99 *Oy Liikenne Ab v Pekka Liskojärvi and Pentti Juntunen*, ECR 2001, p. I-745.
- ⁵⁰ *Bojārs, J.* Starptautiskās publiskās tiesības II. Rīga: Zvaigzne ABC, 2006, 506. lpp. Sk. arī *Reich, N.* sadarbībā ar *Godaru, K.* un *Vasiljevu, K.* Izprotot Eiropas Savienības tiesības. Kopienų tiesību mērķi, principi un metodes. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 245. lpp.
- ⁵¹ *Managing Business Transfers: TUPE and Takeovers, Mergers and Outsourcing*, ed. Fairclough, M. The 2nd edition. Tottel Publishing, 2007, p. 80–81.
- ⁵² *Lieta Lister v Forth Dry Dock and Engineering Co*, [1989] IRLR 161 HL.
- ⁵³ *TUPE Regulations (2006/246)*, 4. panta trešā daļa.
- ⁵⁴ EST 1988. gada 15. jūnija spriedums lietā *P. Bork International A/S, in liquidation v Foreningen af Arbejdsledere I Danmark, acting on behalf of Birger E. Petersen, and Jens E. Olsen and others v Junckers Industrier A/S*, ECR 1988, p. 3057.
- ⁵⁵ EST 2002. gada 24. janvāra spriedums lietā C-51/00 *Temco Service Industries SA v Samir Imzilyen and Others*, ECR 2002, p. I-969, para 28.
- ⁵⁶ Darbinieka uzteikums (DL 100. pants).
- ⁵⁷ EST 1988. gada 15. jūnija spriedums lietā *P. Bork International A/S, in liquidation v Foreningen af Arbejdsledere I Danmark, acting on behalf of Birger E. Petersen, and Jens E. Olsen and others v Junckers Industrier A/S*, ECR 1988, p. 3057.
- ⁵⁸ EST 1998. gada 12. marta spriedums lietā C-319/94 *Jules Dethier Équipement SA v Jules Dassy and Sovam SPRL*, ECR 1998, p. I-1061.
- ⁵⁹ EST 2003. gada 6. novembra spriedums lietā C-4/01 *Serene Martin and Others v South Bank University*.
- ⁶⁰ Angļu valodā – economic, technical and organizational reasons.
- ⁶¹ *Elias, P.* The Transfer of Undertakings: A reluctantly acquired Right (1982) 3 Company Lawyer 147, 156. Acquired Rights, Creditors Rights, Freedom of Contract, and Industrial Democracy (1989) 9 YEL, 21 and 47.
- ⁶² EST spriedums lietā 37/84 *Commission v Belgium*, ECR 1986, p. 1247, para 17.
- ⁶³ *Barnard, C.* EC Employment Law. Oxford University Press, 2006. The 3rd edition, p. 636.
- ⁶⁴ *International Public Goods and Transfer of Technology: Under a Globalized Intellectual Property Regime*. Eds. Maskus, K. E. and Reichman, J. H. Cambridge University Press, 2005, p. 257–259.
- ⁶⁵ Atbilstoši Pārejas direktīvas 4. panta 1. punkta otrajam teikumam „šis noteikums [darba devēja uzteikuma aizliegums] nekavē atlaišanu, ko izraisa darbaspēka izmaiņas ekonomisku, tehnisku vai organizatorisku iemeslu dēļ”. Līdzīgi pasākumi ir Latvijas tiesību nepieļaujams jaunievedums.

⁶⁶ Eiropas Komisijas 2010. gada 3. marta paziņojums COM(2010) EIROPA 2020 stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei. Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf [sk. 27.01.2011.].

⁶⁷ *Watson, P.* EU Social and Employment Law Policy and Practice in an Enlarged Europe. Oxford University Press, 2009, p. 165.

⁶⁸ Turpat.

Summary

The aim of this Article is to analyse the legal situation of Latvia in regards to the transfer of undertakings rules, using a comparative approach with the Council's Directive 2001/23/EC on the approximation of laws of the Member States relating to the safeguarding of employees' rights in the event of transfers of undertakings, businesses or parts of businesses and its interpretation in the European Union Court jurisprudence.

Starptautiskās privāttiesības Eiropas Savienības skatījumā

Private International Law in View of the European Union

Dr. iur. Irēna Kucina

LU Juridiskā fakultāte

Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras lektore

E-pasts: irena.kucina@inbox.lv, tālrunis: 67034554

Šā raksta mērķis ir vērst uzmanību uz to, kādus starptautisko privāttiesību jautājumus ietekmē ES tiesību aktu kopums, kāda ir šo tiesību aktu kopuma mijiedarbība ar Latvijas nacionālo regulējumu un kas būtu jā dara Latvijā starptautiskās privāttiesību bāzes pilnveidošanai un doktrīnas veidošanai, jo tieši nacionālā mēroga starptautiskās privāttiesības Latvijas kontekstā bija un paliek ļoti vājas.

Atslēgvārdi: starptautiskās privāttiesības, starptautiskais civilprocess, kolīziju normas, pārrobežu jurisdikcija, nolēmumu atzišana un izpilde.

Saturs

<i>Ievads</i>	91
<i>ES tiesību kopums starptautiskajās privāttiesībās</i>	92
<i>ES tiesību kopuma starptautiskajās privāttiesībās piemērotājs Latvijā</i>	94
<i>ES tiesību kopuma mijiedarbība ar Latvijas nacionālo regulējumu starptautiskajās privāttiesībās</i>	95
<i>Nacionālās bāzes pilnveidošana starptautisko privāttiesību jautājumos</i>	96
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	97
<i>Atsauces</i>	99
<i>Summary</i>	100

Ievads

Var droši apgalvot, ka starptautisko privāttiesību joma pārrobežu civillietās un ģimenes lietās Latvijā kopš iestāšanās Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) ir ietekmēta, papildināta un uzlabota. Līdz 2004. gada 1. maijam Latvijā starptautisko privāttiesību jautājumus regulēja tikai dažas starptautiskās konvencijas¹, Latvijai saistošie divpusējie (trīspusējie) tiesiskās palīdzības līgumi, kas ir noslēgti ar Igauniju, Lietuvu, Krieviju, Ukrainu, Baltkrieviju, Moldovu, Poliju, Uzbekistānu un Kirgīziju, Civillikuma Ievads² un Civilprocesa F daļa „Nobeiguma noteikumi”³, bet pēc 2004. gada 1. maija lielākoties Latvijas starptautisko privāttiesību bāzi veido ES regulas vairākos tiesību jautājumos. Šo regulu skaits ir pietiekami liels un turpina arvien pieaugt.

Par starptautiskajām privāttiesībām autore šajā rakstā apzīmē gan kolīziju normas jeb piemērojamos tiesību aktus (*applicable law*), gan arī starptautisko civilprocesu, kas savukārt attiecas uz jautājumiem, piemēram, par pārrobežu jurisdikciju,

ārvalsts tiesas vai kompetentās iestādes nolēmumu atzīšanu vai izpildi, dokumentu izsniegšanu un pierādījumu iegūšanu ārvalstīs, gan arī bērnu pārrobežu prettiesiskas aizvešanas vai aizturēšanas civiltiesiskos aspektus.

Arī indivīdi vairāk ir sākuši apzināties pastāvošo regulējumu, un ir vērojams, ka pieaug tiesvedību ar pārrobežu elementa esamību skaits. Piemēram, statistikas pārskats par civillietām pirmajā instancē Latvijas tiesās 2009. gadā liecina, ka ir 58 pabeigtas lietas par ārvalsts tiesas nolēmuma atzīšanu un izpildīšanu Latvijas teritorijā,⁴ bet apelācijas instancē tās ir 10 lietas.⁵ Savukārt bērnu pārrobežu prettiesiskas aizvešanas vai aizturēšanas regulējuma īpatnības tika apzinātas tikai no 2004. gada, kaut arī Hāgas Konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem⁶ Latvijā stājās spēkā 2002. gada 1. februārī.⁷ Diemžēl informācija par starptautisko privāttiesību piemērošanu Latvijas tiesās ir nepilnīga, piemēram, nav pieejama informācija par to, cik daudzos gadījumos ir piemērots ārvalsts likums Latvijas tiesās, cik gadījumos prasība ir pamatota uz vienu vai otru regulu. Arī par ārvalsts nolēmumu atzīšanu un izpildi statistika ir vispusīga, tā aptver dažāda veida pieteikumus, proti, arī tos, kas iesniegti par ES dalībvalsts un trešās valsts tiesas spriedumu atzīšanu un izpildi Latvijā. Tomēr, neskatoties uz detalizētas statistikas neesamību Latvijā starptautisko privāttiesību piemērošanas jautājumos, neapšaubāmi pārrobežu lietu skaits Latvijā tikai pieaugs, ņemot vērā personu mobilitāti un straujo tehnoloģiju attīstību.

Par to, ka ES starptautisko privāttiesību kopums šobrīd ir Latvijas starptautisko privāttiesību bāzes stūrakmens, liecina ne vien vairākkārt veiktie grozījumi nacionālajos tiesību aktos, bet arī Latvijas augstskolās veiktās apmācības. Līdz iestāšanās ES mācība par starptautiskajām privāttiesībām aprobežojās ar mācību par kolīziju tiesībām, bet šobrīd studijuursos arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta ES starptautisko privāttiesību kopumam un tā piemērošanai.

ES tiesību kopums starptautiskajās privāttiesībās

Starptautiskajās privāttiesībās pārrobežu civillietās un ģimenes lietās ES pastāv vairāki tiesību akti, kas noteic, kuras dalībvalsts tiesām ir kompetence (jurisdikcija) skatīt pārrobežu strīdus, piemēram, par parāda piedziņu, laulības šķiršanu, vecāku atbildību, uzturlīdzekļu piedziņu. ES regulējums arī noteic kārtību un nosacījumus, kā vienā dalībvalstī pieņemtu spriedumu var atzīt un izpildīt citā dalībvalstī.

Viena no galvenajām ES regulām pārrobežu civillietās, kas paredz noteikumus par pārrobežu jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi, ir Padomes 2000. gada 22. decembra Regula Nr. 44/2001 (EK) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās,⁸ kas pazīstama ar nosaukumu „Briseles I Regula”. Tās piemērošana attiecas gan uz līgumstrīdiem, gan strīdiem, kas izriet no neatļautas darbības, kā arī no patērētāju, apdrošināšanas, darba tiesiskajām attiecībām.

Savukārt 2003. gada 27. novembra Padomes Regula Nr. 2201/2003 (EK) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas Nr. 1347/2000 (EK) atcelšanu⁹ papildina Briseles instrumentu saimi,¹⁰ bet tikai pārrobežu ģimenes tiesību jautājumos. Tāpēc Regula ir pazīstama ar nosaukumu „Briseles IIbis Regula” vai „Briseles IIa Regula”. Briseles IIbis Regula ir viens no būtiskākajiem tiesiskās sadarbības instrumentiem pārrobežu ģimenes tiesību jomā. Regula attiecas uz trim būtiskiem pārrobežu ģimenes tiesību jautājumiem: laulības lietām – pārrobežu laulības šķiršanas, laulāto atšķiršanas¹¹ vai laulības neesamības lietām; lietām par vecāku atbildību – pārrobežu aizgādības vai aizbildnības un saskarsmes lietām; bērnu pārrobežu prettiesisku aizvešanu vai aizturēšanu.

No 2011. gada 18. jūnija pārrobežu jautājumus par uzturēšanas saistībām regulē Padomes 2008. gada 18. decembra Regula Nr. 4/2009 (EK) par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un sadarbību uzturēšanas saistību lietās.¹² Līdz 2011. gada 18. jūnijam ES pārrobežu uzturēšanas saistību jautājumus, proti, pārrobežu jurisdikciju, spriedumu atzīšanu un izpildi regulēja Briseles I Regula, tomēr tika uzskatīts, ka, neskatoties uz Briseles I Regulas noteikumiem uzturēšanas saistību jautājumos, turpināja pastāvēt šķēršļi vieglai, ātrai un efektīvai uzturēšanas saistību piedziņai Eiropas Savienībā.¹³ Tāpēc līdz ar Regulas Nr. 4/2009 pieņemšanu un piemērošanu, pirmkārt, nosakot vienotus un saskaņotus lietu piekritības un piemērojamā likuma noteikumus, tiek veicināta tiesiskā noteiktība. Otrkārt, tiek paredzēts, ka uzturēšanas līdzekļu kreditoram ir iespēja vienā dalībvalstī vienkārši iegūt spriedumu, kas ir automātiski izpildāms kādā citā dalībvalstī bez jebkādām formalitātēm. Treškārt, tiek izveidots dalībvalstu sadarbības mehānisms, kas ļauj dalībvalstu centrālajām iestādēm palīdzēt uzturēšanas līdzekļu kreditoriem un parādniekiem izmantot savas tiesības. Ceturtkārt, tiek paredzēta labvēlīga juridiskās palīdzības sistēma. Piektkārt, tiek nodrošināta piedziņas regularitāte un efektivitāte.

Piemērojamo tiesību aktu (kolīziju normu) jautājumi arī tiek risināti ar vairākiem ES tiesību instrumentiem. Piemēram, lai atbildētu uz jautājumu, kuras valsts likums ir piemērojams līgumsaistību jautājumos, ir piemērojama Eiropas Parlamenta un Padomes 2008. gada 17. jūnija Regula (EK) Nr. 593/2008 par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (Roma I).¹⁴ Savukārt, lai noteiktu piemērojamo likumu ārpuslīgumiskām saistībām, ir piemērojama Eiropas Parlamenta un Padomes 2007. gada 11. jūlija Regula (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām (Roma II).¹⁵ Arī laulības šķiršanai piemērojamos tiesību aktus kopš 2012. gada 21. jūnija regulēs Padomes 2010. gada 20. decembra Regula Nr. 1259/2010 (ES), ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai.¹⁶ Ar Padomes 2008. gada 18. decembra Regulas Nr. 4/2009 (EK) par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un sadarbību uzturēšanas saistību lietās¹⁷ palīdzību varēs noteikt, kuras valsts likums ir piemērojams uzturēšanas saistību lietās.

Lai atvieglotu un padarītu efektīvāku parādu piedziņu ES dalībvalstīs, ES ir pieņemti vairāki tiesību akti, kas paredz dažādas vienkāršotas un ātras procedūras naudas prasījumiem pārrobežu civillietā vai komercietā. Tā, piemēram, ar Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 21. aprīļa Regulu Nr. 805/2004 (EK), ar ko izveido Eiropas izpildes rīkojumu neapstrīdētiem prasījumiem,¹⁸ tiek radīts process attiecībā uz Eiropas izpildes rīkojumu neapstrīdētiem prasījumiem par konkrētas naudas summas samaksu. Ar Eiropas Parlamenta un Padomes 2007. gada 11. jūlija Regulu Nr. 861/2007 (EK), ar ko izveido Eiropas procedūru maza apmēra prasībām¹⁹ (turpmāk – Regula 861/2007), rada Eiropas procedūru maza apmēra prasībām ar prasības summu ne lielāku par EUR 2 000. Savukārt ar Eiropas Parlamenta un Padomes 2006. gada 12. decembra Regulu Nr. 1896/2006 (EK), ar ko izveido Eiropas maksājuma rīkojuma procedūru,²⁰ rada procesu par naudas prasījumu, kas sākas līdz ar pieteikuma Eiropas maksājuma rīkojumam iesniegšanu tiesā, un, ja atbildētājs pret pieteikumu Eiropas maksājuma rīkojumam neceļ iebildumus, noslēdzas ar šā rīkojuma automātisku izpildi.

Pārrobežu dokumentu izsniegšanā un pierādījumu iegūšanā veiksmīgi turpina darboties divas regulas, proti, Eiropas Parlamenta un Padomes 2007. gada 13. novembra Regula (EK) Nr. 1393/2007 par tiesas un ārpus tiesas civillietu vai komercietu dokumentu izsniegšanu dalībvalstīs (dokumentu izsniegšana), ar ko atceļ

Padomes Regulu (EK) Nr. 1348/2000²¹ un Padomes 2001. gada 28. maija Regulu (EK) Nr. 1206/2001 par sadarbību starp dalībvalstīm pierādījumu iegūšanā civillietās un komerclietās.²²

Arī bērnu pārrobežu prettiesiskas aizvešanas vai aizturēšanas civiltiesisko aspektu joma ietilpst starptautisko privāttiesību jomā, jo tā pēc savas būtības skar gan jautājumus no starptautiskā civilprocesa viedokļa, gan arī no piemērojamā likuma viedokļa. Šos jautājumus ES regulē jau iepriekš pieminētā Briseles IIbis Regula un Hāgas 1980. gada 25. oktobra konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem.

Tā ir lielākā daļa, uz ko attiecas spēkā esošs ES starptautisko privāttiesību kopums. Bet tas nenozīmē, ka darbs pie starptautisko privāttiesību attīstības ES ir apstājies. Tas tikai uzņēm apgriezienus, par ko liecina vairākas jaunas iniciatīvas šajā tiesību jomā:

- ◆ priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes regulai par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, lēmumu un autentisku aktu atzīšanu un izpildi mantošanas jomā un par Eiropas mantojuma apliecības izveidi;²³
- ◆ priekšlikums Padomes regulai par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi laulāto mantisko attiecību lietās;²⁴
- ◆ priekšlikums Padomes regulai par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi lietās par reģistrētu partnerattiecību mantiskajām sekām;²⁵
- ◆ priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes regulai par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komerclietās,²⁶ ar ko tiks pārskatīta un pilnveidota Briseles I Regula;
- ◆ priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes regulai par aizsardzības pasākumu savstarpēju atzīšanu civillietās;²⁷
- ◆ priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes regulai, ar ko izveido Eiropas kontu apķīlāšanas rīkojumu, lai atvieglotu pārrobežu parādu piedziņu civillietās un komerclietās.²⁸

ES tiesību kopuma starptautiskajās privāttiesībās piemērotājs Latvijā

ES tiesību kopuma starptautiskajās privāttiesībās piemērošana Latvijā attiecas ne tikai uz tiesām, bet arī uz bāriņtiesām, tiesu izpildītājiem un notāriem.

Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) atzina, ka atsevišķās dalībvalstīs vecāku atbildības jautājumi tiek piešķirti administratīvajām iestādēm, uz kurām attiecināmas publiskās tiesības. Tas, savukārt, nevar ietekmēt Briseles IIbis Regulas piemērojamību.²⁹ Tas nozīmē, ka Latvijas gadījumā arī bāriņtiesas ir iesaistītas Briseles IIbis Regulas piemērošanā, ciktāl bāriņtiesu kompetencē esošie jautājumi ietilpst Briseles IIbis Regulas darbības jomā. Piemēram, lai izlemtu jautājumu par bērna ārpusģimenes aprūpi, par bērna aprūpes tiesību atņemšanu un atjaunošanu, par vecāku domstarpībām bērna aprūpes un aizgādības jautājumos, pārrobežu jurisdikciju noteic Briseles IIbis Regula.³⁰

Ar 2011. gada 1. februāri bezstrīdus laulības šķiršanas lietas Latvijā var izskatīt arī notāri, nevis tikai tiesas. Tas nozīmē, ka ES pieņemtie tiesību instrumenti laulības šķiršanas lietās attiecībā uz jautājumiem, kas skar pārrobežu jurisdikciju (Briseles IIbis Regula) un kas tuvākajā laikā skars arī piemērojamo likumu (Regula Nr. 1259/2010), vienlīdz attiecas arī uz notāriem. Līdz ar to arī jebkuram Latvijā notāram, tāpat kā jebkuram Latvijā tiesnesim, jābūt kompetentam ES regulējuma piemērošanā.

Arī tiesu izpildītāji arvien biežāk saskaras ar ES regulējuma tiešo piemērošanu. Tā šobrīd spriedums par saskarsmes tiesībām³¹ un spriedums par bērna atpakaļatdošanu izcelsmes valstij pēc bērna nolaupišanas,³² spriedums, kas apstiprināts par Eiropas izpildes rīkojumu,³³ spriedums, kas pieņemts Eiropas procedūrā maza apmēra prasībām,³⁴ Eiropas maksājuma rīkojums³⁵ ir automātiski izpildāms ES dalībvalstīs. Tas nozīmē, ka jebkurā dalībvalstī kompetentās iestādes saskaņā ar attiecīgo ES tiesību aktu var izdot Eiropas līmeņa izpildu dokumentu, kas automātiski var nonākt pie tiesu izpildītāja izpildu darbību uzsākšanai bez atzīšanas un izpildāmības pasludināšanas mehānisma piemērošanas.

ES tiesību kopuma mijiedarbība ar Latvijas nacionālo regulējumu starptautiskajās privāttiesībās

Regulas ir tieši piemērojams ES tiesību akts. Tāpēc sākotnēji var likties, ka grozījumi vai papildinājumi nacionālajā regulējumā nav nepieciešami un var iztikt vien ar regulu normu piemērošanu. Taču tas tā nav, un bez attiecīgiem grozījumiem vai papildinājumiem nacionālajā regulējumā praktiķiem var rasties sarežģījumi un pat neizpratne par attiecīgo normu piemērošanu. Turklāt atsevišķos gadījumos regulas pat paredz noteikumus,³⁶ kas dalībvalstīm ir jāievieš ar savām nacionālajām normām. Piemēram, Briseles IIbis Regulas 47. panta 1. punkts paredz, ka ārvalsts nolēmuma izpildes regulējumu nosaka izpildes dalībvalsts tiesību akti. Regulas var atstāt kādu jautājumu arī noregulētu, attiecīgi pieļaujot dalībvalsts nacionālo normu piemērošanu. Tā, piemēram, Briseles IIbis Regulas III nodaļa neparedz, cik ilgā laikā dalībvalsts tiesai ir jāpieņem lēmums par pieteikumu par ārvalsts nolēmuma atzīšanu vai izpildāmības pasludināšanu. Līdz ar to šos terminus noteic katras dalībvalsts nacionālais procesuālais regulējums. Taču regulas vietām var pilnībā aizstāt nacionālā regulējuma piemērošanu. Piemēram, Briseles I Regulā paredzētie nolēmuma neatzīšanas pamati³⁷ ir izsmeltoši un nepieļauj Civilprocesa likumā paredzēto neatzīšanas pamatu³⁸ piemērošanu.

Piemērojamo tiesību aktu jeb kolīziju normu jautājumi, kas noregulēti ES, tieši ietekmē Latvijas Civillikuma Ievada piemērošanu. Piemēram, lai noteiktu, kuras valsts likums ir piemērojams par piegādes līguma nepienācīgu izpildi, nav piemērojams Civillikuma Ievada 19. pants, bet Roma I Regulā paredzētās kolīziju normas.

Būtiski atzīmēt, ka regulas prevalē pār tām konvencijām, kas noslēgtas starp divām vai vairākām dalībvalstīm un attiecas uz jautājumiem, kas ietilpst regulu piemērošanas jomā.³⁹ Latvijas gadījumā tas nozīmē, ka regulas lielā daļā aizstāj trīspusējo 1992. gada 11. novembra Līgumu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām starp Latvijas Republiku, Igaunijas Republiku un Lietuvas Republiku⁴⁰ un 1994. gada 23. februāra Līgumu starp Latvijas Republiku un Polijas Republiku par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās.⁴¹ Tomēr gan minētais Latvijas, Lietuvas un Igaunijas, gan Latvijas–Polijas līgums joprojām ir piemērojams, taču tikai tajos jautājumos, kas neietilpst regulu piemērošanas jomā. Tā, piemēram, šie starptautiskie līgumi ir piemērojami ar adopciju saistītos jautājumos, laulāto mantas sadales vai citos laulāto mantisko attiecību jautājumos utt.

Vēl būtiski atzīmēt EST lomu ES tiesību kopuma starptautiskajās privāttiesībās interpretācijā. EST var sniegt kāda jēdziena autonomu interpretāciju, lai tiktu sasniegta ES tiesību vienota piemērošana, autonoma un vienveidīga interpretācija, pamatojoties uz attiecīgā tiesiskā regulējuma mērķiem un sistēmu, nevis uz katras dalībvalsts nacionālās tiesību sistēmas īpatnībām. Tas nozīmē, ka dalībvalstis šāda jēdziena

interpretācijā nevar vairs pamatoties uz savām nacionālajām tiesību normām vai tiesu prakses atziņām, interpretējot to. Autonomā jēdziena interpretācija ir nepieciešama, lai visās ES dalībvalstīs tiktu sasniegts vienots mērķis ES tiesību aktu interpretācijā. Tā, piemēram, EST konsekvēnti ir paudusi viedokli, ka jēdziens „civillietas un komercietas” ir iztulkojams autonomi.⁴² Līdzīgu nostāju EST ir paudusi par jēdzienu „lietas, kas attiecas uz līgumiem” Briseles I Regulas piemērošanas nolūkos.⁴³ Attiecībā uz pārrobežu ģimenes tiesību jautājumiem EST noteica, ka jēdziens „bērna pastāvīgā dzīvesvieta” ir iztulkojams autonomi Briseles IIbis Regulas piemērošanas izpratnē.⁴⁴

Nacionālās bāzes pilnveidošana starptautisko privāttiesību jautājumos

Protams, kāds var apgalvot, ka ES regulējums starptautisko privāttiesību jautājumos pārņem un nosedz gandrīz visas tiesību jomas un vairs nav vietas nacionālajam regulējumam starptautisko privāttiesību jautājumos. Taču autore nepiekrīt šādam viedoklim vairāku apsvērumu dēļ. Pirmkārt, nacionālās starptautiskās privāttiesības ir nepieciešamas tajos jautājumos, kur ES regulējums nedarbojas vai netiek nosegts. Otrkārt, ES regulējums arī nav mūžīgs, tas var mainīties. Treškārt, lai veidotu Latvijas interesēm atbilstošu politiku Briselē, piemēram, ES Padomes darba grupās vai Hāgā, Hāgas Starptautisko privāttiesību konferences speciālajās komitejās, ir nepieciešams izvērst, pārdomāts, stabils regulējums starptautisko privāttiesību jautājumos nacionālā mērogā. Autores viedoklis sakrīt ar juridiskajā literatūrā izskanējušu viedokli. Tā, piemēram, *Dr. habil. iur. J. Bojārs*,⁴⁵ *Mg. iur. B. Rudevska*⁴⁶ un *Dr. iur. I. Kačevska*⁴⁷ atzīst, ka Latvijas starptautiskās privāttiesības ir nepilnīgas, tāpēc Latvijā nav diskusijas un doktrīnas šajos jautājumos.

Neizvēršot jautājumu plašumā, autore var minēt tikai dažus piemērus, kur ir nepieciešams uzlabojums starptautisko privāttiesību jomā.

Piemēram, Latvijas notāram, izšķirot laulību starp Latvijas pilsoni un Norvēģijas pilsoni, var nākties piemērot Norvēģijas likumu laulības šķiršanai, ja, piemēram, puses būs vienojušās par šāda likuma piemērošanu. Taču rodas jautājums, vai Latvijas notārs ir gatavs ārvalsts likuma piemērošanai? Vai šobrīd pastāv regulējums, kā notārs var noskaidrot ārvalsts likuma saturu, kā var pārliecināties par tā spēkā esamību un patiesumu? Atbilde uz šo jautājumu Latvijas tiesību aktos pagaidām nav atrodamā. Arī regulējums attiecībā uz ārvalsts likuma satura piemērošanu Latvijas tiesās ir noregulēts nepilnīgi.⁴⁸ Nenoliedzami, ES regulējums nosedz lielāko daļu no jautājumiem starptautisko privāttiesību jomā, taču, kā tika minēts iepriekš, daudzi jautājumi ir atstāti valstu nacionālā regulējuma ziņā. Tā, piemēram, Roma II Regula neatrisina, kuras valsts likums piemērojams ārpuslīgumiskām saistībām, kas izriet no privātās dzīves un personas tiesību aizskārumiem, tostarp no goda aizskaršanas un neslavas celšanas,⁴⁹ Roma I Regula no darbības jomas izslēdz jautājumus par fizisko personu juridisko statusu un tiesībspēju un rīcībspēju utt.

Ar nožēlu jāteic, ka 2010. gadā Ministru kabinets⁵⁰ ir atzinis par spēku zaudējušu Ministru kabineta 2006. gada 3. novembra rīkojumu Nr. 859 „Par Konceptiju par starptautisko privāttiesību nacionālo regulējumu”,⁵¹ kas paredzēja jauna Starptautisko privāttiesību likuma izstrādi, ietverot tajā vispārīgās starptautisko privāttiesību normas, likumu kolīziju normas un starptautiskās piekritības normas. Iespējams, jauna Starptautisko privāttiesību likuma izstrāde izrādījās pārāk ambiciozs mērķis, ņemot vērā ES tiesību arvien pieaugošo ietekmi uz nacionālajām tiesībām starptautisko privāttiesību jautājumos, taču nenoliedzami jebkādas aktivitātes starptautisko

privāttiesību jomā, vai tas būs atsevišķs likums vai grozījumi Civillikuma Ievadā, būtu atbilstošs solis starptautisko privāttiesību bāzes pilnveidošanā un doktrīnas attīstībā Latvijā. Autoresprāt, piemēram, Šveices, Beļģijas vai Igaunijas starptautisko privāttiesību likumu pārrakstīšana nebūtu atbilstošākais risinājums. Latvijas starptautisko privāttiesību bāzes pilnveidošanai tomēr būtu jāņem vērā Latvijas vajadzības, tiesību politika un intereses. Piemēram, nebūtu pamatoti uzlikt par pienākumu tiesai pašai studēt ārvalsts likumu, literatūru un judikatūru, ļaujot pusēm to iesniegt neierobežotā veidā un daudzumā. Jāsaprot, vai, piemēram, gadījumā, ja Latvijas pilsonis nevar atrisināt strīdu Arābu Apvienotajos Emirātos tāpēc, ka viņam nav prasījuma tiesības, ļaut viņam celt prasību Latvijas tiesā, ja viņu ar Latviju jau vairāk nekā 20 gadus nekas nesaista, izņemot pilsonību. Piemērojamais likums adopcijai, personas vārda, uzvārda noteikšanai un maiņai, personas statusa jautājumiem utt. noteikti būtu darba kārtībā starptautisko privāttiesību bāzes pilnveidošanai Latvijā.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. I. Kucinas personīga saruna ar Latvijas Universitātes profesoru *Dr. habil. iur. J. Bojāru*, 2011.
2. *Kačevska, I.* Nedēļas jurists. *Jurista Vārds*, Nr. 45, 2010, 9. novembris.
3. *Kolomiļceva, J.* Ārvalsts likuma piemērošana civilprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 51, 2010, 21. decembris.
4. *Rudevska, B.* Starptautisko privāttiesību attīstības nepieciešamība Latvijā. *Jurista Vārds*, Nr. 27, 2005, 26. jūlijs.
5. Laulības šķiršana – Kopienas tiesību akti. Pieejams: http://ec.europa.eu/civiljustice/divorce/divorce_ec_lv.htm [sk. 10.05.2011.].

Normatīvie akti

1. Konvencija par pierādījumu iegūšanu ārvalstīs civillietās vai komercietās. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 2009, 18. marts.
2. Konvencija par tiesas un ārpustiesas dokumentu izsniegšanu civillietās vai komercietās. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 2009, 18. marts.
3. Konvencija par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, atzīšanu, izpildi un sadarbību attiecībā uz vecāku atbildību un bērnu aizsardzības pasākumiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 125, 2002, 31. oktobris.
4. Hāgas konvencija par starptautiskās bērnu nolaušanās civiltiesiskajiem aspektiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 151, 2001, 23. oktobris.
5. Konvencija par ceļu satiksmes negadījumiem piemērojamo likumu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 244, 2000, 30. jūnijs.
6. Briseles 1968. gada 27. septembra Konvencija par jurisdikciju un spriedumu izpildi civillietās un komercietās. Briseles Konvencija (konsolidētā versija) to ES dalībvalstu valodās, kas bija dalībvalstis līdz 2004. gada 1. maijam, publicēta OV 1998. gada 26. janvārī C 27, 1.–33. lpp.
7. Līgums par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām starp Latvijas Republiku, Igaunijas Republiku un Lietuvas Republiku. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 259/261, 2000, 14. jūlijs.
8. Līgums starp Latvijas Republiku un Polijas Republiku par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19, 1995, 7. februāris.
9. Padomes 2010. gada 20. decembra Regula Nr. 1259/2010 (ES), ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai. Publicēta OV 2010. gada 29. decembrī L 343, 10.–16. lpp.
10. Eiropas Parlamenta un Padomes 2008. gada 17. jūnija Regula (EK) Nr. 593/2008 par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (Roma I). Publicēta OV 2008. gada 4. jūlijā L 177, 6.–16. lpp.
11. Padomes 2008. gada 18. decembra Regula Nr. 4/2009 (EK) par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un sadarbību uzturēšanas saistību lietās. Publicēta ES OV 2009. gada 10. janvārī L 7, 1.–79. lpp.
12. Eiropas Parlamenta un Padomes 2007. gada 11. jūlija Regula Nr. 861/2007 (EK), ar ko izveido Eiropas procedūru maza apmēra prasībām. Publicēta OV 2007. gada 31. jūlijā L 199, 1.–22. lpp.
13. Eiropas Parlamenta un Padomes 2007. gada 11. jūlija Regula (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām (Roma II). Publicēta OV 2007. gada 31. jūlijā L 199, 40.–49. lpp.

14. Eiropas Parlamenta un Padomes 2007. gada 13. novembra Regula (EK) Nr. 1393/2007 par tiesas un ārpustiesas civillietu vai komercietu dokumentu izsniegšanu dalībvalstīs (dokumentu izsniegšana) un ar ko atceļ Padomes Regulu (EK) Nr. 1348/2000. Publicēta OV 2007. gada 10. decembrī L 324, 79.–120. lpp.
15. Eiropas Parlamenta un Padomes 2006. gada 12. decembra Regula Nr. 1896/2006 (EK), ar ko izveido Eiropas maksājuma rīkojuma procedūru. Publicēta OV 2006. gada 30. decembrī L 399, 1.–32. lpp.
16. Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 21. aprīļa Regulu Nr. 805/2004 (EK), ar ko izveido Eiropas izpildes rīkojumu neapstrīdētiem prasījumiem. Publicēta OV 2004. gada Īpašā izdevuma 19. nodaļas 7. sējumā 38.–62. lpp.
17. Padomes 2003. gada 27. novembra Regula Nr. 2201/2003 (EK) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas Nr. 1347/2000 (EK) atcelšanu. Publicēta OV 2004. gada Īpašā izdevuma 19. nodaļas 6. sējumā 243.–271. lpp.
18. Padomes 2001. gada 28. maija Regula (EK) Nr. 1206/2001 par sadarbību starp dalībvalstīm pierādījumu iegūšanā civillietās un komercietās. Publicēta OV 2004. gada Īpašā izdevuma 19. nodaļas 4. sējumā 121.–144. lpp.
19. Padomes 2000. gada 22. decembra Regula Nr. 44/2001 (EK) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. Publicēta OV 2004. gada Īpašā izdevuma 19. nodaļas 4. sējumā 42.–64. lpp.
20. Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes regulai, ar ko izveido Eiropas kontu apklāšanas rīkojumu, lai atvieglotu pārrobežu parādu piedziņu civillietās un komercietās. COM(2011) 445 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0445:FIN:LV:HTML>.
21. Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes regulai par aizsardzības pasākumu savstarpēju atzīšanu civillietās. COM(2011) 276 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0276:FIN:LV:PDF> [sk. 10.06.2011.].
22. Priekšlikums Padomes regulai par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi laulāto mantisko attiecību lietās. COM(2011) 126 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011PC0126:LV:HTML> [sk. 01.06.2011.].
23. Priekšlikums Padomes regulai par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi lietās par reģistrētu partnerattiecību mantiskajām sēkām. COM(2011) 127 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011PC0127:LV:HTML> [sk. 01.06.2011.].
24. Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes regulai par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. COM(2010) 748 galīgā redakcija/2. Pieejams: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52010PC0748\(01\):LV:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52010PC0748(01):LV:HTML) [sk. 01.06.2011.].
25. Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes regulai par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, lēmumu un autentisku aktu atzīšanu un izpildi mantošanas jomā un par Eiropas mantojuma apliecības izveidi. COM(2009) 154 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52009PC0154:LV:HTML> [sk. 01.06.2011.].
26. Priekšlikums Padomes regulai par piekritību, piemērojamo likumu, nolēmumu atzīšanu un izpildi un sadarbību uzturēšanas saistību lietās. COM(2005) 649 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/lv/index.htm> [sk. 01.06.2011.].
27. Bāriņtiesu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107, 2006, 7. jūlijs.
28. Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. novembris.
29. Civillikums. Ievads: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 29, 1992, 30. jūlijs.
30. Ministru kabineta 2010. gada 14. aprīļa rīkojums Nr. 209 „Par aktualitāti zaudējušajiem attīstības plānošanas dokumentiem un Ministru kabineta rīkojumiem”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 2010, 16. aprīlis.
31. Ministru kabineta 2006. gada 3. novembra rīkojums Nr. 859 „Par Konceptiju par starptautisko privāttiesību nacionālo regulējumu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 177, 2006, 7. novembris.

Juridiskās prakses materiāli

Tiesu prakse (nolēmumi)

1. EST 2009. gada 2. aprīļa spriedums lietā C-523/07 A., ECR, p. I-02805.
2. EST 2007. gada 27. novembra spriedums lietā C-435/06 C., ECR, p. I-10141.
3. EST 1993. gada 21. aprīļa spriedums lietā C-172/91 *Volker Sonntag v Hans Waidmann, Elisabeth Waidmann and Stefan Waidmann*, ECR, p. I-01963.
4. EST 1992. gada 17. jūnija spriedums lietā C-26/91 *Jakob Handte & Co. GmbH v Traitements Mécanochimiques des Surfaces SA*, ECR, p. I-3967.
5. EST 1988. gada 8. marta spriedums lietā 9/87 *SPRL Arcado v SA Haviland*, ECR, p. 1539.
6. EST 1980. gada 16. decembra spriedums lietā 814/79 *Netherlands State v Reinhold Rüffer*, ECR, p. 03807.

Citi materiāli

1. Statistikas pārskats par civillietām pirmajā instancē Latvijas tiesās 2009. gadā. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3227> [sk. 15.05.2011.].
2. Statistikas pārskats par civillietām apelācijas instancē apgabaltiesās 2009. gadā. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3229> [sk. 15.05.2011.].
3. Tieslietu ministrijas Tiesiskās sadarbības departamenta Bērnu lietu sadarbības nodaļas sniegtā informācija.

Atsauces

- ¹ Piemēram, Konvencija par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, atzišanu, izpildi un sadarbību attiecībā uz vecāku atbildību un bērnu aizsardzības pasākumiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 125, 2002, 31. oktobris; Konvencija par ceļu satiksmes negadījumiem piemērojamo likumu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 244, 2000, 30. jūnijs; Hāgas konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 151, 2001, 23. oktobris; Konvencija par pierādījumu iegūšanu ārvalstīs civillietās vai komerclietās. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 2009, 18. marts; Konvencija par tiesas un ārpus tiesas dokumentu izsniegšanu civillietās vai komerclietās. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 2009, 18. marts.
- ² Civillikums. Ievads: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 29, 1992, 30. jūlijs.
- ³ Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998, 3. novembris.
- ⁴ Statistikas pārskats par civillietām pirmajā instancē Latvijas tiesās 2009. gadā. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3227> [sk. 15.05.2011.].
- ⁵ Statistikas pārskats par civillietām apelācijas instancē apgabaltiesās 2009. gadā. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=3229> [sk. 15.05.2011.].
- ⁶ Hāgas konvencija par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 151, 2001, 23. oktobris.
- ⁷ Tieslietu ministrijas Tiesiskās sadarbības departamenta Bērnu lietu sadarbības nodaļas sniegtā informācija.
- ⁸ Publicēta OV 2004. gada Īpašā izdevuma 19. nodaļas 4. sējumā 42.–64. lpp.
- ⁹ Publicēta OV 2004. gada Īpašā izdevuma 19. nodaļas 6. sējumā 243.–271. lpp.
- ¹⁰ Briseles 1968. gada 27. septembra Konvencija par jurisdikciju un spriedumu izpildi civillietās un komerclietās. Briseles Konvencija (konsolidētā versija) to ES dalībvalstu valodās, kas bija dalībvalstis līdz 2004. gada 1. maijam, publicēta OV 1998. gada 26. janvārī C 27, 1.–33. lpp.
- ¹¹ Laulāto atšķiršanas institūts vairākās ES dalībvalstīs pastāv līdzās laulības šķiršanas institūtam, proti, laulības iziršanas gadījumā laulātajiem tajās dalībvalstīs, kurās pastāv gan laulāto atšķiršana, gan laulības šķiršana, ir iespēja izmantot vienu no tiem. Šāds institūts pastāv tādas dalībvalstīs kā Spānija, Malta, Portugāle, Apvienotā Karaliste, Īrija un citās valstīs. Minēto dalībvalstu regulējumā var atzīmēt kopīgas iezīmes, kas piemīt šim tiesību institūtam. Laulāto atšķiršana ir atsevišķs laulāto procesuālais statuss, ar kuru neizprot laulības šķiršanu, bet juridisku jeb formālu laulāto kopdzīves pārtraukšanu. Būtībā šis institūts ir vērstu uz laulības saglabāšanu. Tas nozīmē, ka laulātie pilnībā nesarauc laulības saites, bet pārtrauc laulāto kopdzīvi. Laulāto atšķiršana var notikt gan tiesā, gan citā iestādē, piemēram, dzimtsarakstu nodaļā. Pēc laulāto atšķiršanas laulātie var atjaunot laulību bez vajadzības noslēgt laulību no jauna vai šķirt laulību, bet nav tiesīgi stāties jaunā laulībā. Līdz ar laulāto atšķiršanu var tikt izlemti jautājumi par laulāto mantas sadali, vecāku atbildības jautājumi, kā arī uzturēšanas saistību jautājumi. (Laulības šķiršana – Kopienas tiesību akti. Pieejams: http://ec.europa.eu/civiljustice/divorce/divorce_ec_lv.htm [sk. 10.05.2011.]).
- ¹² Publicēta ES OV 2009. gada 10. janvārī L 7, 1.–79. lpp.
- ¹³ Priekšlikums Padomes regulai par piekritību, piemērojamo likumu, nolēmumu atzišanu un izpildi un sadarbību uzturēšanas saistību lietās. COM(2005) 649 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/lv/index.htm> [sk. 01.06.2011.].
- ¹⁴ Publicēta OV 2008. gada 4. jūlijā L 177, 6.–16. lpp.
- ¹⁵ Publicēta OV 2007. gada 31. jūlijā L 199, 40.–49. lpp.
- ¹⁶ Publicēta OV 2010. gada 29. decembrī L 343, 10.–16. lpp.
- ¹⁷ Publicēta ES OV 2009. gada 10. janvārī L 7, 1.–79. lpp.
- ¹⁸ Publicēta OV 2004. gada Īpašā izdevuma 19. nodaļas 7. sējumā 38.–62. lpp.
- ¹⁹ Publicēta OV 2007. gada 31. jūlijā L 199, 1.–22. lpp.
- ²⁰ Publicēta OV 2006. gada 30. decembrī L 399, 1.–32. lpp.
- ²¹ Publicēta OV 2007. gada 10. decembrī L 324, 79.–120. lpp.
- ²² Publicēta OV 2004. gada Īpašā izdevuma 19. nodaļas 4. sējumā 121.–144. lpp.

- ²³ COM(2009) 154 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=C ELEX:52009PC0154:LV:HTML> [sk. 01.06.2011.].
- ²⁴ COM(2011) 126 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=C ELEX:52011PC0126:LV:HTML> [sk. 01.06.2011.].
- ²⁵ COM(2011) 127 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=C ELEX:52011PC0127:LV:HTML> [sk. 01.06.2011.].
- ²⁶ COM(2010) 748 galīgā redakcija/2. Pieejams: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52010PC0748\(01\):LV:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52010PC0748(01):LV:HTML) [sk. 01.06.2011.].
- ²⁷ COM(2011) 276 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0276:FIN:LV:PDF> [sk. 10.06.2011.].
- ²⁸ COM(2011) 445 galīgā redakcija. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0445:FIN:LV:HTML> [sk. 01.08.2011.].
- ²⁹ EST 2007. gada 27. novembra spriedums lietā C-435/06 C., ECR, p. I-10141, p. 45.
- ³⁰ Piemēram, Bāriņtiesu likuma 19., 22., 37. pants. Bāriņtiesu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107, 2006, 7. jūlijs.
- ³¹ Briseles IIbis Regulas 41. panta 1. punkts.
- ³² Briseles IIbis Regulas 42. panta 1. punkts.
- ³³ Regulas 805/2004 20. panta 1. punkts.
- ³⁴ Regulas 861/2007 20. panta 1. punkts.
- ³⁵ Regulas 1896/2006 19. pants.
- ³⁶ Briseles IIbis Regulas 11. pants, 53. pants.
- ³⁷ Briseles I Regulas 34.–35. pants.
- ³⁸ Civilprocesa likuma 637. panta otrā daļa.
- ³⁹ Piemēram, sk. Briseles IIbis Regulas 59. panta 1. punktu.
- ⁴⁰ Līgums par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām starp Latvijas Republiku, Igaunijas Republiku un Lietuvas Republiku. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 259/261, 2000, 14. jūlijs.
- ⁴¹ Līgums starp Latvijas Republiku un Polijas Republiku par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19, 1995, 7. februāris.
- ⁴² Piemēram, EST 1980. gada 16. decembra sprieduma lietā 814/79 *Netherlands State v Reinhold Rüffer*, ECR, p. 03807, 7., 12. p.; EST 1993. gada 21. aprīļa spriedums lietā C-172/91 *Volker Sonntag v Hans Waidmann, Elisabeth Waidmann and Stefan Waidmann*, ECR, p. I-01963, 18.–19. p.
- ⁴³ EST 1988. gada 8. marta spriedums lietā 9/87 *SPRL Arcado v SA Haviland*, ECR, p. 1539, 11. p.; EST 1992. gada 17. jūnija spriedums lietā C-26/91 *Jakob Handte & Co. GmbH v Traitements Mécano-chimiques des Surfaces SA*, ECR, p. I-3967, 10. p.
- ⁴⁴ EST 2009. gada 2. aprīļa spriedums lietā C-523/07 A., ECR, p. I-02805, 34–35. p.
- ⁴⁵ I. Kucinas personīga saruna ar Latvijas Universitātes profesoru *Dr. habil. iur. J. Bojāru*, 2011.
- ⁴⁶ *Rudevska, B.* Starptautisko privāttiesību attīstības nepieciešamība Latvijā. *Jurista Vārds*, Nr. 27, 2005, 26. jūlijs.
- ⁴⁷ *Kačevska, I.* Nedēļas jurists. *Jurista Vārds*, Nr. 45, 2010, 9. novembris.
- ⁴⁸ *Kolomijceva, J.* Ārvalsts likuma piemērošana civilprocesā. *Jurista Vārds*, Nr. 51, 2010, 21. decembris.
- ⁴⁹ Roma II Regulas 1. panta 2. punkta „g” apakšpunkts.
- ⁵⁰ Ministru kabineta 2010. gada 14. aprīļa rīkojums Nr. 209 „Par aktualitāti zaudējušajiem attīstības plānošanas dokumentiem un Ministru kabineta rīkojumiem”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 2010, 16. aprīlis.
- ⁵¹ Ministru kabineta 2006. gada 3. novembra rīkojums Nr. 859 „Par Konceptiju par starptautisko privāttiesību nacionālo regulējumu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 177, 2006, 7. novembris.

Summary

The aim of the article is to draw attention to the fields which are influenced by the body of EU law on private international law, to the coloration between it and Latvian national regulation and what should be done in Latvia in order to improve basis and doctrine of private international law, as Latvian national private international law is and was rather weak.

Tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību un strīdu risināšanu administratīvajā procesā

The Right to an Effective Remedy in Administrative Proceedings

Gatis Litvins

LU Juridiskā fakultāte

Valststiesību zinātņu katedras doktorants

E-pasts: gatis.litvins@lv.lv, tālrunis: 67039260

Raksta mērķis ir izanalizēt dažādu tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas līdzekļu izmantojamību administratīvajā procesā. Autors pierāda hipotēzi, ka administratīvā tiesa nav vienīgā un galvenā, bet gan tikai galējā tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas metode. No taisnīguma principa izriet privātpersonas tiesības risināt strīdus ar dažādām metodēm, katrā gadījumā izvēloties atbilstošāko, lai sasniegtu taisnīgu un tiesisku risinājumu.

Atslēgvārdi: efektīva tiesību aizsardzība, aizsardzības līdzekļi, administratīvais process.

Satura rādītājs

1. Starptautisko cilvēktiesību dokumentu tvērums	102
2. Latvijas Republikas Satversmes un citu valstu konstitūciju tvērums	105
3. Tiesības aizsargāt tiesības un risināt strīdu ar dažādiem līdzekļiem	107
Kopsavilkums	108
Izmantoto avotu saraksts	109
Atsauces	111
Summary	113

Attiecībā uz privātpersonas ikvienu tiesību pastāv trīs valsts pienākumi: respektēt, aizsargāt un ieviest.¹ Interpretējot Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas² (turpmāk – Konvencija) 1. pantu, Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) iedala valsts pienākumus divās grupās: pozitīvos un negatīvos pienākumos. Negatīvais pienākums nozīmē, ka valsts nedrīkst aizskart Konvencijā nostiprinātās privātpersonas tiesības, savukārt pozitīvais pienākums skaidrots, ka valstij ir pienākums nodrošināt ar Konvenciju aizsargāto tiesību izmantošanu,³ kas nozīmē arī pienākumu nodrošināt iespēju maksimāli ātri un efektīvi novērst tiesību aizskārumu un atrisināt ar tām saistīto tiesību strīdu (*dispute* – angļu val., *contestation* – franču val.). Jēdziens „strīds” jāizprot nevis formālā, bet materiālā nozīmē, jo tas var būt ne tikai par tiesībām, bet arī par veidu, kā tās tiek piemērots. Strīds var būt saistīts gan ar faktiskajiem, gan ar tiesiskajiem apstākļiem. Strīdam jābūt patiesam un nopietnam.⁴ Tāpēc no pozitīvā pienākuma valstij izriet daudz pienākumu,

kuri attiecas gan uz tiesību satura īstenošanu (materiālais aspekts), gan uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekļu izveidi (procesuālais aspekts).

Piemērotākā tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas līdzekļa izvēle atkarīga no administratīvās lietas rakstura un būtības, kā arī no tā, cik lielā mērā attiecīgās tiesības ir ierobežotas vai apšaubītas, tāpēc raksta mērķis ir noskaidrot, vai starptautisko tiesību dokumentos un nacionālo valstu konstitūcijās bez tiesas pastāv arī citi tai alternatīvi tiesību aizsardzības līdzekļi un kādas ir to kvalitātes prasības.

1. Starptautisko cilvēktiesību dokumentu tvērums

Starp valsts pozitīvajiem pienākumiem procesuālais aspekts ieņem galveno vietu, lai tiesībām piešķirtu maksimālu efektivitāti,⁵ kas, kā norāda amerikāņu tiesību filozofs Džons Rolzs (*John Rawls*), konstitucionālā demokrātijā ir ārkārtīgi svarīgi.⁶

Konvencijas vairākos pantos, piemēram, 5. un 46. pantā, ietverts procesuālais aspekts, tomēr kā galvenās tiesību normas minamas 6. un 13. pants,⁷ kuros *expressis verbis* ietverts valsts pienākums izveidot tiesību aizsardzības sistēmu. Prasība attiecas uz Konvencijā aizsargātajām tiesībām, tomēr jebkurā gadījumā tas ir tāds standarts, kas demokrātiskā un tiesiskā valstī attiecināms uz visu tiesību aizsardzību administratīvajā procesā.

Ikvienu nepamatotu tiesību aizskārums gadījumā privātpersonai ir tiesības uz Konvencijā noteikto aizsardzību.⁸ Tiesības jānodrošina nevis teorētiski vai iluzoriski, bet praktiski un efektīvi.⁹ Atšķirība starp tiesisko regulējumu un tiesisko realitāti ir diezgan liela,¹⁰ tāpēc nepietiek tikai ar to vien, ka tiesību aizsardzības līdzekļi pastāv. Tomēr tas nenozīmē, ka, izmantojot šos līdzekļus, privātpersonas prasības automātiski apmierinās. Tiesību pārkāpumam jābūt reālam un iebildumiem pamatotiem.¹¹

Konvencijas 13. pants valstij uzliek vispārīgu pienākumu nacionālā līmenī radīt efektīvus tiesību aizsardzības līdzekļus. Konvencijas 6. pants ir *lex specialis*, un tajā izcelts tikai viens no tiesību aizsardzības līdzekļiem – tiesa.

No Konvencijas teksta *expressis verbis* neizriet tiesai alternatīvie tiesību aizsardzības līdzekļi. Konvencija piešķir valstij rīcības brīvību līdzekļu izvēlē atbilstoši nacionālajai tiesību sistēmai un tiesiskajai kultūrai.¹² Idejiski Konvencijas 13. pants pieprasa nacionālā līmenī nodrošināt līdzekļu pieejamību, radot institūcijas, kuru uzdevums būtu vērtēt privātpersonu tiesību aizskārums.¹³ Šīs institūcijas var piedēvēt gan pie tiesu sistēmas, gan arī atrasties ārpus tās. Galvenais, lai tās ir neatkarīgas un objektīvas, lai to kompetence un procedūras garantētu efektīvu faktisko apstākļu noskaidrošanu un tiesisko novērtējumu.¹⁴

Arī Konvencijas 2. pants paredz efektīvu tiesību aizskārums izmeklēšanu, tomēr ir šaurāks nekā 13. pants, kurš pieprasa efektīvu tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamību, kas ietver vairākas prasības:

- 1) rūpīgi un pilnīgi izmeklēt tiesību pārkāpumu;
- 2) jābūt lietderīgai un efektīvai procedūrai, kurā kompetentajai institūcijai ir tiesības izlemt jautājumu par tiesību aizskārums un nepieciešamības gadījumā sodīt vainīgās personas, kā arī ir tiesības privātpersonai nodrošināt, ka lēmums tiks izpildīts;¹⁵
- 3) privātpersonai ir tiesības uz atlīdzību.¹⁶

Šīs trīs prasības var nepiemest vienam līdzeklim. Tiesību aizsardzībā var piedalīties arī vairākas institūcijas. Galvenais, lai valsts izveidotais pasākumu komplekss veido efektīvu tiesību aizsardzības sistēmu. Bez iepriekš minētajām prasībām ECT vērtē arī reālos apstākļus, lai secinātu par līdzekļa efektivitāti, piemēram, līdzekļu un juridiskās palīdzības pieejamību, kā arī procesa ilgumu.¹⁷

Katrā nozarē – administratīvajās tiesībās, krimināltiesībās un civiltiesībās – pastāv savi līdzekļi, lai gan daži no tiem var būt arī kopīgas. Efektīvu tiesību aizsardzības līdzekļi var būt, piemēram, sūdzības iesniegšana kompetentās ārpustiesas institūcijās un ombudam.¹⁸ Ombuds ir institūcija, kas izmeklē, konstatē un sadarbībā ar citām valsts institūcijām novērš publisko tiesību pārkāpumus un sauc pie atbildības vainīgās personas. Ombuds sniedz privātpersonai arī juridisko palīdzību, kas ir viena no prasībām, lai personas tiesību aizsardzība būtu efektīva, un kā samierinātājs var piedalīties atlīdzības noteikšanas procesā, ja privātpersonai ar aizskārumu nodarīts kaitējums vai zaudējumi. ECT lietā *Leander v. Sweden* atzina: lai gan ombuds nepieņem juridiski saistošus lēmumus, tradicionāli Zviedrijā tā lēmumi tiek respektēti un izpildīti. Turklāt ombuds var ierosināt kriminālprocesu vai disciplinārprocesu pret valsts amatpersonām par savu pienākumu nepildīšanu un pilnvaru pārsniegšanu un lūgt tiesības līdzdarboties konkrēto lietu izskatīšanā.¹⁹

Katrā gadījumā atsevišķi jāvērtē līdzekļa efektivitāte atbilstoši lietas apstākļiem. Dažā lietu vienīgais efektīvais līdzeklis ir tiesa.²⁰ Piemēram, ECT neatzina lietā *Egmez v. Cyprus* vēršanos tikai pie ombuda un tā sniegto atzinumu par cilvēktiesību pārkāpumu attiecībā uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli, jo uzskatīja, ka konkrētajā lietā adekvātu un efektīvu aizsardzību varēja veikt tikai prokuratūra.²¹ Tomēr arī vēršanās tiesā vēl nenodrošina efektīvu tiesību aizsardzību,²² piemēram, ja nepieciešama ātra tiesību aizsardzība, bet tiesa to nespēj nodrošināt formālā un laikietilpīgā tiesas procesa dēļ. Tādējādi nevar piekrist kritikai par ECT argumentiem lietā *Leander v. Sweden*, noliedzot ombuda spējas būt par efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli Konvencijas 13. panta izpratnē.²³ Jebkurā gadījumā tiesa ir galējais līdzeklis, ja citi nenodrošina efektīvu tiesību aizskāruma novēršanu.

Konvencijas 13. panta noteikumi atšķiras no līdzīgas tiesību normas Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā,²⁴ kuras 8. pants noteic, ka „katram cilvēkam ir tiesības uz efektīvu viņa tiesību atjaunošanu kompetentā nacionālā tiesā gadījumos, kad pārkāptas viņa pamattiesības, kas noteiktas konstitūcijā vai likumā”. Deklarācija nosaka aizsardzību plašākam tiesību lokam, proti, tiesībām, kuras garantētas arī konstitūcijā vai likumā, tomēr sašaurina tiesību aizsardzības līdzekļus, uzsverot tiesu. Šāda sašaurināšana nav pamatota, jo pēdējo desmitgažu laikā tiesas monopolstāvoklis tiesību aizsardzībā ir mazinājies un citi līdzekļi kļuvuši līdzvērtīgi vai pat efektīvāki. Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 8. panta redakcija skaidrojama ar tās pieņemšanas laiku – 1948. gadā. Jau 1966. gada Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 2. panta 3. punkts pieļauj līdzekļu diferenciaciju. Šī tiesību norma noteic, ka valstij jānodrošina jebkurai personai, ja ir pārkāptas šajā paktā atzītās personas tiesības un brīvības, efektīvs aizsardzības līdzeklis, kas var būt tiesa, administratīva vai likumdošanas institūcija vai jebkura cita kompetenta institūcija, kas paredzēta valsts tiesiskajā sistēmā.

Arī Eiropas Savienības Pamattiesību harta²⁵ uzsver nepieciešamību pēc efektīviem tiesību aizsardzības līdzekļiem. Ja hartā ir ietvertas tiesības, kuras atbilst Konvencijā garantētajām tiesībām, šo tiesību nozīme un apjoms ir tāds pats kā Konvencijā noteiktajām tiesībām.²⁶ Šis noteikums neliedz ES tiesībās paredzēt plašāku aizsardzību.

Pamattiesību hartas 47. panta pirmais teikums paredz, ka „ikvienai personai, kuras tiesības un brīvības, kas garantētas Savienības tiesībās, tikušas pārkāptas, ir tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību”. Šīs normas pamatā ir Konvencijas 13. pants, lai gan hartas 47. pants ir plašāks, jo ietver visus līdzekļus, arī Konvencijas 6. pantā noteiktās tiesības uz taisnīgu tiesu. Turklāt Konvencijas 13. pants uzsver Konvencijā

garantēto tiesību aizsardzību, bet Eiropas Savienības pamattiesību harta runā par visu Eiropas Savienības tiesību efektīvu aizsardzību, proti, arī par sekundārajām tiesībām.

Eiropas Savienība savu cilvēktiesību katalogu un tā interpretāciju nav vēlējusies pretstatīt, bet tieši saskaņot ar Konvenciju un ECT interpretāciju, tādējādi līdz ar Eiropas Savienības Pamattiesību hartu nemainās prasības Eiropas Savienības dalībvalstīm par tiesību aizsardzības līdzekļu efektivitātes nodrošināšanu. Turklāt Eiropas Savienības Pamattiesību harta uzliek pienākumu nodrošināt efektīvus līdzekļus gan Eiropas Savienības institūciju, gan arī dalībvalstu institūciju līmenī.²⁷ Tieši dalībvalstīm jānodrošina tiesību aizsardzība. Juridiskajā literatūrā tiek uzsvērts, ka par to atbildīgas ir tieši nacionālās tiesas,²⁸ bet tam pilnībā nevar piekrist. Par Eiropas Savienības tiesību piemērošanu un efektīvu aizsardzību atbildīgas ir visas dalībvalstu institūcijas, kuras piemēro Eiropas Savienības tiesības. Lai gan tiesa arī pati tās piemēro, tomēr galvenokārt tā kontrolē, kā to darījušas citas valsts institūcijas. Tiesas kontrole nenotiek visās lietās. Privātpersona nepārsūdz tiesā visus prettiesiskus administratīvos aktus, un tai arī netiek garantētas tiesības jebkuru tai svarīgu jautājumu izlemt tiesā. Piemēram, mērķis nodrošināt strīdu ātrāku un efektīvāku izskatīšanu, mazinot tiesu noslogotību, var tikt atzīts par leģitīmu mērķi tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežošanas gadījumā.²⁹ Tāpēc nevar apgalvot, ka vienīgi tiesa ir atbildīga par Eiropas Savienības tiesību pareizu īstenošanu.

Eiropas Savienībā pilnīga administratīvo tiesību harmonizācija nav iespējama, jo katrā dalībvalstī ir atšķirīga tiesību sistēma un tiesību kultūra, tomēr pamatstandartus Eiropas Savienības tiesību efektīvai īstenošanai Eiropas Savienība var izvirzīt. Attiecībā uz tiesību aizsardzību Eiropas Savienības Tiesa (līdz 2009. gada 1. decembrim Eiropas Kopienu tiesa) ir atzinusi, ka kopienu tiesiskā regulējuma attiecīgajā jomā procesuālie noteikumi, kas paredzēti, lai nodrošinātu to tiesību aizsardzību, kas attiecīgajām personām pienākas atbilstoši Kopienu tiesībām, ir katras dalībvalsts iekšējās tiesiskās kārtības jautājums, ņemot vērā dalībvalstu procesuālās autonomijas principu, tomēr ar nosacījumu, ka tie nav nelabvēlīgāki par noteikumiem, kas reglamentē līdzīgas situācijas valsts tiesībās (līdzvērtības princips), un ka tie nepada- ra praktiski neiespējamu vai ārkārtīgi sarežģītu Kopienu tiesiskās kārtības piešķirto tiesību izmantošanu (efektivitātes princips).³⁰

Eiropas Savienības Pamattiesību hartā *expressis verbis* minēts viens no tiesas alternatīvajiem līdzekļiem – ombuds. Pamattiesību hartas 43. pants noteic, ka „ikvienam Savienības pilsonim un jebkurai fiziskai personai, kas dzīvo kādā dalībvalstī, vai juridiskai personai, kuras juridiskā adrese ir kādā dalībvalstī, ir tiesības vērsties pie Eiropas ombuda ar sūdzībām par Savienības iestāžu vai struktūru pieļautām administratīvām kļūmēm, izņemot kļūmes, ko, pildot tiesu iestādes pienākumus, pieļāvusi Eiropas Savienības Tiesa”. Tas izmeklē sūdzības un sniedz par tām ziņojumus.³¹ Hartas noteikumi attiecas uz Eiropas Savienības iestādēm un dalībvalstīm, ja tās īsteno Eiropas Savienības tiesību aktus. Eiropas Savienība, tāpat kā, piemēram, Polija, Slovēnija, Somija,³² ietverot ombudu konstitucionāla līmeņa tiesību aktā, uz- sver šī līdzekļa būtisko nozīmi.

Vērtējot ECT praksi un cik bieži un izvērsti tā vērtējusi tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību Konvencijas 13. panta kontekstā, daļēji jāpiekrīt secinājumam, ka ECT ir nepietiekami analizējusi šo tiesību normu un atstājusi to novārtā (*twilight zone* – angļu val.).³³ Parasti ECT skata Konvencijas 13. pantu, kura ir procesuāla norma, kopā ar kādu materiālu tiesību normu, kas ir arī loģiski, jo tiesību aizsardzības līdzekļi kļūst aktuāli tikai tiesību aizskāruma brīdī. Piemēram, lietā *Rodić and*

3 *others v. Bosnia and Herzegovina* ECT vērtēja gan Konvencijas 3. pantu (spīdzināšanas aizliegums), gan arī 13. panta pārkāpumu.³⁴ Tomēr ilgu laiku ECT īstenoja praksi, ka tā neturpināja vērtēt Konvencijas 13. pantu, ja konstatēja materiālo tiesību normas pārkāpumu. Piemēram, lietā *Malone v. The United Kingdom*, kurā tiesa konstatēja Konvencijas 8. panta pārkāpumu un neturpināja vērtēt 13. panta ievērošanu. Lai gan ECT jau 1978. gada lietā *Klass and Others v. Germany* atzina, ka Konvencijas 13. pants ir patstāvīga tiesība, kuru var pārkāpt pat, ja netiek pārkāpts kāds cits Konvencijas pants,³⁵ Konvencijas 13. pantu nereti uztvēra kā pakārtotu tiesību normu. Tomēr ne visi bija apmierināti ar šādu ECT praksi, turklāt ne tikai tiesību zinātnieki, bet arī atsevišķi ECT tiesneši. Jau iepriekš pieminētajā lietā *Malone v. The United Kingdom* atsevišķās domas iesniedza daži tiesneši, kuri 1984. gadā vērsa pārējo tiesnešu uzmanību, ka Konvencijas 13. pants ir viena no visneskaidrākajām Konvencijas tiesību normām, kas apgrūtina tās interpretāciju un, iespējams, ir par pamatu, kāpēc tiesa jau divas desmitgades izvairās no tās interpretācijas.³⁶ Pēdējos gadus ECT ir mainījusi praksi un turpina interpretēt Konvencijas 13. pantu arī gadījumos, ja konstatē lietā saistītās materiālās tiesību normas pārkāpumu.³⁷ Autors neatrada nevienu ECT lietu, kurā būtu vērtēts tikai Konvencijas 13. panta pārkāpums, tomēr, ņemot vērā lietas *Klass and Others v. Germany* secinājumus, tāda iespēja pastāv. Ja privātpersonai nacionālajā līmenī izdodas aizsargāt tiesības un brīvības, kas noteiktas Konvencijā, bet tiesību aizsardzības process, viņaprāt, bija neefektīvs, jo, piemēram, prasīja pārmērīgu resursu patēriņu, godu un cieņu aizsarkošs, privātpersona var vērsties ECT, lai pievērstu valsts uzmanību un novērstu šo problēmu, kā arī saņemtu atlīdzību. Tas, protams, ir gadījumā, ja valsts neatzīst Konvencijas 13. panta pārkāpumu. Šādu nostāju apstiprina arī vācu filozofs Otrfrīds Hefe (*Otfried Höffe*), kas norāda, ka taisnīgums ir nozīmīgs visā cilvēcisko attiecību jomā, arī strīdā vai konfliktā,³⁸ un kārtība un nolikums pēc savas nozīmes ir paredzēti kalpošanai taisnīgumam.³⁹ Tiesiskiem lēmumiem vajadzīgas skaidras procedūras, kuru pamatā ir taisnīguma principi.⁴⁰

ECT nav izveidojusi izvērstu teoriju par efektīviem tiesību aizsardzības līdzekļiem. Tas ir pārsteidzoši, ņemot vērā trīs iemeslus, pirmkārt, Konvencija balstās uz dalībvalstu apņemšanos savas jurisdikcijas ietvaros nodrošināt Konvencijā un tās protokolos ietvertās tiesības, otrkārt, tieši dalībvalstu institūcijām primāri tās jānodrošina un jāaizsargā, treškārt, tiesību virsvaldība nacionālā līmenī ir atkarīga no valstī pieejamiem tiesību aizsardzības līdzekļiem. ECT interesēs ir izveidot maksimāli precīzu un visaptverošu Konvencijas 13. panta interpretāciju. Novēršot tiesību aizskārumus nacionālā līmenī, mazinātos saņemto pieteikumu skaits un ECT varētu skatīt būtiskākos tiesību strīdus.⁴¹

Līdzšinējā praksē ECT Konvencijas 13. pantu galvenokārt interpretējusi saistībā ar tā ievērošanu kriminālprocesā, tomēr iepriekš veikta analīze ieskicē nepieciešamību un kritērijus, kādiem jāatbilst efektīviem tiesību aizsardzības līdzekļiem. Analizējot Satversmes tiesas nolēmumus, jāsecina, ka ne tikai ECT, bet arī Satversmes tiesa ir ceļā uz pilnīgu šī tiesību institūta izpratni administratīvajā procesā. Ņemot vērā, ka ECT veido kazuistisku praksi un uz izvērstas teorijas veidošanu nepretendē, aktīvi Konvencijas 13. panta satura veidošanā jāpiedalās arī dalībvalstu tiesām.

2. Latvijas Republikas Satversmes un citu valstu konstitūciju tvērumi

Latvijas Republikas Satversmē⁴² (turpmāk – Satversme) ietverta pamattiesību normu saturs tulkojams pēc iespējas atbilstoši interpretācijai, kāda lietota starptautisko cilvēktiesību normu piemērošanas praksē. No Satversmes 89. panta redzams,

ka likumdevēja mērķis nav bijis pretstatīt Satversmē ietvertās cilvēktiesību normas starptautiskajām cilvēktiesību normām, bet gluži pretēji – panākt šo normu savstarpēju harmoniju.⁴³

Satversmes 92. pants ir atzīstams par ekvivalentu Konvencijas 6. pantam, bet Konvencijas 13. pantam Satversmē *expressis verbis* nav līdzīgas tiesību normas. Tomēr Satversmes tiesa atzinusi, ka no Satversmes 89. panta izriet valsts pozitīvais pienākums nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzību.⁴⁴

Arī citu valstu, piemēram, Vācijas, Austrijas, Francijas, Lietuvas, Igaunijas, konstitūcijās *expressis verbis* nav ierakstīts no Konvencijas 13. panta izrietošais valsts pienākums nodrošināt efektīvu tiesību aizsardzību, bet atvasināms no konstitūcijas citām tiesību normām. Igaunijas Augstākā tiesa secinājusi, ka tiesības uz efektīvu pamattiesību aizsardzību izriet no Igaunijas Konstitūcijas 14. panta, lai arī tas šajā pantā nav tieši minēts. Igaunijas Konstitūcijas 14. pants noteic, ka „tiesību un brīvību nodrošināšana ir likumdevēja, izpildvaras un tiesu, un pašvaldību pienākums”. Igaunijas Augstākā tiesa 2003. gada 14. aprīļa spriedumā lietā Nr. 3-4-1-403 norāda, ka Konstitūcijas 14. pantā ietvertais pienākums nodrošināt pamattiesības nozīmē ne tikai to, ka valstij ir pienākums atturēties no pamattiesību aizskaršanas, bet arī 14. pants prasa, lai valsts izveidotu pienācīgas procedūras pamattiesību aizsardzībai.⁴⁵ Igaunijas Augstākā tiesa to ir apstiprinājusi arī turpmākos nolēmumos.⁴⁶

Lietuvas Konstitucionālā tiesa norāda, ka Konvencija nepieprasa, lai tās 13. pants vārds vārdā tiktu iekļauts nacionālajos likumos, turklāt tas nebūtu arī iespējams. Tāpēc, valsts institūcijām nodrošinot tiesību aizsardzību, jāpiemēro Lietuvas Konstitūcija un jāīsteno Konvencijas noteikumi, kuriem jāklūst par nacionālo tiesību sastāvdaļu un kuru īstenošanai tiesās un citās valsts institūcijās nedrīkst būt nekādu šķēršļi.⁴⁷

Citu valstu konstitūcijās jau precīzāk sniegta atsauce uz tiesību aizsardzības līdzekļiem, piemēram, Slovēnijas Konstitūcijas⁴⁸ 25. pantā: „Ikvienam ir garantētas tiesības pārsūdzēt vai arī izmantot citus tiesību aizsardzības līdzekļus pret tiesu nolēmumiem un valsts un pašvaldību institūciju, kā arī citu publiskās varas institūciju lēmumiem, kuri nosaka privātpersonu tiesības, pienākumus vai tiesiskās intereses.” Arī Slovākijas Konstitūcijas⁴⁹ 46. pantā un Čehijas Republikas 1992. gada 16. decembra konstitucionālā likuma „Harta par pamattiesībām un brīvībām”,⁵⁰ kas saskaņā ar Čehijas Republikas Konstitūcijas⁵¹ 3. pantu ir neatņemama tās sastāvdaļa, 36. un 37. pantā ir ietvertas līdzīgas tiesības uz tiesību aizsardzības līdzekļiem.

Valstu konstitūcijas, kurās *expressis verbis* ietverta atsauce uz dažādiem tiesību aizsardzības līdzekļiem, ir salīdzinoši jaunas un pieņemtas pēc 20. gadsimta deviņdesmitā gada. Tomēr neatkarīgi no tā, vai tiesības uz efektīviem tiesību aizsardzības līdzekļiem *expressis verbis* ir vai nav iekļautas valsts konstitūcijā, demokrātiskā un tiesiskā valstī tās ir jānodrošina. Tas izriet arī no nacionālo tiesību sistēmu atvērtības principa Konvencijas noteikumiem.

Satversmes tiesa lietā Nr. 2005-17-01⁵² skatīja jautājumu par tiesību aizsardzības līdzekļu esamību, atbildi atrodot ar tiesību interpretācijas metožu palīdzību. Pieteikuma iesniedzējs uzskatīja, ka, notiesātajam atrodoties izolatorā, saskaņā ar Latvijas Sodū izpildes kodeksa 74. panta pirmo daļu ir liegtas tiesības apstrīdēt lēmumu par disciplinārsoda uzlikšanu. Satversmes tiesa norādīja, ka Administratīvā procesa likuma 77. pants noteic, ka iesniegumu par administratīvā akta apstrīdēšanu iesniedz iestādei, kura izdevusi administratīvo aktu. Lidz ar to lēmumu par disciplinārsoda uzlikšanu notiesātais var apstrīdēt, iesniedzot iesniegumu brīvības atņemšanas iestādes priekšniekam, kurš ir pieņēmis šo lēmumu. Nepastāv šķēršļi notiesātajam apstrīdēt lēmumu par disciplinārsoda uzlikšanu, un pašreizējais tiesiskais regulējums

neierobežo no Satversmes 89. panta izrietošās tiesības uz efektīvu pamattiesību aizsardzību, jo Latvijas Sodudzīvības kodeksa 74. panta pirmajā daļā ietvertais termins „vēstules” ir jātulko sašaurināti – kā „vēstules privātpersonām”, nevis valsts un pašvaldību iestādēm. Satversmes tiesa diemžēl neanalizēja apstrīdēšanas reālo efektivitāti un pamatojās tikai uz likumā noteikto teorētisko iespēju.

Savukārt lietā Nr. 2009-77-01⁵³ Satversmes tiesa vērtēja Publisko iepirkumu likuma 83.² panta, kurā ietverta prasība maksāt nodrošinājumu par iesnieguma iesniegšanu Publisko iepirkumu birojam, atbilstību Satversmei. Nodrošinājuma samaksāšana ir priekšnoteikums personas tiesībām vērsties birojā, lai apstrīdētu iepirkuma procedūras pārkāpumus. Pieteikuma iesniedzējs Valsts prezidents un Satversmes tiesa vērtēja šīs normas atbilstību Satversmes 92. panta pirmajam teikumam, kas ikvienai personai garantē tiesības aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Kā pamatojums tika norādīts, ja iesniegums nav bijis iesniegts birojā, tiesa šādus pieteikumus saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 191. panta pirmās daļas 5. punktu nepieņem, jo nav ievērota ārpustiesas strīdu risināšanas kārtība. Tādējādi persona tiesības uz taisnīgu tiesu var īstenot tikai tad, ja strīdu jau risinājusi ārpustiesas kārtībā. Satversmes tiesa secināja, ka dažādu maksājumu ieviešana ierobežo pamattiesības uz brīvu pieeju tiesai. Šajā lietā Satversmes tiesa diemžēl nav sekojusi Anitas Kovaļevskas ieteikumam, ka Satversmes tiesai vajadzētu izmantot arī turpmāk atziņu, ka Satversmes 89. pants garantē tiesības uz efektīvu pamattiesību aizsardzību.⁵⁴ Būtu pareizāk, ja lietā Nr. 2009-77-01 apstrīdētās tiesību normas atbilstību vērtētu atbilstoši Satversmes 89. pantam un Konvencijas 13. pantam, nevis Satversmes 92. pantam un Konvencijas 6. pantam. Lai gan tiesību norma pakārtoti ierobežo tiesības uz taisnīgu tiesu, tomēr sākotnēji šāda nodrošinājuma maksa ierobežo privātpersonas tiesības apstrīdēt administratīvo aktu jeb efektīvi aizsargāt tiesības ārpustiesas stadijā. Nodrošinājuma maksa primāri ierobežo pieejamību tiesību aizsardzības līdzekļiem, kas nav tiesa. Konvencijas 13. panta kontekstā sūdzības iesniegšana par valsts institūciju lēmumiem ir viens no tiesību aizsardzības līdzekļiem, un šādos gadījumos jāvērtē arī pieejamība tiesību aizsardzības līdzekļiem, kas ir viens no efektivitātes kritērijiem. Turklāt iepriekš pieminētajā lietā Nr. 2005-17-01 Satversmes tiesa apstrīdēšanas iespējamību administratīvajā procesā vērtēja caur Satversmes 89. panta un Konvencijas 13. panta prizmu.

Arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments atzinis, ka pār valsts pārvaldes lēmumu vai rīcību jābūt kontrolei, tomēr ne vienmēr tas jāīsteno tiesai. Likumā var būt noteikta tikai administratīvā kontrole.⁵⁵

Līdz ar to Konvencija un citi starptautiskie cilvēktiesību dokumenti, kā arī valstu nacionālās konstitūcijas atzīst, ka efektīvu tiesību aizsardzību un strīdu risināšanu var nodrošināt ar dažādiem līdzekļiem. Satversmes 92. panta pirmais teikums neprasa, lai persona savu aizskarto tiesību un likumisko interešu aizstāvēbai vērstos tikai Satversmes 82. pantā minētajās tiesu varas institūcijās. Persona savas aizskartās tiesības un likumiskās intereses var efektīvi aizstāvēt arī ar citu institūciju starpniecību.⁵⁶ Jēdziens „institūcija” skaidrojams ne tikai kā struktūra, piemēram, tiesa vai kvazitiesa, bet arī plašāk – kā amatpersona, piemēram, ombuds.

3. Tiesības aizsargāt tiesības un risināt strīdu ar dažādiem līdzekļiem

No Konvencijas *travaux préparatoires* izriet, ka 13. panta mērķis ir nodrošināt, lai jau nacionālā līmenī privātpersonas varētu izmantot savas Konvencijā garantētās tiesības un brīvības.⁵⁷ Tomēr svarīgāk par stadiju, kurā nodrošināt tiesību aizsardzību,

ir panākt taisnīgu un tiesisku risinājumu katrā tiesību aizskāruma gadījumā atbilstoši tā faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem. Jābūt efektīvam, uz taisnīgu rezultātu balstītam procesam. Arī Igaunijas Augstākā tiesa norāda, ka gan tiesas procesam, gan administratīvajam procesam iestādē jābūt taisnīgam.⁵⁸

Administratīvajā procesā valsts ik dienu ietekmē privātpersonu tiesības un ir viena no procesa dalībniekiem. Šāds šķietams interešu konflikts, kurā, no vienas puses, valsts veic privātpersonu tiesību pārkāpumu, bet, no otras puses, nodrošina efektīvu tiesību aizsardzību, valstij uzliek papildu pienākumus un atbildību par lietu taisnīgu un efektīvu izskatīšanu. Novēlots taisnīgums nav pilnvērtīgs taisnīgums, tāpēc tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas līdzekļiem jābūt tādiem, kas maksimāli efektīvi un laikus ļauj privātpersonai realizēt savas tiesības un atrisināt strīdu.

Administratīvā tiesvedība kļuvusi laikietilpīga un smagnēja.⁵⁹ Latvijas administratīvajā tiesā lietu izskatīšanas termiņi vienā tiesu instancē var sasniegt pat vairākus gadus.⁶⁰ Turklāt Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments atzinis, ka tiesa ne vienmēr ir pats lietderīgākais veids, kā strīdā rast taisnīgāko risinājumu.⁶¹ Tādējādi pie pamattiesībām pieskaitāmas privātpersonas tiesības aizstāvēt savas tiesības un risināt administratīvos strīdus ar dažādiem tiesiskiem līdzekļiem, izvēloties katrā tiesību aizskāruma gadījumā atbilstoši tā faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem piemērotāko, lai sasniegtu taisnīgu un tiesisku risinājumu (taisnīguma pieejamības princips). No labas pārvaldības un taisnīguma principiem izriet valsts atbildība par dažādu efektīvu tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas līdzekļu, tāpat kā par tiesu sistēmas attīstību, lai sasniegtu tiesiskai valstij atbilstošu administratīvo strīdu risināšanas procesu un uzlabotu personas pamattiesību nodrošināšanu un aizsardzību.

Kopsavilkums

1. Novēlots taisnīgums nav pilnvērtīgs taisnīgums, tāpēc tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas līdzekļiem jābūt tādiem, kas maksimāli efektīvi un laikus ļauj privātpersonai realizēt savas tiesības un atrisināt strīdu.
2. Tiesai alternatīvie tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas līdzekļi, piemēram, apstrīdēšana, ombuds, nodrošina to, ko ne vienmēr spēj tiesa – ātru un taisnīgu strīda risinājumu, tāpēc Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. pants un Latvijas Republikas Satversmes 89. pants ietver privātpersonas pamattiesības aizstāvēt savas tiesības un risināt administratīvos strīdus ar dažādiem tiesiskiem līdzekļiem, izvēloties katrā tiesību aizskāruma gadījumā atbilstoši tā faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem piemērotāko, lai sasniegtu taisnīgu un tiesisku risinājumu (taisnīguma pieejamības princips).
3. Arī no starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem un ārvalstu konstitūcijām *expressis verbis* vai netieši izriet tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas līdzekļu plurālisms, tomēr Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. pantā un Latvijas Republikas Satversmes 89. pantā ietvertās tiesības nav absolūtas. Valsts pozitīvajā pienākumā ietilpst nodrošināt tādus tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas līdzekļus, kuri atbilst sociālajai un tiesiskajai nepieciešamībai un ar kuriem sasniedzams nozīmīgs sabiedriskais labums, un kuru nodrošināšanai nepieciešamie resursi ir samērīgi.
4. Līdz ar to administratīvā tiesa nav vienīgais un galvenais, bet tikai galējais tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas līdzeklis. Ne mazāk nozīmīgi ir tiesai alternatīvie tiesību aizsardzības un strīdu risināšanas līdzekļi.

Izmantoto avotu saraksts

1. Hefe, O. Taisnīgums. Filosofisks ievads. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.
2. Kovaļevska, A. Satversmes 89. pants: vai deklaratīva norma Satversmē. *Jurista Vārds*, Nr. 26, 2008, 15. jūlijs.
3. [B.a.] Annual Report 2010, Strasbourg: Registry of European Court of Human Rights, 2011. Pieejams: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/F2735259-F638-4E83-82DF-AAC7E934A1D6/0/Annual-Report2010.pdf> [sk. 18.05.2011.].
4. [B.a.] Evaluation report of European judicial systems – Edition 2010 (2008 data): Efficiency and quality of justice. European Commission for the Efficiency of Justice. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2010. Pieejams: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/default_en.asp [sk. 11.06.2011.].
5. Akandji-Kombe, J. F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. Human rights handbooks, No. 7, 2007.
6. Bassiouni, M. C. Accountability for Violations of International Humanitarian Law and Other Serious Violations of Human Rights. Pieejams: <http://www.sos-attentats.org/publications/bassiouni.violations.pdf> [sk. 09.05.2011.].
7. Bodnar, A. Comment on Katharina Pabel – The Right to an Effective Remedy in a Polycentric Legal System. *German Law Journal*, Vol. 6, No. 11.
8. Bogdandy, A., Bast, J. Principles of European Constitutional Law. Second Revised Edition. Oxford: Hart Publishing, Verlag CH Beck, 2010.
9. Brouwer, E. Digital Borders and Real Rights: Effective Remedies for Third-country Nationals in the Schengen Information System. Leiden: Brill, 2008.
10. Pabel, K. The Right to an Effective Remedy Pursuant to Article II-107, paragraph 1 of the Constitutional Treaty. *German Law Journal*, Vol. 6, No. 11.
11. Rawls, J. The law of people. With „The Idea of Public Reason Revisited”. Cambridge: Harvard University Press, 1999.
12. White, R., Ovey, C. The European Convention on Human Rights. Fifth edition. Oxford: Oxford University Press, 2010.
13. Хайрова, Г. С. Право на эффективные средства правовой защиты: соотношение международно-правовой и внутригосударственной регламентации. Москва: Юрлитинформ, 2010.
14. The Universal Declaration of Human Rights. Pieejams: <http://www.un.org/en/documents/udhr/> [sk. 15.01.2011.].
15. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols Nos. 11 and 14 with Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13. Pieejams: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/ENG_CONV.pdf [sk. 11.01.2011.].
16. Eiropas Savienības Pamattiesību harta. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, Nr. C 83/389, 2010, 30. marts.
17. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
18. Constitution of the Republic of Poland. Pieejams: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> [sk. 25.05.2011.].
19. Constitution of the Republic of Slovenia. Pieejams: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=351&docid=25&showdoc=1> [sk. 21.05.2011.].
20. Constitution of Finland. Pieejams: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf> [sk. 13.04.2011.].
21. Constitution of the Republic of Slovenia. Pieejams: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=351&docid=25&showdoc=1> [sk. 21.05.2011.].
22. Constitution of the Republic of Slovakia. Pieejams: http://www.vop.gov.sk/en/legal_basis/constitution.html [sk. 21.05.2011.].
23. Charter of Fundamental Rights and Basic Freedoms. Pieejams: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=190581 [sk. 21.05.2011.].
24. Constitution of the Czech Republic. Pieejams: http://senat.cz/informace/zadosti/ustava-eng.php?ke_dni=12.01.2009&O=356/ [sk. 21.05.2011.].
25. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 30251/03 *Roman Karasev v. Russia*.
26. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 12713/02; 28440/03 *Lyanova and Aliyeva v. Russia*.
27. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 63778/00 *Zeleni Balkani v. Bulgaria*.
28. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 51564/99 *Čonka v. Belgium*.
29. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietās 41211/98 *Iovchev v. Bulgaria*.
30. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 30210/96 *Kudła v. Poland*.

31. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 30873/96 *Egmez v. Cyprus*.
32. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 31107/96 *Iatridis v. Greece*.
33. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 27229/95 *Keenan v. The United Kingdom*.
34. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 28957/95 *Christine Goodwin v. The United Kingdom*.
35. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 29392/95 *Z and others v. The United Kingdom*.
36. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 8691/79 *Malone v. The United Kingdom*.
37. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 8848/80 *Bentham v. The Netherlands*.
38. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 8793/79 *James and Others v. The United Kingdom*.
39. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75 *Silver and others v. The United Kingdom*.
40. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 6289/73 *Airey v. Ireland*.
41. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 5029/71 *Klass and others v. Germany*.
42. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 8691/79 *Malone v. The United Kingdom*. Partially dissenting opinion of judges Matscher and Pinheiro Farinh.
43. Eiropas Kopienas Tiesas (no 2009. gada 1. decembra – Eiropas Savienības Tiesa) spriedums lietā: *i-21 Germany GmbH (C-392/04), Arcor AG & Co. KG (C-422/04)*.
44. Eiropas Kopienas Tiesas (no 2009. gada 1. decembra – Eiropas Savienības Tiesa) spriedums lietā *Peterbroeck (C-312/93)*.
45. Eiropas Kopienas Tiesas (no 2009. gada 1. decembra – Eiropas Savienības Tiesa) spriedums lietā *Preston and Others (Case-78/98)*.
46. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 22893/05 *Rodić and 3 others v. Bosnia and Herzegovina*.
47. Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 286.¹⁴ panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 7. oktobra spriedums lietā Nr. 2010-01-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161, 2010, 12. oktobris.
48. Par Publisko iepirkumu likuma 83.² panta un pārejas noteikumu 12. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 92. pantam: Satversmes tiesas 2010. gada 19. aprīļa spriedums lietā Nr. 2009-77-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 63, 2010, 21. aprīlis.
49. Par Latvijas Soduzpildes kodeksa 74. panta pirmās daļas vārdu „nosūtīt vēstules” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89., 92. un 104. pantam: Satversmes tiesas 2006. gada 6. februāra sprieduma lietā Nr. 2005-17-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 24, 2006, 9. februāris.
50. Par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 220. un 222. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Satversmes tiesas 2004. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. 2004-06-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161, 2004, 12. oktobris.
51. Par likuma „Par valsts noslēpumu” 11. panta piektās daļas un Ministru kabineta 1997. gada 25. jūnija noteikumu Nr. 226 „Valsts noslēpuma objektu saraksts” XIV nodaļas 3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Satversmes tiesas 2003. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. 2002-20-0103. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 62, 2003, 24. aprīlis.
52. Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam: Satversmes tiesas 2000. gada 30. augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 307/309, 2000, 1. septembris.
53. Lietuvas Republikas konstitucionālās tiesas 1995. gada 24. janvāra spriedums lietā Nr. 22/94. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1995/i5a0124a.htm> [sk. 14.05.2011.].
54. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 30. janvāra spriedums lietā SKA-28/2009. Pieejams: www.tiesas.lv [sk. 15.06.2011.].
55. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 11. aprīļa spriedums lietā SKA-221/2006. Pieejams: www.tiesas.lv [sk. 14.06.2011.].
56. Igaunijas Republikas Augstākās tiesas 2009. gada 17. jūlija spriedums lietā Nr. 3-4-1-6-09. Pieejams: <http://www.nc.ee/?id=1042> [sk. 14.05.2011.].

Atsauces

¹ Pienākums respektēt nozīmē, ka valsts iestādes nepārkāpj privātpersonu tiesības, savukārt aizsargāt nozīmē, ka valsts aizsargā privātpersonu tiesības no trešo personu iejaukšanās un soda vainīgos. Visbeidzot ieviest nozīmē, ka valstij jāveic konkrētas darbības, lai privātpersona var pilnībā un efektīvi izmantot savas tiesības. Sk. *Akandji-Kombe, J. F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. Human rights handbooks, No. 7, 2007, p. 5.*

- ² Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols Nos. 11 and 14 with Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13. Pieejams: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/ENG_CONV.pdf [sk. 11.01.2011.].
- ³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 29392/95 *Z and others v. The United Kingdom*, para. 73.
- ⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 8848/80 *Bentham v. The Netherlands*, para. 32; *White, R., Ovey, C.* The European Convention on Human Rights. Fifth edition. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 253–254.
- ⁵ *Akandji-Kombe, J. F.* Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. *Human rights handbooks*, 2007, No. 7, p. 58–59.
- ⁶ *Rawls, J.* The law of people. With „The Idea of Public Reason Revisited”. Cambridge: Harvard University Press, 1999, p. 49.
- ⁷ 6. pants – tiesības uz lietas taisnīgu izskatīšanu; 13. pants – tiesības uz efektīvu aizsardzības nodrošinājumu.
- ⁸ Sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 28957/95 *Christine Goodwin v. The United Kingdom*, para. 111.
- ⁹ Sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi lietās 6289/73 *Airey v. Ireland*, para. 24; 41211/98 *Iovchev v. Bulgaria*, para. 142.
- ¹⁰ *Bassiouni, M. C.* Accountability for Violations of International Humanitarian Law and Other Serious Violations of Human Rights, p. 392. Pieejams: <http://www.sos-attentats.org/publications/bassiouni.violations.pdf> [sk. 09.05.2011.].
- ¹¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 51564/99 *Čonka v. Belgium*, para. 75.
- ¹² Sal. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 8793/79 *James and Others v. The United Kingdom*, para. 84–87.
- ¹³ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75 *Silver and others v. The United Kingdom*, para. 113.
- ¹⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 5029/71 *Klass and others v. Germany*, para. 64.
- ¹⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 31107/96 *Iatridis v. Greece*, para. 63.
- ¹⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 12713/02; 28440/03 *Lyanova and Aliyeva v. Russia*, para. 134.
- ¹⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 27229/95 *Keenan v. The United Kingdom*, para. 125–132.
- ¹⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 8691/79 *Malone v. The United Kingdom*, para. 58; *White, R., Ovey, C.* The European Convention on Human Rights. Fifth edition. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 135. Vēršanās ar iesniegumu pie ombuda nav Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvības aizsardzības konvencijas 35. panta prasības izpilde attiecībā uz visu nacionālo tiesību aizsardzības līdzekļu izmantošanu, lai varētu vērsties Eiropas Cilvēktiesību tiesā.
- ¹⁹ *Brouwer, E.* Digital Borders and Real Rights: Effective Remedies for Third-country Nationals in the Schengen Information System. Leiden: Brill, 2008, p. 170.
- ²⁰ Sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā 29392/95 *Z and others v. The United Kingdom*, para. 110.
- ²¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 30873/96 *Egmez v. Cyprus*, para. 97–100.
- ²² Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā 63778/00 *Zeleni Balkani v. Bulgaria*, para. 42–47.
- ²³ Sk. *Хайрова, Г. С.* Право на эффективные средства правовой защиты: соотношение международно-правовой и внутригосударственной регламентации. Москва: Юрлитинформ, 2010, с. 139–140.
- ²⁴ The Universal Declaration of Human Rights. Pieejams: <http://www.un.org/en/documents/udhr/> [sk. 15.01.2011.].
- ²⁵ Eiropas Savienības Pamattiesību harta. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, Nr. C 83/389, 2010, 30. marts.
- ²⁶ Sk. arī *Bogdandy, A., Bast, J.* Principles of European Constitutional Law. Second Revised Edition. Oxford: Hart Publishing, Verlag CH Beck, 2010, p. 479–586.
- ²⁷ *Pabel, K.* The Right to an Effective Remedy Pursuant to Article II-107, paragraph 1 of the Constitutional Treaty. *German Law Journal*, Vol. 6, No. 11, p. 1606–1608.
- ²⁸ *Bodnar, A.* Comment on Katharina Pabel – The Right to an Effective Remedy in a Polycentric Legal System. *German Law Journal*, Vol. 6, No. 11, p. 1620–1621.
- ²⁹ Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 286.¹⁴ panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 7. oktobra spriedums lietā Nr. 2010-01-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161, 2010, 12. oktobris. Secinājumu daļas 12.2. punkts.
- ³⁰ Eiropas Kopienas Tiesas (no 2009. gada 1. decembra – Eiropas Savienības Tiesa) spriedumi lietās *i-21 Germany GmbH (C-392/04)*; *Arcor AG & Co. KG (C-422/04)*, para. 57; *Peterbroeck (C-312/93)*, para. 12; *Preston and Others (Case-78/98)*, para. 31.

- ³¹ Sk. Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 20. un 228. pantu.
- ³² Piem., Polijas Republikas Konstitūcijas 72. un 80. pants, Slovēnijas Republikas Konstitūcijas 159. pants, Somijas Republikas Konstitūcijas 38. pants.
- ³³ *White, R., Ovey, C.* The European Convention on Human Rights. Fifth edition. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 131.
- ³⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 22893/05 *Rodić and 3 others v. Bosnia and Herzegovina*, para. 50–85.
- ³⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 5029/71 *Klass and Others v. Germany*, para. 63.
- ³⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 8691/79 *Malone v. The United Kingdom*. Partially dissenting opinion of judges Matscher and Pinheiro Farinha.
- ³⁷ Piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā 30251/03 *Roman Karasev v. Russia*.
- ³⁸ *Hefe, O.* Taisnīgums. Filosofisks ievads. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009, 26. lpp.
- ³⁹ Turpat, 35. lpp.
- ⁴⁰ Turpat, 45. lpp.
- ⁴¹ Neskatoties uz visiem veiktajiem Eiropas Cilvēktiesību tiesas procesa efektivizācijas pasākumiem, saņemto pieteikumu skaits 2010. gadā bija 61 300. Salīdzinot ar 2009. gadu, novērojams 7% pieaugums. Sk. Annual Report 2010, Strasbourg: Registry of European Court of Human Rights, 2011, p. 6. Pieejams: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/F2735259-F638-4E83-82DF-AAC7E934A1D6/0/AnnualReport2010.pdf> [sk. 18.05.2011.].
- ⁴² Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūlijs.
- ⁴³ Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam: Satversmes tiesas 2000. gada 30. augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 307/309, 2000, 1. septembris. Sprieduma secinājumu daļas 5. punkts.
- ⁴⁴ Par likuma „Par valsts noslēpumu” 11. panta piektās daļas un Ministru kabineta 1997. gada 25. jūnija noteikumu Nr. 226 „Valsts noslēpuma objektu saraksts” XIV nodaļas 3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Satversmes tiesas 2003. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. 2002-20-0103. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 62, 2003, 24. aprīlis. Sprieduma secinājumu daļas 5. punkts.
- ⁴⁵ *Kovaļevska, A.* Satversmes 89. pants: vai deklaratīva norma Satversmē. *Jurista Vārds*, Nr. 26, 2008, 15. jūlijs, 4. lpp.
- ⁴⁶ Sk., piem., Igaunijas Republikas Augstākās tiesas 2009. gada 17. jūlija sprieduma lietā Nr. 3-4-1-6-09 15. punktu. Pieejams: <http://www.nc.ee/?id=1042> [sk. 14.05.2011.].
- ⁴⁷ Lietuvas Republikas konstitucionālās tiesas 1995. gada 24. janvāra spriedums lietā Nr. 22/94. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1995/i5a0124a.htm> [sk. 14.05.2011.].
- ⁴⁸ Constitution of the Republic of Slovenia. Pieejams: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=351&docid=25&showdoc=1> [sk. 21.05.2011.].
- ⁴⁹ Constitution of the Republic of Slovakia. Pieejams: http://www.vop.gov.sk/en/legal_basis/constitution.html [sk. 21.05.2011.].
- ⁵⁰ Charter of Fundamental Rights and Basic Freedoms. Pieejams: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=190581 [sk. 21.05.2011.].
- ⁵¹ Constitution of the Czech Republic. Pieejams: http://senat.cz/informace/zadosti/ustava-eng.php?ke_dni=12.01.2009&O=356/ [sk. 21.05.2011.].
- ⁵² Par Latvijas Sodū izpildes kodeksa 74. panta pirmās daļas vārdu „nosūtīt vēstules” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89., 92. un 104. pantam: Satversmes tiesas 2006. gada 6. februāra sprieduma lietā Nr. 2005-17-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 24, 2006, 9. februāris.
- ⁵³ Par Publisko iepirkumu likuma 83.² panta un pārejas noteikumu 12. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 92. pantam: Satversmes tiesas 2010. gada 19. aprīļa spriedums lietā Nr. 2009-77-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 63, 2010, 21. aprīlis.
- ⁵⁴ *Kovaļevska, A.* Satversmes 89. pants: vai deklaratīva norma Satversmē. *Jurista Vārds*, Nr. 26, 2008, 15. jūlijs, 6. lpp.
- ⁵⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 11. aprīļa sprieduma lietā SKA-221/2006 12. punkts. Pieejams: www.tiesas.lv [sk. 14.06.2011.].
- ⁵⁶ Par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 220. un 222. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Satversmes tiesas 2004. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. 2004-06-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161, 2010, 12. oktobris. Secinājumu daļas 18. punkts.
- ⁵⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 30210/96 *Kudła v. Poland*, para. 152; *White, R., Ovey, C.* The European Convention on Human Rights. Fifth edition. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 131.

- ⁵⁸ Kovaļevska, A. Satversmes 89. pants: vai deklaratīva norma Satversmē. *Jurista Vārds*, Nr. 26, 2008, 15. jūlijs, 4. lpp.
- ⁵⁹ Evaluation report of European judicial systems – Edition 2010 (2008 data): Efficiency and quality of justice. European Commission for the Efficiency of Justice. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2010, p. 156–157. Pieejams: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/default_en.asp [sk. 11.06.2011.].
- ⁶⁰ Tiesu informatīvās sistēmas statistika. Pieejams: http://tis.lursoft.lv/tisreal?FORM=TIS_STAT_O [sk. 17.07.2011.].
- ⁶¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 30. janvāra sprieduma lietā SKA-28/2009 9. punkts. Pieejams: www.tiesas.lv [sk. 15.06.2011.].

Summary

The aim of the research is to look at the application of various alternative law enforcement and dispute resolution methods in the administrative process. The author proves the hypothesis that the Administrative Court is not the only and main, but only the extreme rights protection and dispute resolution method. The private person has rights to resolve disputes with diverse methods of selecting the most appropriate in each case in order to achieve a fair and legal solution.

Intelektuālā īpašuma līgumu regulējuma modernizācija Latvijas Republikas Civillikumā

Modernisation of Regulation for Intellectual Property Contracts in the Civil Law of the Republic of Latvia

Dr. iur. **Vadims Mantrovs**

Latvijas Universitātes

Ekonomikas un vadības fakultātes pasniedzējs,
zvērīnāts advokāts, Kopienas un Latvijas patentpilnvarotais
ar specializāciju preču zīmēs

E-pasts: vadims@rozenfelds.lv, tālrunis: 67034527

Līgumi, kuri attiecas uz intelektuālā īpašuma objektiem, un šo līgumu tiesiskais regulējums ir aktuāls kā no teorētiskā, tā no praktiskā viedokļa. Tai pašā laikā Latvijas intelektuālā īpašuma līgumu regulējumam tiesību literatūrā pievērsta neliela uzmanība gan no sistēmiskā viedokļa, gan no šī regulējuma pilnveidošanas viedokļa. Pašreizējais Latvijas intelektuālā īpašuma līgumu regulējums izkaisīts pa atsevišķiem *sui generis* likumiem, kas katrs attiecas uz atsevišķiem intelektuālā īpašuma objektiem, šo līgumu regulējumam attiecībā uz dažādiem intelektuālā īpašuma objektiem esot savstarpēji atšķirīgam un nepilnīgam. Šo iemeslu dēļ rakstā aplūkots Latvijas intelektuālā īpašuma līgumu regulējums un ierosināti priekšlikumi šī regulējuma modernizācijai, to ietverot *Latvijas Republikas Civillikumā*.

Atslēgvārdi: intelektuālā īpašuma objekti, līgumi, licences līgums, nodošanas līgums, saistību tiesības.

Satura rādītājs

<i>I. Līgumu raksturojums intelektuālā īpašuma sistēmā</i>	115
<i>II. Pašreizējā Latvijas regulējuma raksturojums</i>	117
<i>III. Citu Eiropas valstu pieredze</i>	120
<i>Kopsavilkums</i>	121
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	122
<i>Atsauces</i>	123
<i>Summary</i>	128

I. Līgumu raksturojums intelektuālā īpašuma sistēmā

Kopš pagājušā gadsimta deviņdesmitajiem gadiem intelektuālā īpašuma¹ nozīme Latvijā ir ievērojami pieaugusi gan sakarā ar Latvijas pievienošanos Pasaules Tirdzniecības organizācijai (PTO) 1999. gada 10. februārī, gan Eiropas Savienībai (ES) 2004. gada 1. maijā. Šis secinājums pamatots ar to, ka intelektuālā īpašuma regulējumam ir viena no galvenajām lomām PTO un *acquis communautaire* ietvaros (*TRIPS līguma* preambulas 2. punkta c) apakšpunkts; *Direktīvas 48/2004/EEK par*

*intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu*² preambulas 1. punkts un 3. punkts). Līdz ar to Latvijai, esot pilntiesīgai PTO un ES dalībvalstij, ir pienākums nodrošināt efektīvu intelektuālā īpašuma aizsardzības regulējumu.

Intelektuālā īpašuma jomā līgumu tiesiskai reglamentācijai ir būtiska nozīme, ņemot vērā to, ka intelektuālā īpašuma tiesību īpašnieks no tam piederošā intelektuālā īpašuma tiesībām labumu var iegūt vienā no trijiem veidiem: ne vien to (1) komerciāli izmantojot pašam vai (2) atsavinot,³ bet arī (3) piešķirot tā izmantošanas tiesības trešajai personai. Intelektuālais īpašums tādēļ aizsargā ideju un informācijas izmantošanu, kam ir komerciāla nozīme,⁴ ar nosacījumu, ka šīs idejas un informācija ir izteiktas materializētā formā. Kā pamatoti norādīts literatūrā attiecībā uz preču zīmēm, ko varētu attiecināt arī uz pārējiem intelektuālā īpašuma objektiem, intelektuālā īpašuma objektus var pirkt un pārdot, iznomāt un īrēt; ja šie objekti ir vērtīgi, tie var tikt iekļāti vai izmantoti kā nodrošinājums⁵. Tādēļ nepārsteidz tiesību literatūrā paustais trāpīgais viedoklis, ka intelektuālais īpašums kļuvis par mūsu laiku valūtu⁶. Tomēr jāņem vērā, ka intelektuālā īpašuma līgumu nozīme intelektuālā īpašuma aizsardzības nodrošināšanai izpaužas atšķirīgi attiecībā uz dažādiem intelektuālā īpašuma objektiem⁷ (šīs atšķirības atklātas nākamajā nodaļā).

Atbilstoši vispārīgam principam atsavināmas ir mantiskās tiesības uz intelektuālā īpašuma objektiem,⁸ izslēdzot personisko tiesību (autora personiskās tiesības, dizainera personīgās tiesības, izgudrotāja personīgās tiesības, selekcionāra personīgās tiesības) atsavināšanu. Šajā jautājumā atspoguļojas krasā atšķirība starp rūpnieciskā īpašuma objektiem un autortiesībām. Autortiesību gadījumā, kā pilnīgi pamatoti norādījis prof. Jānis Rozenfelds, „nodošanas priekšmets var būt vienīgi autora mantiskās tiesības, turpretim autora personiskās tiesības tiek uzskatītas par neatsavināmām” atšķirībā no rūpnieciskā īpašuma objektiem, kur „šādi ierobežojumi nepastāv”⁹. Jāņem vērā, ka atsevišķi intelektuālā īpašuma objekti vispār nav atsavināmi kā ģeogrāfiskās izcelsmes norādes vai tiesības uz aizsardzību pret negodīgu konkurenci. Tāpēc neprecīzi būtu norādīt, ka „likumi neparedz ierobežojumus to mantisko tiesību atsavināšanā, kas izriet no intelektuālā īpašuma objektiem”¹⁰. Iepriekš raksturoto iemeslu dēļ var pilnībā pievienoties tiesību literatūrā izdarītajam secinājumam, ka ne visas tiesības uz intelektuālā īpašuma objektu var nodot citām personām¹¹.

Atkarībā no tā, vai tiesības uz intelektuālo īpašuma objektu tiek nodotas „citai personai īpašumā vai lietošanā uz laiku”¹² respektīvi, piešķirot intelektuālā īpašuma objekta izmantošanas tiesības uz zināmu laiku, nenododot šo objektu īpašumā, intelektuālā īpašuma tiesību sfērā tiek izšķirts nodošanas līgums¹³ un licences līgums. Nodošanas līguma puses ir tiesību īpašnieks un tiesību ieguvējs, bet licences līguma – licenciārs, proti, tiesību uz attiecīgo intelektuālā īpašuma objektu īpašnieks, kas piešķir izmantošanas tiesības uz šo objektu, un licenciāts, proti, persona, kas saņem izmantošanas tiesības uz attiecīgo objektu atbilstoši noslēgtā licences līguma noteikumiem.

Attiecīgā intelektuālā īpašuma objekta nodošana īpašumā vai licencēšana var attiekties uz konkrēto objektu pilnībā vai tā daļā, piemēram, ja konkrētā preču zīme reģistrēta uz vairākām precēm vai pakalpojumiem (preču vai pakalpojumu klasēm), preču zīmi var nodot uz daļu no reģistrētajām precēm vai pakalpojumiem; vai, piemēram, autora mantisko tiesību nodošanas vai izmantošanas tiesību gadījumā var nodot nevis visas autoram piederošās mantiskās tiesības, bet gan noteiktas mantiskās tiesības. Ņemot vērā to, ka intelektuālā īpašuma objekta nodošana notiek neatgriezeniski un ar to atšķiras no licencēšanas, nevar pievienoties viedoklim, ka licences līgums nozīmē daļēju tiesību nodošanu,¹⁴ jo licences līguma priekšmets ir izmantošanas tiesību piešķiršana, nevis intelektuālā īpašuma objekta nodošana¹⁵.

II. Pašreizējā Latvijas regulējuma raksturojums

Latvijas Republikas Civillikums (Civillikums) neparedz regulējumu nedz nodošanas līgumam,¹⁶ nedz licences līgumam,¹⁷ neskaitot vispārējo tiesisku darījumu regulējumu¹⁸. Tomēr nodošanas līgums un licences līgums pēc atsevišķām pazīmēm ir līdzīgs vairākiem *Civillikuma Saistību tiesību daļā* regulētajiem līgumiem.

Tā nodošanas līgums satur pirkuma līguma pazīmes, pamatoti norādot, ka „nodošanas līgumu pēc tā būtības zināmā mērā var pielīdzināt pirkuma līgumam”¹⁹. Tomēr nodošanas līgums un pirkuma līgums ir atšķirīgi pēc to satura, jo intelektuālā īpašuma objekta atsavināšana izpaužas nevis tādējādi, ka ieguvējam tiek „atdots” pats intelektuālā īpašuma objekts, bet gan tiesības uz objektu²⁰.

Savukārt licences līgums satur nomas vai īres līguma pazīmes,²¹ jo katrs no šiem līgumiem attiecas uz attiecīgā objekta izmantošanu par zināmu maksu bez šī priekšmeta pārejas citas personas īpašumā, kaut gan viedoklis par šādu līdzību starp licences līgumu un nomas (īres) līgumu literatūrā kritizēts²². *Civillikuma* normas tomēr pieļauj tiesību nomu, jo saskaņā ar *Civillikuma* 2113. pantu par nomas līguma priekšmetu (vai precīzāk – nomas līguma objektu²³) var būt arī tiesības. Šāda norma tāpat zināmā mērā tuvina licences līgumu tiesību nomaī, kas paredzēta *Civillikumā*.

Tas, ka licences līgums un nodošanas līgums nav regulēti *Civillikumā*, izskaidrojams ne tikai ar to, ka no intelektuālā īpašuma objektiem izrietošās tiesības pakļautas īpašiem noteikumiem, kas regulē šo tiesību iegūšanu un izbeigšanos, saturu un pastāvēšanas ilgumu,²⁴ un šie īpašie noteikumi iekļauti speciālajos likumos par intelektuālā īpašuma objektiem. *Civillikuma* pamatā esošā konceptuālā pieeja, kas bija novērojama jau saistībā ar tā priekšteča – *Vietējo Civillikumu kopojuma (VCK)* – regulējuma attīstības tendencēm, pamatojās uz tā saukto specifisko līgumu regulējuma izslēgšanu no *Civillikuma*, un to nosacīti varētu dēvēt par centrālās faktoru. Tāpēc *Civillikuma* autori izvairījušies *Civillikumā* paredzēt speciālo līgumu regulējumu, tos pakļaujot atsevišķo *sui generis* likumu regulējumam. Tā *Civillikums* nav pārņēmis VCK sākotnējā tekstā ietvertu, bet vēlāk no VCK izsvītrotu autora līgumu regulējumu un nav pārņēmis apdrošināšanas līgumu regulējumu, ko savukārt paredzēja VCK.

Sui generis intelektuālā īpašuma likumi²⁵ satur atsevišķus nodošanas līguma un licences līguma regulējuma aspektus attiecībā uz atsevišķiem intelektuālā īpašuma objektiem, proti, preču zīmēm, patentiem, dizainparaugiem, pusvadītāju izstrādājumu topogrāfijām, augu šķirnēm, autortiesībām un blakustiesībām, attiecīgi likumā *Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm*²⁶ (*Preču zīmju likums*), *Patentu likumā*,²⁷ *Dizainparaugu likumā*,²⁸ *Pusvadītāju topogrāfiju aizsardzības likumā*,²⁹ *Augu šķirņu aizsardzības likumā*,³⁰ *Autortiesību likumā*.³¹

Šo likumu regulējums attiecībā uz abiem šiem līgumiem satur triju veidu normas. Pirmkārt, normas, kas regulē jautājumus, kuri saistīti ar Patentu valdes darbībām, ierakstot attiecīgajos reģistros ziņas saistībā ar šo līgumu noslēgšanu³². Otrkārt, šo līgumu regulējumu no saistību tiesiskā viedokļa. Treškārt, šo līgumu spēku attiecībā pret trešajām personām tiesiskajās procedūrās, kurās var tikt iesaistīti konkrētie intelektuālā īpašuma objekti. Kā redzams no tālākā šī regulējuma izklāsta, tieši saistību tiesiskie jautājumi šajos likumos regulēti vismazāk.

Tālākajā šīs nodaļas tekstā aplūkots katrs no minētajiem intelektuālā īpašuma objektiem atsevišķi.

1. Preču zīmes

Preču zīmju likums regulē preču zīmes (preču zīmes pieteikuma) nodošanas līgumu (šī likuma 25. pants) un preču zīmes licences līgumu (šī likuma 26. pants).

Saskaņā ar *Preču zīmju likuma* 25. panta pirmo daļu personai ir tiesības nodot preču zīmi citai personai pilnībā vai kādā daļā, bet nodošanas līgums stājas spēkā ar brīdi, kad ziņas par to publicētas Latvijas Republikas Patentu valdes (Patentu valdes) oficiālajā izdevumā (25. panta piektā daļa). Līdz ar to, pat ja trešajai personai iesniegts nodošanas līgums, bet ziņas par tā noslēgšanu vēl nav publicētas, trešajai personai šāds līgums nav saistošs.

Šī panta sestā daļa paredz, ka nodošanas līgumu var atzīt par spēkā neesošu, ja preču zīmes īpašnieka maiņa izraisa vai var izraisīt patērētāju maldinājumu par to preču vai pakalpojumu īpašībām, ar kuriem zīme tiek lietota vai to paredzēts lietot. Saskaņā ar šo normu prasību Rīgas apgabaltiesā par preču zīmes nodošanas līguma atzīšanu par spēkā neesošu šajā normā paredzētajos gadījumos var celt jebkura persona³³. Strīdi par preču zīmes nodošanas līguma atzīšanu par spēkā neesošu, pamatojoties uz patērētāju maldinājuma izraisīšanu, ir izskatīti Latvijas tiesās³⁴.

Savukārt *Preču zīmju likuma* 26. panta pirmā daļa paredz licences līguma legāldefinīciju, proti, preču zīmes īpašniekam ir tiesības ar licences līgumu nodot citai personai savas preču zīmes izmantošanas tiesības attiecībā uz vienu precī, vairākām vai visām precēm, vienu pakalpojumu, vairākiem vai visiem pakalpojumiem, kuriem zīme ir reģistrēta. Tiek izšķirta izņēmuma licence, proti, licenciārs saglabā tiesības izmantot preču zīmi tiktāl, ciktāl šīs tiesības nav pārgājušas licenciātam, un vienkārša licence, kad šāds ierobežojums licenciāram nepastāv (minētā likuma 26. panta pirmā, otrā un trešā daļas). Licenciātam ir tiesības izsniegt apakšlicenci (sublicenci), ja licences līgumā nav noteikts citādi (šī likuma 26. panta piektā daļa).

Minētā likuma 26. panta septītā daļa paredz nodošanas līgumam līdzīgu regulējumu attiecībā uz licences līguma atzīšanu par spēkā neesošu, bet šī panta ceturrtā daļa noteic, ka preču zīmes īpašnieks var izmantot izņēmuma tiesības pret licenciātu, ja tas pārkāpj licences līgumu šajā normā norādītajos veidos.

Šī likuma 26. panta sestā daļa noteic, ka ziņas par licences līgumu var ierakstīt valsts preču zīmju reģistrā, taču *expressis verbis* nenosaka, kāds tiesiskais spēks ir šādi reģistrācijai. Georgijs Poļakovs paudis viedokli, ka licences līguma reģistrācijas neesamība neietekmē licences līgumu pret trešajām personām,³⁵ taču vienlaikus paudis pretēju uzskatu³⁶. Tomēr jāsecina, ka atšķirībā no preču zīmes nodošanas līguma licences līgums ir spēkā attiecībā pret trešajām personām neatkarīgi no tā, vai ziņas par to ierakstītas reģistrā (26. panta sestā, astotās un devītās daļas), tai pašā laikā šādu ziņu ierakstīšanai ir praktiska nozīme³⁷.

Neatrisināts jautājums gan attiecībā uz nodošanas līgumu, gan licences līgumu ir par to, vai par šo līgumu būtisko sastāvdaļu atzīstama atlīdzība, ko likums vispār neregulē un nepiemin līgumu legāldefinīcijās (minētā likuma 25. panta pirmā daļa, 26. panta pirmā daļa; citētas iepriekš). Neskatoties uz šo likuma trūkumu, atlīdzība jāuztver par abu šo līgumu būtisku sastāvdaļu, jo šo līgumu būtība, kā raksturots šī raksta I nodaļā, ir intelektuālā īpašuma objektu komerciāla izmantošana, kura nav iedomājama bez atlīdzības kā šo līgumu būtiskās sastāvdaļas. Tādējādi tiktu novērsta situācija, ka jebkuru no šiem līgumiem varētu it kā noslēgt vispār bez atlīdzības, šādā gadījumā abus šos līgumus neattiecināmi pārvēršot par dāvinājuma paveidiem³⁸.

2. Patenti

Patentu likums izšķir patenta un patenta pieteikuma nodošanas līgumu (*Patentu likuma* 51. pants) un licences līgumu (*Patentu likuma* 52. pants), paredzot īpašus noteikumus atklātajai licencei un piespiedu licencei (*Patentu likuma* 53.–54. pants). *Patentu likums* neparedz nodošanas līguma un licences līguma regulējumu,

izņemot noteikumu, ka šie līgumi iegūst spēku pret trešajām personām pēc to reģistrācijas Patentu valdē.

3. Dizainparaugi (dizaini)

Dizainparaugu likuma VI nodaļa (41.–44. pants) regulē dizainparauga izmantošanas tiesības, izšķirot dizainparauga nodošanu, licences līgumu un atklāto licenci. Paredzot īpašuma tiesību uz dizainparauga nodošanu citai personai kopā ar uzņēmumu vai tā daļu, kas izmanto šo dizainparaugu, vai neatkarīgi no tā (*Dizainparaugu likuma* 42. panta pirmā daļa), *Dizainparaugu likums* neparedz dizainparauga nodošanas līguma regulējumu, savukārt licences līguma regulējums satur vienīgi atsevišķus licences līguma aspektus, proti, paredz licences līguma definīciju un sublicences izsniegšanas priekšnoteikumus (minētā likuma 43. pants).

4. Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfijas

Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju aizsardzības likums neparedz nodošanas līguma un licences līguma regulējumu,³⁹ norādot uz citiem likumiem, proti, saskaņā ar šī likuma 11. panta ceturto daļu uz jebkuru topogrāfiju attiecināmi *Patentu likuma* noteikumi par licencēm, licences līgumiem un citiem darījumiem, kas ir saistīti ar izņēmuma tiesībām, turklāt *Patentu likuma* noteikumus daļēji atkārto *Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju aizsardzības likuma* 20. panta otrā daļa.

5. Augu šķirnes

Līdzīgi kā iepriekš minēto rūpnieciskā īpašuma objektu gadījumā arī augu šķirņu gadījumā tiek izšķirts nodošanas līgums (*Augu šķirņu aizsardzības likuma* 27. pants) un licences līgums (šī likuma 28. pants), licences līgumu un licenci regulējot arī tālākos šī likuma pantos.

Nodošanas līgums regulēts minimāli, paredzot pilnīgu un daļēju nodošanu (minētā likuma 27. panta pirmā daļa) un paredzot rakstisku formu un reģistrāciju kā nodošanas līguma būtiskas sastāvdaļas (minētā likuma 27. panta otrā daļa).

Licences līgums regulēts detalizētāk, 28. panta pirmajai daļai paredzot to, ka selekcionāra tiesību īpašnieks savas tiesības izmantot aizsargāto šķirni par ienākumu avotu ir tiesīgs nodot citai personai uz savstarpējas vienošanās pamata, un izšķirot triju licenču veidus: vienkāršu licences līgumu, izņēmuma licences līgumu vai brīvās licences izsludināšanu. Papildus tiek izšķirts arī ceturtais licences veids kā piespiedu licence (minētā likuma 32. pants).

6. Autortiesības un blakus tiesības

Autortiesību likuma VII nodaļa regulē autora darba izmantošanas tiesības, izšķirot licenci un licences līgumu,⁴⁰ kā arī darba nomu, kas attiecas uz darba izmantošanas tiesību iznomāšanu (*Autortiesību likuma* 46. pants). Licences līguma regulējums ietverts *Autortiesību likuma* 40., 41., 43.–45. pantā.

Kā ticis norādīts iepriekš, licences līgums un licence autortiesību un blakus tiesību gadījumā atšķiras no iepriekš minētajiem rūpnieciskā īpašuma objektiem ar to, ka tā limitēta vienīgi ar autora mantiskajām tiesībām.

Atbilstoši *Autortiesību likuma* 41. panta pirmās daļas noteikumiem licences līgums ir līgums, ar kuru viena puse – autortiesību subjekts – dod atļauju otrai pusei – darba izmantotājam – izmantot darbu un nosaka darba izmantošanas veidu, vienojoties par izmantošanas noteikumiem, atlīdzības lielumu, tās izmaksāšanas kārtību un termiņu. Kā redzams no šiem noteikumiem, atšķirībā no iepriekš minētajiem rūpnieciskā īpašuma objektiem autortiesību gadījumā atlīdzība paredzēta kā

viena no licences līguma būtiskajām sastāvdaļām, ko apstiprina šī panta trešā daļa, nosakot to, ka gadījumā, ja atlīdzība nav noteikta līgumā, to nosaka tiesa.

Tai pašā laikā atlīdzība kā būtiska sastāvdaļa atšķir licences līgumu no licences, jo pēdējās gadījumā atlīdzība var nebūt pielīgta: licence ir atļauja izmantot attiecīgo darbu tādā veidā un ar tādiem noteikumiem, kādi norādīti licencē (*Autortiesību likuma* 42. panta pirmā daļa). Likums regulē trīs licences veidus: vienkārša licence, izņēmuma licence un vispārēja licence (pēdējo izsniedz autoru mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācija, piešķirot tiesības izmantot visu to autoru darbus, kurus pārstāv šī organizācija). Otra atšķirība starp licenci un licences līgumu ir tā, ka licence izsniedzama vienīgi rakstveidā, taču rakstveida forma nav licences līguma būtiska sastāvdaļa, izņemot likumā paredzētos četrus licences līguma veidus (sk. *Autortiesību likuma* 43. pantu).

7. Citu objektu regulējums

Lai gan Latvijas likumi neparedz licences līguma un nodošanas līguma regulējumu attiecībā uz atsevišķiem citiem intelektuālā īpašuma objektiem, kā, piemēram, domēnvārdiem un zinātību (*know-how* – angļu val.), tomēr nebūtu pamata uzskatīt, ka šie līgumi nav slēdzami arī attiecībā uz šiem objektiem. Tomēr šo līgumu noteikumi būs pilnībā atkarīgi no pašām šo līgumu pusēm, jo likums, izņemot *Civillikuma* vispārīgos darījumu noteikumus, nekādus pieturas punktus šo objektu nodošanā vai licencēšanā neparedz.

8. Secinājumi par līgumu regulējumu *sui generis* likumos

Licences līguma un nodošanas līguma regulējums Latvijā intelektuālā īpašuma likumos ir sadrumstalots un tiek regulēts katram intelektuālā īpašuma objektam atsevišķi, turklāt šo līgumu regulējums šajos speciālajos likumos ir nepilnīgs un fragmentārs. Šajā sakarā juridiskajā literatūrā pamatoti norādīts uz to, ka rūpnieciskā īpašuma vai, plašāk runājot, intelektuālā īpašuma nodošana Latvijas tiesībās ir „reglamentēta vismazāk un lielākoties tikai vispārīgos vilcienos”,⁴¹ turklāt „Latvijas rūpnieciskā īpašuma aizsardzības likumi ietver minimālas prasības par licences līguma noslēgšanu un licences līgumattiecību regulēšanu”⁴².

Nemot vērā to, ka intelektuālā īpašuma līgumiem ir saistību tiesisks raksturs,⁴³ mērķtiecīgi būtu intelektuālā īpašuma regulējumu vienkopus ietvert *Civillikuma* Saistību tiesību daļā, ko apstiprina arī tas, ka ES dalībvalstu jaunākie kodeksi tendēti uz intelektuālā īpašuma reglamentāciju.

III. Citu Eiropas valstu pieredze

Jau iepriekšējā gadsimta vidū Nīderlandes profesors Eduards Maurics Meijerss (*Eduard Maurits Meijers*) izteica viedokli kodificēt Nīderlandes intelektuālā īpašuma regulējumu *Nīderlandes Civillikumā*,⁴⁴ un Nīderlandē joprojām tiek strādāts pie šī regulējuma kodifikācijas⁴⁵. ES dalībvalstu pieeja intelektuālā īpašuma regulējuma jautājumos un šī regulējuma ietveršanā šo valstu civillikumos (civilkodeksos) ir atšķirīga. Turklāt atsevišķās ES dalībvalstīs nepastāv civiltiesību kodifikācijas kā, piemēram, Lielbritānijā, kurā turklāt ne visi intelektuālā īpašuma objekti regulēti likumos, jo komercnoslēpuma aizsardzība regulēta vienīgi tiesu praksē;⁴⁶ Dānijā;⁴⁷ Somijā un Zviedrijā, lai gan pēdējās divās valstīs ir identisks likums, kas regulē līgumu tiesības⁴⁸.

ES dalībvalstīs, kurās pastāv civiltiesību kodifikācijas, var izšķirt divas atšķirīgas pieejas intelektuālā īpašuma un no tā izrietošo līgumu regulējumam. Pirmajai pieejai

ir raksturīgs tas, ka intelektuālā īpašuma līgumu regulējums nav kodificēts vienkopus, piemēram, civillikumā (civilkodeksā) vai intelektuālā īpašuma kodeksā, bet gan ietverts *sui generis* likumos attiecībā uz katru intelektuālā īpašuma objektu atsevišķi. Savukārt otrajai pieejai raksturīgs tas, ka intelektuālā īpašuma līgumi kodificēti vienkopus, bet nav izkaisīti speciālajos likumos.

Pirmo pieeju izmanto, piemēram, Vācija, Lietuva un Čehija.

Lai gan *Vācijas Civillikumā*⁴⁹ atsevišķi netiek regulēti intelektuālā īpašuma līgumi, tomēr atsevišķas *Vācijas Civillikuma* normas, attiecas arī uz intelektuālā īpašuma tiesību regulējumu⁵⁰. Piemēram, intelektuālā īpašuma tiesības kā absolūtās tiesības tiek aizsargātas saskaņā ar *Vācijas Civillikuma* 823. panta pirmo daļu,⁵¹ savukārt saskaņā ar *Vācijas Civillikuma* 453. panta pirmo daļu pirkuma līguma noteikumi attiecīgi tiek piemēroti tiesību pirkumam,⁵² kas tādējādi aptver arī nodošanas līgumu.

Šī pieeja raksturīga arī Lietuvai, kas *Lietuvas Civilkodeksā* paredz vispārīgu intelektuālā īpašuma regulējumu, piemēram, definē intelektuālā īpašuma objektus kā civiltiesisko attiecību objektus,⁵³ piemērojamo likumu intelektuālā īpašuma līgumiem,⁵⁴ tiesību pirkumu–pārdevumu,⁵⁵ tai pašā laikā licences līgums regulēts speciālajos likumos, piemēram, attiecībā uz preču zīmēm – *Preču zīmju likumā*⁵⁶.

Citu valstu civillikumi (civilkodeksi) savukārt ietver atsauci uz to, ka intelektuālā īpašuma tiesības tiek regulētas speciālajos likumos, piemēram, *Čehijas Civilkodekss* nepārprotami norāda uz to, ka šajā kodifikācijā šie jautājumi netiek regulēti⁵⁷.

Otro pieeju izmanto tādas valstis kā Igaunija, Polija, Francija, Itālija, Krievija un Baltkrievija.

Igaunijā licences līgums regulēts 2001. gada 26. septembra *Saistību tiesību likuma* atsevišķā apakšnodaļā,⁵⁸ tai pašā laikā speciālajos likumos saglabājot licences un preču zīmes nodošanas regulējumu, kā, piemēram, attiecībā uz preču zīmēm *Igaunijas Preču zīmju likumā*⁵⁹. Savukārt Itālijā intelektuālā īpašuma tiesības un no tām izrietošie līgumi regulēti 1942. gada 16. oktobra *Itālijas Civilkodeksa*⁶⁰ 5. grāmatas 7. sadaļas 3. nodaļā un 8. sadaļā (2569.–2594. pants), vienlaikus paredzot to, ka atsevišķu intelektuālā īpašuma objektu regulējums ietverts speciālajos likumos.

Atsevišķās valstīs – Polijā un Francijā – intelektuālā īpašuma regulējums kodificēts atsevišķos kodeksos. Tā 1804. gada *Francijas Civilkodeksā* nav ietverts intelektuālā īpašuma regulējums,⁶¹ kas saistīts ar to, ka intelektuālā īpašuma regulējums tiek uztverts kā atsevišķa īpašuma kategorija,⁶² tādēļ intelektuālā īpašuma regulējums ievietots *Intelektuālā īpašuma kodeksā*⁶³. Savukārt *Polijas Rūpnieciskā īpašuma kodeksā*⁶⁴ kodificēti⁶⁵ rūpniecisko īpašumu regulējošie normatīvie akti⁶⁶.

Savukārt Krievijā no 2008. gada 1. janvāra spēkā stājusies *Krievijas Civilkodeksa*⁶⁷ 4. daļa, kas regulē intelektuālo īpašumu un ar to saistītos līgumus. Baltkrievija savā civiltiesību kodifikācijā *Baltkrievijas Civilkodeksā*⁶⁸ paredzējusi intelektuālā īpašuma regulējumu pēc līdzīgiem principiem kā *Krievijas Civilkodeksā*.

Kopsavilkums

Intelektuālā īpašuma līgumu regulējums Latvijā ir fragmentārs un izkaisīts dažādos likumos, tādēļ *Civillikuma Saistību tiesību daļu* nepieciešams papildināt ar 21. nodaļu, kuras nosaukums būtu „Līgumi, kas izriet no intelektuālā īpašuma tiesībām” un kuru iedalītu divās apakšnodaļās: pirmā apakšnodaļa attiektos uz intelektuālā īpašuma objekta nodošanas līgumu,⁶⁹ bet otrā – uz intelektuālā īpašuma objekta licences līgumu⁷⁰. Tādējādi šis ierosinājums neizjauktu pašreizējo *Civillikuma Saistību tiesību daļā* ietvertu līgumu klasifikāciju un vienkopus paredzētu intelektuālā īpašuma līgumu regulējumu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
2. *Grudulis, M.* Ievads autortiesībās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006.
3. *Gulbis, R.* Datorprogrammu licencēšanas tiesiskie aspekti. *Jurista vārds*, Nr. 1, 2009, 6. janvāris.
4. *Grūtups, A., Kalniņš, E.* Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
5. *Mantrovs, V.* Rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšana Latvijā: aktuālie problēmjautājumi un plānotās reformas. Grām.: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas: Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011.
6. *Petrovičs, S.* Komentārs par Civillikuma 2113. pantu. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998.
7. *Rozenfelds, J.* Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008.
8. *Torgāns, K.* Saistību tiesības. II daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
9. *Beier, F.-K.* The Concept of Industrial Property Law and Its Historical Basis. In: *Beier, F.-K., Fikentscher, W., Schricker, G.* German Industrial Property, Copyright and Antitrust Laws. Third Revised and Enlarged Edition. Legal texts with Introduction. Weinheim: VCH, 1996.
10. *Bell, A.* Commercial law. In: *Bell, A., Bell, J., Byron, S., Freedland, M., Hargreaves, S., Whittaker, S.* Principles of French Law. Oxford: Oxford University Press, 1998.
11. *Cornish, W.* Intellectual property. In: English private law. Ed. by Peter Birks. Vol. I. Oxford: Oxford University Press, 2000.
12. *Cornish, W. R.* Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights. Fourth Edition. London: Sweet & Maxwell, 1999.
13. *Dannemann, G., Lorenz, W., Markesinis, S.* Law of contracts and restitution: A comparative introduction. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1997.
14. *Hartkamp, A. S.* Civil Code Revision in the Netherlands. In: *Haanappel, P., Mackaay, E., Warendorff, H., Thomas, R.* Netherlands Business legislation. Kluwer Law International, 2001.
15. Introduction to Polish law. Ed. Stanislaw Frankowski; in cooperation with Adam Bodnar. Hague: Kluwer Law International, 2005.
16. *Iversen, B., Wegener, M.* Intellectual property rights. In: *Iversen, B., Norgaard, J., Orgaard, N., Wegener, M.* Danish Business law. Transl. in English by Hanne Gron. Copenhagen: DJOF publ., 1998.
17. *Phillips, J.* Trade Mark Law. A Practical Anatomy. New York: Oxford University Press Inc.
18. *Phillips, J., Firth, A.* Introduction to Intellectual property law. Fourth edition. Butterworths Lexis Nexis, 2001.
19. *Sisula-Tulokas, L.* European Harmonisation of Civil Law from a Nordic Perspective. Pieejams: http://www.juridica.ee/get_doc.php?id=1009 [sk. 15.05.2010.].
20. *Tsoutsanis, A.* The Codification of Intellectual Property Law: the Legacy of E. M. Meijers and Recent trends in Europe. Pieejams: <http://www.boek9.nl/getobject.php?id=4131> [sk. 15.05.2010.].
21. *Wegener, M.* Danish Business law. Transl. in English by Hanne Gron. Copenhagen: DJOF publ., 1998.

Normatīvie akti

1. Marakešas līguma par Pasaules Tirdzniecības organizācijas izveidošanu 1C pielikums „Līgums par ar tirdzniecību saistītām intelektuālā īpašuma tiesībām” [TRIPS līgums]: LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 388/389, 1998, 30. decembris.
2. Parīzes konvencija par rūpnieciskā īpašuma aizsardzību: LR starptautiskais līgums [Parīzes konvencija]. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 54, 2003, 8. aprīlis.
3. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/48/EK par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu. *Oficiālais Vēstnesis*, Īpašais izdevums 2004, 17/02. sēj., 32.–39. lpp.
4. Autortiesību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150, 2000, 27. aprīlis.
5. Dizainparaugu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183, 2004, 17. novembris.
6. Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 216, 1999, 1. jūlijs.
7. Patentu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 34, 2007, 27. februāris.
8. Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 84/85, 1998, 31. marts.

9. Act of the Czech Republic No. 40/1964 Sb. Civil Code [Čehijas Civillkodekss]. Pieejams: <http://mu-jweb.cz/www/vaske/obcan1.htm> [sk. 03.06.2011.].
10. Civil Code of the Republic of Lithuania [Lietuvas Civillkodekss]. Pieejams: <http://d.scribd.com/docs/1f4b82egan5qfun516xm.pdf> [sk. 03.06.2011.].
11. Industrial Property Law [Polijas Rūpnieciskā īpašuma likums]. Pieejams: http://www.uprp.pl/Formularze/ustawa2000_gb.doc [sk. 03.06.2011.].
12. Italian Civil Code [Itālijas Civillkodekss]. The Italian Civil Code and Complementary Legislation. New York: Oceana, 2008.
13. Law of Obligations Act; RT I 2002, 53, 336 [Igaunijas Saistību tiesību likums]. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> [sk. 23.05.2010.].
14. Law On Trade Marks of 10 October 2000 No. VIII-1981 [Lietuvas Preču zīmju likums]. Pieejams: http://www.vpb.gov.lt/docs/20090601_4.pdf [sk. 23.06.2010.].
15. Trade Marks Act; RT I 2002, 49, 308 [Igaunijas Preču zīmju likums]. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> [sk. 23.05.2010.].
16. Trade Marks Act 1994, 1994 CHAPTER 26 [Lielbritānijas Preču zīmju likums]. Pieejams: http://www.opsi.gov.uk/RevisedStatutes/Acts/ukpga/1994/cukpga_19940026_en_1 [sk. 11.05.2011.].
17. Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 24. Juli 2010 (BGBl. I S. 977) geändert worden ist [Vācijas Civillikums]. Pieejams: <http://bundesrecht.juris.de/bundesrecht/bgb/gesamt.pdf> [sk. 23.05.2010.].
18. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07 декабря 1998 г. № 218-3 [Baltkrievijas Civilkodekss]. Pieejams: http://www.belgospatent.org.by/russian/docs/Zakonodat/Grazdanski_kodex_218-z.doc [sk. 03.06.2011.].
19. Гражданский кодекс Российской Федерации [Krievijas Civillkodekss]. Pieejams: <http://www.consultant.ru/popular/> [sk. 03.06.2011.].
20. Гражданское уложение Германии. Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch mit Einführungsgesetz. Пер. с нем. 2-е изд., доп. Москва: Волтерс Клувер, 2006.
21. Французский гражданский кодекс [Francijas Civillkodekss]. Grām.: Французский гражданский кодекс. Пер. с французского. Санкт-Петербург: изд-во „Юридический центр Пресс”, 2004.

Tiesu prakses materiāli

1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 27. aprīļa spriedums civillietā Nr. SKC-131/2011. Pieejams: www.at.gov.lv [sk. 06.06.2011.].
2. LR Augstākās tiesas Senāta spriedums civillietā Nr. SKC-0200-06. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2006. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 210.–214. lpp.
3. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2010. gada 24. maija lēmums lietā Nr. PAC-1716. Npublicēts.
4. Jean Christian Perfumes Ltd & Anor v Thakrar (t/a Brand Distributor or Brand Distributors Ltd) [2011] EWHC 1383 (Ch) (27 May 2011), paras 4–5.

Atsauces

- ¹ Termins „intelektuālais īpašums” lietots *TRIPS līguma* 1. panta otrās daļas izpratnē, savukārt termins „rūpnieciskais īpašums” – atbilstoši *Parīzes konvencijas* 1. panta otrajā daļā ietvertajai definīcijai, saprotot to visplašākā nozīmē (sk. *Mantrovs, V.* Rūpnieciskā īpašuma lietu izskatīšana Latvijā: aktuālie problēmjautājumi un plānotās reformas. Grām.: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas: Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 38. lpp.).
- ² Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/48/EK par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu. *Oficiālais Vēstnesis*, Īpašais izdevums 2004, 17/02. sēj., 32./39. lpp.
- ³ *Rozenfelds, J.* Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 9. lpp.; *Phillips, J., Firth, A.* Introduction to Intellectual property law. Fourth edition. Butterworths Lexis Nexis, 2001, p. 7.
- ⁴ *Cornish, W. R.* Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights. Fourth Edition. London: Sweet & Maxwell, 1999, p. 6.
- ⁵ *Phillips, J.* Trade Mark Law. A Practical Anatomy. New York: Oxford University Press Inc., p. 514; līdzīgi viedokļi pausti arī Latvijas tiesību doktrīnā (*Grudulis, M.* Ievads autortiesībās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 178. lpp.; *Rozenfelds, J.* Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 108. lpp.).

- ⁶ Phillips, J., Firth, A. Introduction to Intellectual property law. Fourth edition. Butterworths Lexis Nexis, 2001, p. 6
- ⁷ Ibid., p. 19.
- ⁸ Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 116. lpp.
- ⁹ Rozenfelds, J. Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 20. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 21. lpp.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² Turpat, 209. lpp. Taisnības labad jāatzīmē, ka šis viedoklis norādīts attiecībā uz preču zīmēm, tomēr šī raksta autors to attiecinājis uz visiem intelektuālā īpašuma objektiem.
- ¹³ Māris Grudulis paudis viedokli, ka nepareizi lietot terminu „nodošana” bezķermenisku lietu gadījumā, jo „tiesību nodošana kā tāda nenotiek”, bet šī termina vietā lietojams termins „cesība”, kas šī autora ieskatā šāda lietojuma gadījumā „netiek lietots Latvijas Civillikuma izpratnē” (Grudulis, M. Ievads autortiesībās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 181.–182. lpp.). Šim viedoklim tomēr nevar pievienoties, jo saskaņā ar Latvijas tiesībām cesijas priekšmets ir vienīgi prasījumi (Civillikuma 1798. pants), nevis visas bezķermeniskas lietas, piemēram, tiesības.
- ¹⁴ Poļakovs, G. Rūpnieciskā īpašuma īpašnieka tiesības. Rīga: Turība, 2001, 59., 280. lpp.
- ¹⁵ Sal. Poļakovs, G. Rūpnieciskā īpašuma īpašnieka tiesības. Rīga: Turība, 2001, 59., 301. lpp.
- ¹⁶ Kaut gan Civillikuma 2002. pants neizslēdz intelektuālā īpašuma objekta pirkumu, paredzot pirkuma līguma legāldefinīcijā „par norunātas naudas summas samaksu atdot zināmu [...] tiesību”, tomēr pirkuma līguma noteikumu piemērošana intelektuālā īpašuma objekta gadījumā ir diskutabla, ņemot vērā to, ka intelektuālā īpašuma objekta nodošana vispār nav iespējama tieši bezķermeniskuma dēļ (Torgāns, K. Saistību tiesības. II daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 15. lpp.). Šo iemeslu dēļ kritiski vērtējams juridiskajā literatūrā paustais viedoklis, ka uz nodošanas līgumu „nevar attiecināt visas CL [Civillikuma – autora piezīme] normas par pirkuma līgumu, jo, izņemot CL 2002.–2005. p., tās lielākoties ir saistītas nevis ar tiesībām, bet gan ķermeniskām lietām” (Poļakovs, G. Rūpnieciskā īpašuma īpašnieka tiesības. Rīga: Turība, 2001, 59., 281. lpp.).
- ¹⁷ Sal. Poļakovs, G. Rūpnieciskā īpašuma īpašnieka tiesības. Rīga: Turība, 2001, 59., 301. lpp.
- ¹⁸ Tas, ka Civillikuma Saistību tiesību daļas vispārīgais darījumu regulējums attiecas arī uz intelektuālā īpašuma līgumiem, izskaidro to, ka Latvijas tiesu praksē līdztekus speciālo likumu normām tiek piemērotas arī Civillikuma normas. Tā, izskatot civillietu par preču zīmes nodošanas līguma tiesisko speku, kura jau pieminēta iepriekš, tiesa atzina preču zīmes nodošanas līgumu par spēkā neesošu, arī pamatojoties uz Civillikuma 1415. pantu (Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedums civillietā Nr. SKC-0200-06. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2006. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 210.–214. lpp.; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 2011. gada 27. aprīļa spriedums civillietā Nr. SKC-131/2011. Pieejams: www.at.gov.lv [sk. 06.06.2011.]).
- ¹⁹ Poļakovs, G. Rūpnieciskā īpašuma īpašnieka tiesības. Rīga: Turība, 2001, 293. lpp.
- ²⁰ Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 115. lpp.
- ²¹ Grudulis, M. Ievads autortiesībās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 181. lpp.; Rozenfelds, J. Intelektuālais īpašums. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 108. lpp.; M. Gruduļa viedoklis atbalstīts arī literatūrā (sk. Gulbis, R. Datorprogrammu licencēšanas tiesiskie aspekti. *Jurista vārds*, Nr. 1, 2009, 6. janvāris).
- ²² Poļakovs, G. Rūpnieciskā īpašuma īpašnieka tiesības. Rīga: Turība, 2001, 301. lpp.
- ²³ Sal. Petrovičs, S. Komentārs par Civillikuma 2113. pantu. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 471. lpp.
- ²⁴ Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 20. lpp.
- ²⁵ Bez šiem likumiem izdoti arī vairāki Ministru kabineta noteikumi, kas satur atsevišķu intelektuālā īpašuma objektu regulējumu, bet detalizētāk šajā rakstā netiek aplūkoti.
- ²⁶ Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 216, 1999, 1. jūlijs.
- ²⁷ Patentu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 34, 2007, 27. februāris.
- ²⁸ Dizainparaugu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183, 2004, 17. novembris.
- ²⁹ Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 84/85, 1998, 31. marts.
- ³⁰ Augu šķirņu aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2002, 17. maijs.
- ³¹ Autortiesību likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150, 2000, 27. aprīlis.

- ³² Izņemot augu šķirnes, kuru reģistru uztur Valsts augu aizsardzības dienests (sk. *Augu šķirņu aizsardzības likuma* 12. pantu un tālākos pantus), un autortiesības, kuru reģistrācija vispār nav paredzēta (*Autortiesību likuma* 2. panta trešā daļa).
- ³³ Tā kā minētā norma noteic, ka Rīgas apgabaltiesas izņēmuma piekritība attiecas uz nodošanas līguma atzišanu par spēkā neesošu vienīgi šajā normā paredzētajos gadījumos, citu strīdu gadījumos saistībā ar nodošanas līgumu prasības ceļamas pēc vispārīgiem piekritības noteikumiem.
- ³⁴ Sk. 18. atsauci.
- ³⁵ *Polakovs, G.* Rūpnieciskā īpašuma īpašnieka tiesības. Rīga: Turība, 2001, 293.–294. lpp.
- ³⁶ Turpat, 294. lpp.
- ³⁷ Ziņu ierakstīšana par licences līguma noslēgšanu iegūst praktisku nozīmi divu iemeslu dēļ. *Pirmkārt*, kā pierādījums par licences līguma noslēgšanas faktu. Atbilstoši likuma noteikumiem rakstveida forma nav licences līguma būtiska sastāvdaļa un puses ir tiesīgas to noslēgt arī mutvārdu formā atšķirībā, piemēram, no Lielbritānijas, kur licences līguma būtiska sastāvdaļa ir tā noslēgšana rakstveida formā (*Lielbritānijas Preču zīmju likuma* 28. panta otrā daļa), kas apstiprināts Lielbritānijas tiesu praksē (Jean Christian Perfumes Ltd & Anor v Thakrar (t/a Brand Distributor or Brand Distributors Ltd) [2011] EWHC 1383 (Ch) (27 May 2011), paras 4–5). Tomēr gadījumā, ja licenciāts izmanto kādu no likumā paredzētajām licenciāta tiesībām, piemēram, ar preču zīmes īpašnieka piekrišanu ceļ prasību tiesā par preču zīmes nelikumīgas izmantošanas pārtraukšanu, kas ceļama licenciāta vārdā (sk. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2010. gada 24. maija lēmumu lietā Nr. PAC-1716. Npublicēts), vai iestājas šādā lietā, kuru uzsācis pats preču zīmes īpašnieks, prasot zaudējumu atlīdzību (*Preču zīmju likuma* 28. panta otrā daļa), licenciātam jāsniedz pierādījumi savam licenciāta statusam. Par šādu pierādījumu bez paša licences līguma kalpo izraksts no Valsts preču zīmju reģistra par licences līguma noslēgšanas faktu. *Otrkārt*, licences reģistrācija sargā licenciātu no licences zaudēšanas tajā gadījumā, ja preču zīmes īpašnieks (licenciārs) izlemj atteikties no licencētās preču zīmes (*Preču zīmju likuma* 30. pants). Šī panta trešā daļa paredz to, ka Patentu valde nedzēs preču zīmes reģistrāciju, ja par to reģistrā iekļautas ziņas par vienu spēkā esošu licences līgumu vai vairākiem spēkā esošiem licenču līgumiem un preču zīmes īpašnieka iesniegumam nav pievienota attiecīgo licenciātu rakstveida piekrišana zīmes reģistrācijas dzēšanai.
- ³⁸ Sal. ar nomas maksas regulējumu *Civillikuma* 2120. pantā.
- ³⁹ Izņemot *Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju aizsardzības likuma* 11. panta piekto daļu attiecībā uz piespiedu licenci un sesto daļu attiecībā uz darījumu reģistrācijas nepieciešamību Patentu valdē.
- ⁴⁰ Plašāk par licences un licences līguma atšķirībām *Autortiesību likumā* sk.: *Gulbis, R.* Datorprogrammu licencēšanas tiesiskie aspekti. *Jurista vārds*, Nr. 1, 2009, 6. janvāris; par licences veidiem pl. sk.: *Grudulis, M.* Ievads autortiesībās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 181. lpp.
- ⁴¹ *Polakovs, G.* Rūpnieciskā īpašuma īpašnieka tiesības. Rīga: Turība, 2001, 294. lpp.
- ⁴² Turpat, 298. lpp.
- ⁴³ Kā šajā sakarā norādījis prof. Frīdrihs Karls Baiers (*Friedrich-Karl Beier*), „rūpnieciskā īpašuma izmantošana nodošanas vai licencēšanas ceļā ir pakļauta līgumu tiesību noteikumiem” (*Beier, F.-K.* The Concept of Industrial Property Law and Its Historical Basis. In: *Beier, F.-K., Fikentscher, W., Schricker, G.* German Industrial Property, Copyright and Antitrust Laws. Third Revised and Enlarged Edition. Legal texts with Introduction. Weinheim: VCH, 1996, p. 1/A/4), kuri ietilpst saistību tiesībās.
- ⁴⁴ *Tsoutsanis, A.* The Codification of Intellectual Property Law: the Legacy of E.M. Meijers and Recent trends in Europe. Pieejams: <http://www.boek9.nl/getobject.php?id=4131> [sk. 15.05.2010.].
- ⁴⁵ *Hartkamp, A. S.* Civil Code Revision in the Netherlands. In: *Haanappel, P., Mackaay, E., Warendorf, H., Thomas, R.* Netherlands Business legislation. Kluwer Law International, 2001, p. 14–15.
- ⁴⁶ *Cornish, W.* Intellectual property. In: English private law. Ed. by Peter Birks. Vol. I. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 468.
- ⁴⁷ *Iversen, B., Wegener, M.* Intellectual property rights. In: *Iversen, B., Norgaard, J., Orgaard, N., Wegener, M.* Danish Business law. Transl. in English by Hanne Gron. Copenhagen: DJOF publ., 1998, p. 266.
- ⁴⁸ *Sisula-Tulokas, L.* European Harmonisation of Civil Law from a Nordic Perspective, p. 31. Pieejams: http://www.juridica.ee/get_doc.php?id=1009 [sk. 15.05.2010.].
- ⁴⁹ Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 24. Juli 2010 (BGBl. I S. 977) geändert worden ist [Vācijas Civillikums]. Pieejams: <http://bundesrecht.juris.de/bundesrecht/bgb/gesamt.pdf> [sk. 23.05.2010.]. *Vācijas Civillikuma* tulkojumam izmantots arī šis avots: Гражданское уложение Германии. Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch mit Einführungsgesetz. Пер. с нем. 2-е изд., доп. Москва: Волтерс Клувер, 2006.
- ⁵⁰ Sal. *Polakovs, G.* Rūpnieciskā īpašuma īpašnieka tiesības. Rīga: Turība, 2001, 59., 294. lpp.

- ⁵¹ *Beier, F.-K.* The Concept of Industrial Property Law and Its Historical Basis. In: *Beier, F.-K., Fikentscher, W., Schricker, G.* German Industrial Property, Copyright and Antitrust Laws. Third Revised and Enlarged Edition. Legal texts with Introduction. Weinheim: VCH, 1996, p. 1/A/4.
- ⁵² *Dannemann, G., Lorenz, W., Markesinis, S.* Law of contracts and restitution: A comparative introduction. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 35.
- ⁵³ *Lietuvos Civilkodeksa* 1.97. pants, 1.111. pants, 1.112. pants, 1.1326. panta otrā daļa (Civil Code of the Republic of Lithuania [Lietuvos Civilkodekss]). Pieejams: <http://d.scribd.com/docs/1f4b82egan5qfun516xm.pdf> [sk. 03.06.2011.].
- ⁵⁴ *Lietuvos Civilkodeksa* 1.52. pants.
- ⁵⁵ *Lietuvos Civilkodeksa* 6.425.–6.427. pants.
- ⁵⁶ *Lietuvos Preču zīmju likuma* 44. pants (Law On Trade Marks of 10 October 2000 No. VIII-1981 [Lietuvos Preču zīmju likums]). Pieejams: http://www.vpb.gov.lt/docs/20090601_4.pdf [sk. 23.05.2010.].
- ⁵⁷ Saskaņā ar *Čehijas Civilkodeksa*, kas stājās spēkā 1964. gada 1. aprīlī, 1. panta trešo daļu tiesiskās attiecības, kas izriet no intelektuālās jaunrades darbības rezultātiem, regulētas speciālajos likumos (Act of the Czech Republic No. 40/1964 Sb. Civil Code [Čehijas Civilkodekss]). Pieejams: <http://mujweb.cz/www/vaske/obcan1.htm> [sk. 03.06.2011.].
- ⁵⁸ *Igaunijas Saistību tiesību likuma* 18. nodaļa (368.–374. pants) ar nosaukumu „Licences līgums” (Law of Obligations Act; RT I 2002, 53, 336 [Igaunijas Saistību tiesību likums]). Pieejams: <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> [sk. 23.05.2010.].
- ⁵⁹ *Igaunijas Preču zīmju likuma* 18. pants (Preču zīmju nodošana) un 21. pants (Licence) (Trade Marks Act; RT I 2002, 49, 308 [Igaunijas Preču zīmju likums]). Pieejams: <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022> [sk. 23.05.2010.].
- ⁶⁰ Italian Civil Code [Itālijas Civilkodekss]. The Italian Civil Code and Complementary Legislation. New York: Oceana, 2008.
- ⁶¹ Французский гражданский кодекс [Francijas Civilkodekss]. Grām.: Французский гражданский кодекс. Пер. с французского. Санкт-Петербург: изд-во „Юридический центр Пресс”, 2004.
- ⁶² *Bell, A., Bell, J., Boyron, S.* Property law. In: *Bell, A., Bell, J., Byron, S., Freedland, M., Hargreaves, S., Whittaker, S.* Principles of French Law. Oxford: Oxford University Press, 1998, p. 280.
- ⁶³ Iepriekš šis regulējums atradās citos likumos, piemēram, pirms *Intelektuālā īpašuma kodeksa* pieņemšanas patenti tika regulēti komerckodeksā (*Bell, A.* Commercial law. In: *Bell, A., Bell, J., Byron, S., Freedland, M., Hargreaves, S., Whittaker, S.* Principles of French Law. Oxford: Oxford University Press, 1998, p. 436–437).
- ⁶⁴ Polijas 2000. gada 30. jūnija Rūpnieciskā īpašuma likums, kas stājās spēkā 2001. gada 21. maijā (Industrial Property Law [Polijas Rūpnieciskā īpašuma likums]). Pieejams: http://www.uprp.pl/Formularze/ustawa2000_gb.doc [sk. 03.06.2011.].
- ⁶⁵ Polijā pastāv atsevišķi normatīvi akti, kuri satur papildu regulējumu, turklāt ārpus *Rūpnieciskā īpašuma likuma* ir autortiesības, kuras regulē *Autortiesību un blakustiesību likums* (Introduction to Polish law. Ed. Stanislaw Frankowski; in cooperation with Adam Bodnar. Hague: Kluwer Law International, 2005, p. 305–307).
- ⁶⁶ Introduction to Polish law. Ed. Stanislaw Frankowski; in cooperation with Adam Bodnar. Hague: Kluwer Law International, 2005, p. 325–326.
- ⁶⁷ Гражданский кодекс Российской Федерации [Krievijas Civilkodekss]. Pieejams: <http://www.consultant.ru/popular/> [sk. 03.06.2011.].
- ⁶⁸ Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07 декабря 1998 г. № 218-3 [Baltkrievijas Civilkodekss]. Pieejams: http://www.belgospatent.org.by/russian/docs/Zakonodat/Grazdanski_kodex_218-z.doc [sk. 03.06.2011.].
- ⁶⁹ 2401. Nodošanas līguma jēdziens
Ar nodošanas līgumu viena puse (tiesību īpašnieks) nodod otrai pusei (tiesību ieguvējam) no intelektuālā īpašuma objekta izrietošās tiesības pilnībā vai daļā par zināmu maksu (nodošanas maksu).
2402. Nodošanas līguma spēkā esamība
(1) Lai nodošanas līgums stātos spēkā, ziņas par nodošanas līguma noslēgšanu piesakāmas reģistrācijai attiecīgajā reģistrā.
(2) Nodošanas līgums stājas spēkā ar dienu, kad ziņas par tā noslēgšanu publicētas Latvijas Republikas Patentu valdes oficiālajā izdevumā, izņemot selekcionāra tiesību nodošanu, kas stājas spēkā ar dienu, kad reģistrētas ziņas par selekcionāra tiesību nodošanu.
2403. Paziņojumi pušu starpā
Pēc nodošanas līguma spēkā stāšanās tiesību īpašniekam saprātīgā laikā jānodod tiesību ieguvējam visi dokumenti un jāsniedz visas ziņas attiecībā uz intelektuālā īpašuma objektu, kas ir nodošanas līguma objekts. Ja šis objekts nodots kādā tā daļā, tad dokumentu nodošanas un ziņu sniegšanas

pienākums attiecas uz daļu, kura nodota tiesību ieguvējam, ja vien līgumā nav paredzēts citādi vai ja tas neizriet no nodotā objekta rakstura.

2404. Tiesību nodošanas ierobežojumi

(1) Tiesību nodošana uz preču zīmi vai citu atšķirības zīmi nav pieļaujama, ja nodošanas rezultātā var rasties patērētāju maldināšana saistībā ar intelektuālo īpašuma objektu, kas ir nodošanas līguma objekts.

(2) Tiesību nodošana uz intelektuālā īpašuma objektu, kas ietver vai satur atsauci jebkādā veidā uz ģeogrāfiskās izcelsmes norādi, ir iespējama vienīgi tādai personai, kurai ir tiesības izmantot šo norādi.

(3) Šajā pantā paredzēto ierobežojumu neievērošanas rezultātā pēc ieinteresēto personu prasības līgums tiek atzīts par spēkā neesošu.

2405. Nodotā līguma atzīšana par spēkā neesošu

(1) Nodotā līgums tiek atzīts par spēkā neesošu, ja līgumā paredzētā nodošanas maksa nav samaksāta gada laikā no līgumā norunātā termiņa vai, ja līgumā termiņš nav noteikts, gada laikā no līguma spēkā stāšanās dienas.

(2) Nodotā līgumu var atzīt par spēkā neesošu arī citos likumos paredzētajos gadījumos.

(3) Gadījumā, ja nodotā līgums atzīts par spēkā neesošu, tiesa desmit darba dienu laikā no tiesas nolēmuma spēkā stāšanās iesniedz tiesas nolēmuma norakstu attiecīgajai iestādei nepieciešamo izmaiņu veikšanai attiecīgajā reģistrā.

2406. Saistība ar citiem likumiem

(1) Papildus šajā apakšnodaļā ietvertajam regulējumam nodošanas līguma īpatnības attiecībā uz atsevišķiem intelektuālā īpašuma objektiem var tikt paredzētas citos likumos.

(2) Ja citos likumos paredzēts atšķirīgs nodošanas līguma regulējums, nekā noteikts šajā likumā, piemērojami šī likuma noteikumi.

⁷⁰ 2407. Licences līguma jēdziens

Ar licences līgumu viena puse (licenciārs) piešķir otrai pusei (licenciātam) intelektuālā īpašuma objekta izmantošanas tiesības šajā līgumā norunātajā apjomā un teritorijā par zināmu maksu (licences maksu).

2408. Licences līguma rakstiska forma

Licences līgums slēdzams rakstveidā.

2409. No licences līguma izrietošo tiesību izlietošanas priekšnoteikumi

(1) Likumā paredzētajos gadījumos ziņu ierakstīšana par licences līguma noslēgšanu attiecīgajā reģistrā ir priekšnoteikums, lai licences līgums stātos spēkā pret trešajām personām.

(2) Licenciātam ir pienākums izlietot licences līgumā piešķirtās izmantošanas tiesības uz licencēto intelektuālā īpašuma objektu, ja līgumā nav noteikts citādi.

2410. Vienkāršs licences līgums un izņēmuma licences līgums

(1) Vienkārša licences līguma gadījumā licenciārs ir tiesīgs patstāvīgi izlietot izmantošanas tiesības uz licencēto intelektuālā īpašuma objektu vai tālāk piešķirt šīs tiesības citām personām neatkarīgi no licenciāta.

(2) Izņēmuma licences līgums piešķir licenciātam intelektuālā īpašuma objekta izmantošanas tiesības Līgumā noteiktā apjomā, liedzot licenciāram vai trešajām personām šo izmantošanas tiesību izlietošanu šajā apjomā.

(3) Ja piešķirto izmantošanas tiesību apjoms nav skaidri atrunāts līgumā, izmantošanas tiesību apjomu nosaka atbilstoši līguma mērķim un pušu nodomiem.

(4) Izmantošanas tiesības, kas izriet no vienkārša licences līguma, kas noslēgts pirms izņēmuma licences līguma noslēgšanas, saglabā savu spēku attiecībā uz izņēmuma licences līguma pusēm.

2411. No licences līguma izrietošo tiesību tālāka piešķiršana

(1) No licences līguma izrietošās tiesības var tikt tālāk piešķirtas trešajai personai ar licenciāra piekrišanu. Licenciāram ir pienākums šādu piekrišanu sniegt, ja šādas piekrišanas sniegšana ir sagaidāma no licenciāra saskaņā ar labas ticības principu (1. pants).

(2) Šā panta pirmās daļas noteikumi nav piemērojami uzņēmuma nodošanas gadījumā, ja no licences līguma izrietošās izmantošanas tiesības uz attiecīgo intelektuālā īpašuma objektu tiek piešķirtas kopā ar uzņēmumu.

2412. Paziņojumi licences līguma pušu starpā

(1) Visa licences līguma spēkā esamības laikā licenciāram saprātīgā laikā jānogādā dokumenti un jāveic sazināšanās ar licenciātu, kas nepieciešama no līguma izrietošo tiesību izlietošanai.

(2) Licenciātam jānodrošina licenciāra sniegto dokumentu vai ziņu neizpaušana trešajām personām, izņemot, ja dokumentu vai ziņu izpaušanu paredz likums vai licenciāra sniegto dokumentu vai ziņu neizpaušanu nav iespējams nodrošināt saskaņā ar līgumu vai no sniegto dokumentu vai ziņu satura.

(3) Pēc licences līguma izbeigšanās licenciātam jāatgriež licenciāram dokumenti, kurus tas saņēmis, un jānodrošina no licenciāra saņemtās informācijas neizpaušana.

2413. Licenciāta īpašie pienākumi

(1) Ja licences līgumā nav paredzēts citādi, licenciātam ir pienākums sniegt pārskatu par licencētā intelektuālā īpašuma objekta izmantošanas apjomu un raksturu katru gadu līdz 31. janvārim par iepriekšējo kalendāro gadu.

(2) Licenciātam ir pienākums nodrošināt preču vai pakalpojumu, attiecībā uz kuriem izmantots licencētais intelektuālā īpašuma objekts, kvalitāti atbilstoši licenciāra prasībām, bet, ja tādas nav atrunātas līgumā, – atbilstoši vispārpieņemtajām tirdzniecības paražām un standartiem. Licenciārs un licenciāts solidāri uzņemas atbildību par preču vai pakalpojumu, attiecībā uz kuriem izmantots licencētais intelektuālā īpašuma objekts, atbilstību drošuma un kvalitātes prasībām.

2414. Tiesību aizsardzība

Ja trešā persona liedz licenciātam izlietot ar licences līgumu piešķirtās izmantošanas tiesības vai ja trešā persona šīs tiesības pārkāpj, licenciātam par to jāinformē licenciārs, kuram nekavējoties jāveic visi nepieciešamie pasākumi, lai nodrošinātu no licences līguma izrietošo tiesību pilnīgas izlietošanas iespēju vai novērstu licenciātam piešķirto tiesību pārkāpumu. Ja licenciārs veic šādus pasākumus, licenciātam ir pienākums sadarboties ar licenciāru nepieciešamajā apjomā.

2415. Uz nenoteiktu laiku noslēgta licences līguma darbības pirmstermiņa izbeigšana

Jebkura no licences līguma pusēm var vienpusēji atkāpties no līguma, kas noslēgts uz nenoteiktu laiku, iesniedzot otrai pusei attiecīgu paziņojumu vismaz vienu gadu iepriekš.

2416. Izmaiņu izdarīšana reģistrā sakarā ar licences līguma termiņa noteicējumu vai darbības pirmstermiņa izbeigšanu

(1) Gadījumā, ja līguma termiņš ir noteicējis vai līguma darbība tiek izbeigta pirms termiņa un ziņas par licences līgumu ierakstītas attiecīgajā reģistrā, līguma puses par to paziņo iestādei, kas uztur attiecīgo reģistru, kas veic nepieciešamās izmaiņas tās uzturētajos reģistros.

(2) Licences līgums izbeidzas pirms termiņa, ja pārstāj pastāvēt izņēmuma tiesības uz licencēto intelektuālā īpašuma objektu.

2417. Izmantošanas tiesību piešķiršanas ierobežojumi

(1) Izmantošanas tiesību piešķiršana uz preču zīmi vai citu atšķirības zīmi nav pieļaujama, ja izmantošanas tiesību piešķiršanas rezultātā var rasties patērētāju maldināšana saistībā ar licencēto intelektuālā īpašuma objektu.

(2) Izmantošanas tiesību piešķiršana uz intelektuālā īpašuma objektu, kas ietver vai satur atsauci jebkādā veidā uz ģeogrāfiskās izcelsmes norādi, ir iespējama vienīgi tādai personai, kurai ir tiesības izmantot šo norādi.

(3) Šajā pantā paredzēto ierobežojumu neievērošanas rezultātā pēc ieinteresēto personu prasības licences līgums tiek atzīts par spēkā neesošu.

2418. Saistība ar citiem likumiem

(1) Papildus šajā apakšnodalā ietvertajam regulējumam licences līguma īpatnības attiecībā uz atsevišķiem intelektuālā īpašuma objektiem var tikt paredzētas citos likumos.

(2) Ja citos likumos paredzēts atšķirīgs licences līguma regulējums, nekā noteikts šajā likumā, piemērojami šī likuma noteikumi.

Summary

Contracts referring to the objects of intellectual property and their legal regulation are topical issues both from the theoretical and practical point of view. At the same time little attention is devoted to the Latvian regulation of intellectual property contracts in the legal literature both from the systematic point of view and its modernisation aspects. The present regulation of intellectual property contracts in Latvia is dispersed among individual sui generis laws referring to separate objects of intellectual property and the regulation of these contracts is mutually conflicting and defective. Due to these reasons the article deals with the regulation of contracts of Latvian intellectual property and puts forth proposals to update this regulation through its incorporation in the Civil Law of the Republic of Latvia.

Objektivitāte taisnīgas tiesas spriešanā

Impartiality in Judging

Rada Matjušina

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures katedras doktorante

E-pasts: Rada.Matjusina@rmbirojs.lv, tālrunis: 29696866

Raksts ir veltīts jēdziena „objektivitāte” satura atklāšanai, vienlaikus meklējot objektivitātes izpausmes tiesas spriešanā. Autore apzināti raksta tematu nenosauc par tiesas objektivitāti, jo rakstā tiek meklēta atbilde – vai tiesas objektivitāte ir iespējama vispār un vai objektivitāte kā tiesas spriešanas kategorija ir piemērojama taisnīgas tiesas spriešanā.

Atslēgvārdi: objekts, tiesas objektivitāte, taisnīgums.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	129
<i>Objekta un objektivitātes jēdziens</i>	130
<i>Objektivitāte tiesas spriešanā</i>	132
<i>Kopsavilkums</i>	134
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	134
<i>Atsauces</i>	135
<i>Summary</i>	136

levads

Vēsturiski ir iespējams apskatīt dažādas cilvēces vērtības, ņemot vērā to, ka dažas tika atzītas vienlaikus, citas mainījās. Piemēram, kārtība, taisnīgums, tikumība, labklājība, drošība, brīvība, vispārējais labums, nacionālā interese, klašu interese, demokrātija un citas vērtības ir atzītas dažādos laika posmos un to izziņāšanai veltīti daudzi pētījumi.

Lielāka daļa minēto vērtību ir saistītas ar noteiktu vēsturisku posmu, piemēram, vienlīdzības princips. Šodien ar vienlīdzību mēs saprotam labumu, kas ir nesaraucami saistīts ar taisnīgumu, tiesisku valsti. Šāda tradīcija guva savu šodienas izpratni XVII–XVIII gadsimtā.¹ Tomēr antīkajā laikā un viduslaikos sabiedrības nevienlīdzība tika atzīta un uzskatīta par normālu un saprātīgu parādību.² Tiesības radīja dažādas kārtu formas.

Līdzīga izpratne piemita arī demokrātijai, kas arī tika radīta, pamatojoties uz vienlīdzības principu. Sākot ar XIX gs. un īpaši XX gs., demokrātija ieguva plašāku atzišanu kā labākā pārvaldes forma, kā ideāls, uz kuru ir jātiecas.³ Demokrātija ieguva patstāvīgu vērtību. Tomēr vairāku gadsimtu garumā demokrātija bija tikai

viena no pārvaldes formām, turklāt tika uzskatīta par nepilnīgu formu, piemēram, Platons to atzina par vienu no sliktākajām pārvaldes formām.⁴

Pie mūžīgajām vērtībām var pieskaitīt taisnīgumu, kas šodien arī pieprasa objektivitātes pastāvēšanu un realizēšanu.

Tomēr ir jāatceras, ka dažādos laikmetos un pat vienā un tajā pašā laikmetā dažādas personu grupas dažādas vērtības izprot dažādi un katra vērtība ir pētāma noteiktā laika posmā un noteiktā telpā.

Autore apzināti raksta temata nosaukumu nesaista tieši ar tiesas objektivitāti kā šodienas atzītu principu, norādot kā pētāmo priekšmetu tikai objektivitāti un objektivitātes izpausmi tiesas spriešanā. Gan nacionālie, gan starptautiski tiesību akti, judikatūra vienbalsīgi atzīst, ka visās demokrātiskajās valstīs tiesas objektivitāte ir nodrošināta, ka ir izstrādāti un ieviesti vairāki mehānismi, kas nodrošina tiesas spēju būt objektīvai un garantē sabiedrības tiesības uz objektīvu tiesu. Tomēr atklāts paliek jautājums, vai tiešām demokrātiskajās valstīs tiesa ir objektīva un racionāls taisnīgas tiesas nodrošināšanas mehānisms ir tiesas objektivitāte.

Raksts atklāj jēdzienu „objekts” un „objektivitāte” saturu, kas noved pie spriedumiem par tiesas objektivitātes kā iespējamās kategorijas izpratni. Minētais norāda, ka tiesas objektivitāte kā pētāma problēma ieņem svarīgu vietu tiesiskās apziņas veidošanā. Analizējot šos jēdzienus un to savstarpējo mijiedarbību, autore salīdzinoši pēta dažādu filozofijas domātāju izvīrītās teorijas un to iespējamo izmantošanu objektivitātes kā juridiskās un filozofiskās kategorijas definēšanā.

Objekta un objektivitātes jēdziens

Lai atklātu jēdziena „objektivitāte” saturu, vispirms tas gramatiski jāizpēta. Jēdziens „objektivitāte” gramatiski tiek veidots no vārda „objekts” (latīņu *objectum* – priekšmets; *objicio, obiicere* – metu uz priekšu⁵), kas ir „filozofijas kategorija, ar kuru apzīmē to, uz kuru vērsta darbība; kas pretnostatīta subjektam viņa priekšmetiski praktiskajā un izzināšanas darbībā”.⁶

Citos zinātniskajos avotos objekts tiek definēts šādi: „...ārpus cilvēka un neatkarīgi no cilvēka apziņas eksistējošā ārējā pasaule, materiālā realitāte. Objekts ir tas, uz ko ir vērsta cilvēka darbība, psihiskā aktivitāte. Objekts ir tas, kas kur atrodas, eksistē, ir izveidots, tiek veidots.”⁷

Vienlaikus ar jēdzienu „objekts” ir definējams cits atvasināms jēdziens – „objektīvs”, „kas eksistē neatkarīgi no cilvēka apziņas un atrodas ārpus tās, tāds, kura uzskati, rīcība, runa atbilst īstenībai, tāds, kura uzskatos nav subjektīvas attieksmes, aizspriedumu”.⁸ Objektīvs ir tāds, kas pieder objektam vai nosacīts ar objektu. Ja jēdzienu „objektīvs” aplūko saistībā ar subjektu vai subjektivitāti, tad objektīvs ir tāds, kas eksistē ārpus un neatkarīgi no subjekta.

Jēdzienu „objektīvs” var attiecināt ne tikai uz priekšmetiem, bet arī uz priekšstatiem. Šāds uz priekšstatiem attiecināts objektīvs norāda uz cilvēka zināšanu avotu, materiālo pamatu.

Objektivitātei ir liela nozīme brīžos, kad likums piešķir tiesai iespēju brīvi pēc saviem ieskatiem lemt kādu jautājumu, piemēram, Civillikuma⁹ 1502. panta otrā daļa noteic, ka jautājumu par to, vai iemesls ir svarīgs, *izšķir tiesa pēc sava ieskata*. Vai, piemēram, Civillikuma 1635. panta otrā daļa noteic, ka ar morālo kaitējumu jāsaprot fiziskas vai garīgas ciešanas, kas izraisītas ar neatļautas darbības rezultātā nodarītu cietušā nemantisko tiesību vai nemantisko labumu aizskārumu. Atlīdzības apmēru par morālo kaitējumu *nosaka tiesa pēc sava ieskata*, ņemot vērā morālā kaitējuma smagumu un sekas.

Arī kriminālprocesā vairāki jautājumi izlemjami pēc tiesas ieskata, piemēram, gadījumos, kad Krimināllikuma¹⁰ panta sankcija paredz minimālo un maksimālo robežu, tiesa pēc sava ieskata (bet, protams, ievērojot taisnīguma un citus principus) nosaka soda apmēru. Vai, piemēram, Krimināllikuma 47. panta otrā daļa paredz, ka, nosakot sodu, *var ņemt vērā arī citus apstākļus*, kuri likumā nav paredzēti un kurus *tiesa atzīst* par atbildību mīkstinošiem apstākļiem.

Līdz ar to gadījumos, kad tiesai jautājums jālemj pēc iekšējās pārliecības, tiesai jānodrošina taisnīga tiesas spriešana, un šādu taisnīgu tiesas spriešanu nodrošina citu tiesisku mehānismu ieviešana, tai skaitā tiesas objektivitāte. No šiem piemēriem redzams, ka tiesai bieži jautājums ir jāizspriež pēc iekšējās pārliecības, un tādēļ ir uzdodams jautājums, vai kategorija „iekšējā pārliecība” ir savienojama ar jau definētiem jēdzieniem „objekts” un „objektīvs”, proti, vai tiesas viedoklis vai iekšējā pārliecība ir objektīva.

Tiesas iekšējās pārliecības vai tiesas ieskats skatāms kopsakarībā ar likuma „Par tiesu varu”¹¹ 17. panta pirmo daļu, kas noteic, ka tiesas pienākums, izskatot jebkuru lietu, ir noskaidrot *objektīvo patiesību*. Tātad objektivitātes izpratne ir konstatējama, noskaidrojot objektīvās patiesības jēdziena saturu. Objektīvā patiesība ir filozofijas kategorija, kas ir materiālo ķermeņu kopums, kurš eksistē laikā un telpā un nav absolūti nemainīgs gan objektīvu, gan subjektīvu faktoru dēļ.

Objektīvā patiesība¹² ir tāds cilvēka zināšanu saturs, kas nav atkarīgs no subjekta gribas un vēlēšanās. Šādu patiesību nosaka atspoguļojamā objekta saturs, un tāpēc tā ir objektīva. Piemēram, buržuāziskā filozofija vērsās pret patiesības objektivitāti, subjektivizēdama zinātņi un līdz ar to satricinādama un diskreditēdama to.¹³

Proti, objektīvajā patiesībā pasaule tiek saprasta nevis no subjekta skatpunkta, t. i., nevis no reālās pasaules ārpus cilvēka izpratnes par to, bet tiek izzināta tā, ka viss eksistē ārpus mūsu apziņas un ārpus tā, ko mūsu apziņa spēj attēlot.

Vairāki dažādu laiku domātāji pievērsās objektivitātes izpētei, piemēram, Aristoteļa (*Aristotēlēs*, 4. gs. p. m. ē.) ticība objektīvajai izziņai un prāta spējam arī ir labi saskatāma viņa polemikā ar ideālistiem un skeptiķiem. Aristotelis savā darbā „*Metafizikis*” raksta, ka „*vispār, ja eksistē tikai jūtīga esamības uztvere, tad, ja nepastāvētu dzīvo būtņu, arī nekas cits nepastāvētu (vispār), un tad nebūtu jūtīgās uztveres*”¹⁴. Tādējādi Aristotelis norāda, ka objektīvā izzināšanā priekšmeti, kas izraisa jūtīgo uztveri, eksistē objektīvi, neatkarīgi no subjekta.

Ļoti spilgti Aristotelis raksta savā darbā „*Par dvēseli*”: „*[.] būtne, kam nav jūtu, nevar neko iemācīties un neko nesaprātis. Kad vēro ar prātu, nepieciešams, lai tajā pašā laikā vērotu priekšstatos.*”¹⁵ Tas nozīmē, ja reālā izzināšana nav iespējama bez jūtīguma izzināšanas pakāpes, jo cilvēks izzina vispārējo tikai priekšstatos.

Objektīvā patiesība arī tika pētīta apgaismības un jauno laiku laikmetā materiālisma filozofijas domātāju darbos. Materiālisma laika domātājs Tomass Hobss (*Thomas Hobbes*, 1588–1679) saprata objektīvu patiesību kā īpašu mehānismu, kas darbojas saskaņā ar savu iekārtu un ko cilvēki var tikai ierobežoti ietekmēt.¹⁶ T. Hobss darbā „*Leviatāns*” raksta, ka „*visas šīs tā saucamās jūtu īpašības ir tikai matērijas dažādas virzības to izraisītā objekta iekšpusē*”¹⁷.

Utilitārisma pārstāvji mēģina noskaidrot objektīvo principu, lai noteiktu darbību pareizības vai nepareizības priekšnosacījumus. Šādi utilitārisma filozofijas domātāji izrādīja savu galveno filozofijas apmierinātības principu: vislielākā laime vislielākajam cilvēku skaitam. Utilitārisma filozofijas domātājs Džeremijs Bentams (*Jeremy Bentham*, 1748–1832) ir teicis, ka „*kopējais mērķis, kas ir vai kam ir jābūt likumiem, ir sabiedrības laimes palielināšana, un tādēļ, pirmkārt, ir jāizslēdz viss iespējama, kas tiecas samazināt laimi; citiem vārdiem, izslēgt kaitīgumu*”¹⁸.

Arī Frīdrihs Vilhelms Nīče (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*, 1844–1900), kurš uzskatāms par paradoksālo un pārdrošo domātāju, ir pieskāries savos darbos objektivitātes izpratnei un darbā „Antikrists” raksturo objektivitāti kā individuālo interešu pavājinājumu, pašlepnumu, „egoisma” zudumu.¹⁹

Nav dažādas objektivitātes, bet katrā laikmetā katra personu grupa uztver un izprot objektivitāti dažādi atkarībā no attīstības līmeņa, no kultūras līmeņa utt. Protams, katrs cilvēks var būt objektīvs, risinot jebkuru jautājumu, un arī tiesa ir spējīga būt objektīva, tomēr katrai objektivitātei ir robežas, un katrā noteiktā brīdī tā sasniedz subjektivitāti. Arī subjektivitātei ir noteiktas robežas, kas noteiktā brīdī nepieļauj taisnīgu spriešanu. „Cilvēku objektivitātei vienmēr traucēja, traucē un vienmēr traucēs necilvēcisks to subjektīvisms,”²⁰ teicis krievu literāts Leonīds Suhorukovs (*Leonid S. Sukhorukov*).

Subjekts (latīņu – *subjectum*) nozīmē ‘guļošs apakšā, tas, kas atrodas pamatā’. Subjekts, sākot ar XVII gs., tiek saprasts kā „cilvēks, kurš aktīvi darbojas un izzina un kuram ir apziņa un griba”.²¹ Savukārt subjektīvā izzināšana parasti nozīmē minētā subjekta uztveri, bet šāda izpratne nevar tikt saistīta ar paša jēdziena „subjekts” nozīmi.

Objekts ir tas, uz ko tiek vērsta iedarbība, un objektīvs, kā jau iepriekš tika atzīmēts, ir īsts, kas nav saistīts ar uztveres īpašībām. Ja mēs runājam par uztveres rezultātu, tad šajā gadījumā objektam kā tādām nav nekādas nozīmes, līdz ar to ir pamats secināt, ka uztvere vienmēr ir subjektīva, jo uztver vienmēr subjekts, un tādēļ uztveres procesā objektivitāte ir tikai viens no elementiem.

Objekts saistībā ar jēdzienu „subjekts” nozīmē to, uz ko apziņa ir vērsta, bet jebkuru apziņas procesu veic subjekts un var teikt, ka katrs subjekts kļūst par objektu tad, kad vērš uz sevi izzināšanas procesu (pašapziņā). Proti, objektivitāte prasa, lai izzināšanas procesā apziņa tiktu vērsta uz objektu (uz pētāmo priekšmetu), tomēr objektivitātes esamība neizslēdz subjektivitāti. Bet tiesas objektivitāte pieprasa viedokļu un attiecīgi arī subjektivitātes izslēgšanu no spriešanas procesa.

Objektivitāte tiesas spriešanā

Kā redzams, objektīva patiesība tiek nepārtraukti vērtēta, tiek vērtēti to objekti, arī atkarībā no cilvēka subjektīvās vērtēšanas. Līdz ar to tiesas spriešanā, no vienas puses, tiesa pamatojas uz savu iekšējo vērtību sistēmu, bet, no otras puses, tiek pieprasīta tiesas objektivitāte, kas izslēdz tiesneša gribu un vēlēšanos.

Tātad, kaut arī objektivitāte pieprasa noteiktu atturēšanos no savām vērtībām un idejām, tomēr problēmas izzināšanā subjektīvai personas vērtībai ir liela nozīme. Objekts pats par sevi nepastāv, bet pastāv tikai iedarbības veidā uz subjektu. Izzināšana ir uztveres apstrādes process, līdz ar to būtu jāsecina, ka tiesas objektivitāte, kas pieprasa aizspriedumu trūkumu, kā tāda nav iespējama, jo subjektīvie kritēriji un subjektīvie vērtējumi katrā izzināšanas procesā nav vienādojami ar absolūtā taisnīguma nodrošināšanu vai absolūtās objektīvās patiesības noskaidrošanu.

Likums „Par tiesu varu” definē dažādas kategorijas, kas vērstas uz tiesas objektivitātes nodrošināšanu, piemēram, likuma „Par tiesu varu” 3. panta otrā daļa noteic, ka katrai personai ir garantētas tiesības, lai uz pilnīgas līdztiesības pamata atklāti izskatītu lietu neatkarīgā un objektīvā tiesā. Vai, piemēram, 86. panta pirmā daļa noteic, ka tiesnesis izmanto šīs tiesības un brīvības tā, lai neciestu tiesas un tiesneša cieņa un gods, objektivitāte un tiesas neatkarība.

Sabiedrības galvenā vērtība ir taisnīgums taisnīgā tiesā. Viens no šodienas mehānismiem taisnīgas tiesas nodrošināšanai ir tiesas objektivitāte. Tomēr tiesas

objektivitāte kā tāda pastāvēt nevar savas subjektivitātes dēļ, tiesneši vienmēr izturēsies subjektīvi pret lietas dalībniekiem un lietas apstākļiem. Līdz ar to secināms, ka absolūtā tiesas objektivitāte nevar pastāvēt un pati kategorija ir pretrunīga. Tāpēc pašlaik nav iespējams vienprātīgi pateikt, ka tiesas objektivitāte ir patiesais un pareizais instruments taisnīgas tiesas nodrošināšanā.

Kā teicis Georgs Vilhelms Frīdrihs Hēgelis (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, 1770–1831), objektīvajam jārodas nevis galīgi, bet tikai virzības gaitā uz objektīvo, un pēc tam tas atgriežas nemainīgajā subjektivitātē.²²

Tiesas objektivitātes izziņai ir iespējams rast līdzības ar Hēgeļa definētajām divām filozofijas kategorijām: objektīvo un subjektīvo kategoriju.²³ Hēgelis skaidro, ka subjektīvās filozofijas gadījumā filozofijas spriedumi pārvēršas no patiesības izziņāšanas paņēmiena iepriekš izvēlētās pozīcijas līdzekli. Subjektīvā filozofija ir bīstama ar reālo lietas esamību deformāciju un nereti noved pie aizspriedumainiem secinājumiem un vērtējumiem, veicina viedokļu un darbību patvaļu. Subjektivitāti Hēgelis raksturo arī kā drudzainas domas, necieņu pret skaidro analīzi. Šāda pozīcija neveicina patiesības izziņāšanu un nedod nekādu labumu. Zinātniskai filozofijai ir jābalstās uz izziņu bez aizspriedumiem, uz objektīvo izziņu un no izziņas izrietošo rezultātu objektīvo novērtējumu, jeb pozīcija, mērķi, vērtību orientācija tiek atklāti un pamatoti ar objektīvo filozofijas izziņu. Tieši šādu zinātnisko objektivitāti un sociālo vērtību mijiedarbību īpaši novērtēja Hēgelis.

Hēgelis raksta, ka „tikai objektīvā patiesība, īstenība atbilst patiesai gribas brīvībai”,²⁴ un, „lai uzzinātu, kas priekšmetos ir īstais, ar vienu vien uzmanību nepietiek – tam ir nepieciešama mūsu subjektīvā darbība, kas pārveido tieši esošo”.²⁵ Hēgelim bija taisnība, kad viņš runāja par to, ka ar tiešajām zināšanām, t. i., tādām zināšanām par priekšmetu, kādi tie pastāv dabā, nepietiek, lai sasniegtu pilnīgas zināšanas, un ka īstā būtība rodas domāšanā vai, pareizāk sakot, ar domāšanas palīdzību.

Tātad no Hēgeļa spriedumiem ir konstatējams, ka absolūtā patiesības objektivitāte izziņama tikai ar subjektīvo uztveri, ar domāšanu. Pēc Hēgeļa teorijas vēlreiz jāatgriežas pie tiesas objektivitātes kategorijas pašreizējās izpratnes, proti, vai jēdziens „tiesas objektivitāte” izslēdz jebkādu tiesneša subjektīvo spriedumu esamību.

Tiesneša domāšanas process norit, ne tikai akli pamatojoties uz likuma burtu, bet tiesību piemērošana notiek izziņas un analīzes procesā. Tas arī ir definēts, piemēram, Civilprocesa likuma 97. pantā, kas noteic, ka „*tiesa novērtē pierādījumus pēc savas iekšējās pārlicības, kas pamatota uz tiesas sēdē vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem, vadoties no tiesiskās apziņas, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un dzīvē gūtiem novērojumiem*”. Rodas jautājums, kādā veidā izpaužas tiesas iekšējā pārlicība un vai tā savienojama ar filozofisko kategoriju „objektivitāte” un ar vispārējo tiesas objektivitātes principu.²⁶ Ja mēs pieņemam, ka tiesas objektivās spriešanas process nesaraucami saistīts ar subjektīvo vērtību izziņāšanu, tad filozofiskā kategorija „tiesas objektivitāte” nav iespējama kā tāda, un attiecīgi nav iespējama taisnīgas tiesas spriešana. Tiesas objektivitāte kā kategorija pēc savas būtības izslēdz subjektivitāti, bet spriešanas process nevar pastāvēt bez iedarbības uz subjektu un bez subjektivisma.

Minētās problēmas risinājums saskatāms dažādu pasaules valstu tiesību sistēmās, kas mūsu tiesas objektivitāti nesaista ar iedarbību tikai uz objektu. Latviešu valodā tiesas objektivitātes jēdziens ir atvasināts no jēdziena „objekts”, tomēr citās valstīs tiesas objektivitāte kā princips tulkojams kā *impartiality* (franču valodā – *L'impartialité*, spāņu valodā – *La imparcialidad*), savukārt jēdziens *objectivity* tiek saistīts tikai ar filozofijas kategoriju.

Piemēram, objektivitāte kā *impartiality* tiek definēta šādi: tiesību princips, kas noteic, ka nolēmumam jābūt pamatotam uz objektīviem kritērijiem, nevis uz aizspriedumu pamatiem.²⁷

Latviešu valodā tiesas spēju spriest bez aizspriedumiem mēs saucam par objektivitāti, bet angļu valodā tā ir darbība, kuras pamatā ir objektīvi kritēriji, proti, objektivitāte kā filozofiska kategorija, bet kura nesaraucami saistīta ar subjektīvo izziņāšanu, proti, darbību, kas vērsta uz izziņu.

Pasaulē tiesas spēju spriest bez aizspriedumiem sauc par *impartiality*, bet filozofijas kategorija, kas nosaka noteiktu darbību kopumu, vērstu uz objektu, – par *objectivity*. Līdz ar to ir patiesi tiesas princips, kas kā mehānisms nodrošina taisnīgas tiesas spriešanu, nesaukt par objektīvo tiesu, jo jēdziens „objektīvs” neatklāj patieso principa nozīmi. Jēdziens „tiesas objektivitāte” doktrināri būtu definējams kā tiesas spēja izziņas procesā spriest tiesu bez aizspriedumiem un personīgās ieinteresētības, šādi norādot, ka tiesas spriešanā tiesas viedoklis un subjektīvā attieksme nav kritizējamas un subjektīvā izziņa kā domāšanas atspoguļošana un īstenības atveidošana ir nesaraucama ar objektīvo spriešanu.

Kopsavilkums

1. Tiesas objektivitāte ir tiesībās radīts mehānisms taisnīgas tiesas nodrošināšanai un patiesības noskaidrošanai.
2. Tiesas objektivitāte kā filozofiska kategorija nevar pastāvēt savas subjektivitātes dēļ, tiesneši vienmēr izturēsies subjektīvi pret lietas dalībniekiem un lietas apstākļiem, tāpēc tiesas objektivitāte kā kategorija ir pretrunīga.
3. Kategorija „tiesas objektivitāte” pašlaik vēl nav noteikta un nav nepārprotama. Tiesas objektivitāte vienmēr nesaraucami tiks saistīta ar subjektivitāti, jo tiesnesis vienmēr spriedīs subjektīvi. Sabiedrībai ir jāmeklē jauni mehāniski, kas var nodrošināt absolūtas taisnīgas tiesas spriešanu.
4. Tiesas objektivitāte terminoloģiski neatklāj patieso vērtību, un latviešu valodā tiesas objektivitāte būtu saistāma ar angļu valodas terminu *impartiality*, kas atšķiras no jēdziena *objectivity*. Termins *impartiality* latviski būtu tulkojums nevis kā objektivitāte, bet kā uz objektīviem kritērijiem balstīta izziņa.
5. Tiesas objektivitāte ir tiesas spēja izziņas procesā spriest tiesu bez aizspriedumiem un personīgās ieinteresētības. Tiesas objektivitāte kā kategorija neizslēdz tiesas subjektīvo attieksmi un tiesas iedarbību uz objektu (proti, subjektivitāti un objektivitāti).
6. Tiesai spriešanas procesā piemīt divi izziņas elementi – gan objektīvā, gan subjektīvā darbība.

Izmantoto avotu saraksts

1. 1789. gada 26. augusta Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācija. Pieejams: <http://www.hrcr.org/docs/frenchdec.html> [sk. 09.09.2011.].
2. 1997. gada 29. augusta ECT spriedums lietā *Worm v. Austria*. Pieejams: http://www.iidh.ed.cr/comunidades/libertadexpresion/docs/le_europeo/worm%20v.%20austria.htm [sk. 09.09.2011.].
3. Civillikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1937, 28. janvāris (likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”: LR likums. *Zinotājs*, Nr. 1, 1992, 22. decembris); ar grozījumiem Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183 (4375), 2010, 28. decembris.
4. Filozofijas vārdnīca: A–Z. Red. Rozentāls, M. Rīga: Liesma, 1974. 529 lpp.
5. Klein, E. A comprehensive etymological dictionary of the English language. 2nd edition. Amsterdam: Elsevier publishing company, 1969, p. 1067.

6. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs; ar grozījumiem Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199 (4391), 2010, 16. decembris.
7. *Kudriavtseva, O. Human Aphorism. Leonid S. Sukhorukov.* London Info, 2010, No. 5. Pieejams: <http://www.leonidsukhorukov.com/press.html> [sk. 23.06.2011.].
8. Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972.–1996. Pieejams: <http://tezaurs.lv/sv/?w=objektivs> [sk. 24.06.2011.].
9. Likums „Par tiesu varu”: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris; ar grozījumiem likumā „Par tiesu varu”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 206 (4398), 2010, 16. decembris.
10. *Ničše, F. V. Antikrists.* Rīga: AGB, 1998. 111 lpp.
11. *Platons.* Valsts. Rīga: Zvaigzne ABC, 2001. 186 lpp.
12. *Sheehan, J. J. History of Democracy: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences.* Oxford: Elsevier, 2001, ISBN 0080430767, p. 17500.
13. *Troy, J. Impartiality, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2011 Edition),* Edward N. Zalta (ed.). Pieejams: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/impartiality/> [sk. 03.05.2011.].
14. Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: LU LVI, 2007. Pieejams: <http://tezaurs.lv/sv/?w=objekts> [sk. 24.06.2011.].
15. *Аристотель.* О душе. Санкт-Петербург: Питер, 2002, с. 220.
16. *Аристотель.* Метафизика (I–V книги). Пер. Первова, П. Д. и Розанова, В. В. Москва: Журнал Министерства народного просвещения, 1890–1895, с. 72–73. Pieejams: <http://www.philosophy.ru/library/aristotle/metaphisic/metaphisic.html> [sk. 27.06.2011.].
17. *Бентам, И.* Введение в основания нравственности и законодательства. Москва: Директ-Медиа, 2009. Pieejams: <http://kant.narod.ru/bentham.htm> [sk. 28.06.2011.].
18. *Гегель, Ф.* Феноменология духа. Москва: Философия, Технология. Pieejams: http://royallib.ru/book/gegel_fridrih/fenomenologiya_duha.html [sk. 11.04.2011.].
19. *Гоббс, У.* Левиафан. Часть I. О человеке. Pieejams: <http://www.philosophy.ru/library/hobbes/ogl.html> [sk. 28.06.2011.].
20. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.: трактаты, статьи, эссе/составление, общая редакция Косикова, Г. К. Москва: Издательство Московского университета, 1987, с. 510.
21. Толковый словарь русского языка в 4 т. Под ред. Ушакова, Д. Н. Москва: Гос. ин-т „Сов. энцикл”, 1935–1940. Pieejams: <http://feb-web.ru/feb/ushakov/ush-abc/0ush.htm> [sk. 23.06.2011.].
22. *Уткина, Н. Ф.* Естественнаучный материализм в России XVIII века. Москва: Наука, 1971, с. 199.

Atsauces

- ¹ Piem., Franču revolūcijas rezultātā 1789. gada 26. augustā tiek pieņemta Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācija.
- ² Antīkajā laikā izvēles problēmu starp vienlīdzību un kārtu priekšrocībām aprakstījis Platons, piemēram, darbā „Valsts” Platons akcentē vienlīdzību iekš kārtām, bet aktualizē nevienlīdzību starp pašām kārtām. Grām: Platons. Valsts. Rīga: Zvaigzne ABC, 2001, 78. lpp.
- ³ *Sheehan, J. J. History of Democracy: International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences.* Oxford: Elsevier, 2001, p. 233.
- ⁴ *Platons.* Valsts. Rīga: Zvaigzne ABC, 2001, 5. lpp.
- ⁵ *Klein, E. A comprehensive etymological dictionary of the English language. 2nd edition.* Amsterdam: Elsevier publishing company, 1969, p. 844.
- ⁶ Толковый словарь русского языка в 4 т. Под ред. Ушакова, Д. Н. Москва: Гос. ин-т „Сов. энцикл”, 1935–1940. Pieejams: <http://feb-web.ru/feb/ushakov/ush-abc/0ush.htm> [sk. 23.06.2011.].
- ⁷ Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: LU LVI, 2007. Pieejams: <http://tezaurs.lv/sv/?w=objekts> [sk. 24.06.2011.].
- ⁸ Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972.–1996. Pieejams: <http://tezaurs.lv/sv/?w=objektivs> [sk. 24.06.2011.].
- ⁹ Civillikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1937, 28. janvāris (likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1992, 22. decembris); ar grozījumiem Civillikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183(4375), 2010, 28. decembris.
- ¹⁰ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs; ar grozījumiem Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199(4391), 2010, 16. decembris.
- ¹¹ Likums „Par tiesu varu”: LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris; ar grozījumiem likumā „Par tiesu varu”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 206(4398), 2010, 16. decembris.
- ¹² Filozofijas vārdnīca: A–Z. Red. Rozentāls, M. Rīga: Liesma, 1974, 349. lpp.
- ¹³ Turpat.

- ¹⁴ *Аристотель*. Метафизика (I–V книги). Пер. Перлова, П. Д. и Розанова, В. В. Москва: Журнал Министерства народного просвещения, 1890–1895, с. 72–73. Pieejams: <http://www.philosophy.ru/library/aristotle/metaphisic/metaphisic.html> [sk. 27.06.2011.].
- ¹⁵ *Аристотель*. О душе. Санкт-Петербург: Питер, 2002, с. 103.
- ¹⁶ *Уткина, Н. Ф.* Естественнаучный материализм в России XVIII века. Москва: Наука, 1971, с. 165.
- ¹⁷ *Гоббс, У.* Левиафан. Часть I. О человеке. Pieejams: <http://www.philosophy.ru/library/hobbes/ogl.html> [sk. 28.06.2011.].
- ¹⁸ *Бентам, И.* Введение в основания нравственности и законодательства. Москва: Директ-Медиа, 2009. Pieejams: <http://kant.narod.ru/bentham.htm> [sk. 28.06.2011.].
- ¹⁹ *Niče, F. V.* Antikrists. Rīga: AGB, 1998, 39. lpp.
- ²⁰ *Kudriavtseva, O.* Human Aphorism. *Leonid S. Sukhorukov*. London Info, 2010, No. 5. Pieejams: <http://www.leonidsukhorukov.com/press.html> [sk. 23.06.2011.].
- ²¹ *Filozofijas vārdnīca: A–Z.* Red. Rozentāls, M. Rīga: Liesma, 1974, 458. lpp.
- ²² Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв.: трактаты, статьи, эссе/составление, общая редакция Косикова, Г. К. Москва: Издательство Московского университета, 1987, с. 302.
- ²³ Turpat.
- ²⁴ *Гегель, Ф.* Феноменология духа. Москва: Философия, Технология. Pieejams: http://royallib.ru/book/gegel_fridrih/fenomenologiya_duha.html [sk. 11.03.2011.].
- ²⁵ Зарубежная эстетика и теория литературы, XIX–XX вв. Трактаты, статьи, эссе. Москва: Издательство Московского университета, 1987, с. 302.
- ²⁶ Termina „objektivitāte” saturu Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atklājusi lietā *Worms pret Austriju (Worm v. Austria)*: „Objektivitāte parasti nozīmē aizspriedumu trūkumu. Tomēr Tiesa ir vairākkārt atkārtojusi, ka svarīgākais, lai saglabātu tiesu objektivitāti, ir uzticēšanās, kura tiesām demokrātiskā sabiedrībā ir jāiedevs apsūdzētajam tik lielā mērā, cik tas skar tiesvedību krimināllietā, un sabiedrībai kopumā.” 1997. gada 29. augusta ECT spriedums lietā *Worm v. Austria*, 40. punkts. Pieejams: http://www.iidh.ed.cr/comunidades/libertadexpresion/docs/le_europeo/worm%20v.%20austria.htm [sk. 09.09.2011.].
- ²⁷ *Troy, J.* Impartiality, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2011 Edition), *Zalta, Edward N.* (ed.). Pieejams: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2011/entries/impartiality/> [sk. 03.05.2011.].

Summary

Judicial impartiality as today's principle is one of the discussed legal categories. The article shows that there are two different terms: impartiality and objectivity, and the Latvian legal system ensuring the judicial lack of bias by the term objectivity. Objectivity as the philosophy category cannot exist because of its subjectivity, because the judges always will be guided by subjective attitudes toward the parties and the circumstances of the case. Consequently, the judicial objectivity as a category is controversial. Judicial impartiality as a category does not preclude the court's subjective attitudes and the effect to an object (ie. subjectivity and objectivity).

Publiskās un privātās partnerības tiesiskā regulējuma problēmjaudājumi Eiropas Savienības tiesību aspektā

Legislation Challenges of Public-Private Partnerships in the Aspect of European Union Law

Imants Muižnieks

LU Juridiskā fakultāte

Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras doktorants

E-pasts: imants.muiznieks@lu.lv, tālrunis: 67935120

Starptautiskā sabiedrība ir atzinusi būtisku līdzekļu trūkumu ilgspējīgas attīstības mērķu sasniegšanā pēc smagākās ekonomiskās krīzes pēc 1930. gada, jo ne publiskajam, ne arī privātajam sektoram katram atsevišķi vairs nepietiek resursu, lai patstāvīgi un neatkarīgi no citiem pārvarētu kompleksas globalizētās pasaules problēmas. Tādēļ pēdējās desmitgadēs ir izveidojusies īpaša publiskā un privātā sektora sadarbības forma, kuru parasti apzīmē ar terminu „publiskās un privātās partnerības”. Rakstā autors analizējis šī mehānisma īpatnības Eiropas Savienības tiesībās un problēmjaudājumus Latvijā, secinot, ka partnerības īstenojamās visas sabiedrības labuma iegūšanai publiskā sektora pārvaldes funkciju jomā.

Atslēgvārdi: institucionālās partnerības, koncesijas, līgumiskās partnerības, publiskās un privātās partnerības, publiskie līgumi, PPP līgumi.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	137
<i>1. PPP vispārējs raksturojums un regulējuma īpatnības Eiropas Savienības tiesībās</i>	138
<i>2. PPP tiesiskā regulējuma problēmjaudājumi Latvijā</i>	140
<i>Kopsavilkums</i>	143
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	144
<i>Atsauces</i>	145
<i>Summary</i>	148

Ievads

Publisko un privāto partnerību (PPP) mehānisms, par kura eksistenci pirms gadiem desmit piecpadsmit varēja atrast tikai atsevišķas piezīmes, mūsdienās strauji attīstās, izraisot pamatotu interesi visā pasaulē. Kā norāda Vatenhols, PPP ir viena no XXI gs. sākuma dominējošām idejām.¹ Šī tendence ir publiskā un privātā sektora praktisko vajadzību izpausme un jauna filozofija, kas tieši ietekmējusi gan Eiropas tiesību, gan arī dalībvalstu iekšējo tiesību attīstību. Tādēļ šajā rakstā autora mērķis ir raksturot PPP normatīvā regulējuma īpatnības Eiropas Savienības (ES) tiesībās, analizējot atsevišķus aspektus, proti, līgumiskās partnerības. Pamatojoties uz šo

pētījumu, autors izvirzījis uzdevumu noskaidrot PPP līgumu tiesisko dabu Latvijas tiesībās, kur partnerību institūta attīstība ir tikai aizsākusies. Šajā jomā trūkst zināšanu un pieredzes, nopietns šķērslis ir politiskā tuvredzība. Lai gan PPP var sniegt būtiskus ieguvumus (samazināt nodokļus un publiskā sektora administratīvos uzdevumus, sekmēt efektīvas strukturālās reformas), tomēr nepareiza izpratne par šī mehānisma būtību neizbēgami atspoguļotos gan likumdevēja darbā, gan tiesu procesos un izraisītu nevēlamas sekas ilgtspējīgas attīstības jomā. Autors izsaka cerību, ka rakstā analizētie PPP tiesiskie aspekti palīdzēs dziļāk izprast šī XXI gadsimta fenomena jēgu un izraisīs turpmākās diskusijas šajā jomā.

1. PPP vispārējs raksturojums un regulējuma īpatnības Eiropas Savienības tiesībās

PPP jēdziens iekļauj dažādas koncepcijas un īstenošanas praksi atkarībā no konkrētās darbības jomas. Eiropā PPP izveidotas galvenokārt transporta nozarē, sabiedrisko ēku, infrastruktūras objektu un vides jomā,² lai radītu un uzturētu infrastruktūras objektus vai sniegtu pakalpojumus, kurus tradicionāli nodrošina publiskais sektors, izmantojot risku pārdali un privātā sektora kompetenci. Publiskā sektora dalība šajā mehānismā nodrošina sociālās priekšrocības un vides aizsardzību, kā arī sniedz nozīmīgas garantijas privātajiem investoriem, tajā skaitā stabilitāti ilgtermiņa publiskā finansējuma gadījumā,³ kas nosaka pastiprināto interesi par PPP mehānisma iespējām. Tātad saskaņā ar starptautisko praksi PPP projektu galvenā prioritāte ir visas sabiedrības labuma iegūšana, kas panākama publiskā sektora pārvaldes funkciju jomā.

Daudzām dalībvalstīm ir ierobežota partnerības pieredze vai arī tā vispār nav iegūta.⁴ Lai gan publiskā un privātā sektora sadarbība ļauj īstenot izdevīgus un sabiedrības interesēm atbilstošus projektus, starptautiskā pieredze liecina, ka katrs projekts jāvērtē individuāli un jānoskaidro, vai partnerība sniegs patiesu pievienoto vērtību salīdzinājumā ar citām iespējām, piemēram, tradicionāla līguma noslēgšanu.⁵ Jāatceras, ka šīm saistībām būtībā ir tāda pati ietekme uz budžetu kā ilgtermiņa aizņēmumam, kas jau tā smago budžeta situāciju var pasliktināt vēl vairāk. Īpaši rūpīgi šie aspekti jāizvērtē salīdzinoši nelielām valstīm, īstenojot apjomīgus partnerību projektus.⁶ Tādēļ, kā uzsver G. Devulfs, vēlme pārvarēt budžeta deficītu nedrīkstētu kļūt par PPP projektu ieviešanas vienīgo un noteicošo argumentu, lai gan vēsturiski tieši koncesiju mehānisma izmantošanu valdības plaši atbalstījušas ekonomikas renesanses apstākļos.⁷

Tā kā ES tiesībās šobrīd nav vienotas PPP definīcijas, nepastāv arī vispārārtizīta PPP veidu klasifikācija. Šajā rakstā autors ievēros Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Ekonomikas komisijas Eiropai un Eiropas tiesībās noteikto PPP iedalījumu institucionālajā partnerībā, kas aptver publiskā un privātā dalībnieka kopuzņēmumus, un līgumiskajā partnerībā, kas piedāvā dažādus PPP modeļus atkarībā no līguma priekšmeta un darbības jomas. Tātad institucionālās partnerības gadījumā kopuzņēmumā publiskais un privātais partneris uzņemas līdzatbildību par projekta riskiem un ieguvumiem, kas to nošķir no cita PPP veida – līgumiskās partnerības, kuras būtība ir risku un atbildības nodošana privātajam partnerim.⁸

Eiropā līgumisko partnerību pamatā pašlaik ir publiskie līgumi, tajā skaitā būvdarbu un pakalpojumu koncesijas,⁹ kas plašāk raksturotas publisko iepirkumu tiesībās un Eiropas Savienības Tiesas (EST) spriedumos. Tātad PPP mehānisms ES tiesībās ir cieši saistīts ar tradicionālo publiskā iepirkuma procedūru, kura tiek izmantota PPP līguma tiesību ieguvēja noteikšanai.

Eiropas tiesību akti publiskā iepirkuma jomā, kuru attīstība aizsākās 1971. gadā līdz ar direktīvas 71/305/EEK pieņemšanu, pēc vērienīgajiem grozījumiem 2004. gadā¹⁰ šobrīd noteic, ka publiskais līgums ir jebkurš rakstveida finansiālais līgums starp publisko un privāto sektoru par būvdarbu veikšanu, produkcijas piegādi vai pakalpojumu sniegšanu.¹¹ Līguma atlīdzības raksturs norāda uz to, ka publiskā sektora iestāde saņem pakalpojumu par noteiktu samaksu. Šādam pakalpojumam jā-rada tieša ekonomiska interese iestādei, un to var konstatēt, ja iestāde iegūst tiesības izmantot attiecīgo objektu, lai nodrošinātu tā pieejamību sabiedrībai.¹²

Ņemot vērā riska un atbildības sadalīšanas kritēriju, kā arī sadarbības ilgtermiņa raksturu, partnerību projekti tiek īstenoti galvenokārt saskaņā ar būvdarbu un pakalpojumu publisko līgumu vai jaukto līgumu, tajā skaitā koncesiju, nosacījumiem, kuriem PPP jomā ir savas īpatnības. Publiskos līgumus no PPP līgumiem nošķir dažādu kategoriju risku (celtniecības, finanšu, pieprasījuma, pieejamības u. c.) un atbildības nodošana privātajam partnerim. Atkarībā no apjoma, kādā privātais partneris uzņēmis riskus un atbildību, var nodalīt atsevišķus PPP līgumu modeļus,¹³ kuru mērķis ir sniegt publiskajam sektoram iespēju izmantot privāto uzņēmumu projektēšanas, būvniecības, apsaimniekošanas un finanšu pārvaldības prasmes, vienlaikus saglabājot publiskā sektora kontroli pār projekta īstenošanas procesu. Šo modeļu apzīmēšanai parasti izmanto akronīmus – no PPP līguma priekšmetā angļu valodā norādīto darbību sākumburtiem darinātus īsinājumus, piemēram, BOT (*Build-Operate-Transfer*),¹⁴ BOO (*Build-Own-Operate*),¹⁵ BBO (*Buy-Build-Operate*),¹⁶ DBFO (*Design-Build-Finance-Operate*)¹⁷ u. c. Šajos projektos privātais partneris projektē, būvē, finansē un ekspluatē jaunu objektu un nodod to publiskajam partnerim pēc līguma termiņa beigām. Maksājumus, kuri tieši atkarīgi no pakalpojuma kvalitātes, privātais partneris saņem no publiskā sektora.

No šīs grupas jānodala koncesijas, kuru līgumu priekšmets saturiski līdzinās DBFO modelim, bet atšķiras ar veidu, kādā privātais partneris atpelnā savus ieguldījumus. Koncesiju jeb „lietotājs maksā” līgumos privātajam uzņēmumam (koncesionāram) ir tiesības saņemt infrastruktūras objektu un sabiedrisko pakalpojumu lietotāju maksājumus, kas sedz objekta (piemēram, tiltu ceļu, tuneļu u. c.) būvniecības un ekspluatēšanas izmaksas.¹⁸ Koncesijas gadījumā pastāv tieša saikne starp privāto partneri (koncesionāru) un galalietotāju: privātais partneris nodrošina kādu pakalpojumu sabiedrībai, saglabājot publiskā sektora kontroli un saņemot atlīdzību, kas sastāv no pakalpojuma lietotājiem piemērotiem maksājumiem, kuri var tikt papildināti ar publiskā sektora subsīdijām.¹⁹ Labuma guvējs no koncesijas parasti ir trešā puse, proti, sabiedrība kopumā, kura parasti nav līguma dalībniece. Tādēļ sniegtajam pakalpojumam vai objektam jāfunkcionē sabiedrības interesēs (*public interest*), lai garantētu vispārējas nozīmes vajadzības, par kuru nodrošināšanu publiskā sektora iestādes ir institucionāli atbildīgas.²⁰ Vienkārša pakalpojuma sniegšana iestādei, lai arī vērsta uz tās kompetences izpildi sabiedrības interesēs, nebūtu uzskatāma par vispārējo vajadzību nodrošināšanu. Piemēram, *Data-processing* lietā EST noteica, ka informācijas apstrādes sistēmas izveidošana un apkalpošana, kas neapšaubāmi veicina iestādes uzdevumu izpildīšanu, tomēr nav kvalificējama kā publiskais pakalpojums (*public service*).²¹

Tātad būtiskākā koncesiju iezīme ir koncesionāra tiesības ekspluatēt (*operate*) tam nodoto būvi vai pakalpojumu apmaiņā pret šīs būves uzcelšanu vai pakalpojuma sniegšanu. „Ekspluatācija” nozīmē, ka koncesionārs pēc objekta pabeigšanas samaksu saņem nevis tieši no publiskā partnera, bet gan no galalietotājiem.²² Šos aspektus uzsvērusi arī EST *Arnhem and Rheden* un *Teleaustria* lietās, atzīstot, ka

tiesības ekspluatēt objektu, lai saņemtu atlīdzību no galalietotājiem, ir svarīga koncesiju pazīme.²³ Tomēr galvenais, ar ko koncesija atšķiras no citiem publiskajiem līgumiem, ir šādai ekspluatācijai raksturīgais risks un atbildība, kas jāuzņemas koncesionāram, kurš parasti nodrošina vismaz daļēju attiecīgā projekta finansējumu.²⁴ Tā, piemēram, izvērtējot Itālijas valdības paziņojumu par Itālijas *Lotto* koncesiju, EST *Lottomatica* lietā norādīja, ka konkrētajā gadījumā nepastāv koncesiju konstatējošas pazīmes, proti, atbildības nodošanas privātajam partnerim (kas prezumē arī riska pārņemšanu – autora piezīme), līdz ar to noraidot argumentus par izložu datorizācijas un sistēmas uzturēšanas nodrošināšanu pakalpojumu koncesijas veidā.²⁵ Turklāt par koncesiju nevarētu uzskatīt līgumu, ar kuru publiskais partneris uzņemies saistības kompensēt privātā partnera iespējamus zaudējumus, piemēram, pakalpojuma pieprasījuma samazināšanās dēļ.²⁶

Eiropā PPP juridiskā regulējuma īpatnība ir plaša ieteikuma tiesību (*soft-law*) izmantošana, kuras neuzliek saistības, bet atzīstamas par Eiropas tiesību sistēmas integrētu sastāvdaļu. F. Snaiders ieteikuma tiesības definē kā darbības noteikumus, kuriem nav juridiski saistoša spēka, bet piemīt būtiska praktiska nozīme,²⁷ tostarp interpretējot nacionālo tiesību normas, kuras pieņemtas, ieviešot ES iestāžu rekomendācijas.²⁸ Saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību 288. panta piekto daļu par šādiem tiesību aktiem atzīstami ieteikumi (*recommendations*) un atzinumi (*opinions*). Tomēr ES tiesību doktrīna šo normu netulko sašaurināti. Kā norāda D. Čalmers un A. Tomkins, ieteikuma tiesības, kuras īpaši plašu attīstību ieguva pēc Lisabonas programmas pieņemšanas 2000. gadā, iekļauj arī dažādas rezolūcijas, deklarācijas, darbības programmas, plānus un vadlīnijas.²⁹ S. Lefevre šim uzskaitījumam pamatoti pievieno arī EK paziņojumus (*communications*) un skaidrojošos paziņojumus (*interpretative communications*), kā arī Zaļās grāmatas (*Green papers*) un Baltās grāmatas (*White papers*),³⁰ kuras tiek pieņemtas, īstenojot atbilstošās iniciatīvas ES vispārējās interesēs saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību 17. panta pirmo daļu. PPP jomā šīs iniciatīvas var sniegt papildu atbalstu galvenajiem projektiem, lai īstenotu kopīgos politiskos mērķus, cīņu pret klimata pārmaiņām, veicinātu alternatīvo enerģijas avotu, kā arī enerģētikas un citu resursu efektīvu izmantošanu, atbalstu ilgtspējīgam transportam, nodrošinātu pieejamu veselības aprūpi augstā kvalitātē un īstenotu lielāko pētniecības projektu, piemēram, kopīgo tehnoloģiju, ierosmes.

2. PPP tiesiskā regulējuma problēmjaucājumi Latvijā

Līdz 2009. gadam PPP Latvijā varēja īstenot, pamatojoties uz 2000. gada Koncesiju likuma normām un Publisko iepirkumu likuma 67. panta trešo daļu par pakalpojumu līgumu termiņiem PPP gadījumos. Kopsabiedrību veidošanai bija jāņem vērā Eiropas Kopienas līgums, likums „Par valsts un pašvaldību finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanu”, Valsts pārvaldes iekārtas likums, likums „Par valsts un pašvaldību kapitāla daļām un kapitālsabiedrībām” un Komerclikums. Tomēr šis regulējums neietvēra ES iepirkumu direktīvu prasības un PPP jomā bija nepilnīgs. PPP likuma pieņemšana 2009. gadā šos trūkumus daļēji novērsa.

PPP likums 1. panta 1. punktā PPP definē kā publiskā un privātā sektora sadarbību, kuru cita starpā raksturo sabiedrības vajadzību nodrošināšana. Lai gan likumā jēdziens „sabiedrības vajadzības” nav skaidrots, LR Finanšu ministrijas ieskatā ar to saprot labumus sabiedrībai kopumā vai noteiktai sabiedrības daļai, ko nodrošina konkrētā PPP projekta īstenošana. Sabiedrības vajadzības parasti saistītas ar jomām,

kurās īstenojama PPP – transporta, vides, veselības, izglītības u. c. (piemēram, infrastruktūras attīstība un uzturēšana, pašvaldību mājokļu būvniecība, mācību iestāžu celtniecība, ūdensapgāde un notekūdeņu attīrīšana, atkritumu saimniecība, sabiedriskā transporta nodrošināšana, veselības aprūpe, aizsardzības objektu un ieslodzījuma vietu būvniecība).³¹ Šāds skaidrojums principā atbilst PPP starptautiskajiem standartiem, kuri akcentē sabiedrības interešu un vajadzību prioritāti. Kā noteikusi EST *Arnhem and Rheden* lietā, vispārējās jeb sabiedrības intereses attiecas uz jomu, par kuru institucionāli atbildīgas publiskā sektora iestādes vai kuru nodrošināšana saglabāta publiskā sektora izšķirošajā ietekmē.³² Tātad publiskās varas institūciju tehnisks atbalsts līgumattiecību ietvaros, ja tas vērsts uz pamatfunkciju efektīvas izpildes veicināšanu (datorsistēmu ieviešana un apkalpošana, biroja iekārtu piegāde, ēku būvniecība iestāžu vajadzībām, vadības sistēmu ieviešana u. c.), PPP likuma izpratnē tomēr nebūtu atzīstams par sadarbību sabiedrības vajadzību nodrošināšanā. Par šo viedokli rodas jautājums, vai, piemēram, Valmieras policijas kompleksa būvniecība pamatoti tika uzsākta kā PPP projekts? Ņemot vērā pašlaik spēkā esošā PPP likuma redakciju, autora ieskatā apstiprinoša atbilde būtu sniedzama tikai tad, ja ir pārlicinoši argumenti par šāda ēku kompleksa sabiedrisko nozīmību. Jebkurā gadījumā, ja rodas šaubas par konkrētā PPP līguma tiesiskumu, t. i., atbilstību tiesību normām, galavārds būtu jāsaka tiesai.

Lai īstenotu valsts funkcijas, publiskā sektora rīcībā ir dažādi juridiskie instrumenti, tajā skaitā publiskie līgumi jeb publisko tiesību līgumi, kuri saskaņā ar Eiropas tiesībām ir līgumiskās partnerības pamatā. Savukārt PPP likuma 60. panta pirmā un otrā daļa *expressis verbis* norāda uz PPP līgumu (partnerības iepirkuma un koncesijas līgumu) civiltiesisko dabu, kas uzsvērts arī nedaudzajās PPP tēmai veltītajās publikācijās Latvijas juridiskajā literatūrā.³³ Līdz ar to būtu jānoskaidro, vai PPP līgumi patiešām visos gadījumos ir privāttiesiski līgumi un vai Latvijas tiesību sistēmā pastāv objektīvi kritēriji šo līgumu nošķiršanai. Šie nav tikai teorētiski jautājumi, jo konkrēto līgumu tiesiskā daba noteiks no tiem izrietošo strīdu izskatīšanas kārtību tiesā.

Kā norāda I. Višķere, publisko tiesību līgumiem un to nošķiršanas metodēm no privāto tiesību līgumiem Latvijas likumdevējs nav veltījis izvērstu regulējumu, vien noteicis galvenos publisko tiesību līgumu veidus un to noslēgšanas pamatnosacījumus.³⁴ Valsts pārvaldes iekārtas likuma 12. pantā uzskaitīti 4 publisko tiesību līgumu veidi, proti, sadarbības, administratīvais, deleģēšanas un līdzdarbības līgums, kurus iestāde var slēgt valsts pārvaldes funkciju efektīvas izpildes nodrošināšanai, katra konkrētā līguma detalizētas pazīmes nosakot atbilstošās likuma nodaļās. Vienlaikus 12. panta trešā daļa pieļauj iespēju likumā noteikt arī citus publisko tiesību līgumu veidus un nosacījumus.³⁵

Kā vispārējs publisko tiesību līguma noslēgšanas nosacījums Valsts pārvaldes iekārtas likumā noteikta prasība līgumu slēgt rakstveidā, ievērojot Civillikuma noteikumus un normatīvajos aktos noteiktos ierobežojumus. Privāttiesību līgumu noslēgšanas regulējuma attiecināmību uz publisko tiesību līgumiem atzinis arī EST tiesnesis E. Levīts, skaidrojot, ka „publisko tiesību līgums „pamatā” ir civiltiesisks līgums, kuru „pārklāj” publisko tiesību elementi”.³⁶ Tādējādi uz publiskajiem līgumiem būtu attiecināmas prasības par līgumu formu un sastāvdaļām, kā arī atsevišķiem privāttiesību principiem, piemēram, *pacta sunt servanda*, bet tas neatrisina jautājumu par šo līgumu nošķiršanas kritērijiem. Skaidrību šajā jautājumā neievieš arī profesora K. Torgāna norāde, ka mūsdienās iezīmējies iedalījums publiskajos līgumos, kas publisko pakalpojumu sniedzējiem ir obligāti, un brīvas izvēles līgumos.³⁷

Autora ieskatā šāds klasifikācijas pamatojums ir strīdīgs, jo par izšķirošo pazīmi izvirza imperatīvu pienākumu noslēgt līgumu par konkrētā pakalpojuma nodrošināšanu, kas var nonākt pretrunā ar Valsts pārvaldes iekārtas likuma 12. panta pirmo daļu par iestādes tiesībām noslēgt publisko tiesību līgumu valsts pārvaldes funkciju efektīvas izpildes nodrošināšanai, kā arī nesniedz atbildi uz jautājumu par līguma noslēgšanas imperatīvo vai dispozitīvo dabu, kas ir īpaši aktuāli PPP jomā.

Latvijas likumdevējs PPP likumā galvenokārt reglamentējis iepirkuma procedūras norisi, uz ko daļēji attiecinājis Publisko iepirkumu likumā paredzēto kārtību. Šo procedūru pamatā ir 2004. gada 21. marta direktīva 2004/18/EK, kuras mērķis ir panākt Savienības tiesību normu piemērošanu tādu līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanai, kas dalībvalstīs tiek noslēgti varas iestāžu un citu publisko tiesību subjektu uzdevumā,³⁸ ar to cita starpā saprotot arī būvdarbu un pakalpojumu publiskos līgumus. Šī direktīva ievieša īpašu procedūru – konkursa dialogu, kas speciāli piemērots PPP projektiem, kad publiskais partneris ne vienmēr var iepriekš noteikt tehniskās specifikācijas un cenu līmeni. LR Publisko iepirkumu likums šo iepirkuma procedūru *expressis verbis* attiecinājis uz iepirkuma līgumiem, kas tiek slēgti PPP ietvaros un uzskatāmi par sevišķi sarežģītiem.³⁹ Tādējādi direktīva reglamentē ne tikai tradicionālā publiskā iepirkuma kārtību, bet arī to kvalificētās formas – partnerības iepirkuma līgumu (publisko būvdarbu un publisko pakalpojumu līgumu) un būvdarbu koncesijas līgumu (uz pakalpojumu koncesijām direktīva neattiecas). Līdz ar to, kā pamatoti secina D. Indāne,⁴⁰ PPP likumā lietotais jēdziens „partnerības iepirkuma līgums” atbilst ES tiesībās lietotajam jēdzienam „publiskais līgums”.

Tomēr šī pētījuma autors nevar pievienoties D. Indānes viedoklim, kurš pausts žurnālā „Jurista Vārdā” un kurš pielīdzina partnerību iepirkuma līgumus tradicionālajiem publisko iepirkumu līgumiem, par vienīgo atšķirību nosakot līgumu darbības termiņu un privātā partnera atbildības apjomu. Atsaucoties uz PPP likumu un tā dēvēto divpakāpju teoriju,⁴¹ izdarīts secinājums, ka partnerības iepirkuma līgums ir privāttiesisks līgums. Kā norāda raksta autore, arī tiesību doktrīnā atzīts, ka līgums publisko iepirkumu jomā uzskatāms par privāttiesisku līgumu, nevis publisko tiesību līgumu.⁴²

Šajā jautājumā jāņem vērā LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta norāde, ka līguma noslēgšana atbilstoši publisko iepirkumu procedūrai nenozīmē, ka tas tādēļ pārstājis būt publisko tiesību līgums un kļuvis par privāto tiesību līgumu. Iepirkuma līgums noteiktos gadījumos var būt arī publisko tiesību līgums.⁴³ Senāts norādījis: lai nošķirtu publisko tiesību līgumu no privāttiesiska līguma, izšķirošais ir līguma priekšmets, kam jābūt publisko tiesību jomā, līguma kopējais raksturs un tajā ietvertie svarīgākie punkti. Būtiski ir novērtēt arī līguma mērķi (publisko tiesību līgumu mērķis ir efektīva valsts pārvaldes funkciju veikšana un sabiedrības labuma iegūšana) un konstatēt, vai eksistē cieša sasaiste ar publiski tiesiskajām tiesībām un pienākumiem. Turklāt, ja ir šaubas, jāpieņem, ka publisko tiesību līgums ar privāttiesību elementiem kopumā aplūkojams kā publisko tiesību līgums. Publisko tiesību līguma saturu var raksturot arī tas, ka līgumā vienai pusei tiek paredzētas tiesības kontrolēt vai vadīt līguma izpildi, piemērot sankcijas, apturēt līguma izpildi, to vienpusēji grozīt.⁴⁴ Senāts par publisko tiesību līgumiem atzina, piemēram, pasažieru satiksmes maršruta apkalpošanas līgumu, vienošanos ar nodokļu administrāciju, līgumu par kredītam pielīdzinātās stipendijas saņemšanu zinātniskā grāda ieguvei, līgumu par iedzīvotāju veselības aprūpes pakalpojumu īstenošanu starp ārstniecības iestādi un slimokasi, ostas piestātnes nomas līgumu un vadības līgumu.⁴⁵

Tādējādi līguma atsevišķi elementi – termiņš un atbildības sadalījums – nav noteicošie faktori publiskā un privātā līguma nošķiršanai, jo raksturīgi jebkuram juridiski korekti sastādītam līgumam. Saskaņā ar Senāta praksi izšķirošais ir līguma priekšmets, kas PPP līguma gadījumā ir sabiedrības vajadzību apmierināšana galvenokārt infrastruktūras objektu būvniecībā vai stratēģisku sabiedrisko pakalpojumu sniegšanā. Līdz ar to tiek nodrošināta konkrētās valsts pārvaldes iestādes ar likumu uzdotā efektīva funkciju izpilde. Piemēram, LR likumā „Par pašvaldībām” 15. panta pirmajā daļā noteiktas pašvaldību autonomās funkcijas (organizēt iedzīvotājiem ūdensapgādes un kanalizācijas pakalpojumus, siltumapgādi, sadzīves atkritumu apsaimniekošanu, notekūdeņu savākšanu, gādāt par teritorijas labiekārtošanu un sanitāro tīrību, ielu, ceļu un laukumu būvniecību u. c.), kuru nodrošināšanā būtu iespējams izmantot PPP mehānismu. Pašlaik spēkā esošā PPP likuma redakcija daļēji ierobežo pakalpojumu īstenošanu koncesijas veidā.⁴⁶ Iespējams, ka šāds ierobežojums liecina par likumdevēja saprātīgu piesardzību jaunu finanšu instrumentu apgūšanā, atbalstot pakāpenisku PPP mehānisma ieviešanu. Līdz ar publiskā sektora kompetences pieaugumu, kas turpmāk dos iespējas realizēt sarežģītākus projektus un finansēšanas shēmas, šāds ierobežojums būtu atceļams, vienlaikus izvairoties no normatīvās vides pārsātināšanas ar ES noteikumus papildinošiem valsts tiesību aktiem, ko Eiropas tiesībās dēvē par „zelta apšuvumu” („gold-plating”).

Tādējādi PPP līguma priekšmets, kopējais raksturs un svarīgākie nosacījumi norāda, ka tas galvenokārt ir publisko tiesību līgums, tādēļ nodalāms no tradicionālā publiskā iepirkuma līgumiem un apspriežams atbilstoši normatīvajiem aktiem publisko tiesību līgumu jomā. Par šo līgumu tiesiskās dabas atšķirībām liecina arī vēsturiskā attīstība, kad XX gadsimtā izveidojās atšķirīga PPP un publisko iepirkumu līgumiskā struktūra. PPP jomā privātā partnera izvēle tika balstīta uz *intuitus personae* principu, ņemot vērā uzņēmēja fundamentālo ilgtermiņa ieguldījumu, turpretim publisko iepirkumu jomā prevalēja bezpersoniskāka izvēle sakarā ar iespēju izraudzīties pretendentu no samērā liela piedāvājumu skaita un izpildāmo darbu vienkāršību. PPP līgumu publiskais raksturs būtu arī papildu arguments pret Publisko iepirkumu likuma un PPP likuma apvienošanu.

Kopsavilkums

1. PPP ir publiskā un privātā sektora institucionāla vai līgumiska brīvprātīga ilgtermiņa sadarbība publisko funkciju nodrošināšanā visas sabiedrības interesēs, apvienojot nepieciešamos resursus un sadalot riskus atbilstoši partneru spējām tos pārvaldīt.
2. Eiropas tiesībās dominē PPP iedalījums institucionālās un līgumiskajās partnerībās, kuru reģlamentācijā plaši tiek izmantotas ieteikuma tiesības. Eiropā līgumisko partnerību pamatā ir publiskie līgumi, kuru īpatnība PPP jomā ir visas sabiedrības interešu nodrošināšana.
3. Latvijā pirmais nozīmīgākais solis PPP tiesiskās vides sakārtošanā bija Publiskās un privātās partnerības likuma pieņemšana 2009. gada 18. jūnijā. Likums daļēji ierobežo pakalpojumu īstenošanu koncesiju veidā. Šāds ierobežojums būtu atceļams līdz ar publiskā sektora kompetences pieaugumu, kas dos iespējas realizēt sarežģītākus projektus.
4. Jāsaglabā publiskā sektora iespējas izlemt, vai tas savus uzdevumus veic patstāvīgi vai uztic to izpildi privātajam sektoram neatkarīgi no tā, vai ir konstatējamas

likumā norādītās PPP pazīmes. Tikai tad, ja iestāde ir secinājusi, ka PPP mehānisma izmantošana dos vislabāko rezultātu, tai ir tiesības piemērot PPP likumā noteikto procedūru.

- PPP līguma priekšmets, kopējais raksturs un svarīgākie nosacījumi nepārprotami norāda uz šo līgumu publiski tiesisko dabu. Tādēļ PPP līgumi nodalāmi no tradicionālā publiskā iepirkuma līgumiem un apspriežami atbilstoši normatīvajiem aktiem publisko tiesību jomā. Tātad nepieciešams izvērtēt PPP likuma 60. panta kategoriskumu, kurā *expressis verbis* noteikta šo līgumu privāttiesiskā daba.

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

- Indāne, D.* Publiskā un privātā partnerība Latvijā Eiropas Savienības kontekstā. *Jurista vārds*, Nr. 2, 2011, 11. janvāris, 17.–27. lpp.
- Neimanis, J.* Publisko tiesību līgumi. Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Konference, 2009. gada 27. marts. Pieejams: www.at.gov.lv/files/docs_en/conferences/.../t_neimanis.doc [sk. 20.01.2011.].
- Skaidrojošais materiāls par Publiskās un privātās partnerības likumu; Finanšu ministrija, 2010. Pieejams: http://www.ppp.gov.lv/view_6568_361.html [sk. 04.08.2010.].
- Torgāns, K.* Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006. 315 lpp. ISBN 9984-790-00-2.
- Višķere, I.* Publisko tiesību līgumi un to kontrole administratīvā procesa kārtībā. *Jurista vārds*, Nr. 5, 2009, 3. februāris, 20.–29. lpp.
- Arrowsmith, S.* Public Private Partnerships and the European Procurement Rules: EU Policies In Conflict? *Common Market Law Review*, Vol. 37, Issue 3, 2000, p. 709–737.
- Bovis, Ch. H.* EU Public Procurement Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, Inc., 2007, p. 488. ISBN 978-1-84542-204-2.
- Bult-Spiering, M., Dewulf, G.* Strategic Issues in Public-Private Partnerships. An international perspective. Oxford: Blackwell Publishing, 2007, p. 204. ISBN 13:978-1-4051-3475-0.
- Chalmers, D., Tomkins, A.* European Union Public Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 501. ISBN 978-0-521-70902-6.
- European Parliament. Public-Private Partnerships. Models and Trends in the European Union, IP/A/IMCO/SC/2005-161, 2006. februāris. Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/comparl/imco/studies/0602_ppp_briefingnote_en.pdf [sk. 12.01.2010.].
- Evans, A.* The EU Structural Funds. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 348. ISBN 0-19-826828-9.
- Guidebook on Promoting Good Governance in Public-Private Partnerships. UNECE. Geneva: United Nations, 2007, p. 98.
- Lawrence, L. M., Stutte, C. T.* Public-Private Partnerships. In: *Thai, K. V.* (ed.) International Handbook of Public Procurement. London: Taylor & Francis Group, 2009, p. 703–724. ISBN 978-1-4200-5457-6.
- Lefevre, S.* Interpretative communications and the implementation of Community law at national level. *European Law Review*, 2004, Vol. 29(6), p. 808–822.
- Yescombe, E. R.* Public-Private Partnerships. Principles of Policy and Finance. London: Elsevier, 2007, p. 350. ISBN 978-0-7506-8054-7.

Normatīvie akti

1. Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 31. marta direktīva 2004/18/EK par to, kā koordinēt būvdarbu valsts līgumu, piegādes valsts līgumu un pakalpojumu valsts līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūru. *Oficiālais Vēstnesis*, 2004, 30. aprīlis, L 134.
2. Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions „Mobilising private and public investment for recovery and long term structural change: developing Public Private Partnerships”, COM (2009) 615 final of 19 December 2009. Pieejams: http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/european-economic-recovery-plan/ppp_en.pdf [sk. 10.05.2011.].
3. Communication on Public-Private Partnerships and Community Law on Public Procurement and Concessions, COM (2005) 569 of 15 November 2005. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0569:FIN:EN:PDF> [sk. 29.03.2010.].
4. Green Paper on Public-Private Partnerships and Community Law on Public Contracts and Concessions. European Commission, COM (2004) 327 final of 30 April 2004. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0327:FIN:EN:PDF> [sk. 23.04.2010.].
5. Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94, 2002, 21. jūnijs.

Juridiskās prakses materiāli

1. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2010. gada 25. marta spriedums lietā C–451/08, *Helmut Müller GmbH pret Bundesanstalt für Immobilienaufgaben*. *Oficiālais Vēstnesis*, 2009, 10. janvāris, C 6. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [sk. 22.01.2011.].
2. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2000. gada 7. decembra spriedums lietā C–324/98 *Telaustria Verlags GmbH, Telefonadress GmbH v. Telekom Austria AG*. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61998J0324:EN:HTML> [sk. 17.04.2011.].
3. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 1998. gada 10. novembra spriedums lietā C–360/96 *Gemeente Arnhem and Gemeente Rheden v. BFI Holding BV*. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61996J0360:EN:HTML> [sk. 17.04.2011.].
4. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 1994. gada 26. aprīļa spriedums lietā C–272/91 *Commission of the European Communities v. Italian Republic*. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61991J0272:EN:HTML> [sk. 17.04.2011.].
5. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 1989. gada 13. decembra spriedums lietā C–322/88 *Salvatore Grimaldi v. Fonds des maladies professionnelles*. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61988J0322:EN:HTML> [sk. 21.04.2011.].
6. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 1989. gada 5. decembra spriedums lietā C–3/88 *Commission of the European Communities v. Italian Republic*. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61988J0003:EN:HTML> [sk. 17.04.2011.].
7. LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 27. novembra lēmums lietā Nr. SKA – 853/2009. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/departament3/2009/> [sk. 05.01.2011.].
8. LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. SKA – 365. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/departament3/2006/> [sk. 05.01.2011.].

Atsauces

- ¹ *Lawrence, L. M., Stutte, C. T.* Public-Private Partnerships. In: *Thai, K. V.* (ed.) *International Handbook of Public Procurement*. London: Taylor & Francis Group, 2009, p. 704.
- ² Piemēram, Lielbritānija: skolas, slimnīcas ieslodzījumu vietas, aizsardzības objekti un ceļi; Grieķija: transporta projekti (lidostas un ceļi); Īrija: ceļi un pilsētu transporta sistēmas; Nīderlande: sociālie objekti un pilsētu infrastruktūra; Spānija: maksas ceļi un pilsētu infrastruktūra (Guidebook on Promoting Good Governance in Public-Private Partnerships. UNECE. Geneva: United Nations, 2007, p. 20).
- ³ Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions „Mobilising private and public investment for recovery and long term structural change: developing Public Private Partnerships”, COM (2009) 615 final of 19 December 2009, p. 2. Pieejams: http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/european-economic-recovery-plan/ppp_en.pdf [sk. 10.05.2011.].
- ⁴ Pamatojoties uz pasaules mēroga pētījumu, ko 2007. gadā veica *Siemens*, PPP veido tikai aptuveni 4% no publiskā sektora kopējā ieguldījuma. Turklāt ANO Ekonomikas komisija Eiropai ir secinājusi, ka valstīm jānoiet vairāki PPP attīstības posmi, lai partnerības programmas sniegtu pilnu atdevi un darbotos efektīvi. Vairums valstu atrodas pirmajā posmā (piemēram, Ķīna, Indija, Slovākija, Latvija,

- Krievija, Ungārija, Čehija, Bulgārija, Horvātija, Albānija, Polija, Beļģija, Dānija, Meksika, Somija, Brazīlija, Dienvidāfrika) vai otrajā posmā (Nīderlande, Itālija, Jaunzēlande, Grieķija, Portugāle, Spānija, Francija, Kanāda, ASV, Japāna, Vācija), kuriem raksturīgs neliels uzsākto projektu skaits. Tikai trešajā posmā, pie kura EKE pieskaita Austrāliju, Lielbritāniju un daļēji arī Īriju, līdz ar īpašu institūciju izveidošanu, kapitāla tirgus, tehnoloģiju un zinātnības attīstību partnerības programmas iegūst būtisku nozīmi ekonomikas izaugsmē, kas dod iespējas realizēt sarežģītākus projektus un finansēšanas shēmas.
- ⁵ Green Paper on Public-Private Partnerships and Community Law on Public Contracts and Concessions. European Commission, COM (2004) 327 final of 30 April 2004, art. 5. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0327:FIN:EN:PDF> [sk. 23.04.2010.].
 - ⁶ Yescombe, E. R. Public-Private Partnerships. Principles of Policy and Finance. London: Elsevier, 2007, p. 17.
 - ⁷ Bult-Spiering, M., Dewulf, G. Strategic Issues in Public-Private Partnerships. An International Perspective. Oxford: Blackwell Publishing, 2007, p. 104.
 - ⁸ Ibid., p. 138.
 - ⁹ Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions „Mobilising private and public investment for recovery and long term structural change: developing Public Private Partnerships”, COM (2009) 615 final of 19 December 2009, p. 5. Pieejams: http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/european-economic-recovery-plan/ppp_en.pdf [sk. 13.04.2010.].
 - ¹⁰ Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 31. marta direktīva 2004/17/EK, ar ko koordinē iepirkuma procedūras, kuras piemēro subjekti, kas darbojas ūdensapgādes, enerģētikas, transporta un pasta pakalpojumu nozarē. *Oficiālais Vēstnesis*, 2004, 30. aprīlis, L 134, 1.–113. lpp. Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 31. marta direktīva 2004/18/EK par to, kā koordinēt būvdarbu valsts līgumu, piegādes valsts līgumu un pakalpojumu valsts līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūru. *Oficiālais Vēstnesis*, 2004, 30. aprīlis, L 134, 114.–240. lpp. Eiropas Parlamenta un Padomes 2005. gada 16. novembra direktīva 2005/75/EK par labojumiem direktīvā 2004/18/EK par to, kā koordinēt būvdarbu valsts līgumu, piegādes valsts līgumu un pakalpojumu valsts līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūru. *Oficiālais Vēstnesis*, 2005, 9. decembris, L 323/55. Eiropas Komisijas skaidrojošais paziņojums par Kopienas tiesību aktiem, ko piemēro līguma slēgšanas tiesību piešķiršanā, uz ko neattiecas vai tikai daļēji attiecas publiskā iepirkuma direktīvu noteikumi, 2006/C179/02. *Oficiālais Vēstnesis*, 2006, 1. augusts, C 179/2.
 - ¹¹ Direktīva 2004/18/EK, 2. pants. *Oficiālais Vēstnesis*, 2004, 30. aprīlis, L 134.
 - ¹² Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 2010. gada 25. marta spriedums lietā C–451/08 *Helmut Müller GmbH* pret *Bundesanstalt für Immobilienaufgaben*, 51. p. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [sk. 22.01.2011.].
 - ¹³ European Parliament. Public-Private Partnerships. Models and Trends in the European Union, IP/A/IMCO/SC/2005-161, 2006. februāris, p. 2. Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/comparl/imco/studies/0602_ppp_briefingnote_en.pdf [sk. 12.01.2010.].
 - ¹⁴ „Būvē–eksploatē–nodod”.
 - ¹⁵ „Būvē–valda–eksploatē”.
 - ¹⁶ „Pērk–būvē–eksploatē”.
 - ¹⁷ „Projektē–būvē–finansē–eksploatē”.
 - ¹⁸ Yescombe, E. R. Public-Private Partnerships. Principles of Policy and Finance. London: Elsevier, 2007, p. 5.
 - ¹⁹ Green Paper on Public-Private Partnerships and Community Law on Public Contracts and Concessions. European Commission, COM (2004) 327 final of 30 April 2004, paras 21, 36. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0327:FIN:EN:PDF> [sk. 23.04.2010.].
 - ²⁰ Bovis, Ch. H. EU Public Procurement Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, Inc., 2007, p. 159, 161.
 - ²¹ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1989. gada 5. decembra spriedums lietā C–3/88 *Commission of the European Communities v. Italian Republic* (Data-processing), para 26. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61988J0003:EN:HTML> [sk. 17.04.2011.].
 - ²² Arrowsmith, S. Public Private Partnerships and the European Procurement Rules: EU Policies In Conflict? *Common Market Law Review*, Vol. 37, Issue 3, 2000, p.716.
 - ²³ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1998. gada 10. novembra spriedums lietā C–360/96 *Gemeente Arnhem and Gemeente Rheden v. BFI Holding BV*, para 25. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61996J0360:EN:HTML> [sk. 17.04.2011.].
Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 2000. gada 7. decembra spriedums lietā C–324/98 *Telaustria Verlags GmbH, Telefonadress GmbH v. Telekom Austria AG*, para 58. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61998J0324:EN:HTML> [sk. 17.04.2011.].

- ²⁴ Communication on Public-Private Partnerships and Community Law on Public Procurement and Concessions, COM (2005) 569 of 15 November 2005, p. 6. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0569:FIN:EN:PDF> [sk. 29.03.2010.].
- ²⁵ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1994. gada 26. aprīļa spriedums lietā C-272/91 *Commission of the European Communities v. Italian Republic*, par 24, 25, 32. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61991J0272:EN:HTML> [sk. 17.04.2011.].
- ²⁶ Bovis, Ch. H. EU Public Procurement Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, Inc., 2007, p. 160.
- ²⁷ Evans, A. The EU Structural Funds. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 254. Cit. no: Snyder, F. The Effectiveness of European Community Law: Institutions, Processes, Tools and Techniques. MLR, 1993, No. 56.
- ²⁸ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1989. gada 13. decembra spriedums lietā C-322/88 *Salvatore Grimaldi v. Fonds des maladies professionnelles*, para 18. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61988J0322:EN:HTML> [sk. 21.04.2011.].
- ²⁹ Chalmers, D., Tomkins, A. European Union Public Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 137.
- ³⁰ Lefevre, S. Interpretative communications and the implementation of Community law at national level. European Law Review, 2004, Vol. 29(6), p. 808.
- ³¹ Skaidrojošais materiāls par Publiskās un privātās partnerības likumu, 10. lpp.; Finanšu ministrija, 2010. Pieejams: http://www.ppp.gov.lv/view_6568_361.html [sk. 04.08.2010.].
- ³² Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1998. gada 10. novembra spriedums lietā C-360/96 *Gemeente Arnhem and Gemeente Rheden v. BFI Holding BV*, para 51. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61996J0360:EN:HTML> [sk. 17.04.2011.].
- ³³ Sk.: Indāne, D. Publiskā un privātā partnerība Latvijā Eiropas Savienības kontekstā. *Jurista vārds*, Nr. 2, 2011, 11. janvāris, 20. lpp.
- ³⁴ Višķere, I. Publisko tiesību līgumi un to kontrole administratīvā procesa kārtībā. *Jurista vārds*, Nr. 5, 2009, 3. februāris, 22., 23. lpp.
- ³⁵ Valsts pārvaldes iekārtas likums, 12. p.; LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94, 2002, 21. jūnijs.
- ³⁶ Višķere, I. Publisko tiesību līgumi un to kontrole administratīvā procesa kārtībā. *Jurista vārds*, Nr. 5, 2009, 3. februāris, 22. lpp. Cit. no: Levits, E. Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 95, 2002.
- ³⁷ Torgāns, K. Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 36. lpp.
- ³⁸ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 2010. gada 25. marta spriedums lietā C-451/08 *Helmut Müller GmbH pret Bundesanstalt für Immobilienaufgaben*, 46. p. Pieejams: <http://curia.europa.eu> [sk. 22.01.2011.].
- ³⁹ Publisko iepirkumu likums, 64.¹panta pirmā daļa; LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 2006, 25. aprīlis.
- ⁴⁰ Indāne, D. Publiskā un privātā partnerība Latvijā Eiropas Savienības kontekstā. *Jurista vārds*, Nr. 2, 2011, 11. janvāris, 20. lpp.
- ⁴¹ Tiesību doktrīnā ir vispārēji atzīts, ka, veicot publisko iepirkumu, pasūtītājs darbojas divās pakāpēs, proti, pirmajā tiek pieņemts publiski tiesiskais lēmums par pasūtījuma piešķiršanu, bet otrajā pakāpē notiek lēmuma īstenošana privāttiesiskā ceļā – tiek slēgts iepirkuma līgums, kuram piemērojami vispārīgie civiltiesību noteikumi. Sk.: Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 22. februāra spriedumu Nr. SKA-30, 16. p.
- ⁴² Sk. Danovskis, E. Iestādes lēmuma un civiltiesiska līguma mijiedarbība. *Jurista Vārds*, Nr. 30, 2009, 28. jūlijs. Vaivods, F. Publisko iepirkumu divējādā tiesiskā daba. *Likums un Tiesības*, Nr. 10, 2004, oktobris. Višķere, I. Publisko tiesību līgumi un to kontrole administratīvā procesa kārtībā. *Jurista Vārds*, Nr. 5, 2009, 3. februāris.
- ⁴³ LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 27. novembra lēmums lietā Nr. SKA – 853/2009, 14. p. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department3/2009/> [sk. 05.01.2011.].
- ⁴⁴ LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. SKA – 365, 11.2. p. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department3/2006/> [sk. 05.01.2011.]. Sk. arī: Paine, F. J. Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 231.–232. lpp.
- ⁴⁵ Neimanis, J. Publisko tiesību līgumi. Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Konference, 2009. gada 27. marts. Pieejams: www.at.gov.lv/files/docs_en/conferences/.../t_neimanis.doc [sk. 20.01.2011.].
- ⁴⁶ Plašāk sk.: Indāne, D. Publiskā un privātā partnerība Latvijā Eiropas Savienības kontekstā. *Jurista vārds*, Nr. 2, 2011, 11. janvāris, 21. lpp.

Summary

The international community has noted current estimates of dramatic shortfalls in resources required to achieve the sustainable development goals after the worst economic crisis since the 1930s: because neither the public nor the private sector, each individually, has enough resources to overcome the complex problems of the globalized world without assistance and independently. Therefore, a special form of public-private cooperation has been created in recent decades, usually defined by the term „Public-Private Partnerships”. The author in this article deals with peculiarities of Partnerships in law of the European Union and with legal challenges in Latvia. The author concludes that PPP’s projects must be implemented on the basis of public interest, so that a public authority is institutionally responsible for providing it and has exclusive competence to choose the manner of providing service.

Videi nodarītā kaitējuma tiesiskā regulējuma izmaiņas Eiropas Savienības tiesību ietekmē

The Changes of the Legal Regulation of the Environmental Damage under the Impact of European Union Law

Laura Rozenberga

LU Juridiskā fakultāte

Civiltiesisko zinātņu katedras doktorante

E-pasts: laura.rozenberga@vvd.gov.lv, tālrunis: 67084204

Raksts veltīts videi nodarītā kaitējuma jēdzienam, atlīdzināšanas metodēm un procedūrai Latvijā pēc direktīvas 2004/35/EK (par atbildību vides jomā attiecībā uz videi nodarītā kaitējuma novēršanu un atlīdzināšanu) ieviešanas, un rakstā analizētas tiesiskā regulējuma galvenās izmaiņas.. Direktīvas ietekmē kaitējuma videi jēdziens tiek attiecināts vienīgi uz būtiskām nelabvēlīgām sekām vidē. Ir ieviestas jaunas kaitējuma atlīdzināšanas metodes, kuras nebalstās uz grūto uzdevumu novērtēt kaitējumu naudas izteiksmē, bet kuras paredz atjaunot bojātos dabas resursus vai radīt tiem līdzvērtīgas vai alternatīvas dabas vērtības. Dažos aspektos Latvija ir papildinājusi direktīvas režīmu, piemēram, neierobežojot kaitējumu videi tikai ar noteiktām profesionālām darbībām. Tāpat padomju tiesību ietekmē saglabāts takses jēdziens, kas ir noteikta un normatīvā kārtā apstiprināta dabas resursa vērtība naudas izteiksmē.

Atslēgvārdi: dabas resursi, videi nodarītais kaitējums, videi nodarītā kaitējuma novēršana un atlīdzināšana, neatliekamie un sanācijas pasākumi.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	149
<i>1. Videi nodarītā kaitējuma tiesiskā regulējuma izstrādes pirmsākumi un iemesli</i>	150
<i>2. Kaitējuma videi jēdziens un robežas</i>	151
<i>3. Videi nodarītā kaitējuma atlīdzināšana</i>	153
<i>4. Kaitējuma videi novēršanas procesuālā kārtība</i>	154
<i>Kopsavilkums</i>	155
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	156
<i>Atsauces</i>	156
<i>Summary</i>	157

Ievads

Latvijā 2006. gada 2. novembrī tika pieņemts Vides aizsardzības likums, kurš aizstāja 1991. gadā pieņemto likumu „Par vides aizsardzību”. Viens no galvenajiem iemesliem jauna „jumta likuma” pieņemšanai vides aizsardzībā bija nepieciešamība pārņemt Eiropas Savienības (ES) 2004. gada 21. aprīļa direktīvas 2004/35/EK par atbildību vides jomā attiecībā uz videi nodarītā kaitējuma novēršanu un atlīdzināšanu¹

(turpmāk – Direktīva) prasības. Ar 2007. gada 30. aprīli (Direktīvas ieviešanas termiņš) stājas spēkā Vides aizsardzības likuma VI nodaļa, kas regulē atbildību par videi nodarīto kaitējumu un ienes daudz būtisku jauninājumu salīdzinājumā ar iepriekš spēkā esošo likumu „Par vides aizsardzību”. Svarīgākās izmaiņas, kas Latvijā radušās videi nodarītā kaitējuma jomā Eiropas Savienības tiesību ietekmē, sīkāk analizētas šajā rakstā.

1. Videi nodarītā kaitējuma tiesiskā regulējuma izstrādes pirmsākumi un iemesli

Videi nodarītā kaitējuma (jeb kaitējuma videi) tiesiskajam regulējumam nav senas vēstures ne Latvijā, ne citās ES valstīs. Tikai XX gadsimta 80. gadu beigās ES valstīs sāk pievērsties videi nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas problēmām, jo Eiropā ir konstatēts daudz vēsturiski piesārņotu vietu, kā arī pēdējās desmitgadēs dramatiski palielinājušies bioloģiskās daudzveidības zudumi.

Kopumā šajā periodā Eiropā valda viedoklis, ka ir nepieciešams regulēt un atlīdzināt videi nodarīto kaitējumu. Tiesiskais regulējums tiek iekļauts vides tiesību likumos, bet paralēli tam valstīs jautājumos par kaitējumu videi turpina balstīties uz civillikumiem. Anglosakšu tiesību sistēmas valstīs precedenti deliktu jomā tiek attiecināti arī uz videi nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu, cik tas ir iespējams².

Vācijā 1990. gadā pieņēma Vides atbildības likumu (*Umwelthaftungsgesetz*), kura pielikumā bija noteiktas 96 iekārtas ar potenciāli kaitīgu ietekmi uz vidi, un iekārtas operatoram iestājās atbildība neatkarīgi no vainas³ par katru zaudējumu, kas radās iekārtas darbības vai bezdarbības dēļ. Iekārtas, kuras nebija minētas šajā sarakstā, bija pakļautas atbildībai pēc Vācijas Civill kodeksa.⁴ Vides atbildības likums aizsargāja vidi un personu intereses tikai pret dažiem pārkāpuma veidiem – pret piesārņojumu no ķīmiskām vielām, vibrācijas, trokšņa, spiediena, radiācijas, tvaikiem un karstuma, kas ietekmē zemi, gaisu vai ūdeni.⁵ Vides atbildības likums tomēr neņēma vērā neekonomiskos zaudējumus videi, kurus nevar novērtēt ar komerciālām metodēm un kuri bieži vien pārsniedz bojātā dabas resursa vērtību, kura atlīdzināšanu nosaka Civill kodekss.⁶

Dānijā 1994. gadā tika pieņemts likums Nr. 225 „Par atbildību par kaitējumu videi”, kas tika definēts kā privāttiesību likums. Līdzīgi kā Vācijā šī likuma pielikumā bija saraksts, kurā uzskaitītās rūpnieciskās un citas darbības bija pakļautas atbildības neatkarīgi no vainas režīmam, bet pārējo darbību radītais kaitējums – uz vainu balstītas atbildības režīmam. Atbildīgai personai bija pienākums maksāt kompensāciju par kaitējumu videi, tomēr kompensācijas summa nevarēja pārsniegt dabas resursa ekonomisko vērtību.⁷

Francijā īpašs normatīvais akts par kaitējumu videi netika pieņemts, bet videi nodarītā kaitējuma gadījumā tika piemērotas Francijas Civill kodeksa normas.⁸

Daudzos gadījumos atbildība par videi bistamām darbībām tika identificēta ar atbildību par videi nodarīto kaitējumu. Uzsvars tika likts uz pārkāpuma izdarīšanas veidu, nevis objektu, tāpēc īpašuma bojāšana un veselības traucējumi nepamatoti kļūst par kaitējumu videi tādā pašā mērā kā kaitējums dabas resursiem. Šādam tiesiskam regulējumam nebūtu nākotnes.

Kopumā ES valstīs tiek atzīts, ka atbildība par kaitējumu videi ir civiltiesiska atbildība, tomēr tā savā klasiskā izpausmē nav piemērota videi nodarītā kaitējuma atlīdzināšanai šādu iemeslu dēļ:

- 1) kaitējuma apmērs īpašumam tiek aprēķināts, par pamatu ņemot īpašuma tirgus vērtību, savukārt dabas resursa ekoloģiskā vērtība tikai daļēji ietilpst vai

vispār neietilpst tirgus vērtībā, tādējādi netiek panākts adekvāts ekoloģiskās vērtības atlīdzinājums;⁹

- 2) kaitējums var tikt nodarīts gan īpašumā esošiem, gan īpašumā neesošiem dabas resursiem. Kaitējums īpašumā neesošiem dabas resursiem drīzāk aizskar kolektīvas, nevis individuālas intereses, tāpēc atsevišķi indivīdi nevar pierādīt tiesiskas un pamatotas intereses esamību, lai vērstos ar prasību par kaitējuma atlīdzināšanu tiem dabas resursiem, kuri neatrodas kādas personas īpašumā;
- 3) ja dabas resursu īpašnieks nevēlēsies atjaunot bojātos dabas resursus, ne valstij, ne sabiedrības pārstāvjiem nebūs tiesību prasīt personas privātā īpašumā esoša kaitējuma novēršanu, lai gan sabiedrības intereses būs aizskartas.¹⁰

Šie iemesli arī bija noteicošie jauna tiesiskā režīma izstrādes uzsākšanai ES. Latvija kā ES dalībvalsts pārņēma Direktīvas prasības nacionālajos normatīvajos aktos.

2. Kaitējuma videi jēdziens un robežas

Līdz Direktīvas pārņemšanai Latvijā kaitējums videi tika definēts kā vides izmaiņu radīšana, kas var nodarīt kaitējumu cilvēka veselībai un drošībai, bioloģiskajai daudzveidībai, dabas resursiem un dabas mantojumam (likuma „Par vides aizsardzību” 53. p.). Lai gan definīcija bija plaša un faktiski ietvēra jebkuras negatīvas izmaiņas vidē, praksē kaitējums videi tika vērtēts vien atsevišķas reizes.¹¹ ES tiesību ietekmē kaitējuma videi jēdziens piedzīvoja būtiskas izmaiņas.

Direktīvas preambulas 3. punktā norādīts, ka Direktīvas mērķi – izveidot kopīgu sistēmu, lai par saprātīgām izmaksām sabiedrībai novērstu un atlīdzinātu videi nodarīto kaitējumu – dalībvalstis nevar sekmīgi sasniegt, un tādēļ tas labāk sasniedzams Kopienas līmenī, ņemot vērā šīs direktīvas mērogu un tās saistību ar pārējiem Kopienas tiesību aktiem. Direktīva nenosaka neko tādu, kas nav vajadzīgs minētā mērķa sasniegšanai.

Līdz ar to atbildība par kaitējumu videi ES nav veidota kā vispārināts un plašs tiesiskais regulējums, kas būtu attiecināms uz visiem dabas resursiem un dabas objektiem. Direktīva orientējas uz tiem dabas resursiem un piesārņojošām darbībām, kas regulēti citos Kopienas tiesību aktos. Direktīva kaitējuma videi jēdzienu ierobežo ar trīs faktoriem: 1) tā attiecas uz noteiktiem dabas resursiem; 2) tā attiecas uz noteiktām darbībām un 3) tā attiecas uz būtiskām negatīvām izmaiņām vidē.

1. Kaitējums videi ir novērtējamas nelabvēlīgas dabas resursu izmaiņas vai izmērāma ar dabas resursu saistīto funkciju pasliktināšanās, kas var rasties tieši vai netieši. Ar dabas resursu saistītā funkcija ir labums, ko sabiedrība vai vide gūst no attiecīgā dabas resursa.

Vides aizsardzības likumā noteiktā kaitējuma videi atlīdzināšanas kārtība ir piemērojama vienīgi tad, ja ir nodarīts kaitējums augsnei, zemes dzīlēm, ūdenim, īpaši aizsargājamām sugām vai biotopiem. Lai gan kopumā tas aptver svarīgākos dabas resursus, ārpus tiesiskā regulējuma paliek sugas un biotopi, kuri nav īpaši aizsargājami, kā arī atsevišķi dabas objekti, kas nav identificējami kā augsne un zemes dzīles, piemēram, autores ieskatā, piekrastes kāpas.

ES līmenī noteiktu dabas resursu neiekļaušana kaitējuma videi jēdzienā saskan ar subsidiaritātes principu, un tas paver iespēju dalībvalstu regulējumam. Savukārt atsevišķu jautājumu neizlemšana nacionālā līmenī var radīt grūtības – vai tiem dabas resursiem, kuriem nodarītais kaitējums netiek atlīdzināts atbilstoši Vides aizsardzības likumam, kaitējums netiek atlīdzināts vispār vai tā atlīdzināšanai ir piemērojama cita procedūra? Īpašu atbildības režīmu paredz Meža likums (attiecībā uz mežu), Medību likums (attiecībā uz medījamiem savvaļas dzīvniekiem) un

Zvejniecības likums (attiecībā uz zivīm), jo šo dabas resursu izmantošanā tradicionāli prevalē to saimnieciskā vērtība. Pārējie kaitējuma gadījumi praksē tiek regulēti ar administratīvo tiesību palīdzību, un kopumā pienākums novērst negatīvās sekas tiek attiecināts arī uz tiem dabas resursiem vai objektiem, kuri nav pakļauti kaitējuma videi atlīdzināšanas tiesiskajam regulējumam.

Ar atbildības mehānisma starpniecību nevar atlīdzināt jebkādu kaitējumu videi. Lai šis mehānisms būtu efektīvs, ir jābūt vienam vai vairākiem identificējamiem piesārņotājiem, kaitējumam jābūt konkrētam un aprēķināmam un jānosaka cēloņsakarība starp kaitējumu un identificēto piesārņotāju(-iem). Tādēļ atbildība nav piemērots instruments, lai tiktu galā ar plašu, izkliedētu piesārņojumu, jo nav iespējams sasaistīt nelabvēlīgo ietekmi uz vidi ar noteiktu individuālu darbību vai bezdarbību. Šī koncepcija izslēdz no kaitējuma videi jēdziena kaitējumu gaisam – gaisā kā dabisku gāzu maisījumā piesārņojums izklīst plašākā teritorijā, tādēļ nav iespējams noteikt izmērāmu piesārņojumu un kvalitātes pasliktināšanos kāda konkrēta piesārņotāja rīcības dēļ. Šāda kaitējuma novēršanai piemēroti citi tiesiskās ietekmēšanas līdzekļi – dabas resursu nodoklis, aizliegums ražot vai lietot noteiktus produktus, administratīvā atbildība vai kriminālatbildība.

Atbildības režīms attiecas uz dabas resursiem neatkarīgi no to esamības vai neesamības kādas personas īpašumā. Tāpat atbildības režīms par kaitējumu videi pilnībā norobežojas no personiska vai mantiska kaitējuma, tas neskar nekādas tiesības attiecībā uz šo kaitējumu veidiem.

2. Direktīva attiecas uz a) kaitējumu videi, ko izraisījusi kāda no Direktīvas III pielikumā uzskaitītajām profesionālajām piesārņojošām darbībām un uz b) kaitējumu aizsargājamajām sugām un dabiskajiem biotopiem, ko izraisījušas citas profesionālās darbības, kas nav uzskaitītas Direktīvas III pielikumā.

Jāpiekrīt E. Bransa viedoklim, ka Direktīva nesniedz atbildi uz jautājumu, kāpēc operators ir atbrīvots no atbildības, ja zemes piesārņojumu rada darbība, kura nav iekļauta sarakstā. Ir svarīgi veikt pasākumus, lai attīrītu piesārņotās teritorijas neatkarīgi no piesārņojuma cēloņiem.¹² Tas varētu būt skaidrojams ar Direktīvas konceptuālo risinājumu atbildības režīmu cieši sasaistīt ar citiem Kopienas tiesību aktiem.

Vides aizsardzības likums neparedz šādus ierobežojumus darbībām, kaitējums videi ir atlīdzināms neatkarīgi no kaitējuma izraisošās darbības veida, kas paplašina kaitējuma videi robežas. Atkarībā no veicamās darbības kaitējuma videi atlīdzināšanas pamats ir atbildība neatkarīgi no vainas (Vides aizsardzības likuma 25. p.) vai uz vainu balstīta atbildība pārējos gadījumos.

Ārpus ES un Latvijas tiesiskā regulējuma ir atstāti gadījumi, kad videi nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu regulē starptautiski līgumi (piemēram, 2001. gada 23. marta Starptautiskā konvencija par civilo atbildību par bunkera degvielas piesārņojuma radīto kaitējumu).¹³

3. Ne katra kvantitātes vai kvalitātes maiņa dabas resursos vai tajā labumā, ko nodrošina šie dabas resursi, ir uzskatāma par kaitējumu. „Arī piesārņojums ir ne jebkura darbība, bet tikai tāda, kas ir reāli kaitējoša cilvēkiem, dzīvjiem resursiem un ekosistēmām.”¹⁴ Tāpēc atlīdzināms ir vienīgi kaitējums, kurš rada būtiskas negatīvas sekas dabas resursiem vai cilvēku veselībai. Pozitīvi vērtējama ir būtiskuma pazīmes ieviešana kaitējuma videi definīcijā, jo kaitējuma identificēšana ar jebkurām negatīvām pārmaiņām vidē būtiski ierobežotu vai apturētu jebkādu saimniecisku darbību.

Būtiskums ir abstrakts jēdziens, kuru piepilda ar saturu katrā konkrētā gadījumā. Būtiskuma noteikšanai var izmantot vairākus kritērijus – vai negatīvās sekas ir pamanāmas; vai ir dabas resursu augšanas, reprodukcijas vai dzīvotspējas izmaiņas; vai ir izmaiņas cilvēkam sniegto pakalpojumu līmenī un kvalitātē (zvejošanas

aizliegums, pludmales slēgšana); vai ietekmētais dabas resurss ir unikāls, reti sastopams, vai tam ir īpaša ainaviska vērtība u. c.

3. Videi nodarītā kaitējuma atlīdzināšana

Likumā „Par vides aizsardzību” (53. p.) bija nostiprināti principi kaitējuma atlīdzināšanai – personai, kas nodarījusi kaitējumu, ir pienākums pēc iespējas likvidēt vai arī samazināt videi nodarītā kaitējuma sekas un kompensēt izdevumus, kas nepieciešami, lai atjaunotu ietekmētās vai radītu līdzvērtīgas vides vērtības, ja videi nodarīto kaitējumu nav iespējams novērst. Šādu pašu videi nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas principu atspoguļo arī Direktīva, tomēr tā ievieš lielāku detalizācijas pakāpi kaitējuma atlīdzināšanas kārtībai.

Direktīvas metodes videi nodarītā kaitējuma novērtēšanai un atlīdzināšanai ir daļēji balstītas uz ASV federālajiem likumiem. Tomēr Direktīvas vadlīnijas kaitējuma novērtēšanai ir daudz mazāk detalizētas nekā ASV dabas resursu zaudējumu novērtēšanas normas, tāpēc kaitējuma novērtēšana paliek ļoti sarežģīts uzdevums.¹⁵

Direktīvas mērķis ir atjaunot bojātos dabas resursus un no tiem izrietošos pakalpojumus, nevis novērtēt šo resursu vērtību naudas izteiksmē.¹⁶ Kaitējuma videi atlīdzināšana ir tā vides stāvokļa atjaunošana, kāds bija pirms kaitējuma rašanās vai vismaz pēc iespējas tuvāk šim stāvoklim. Par kaitējumu atbildīgai personai ir pienākums veikt neatliekamus pasākumus, lai ierobežotu vai nepieļautu turpmāku kaitējumu videi, un sanācijas pasākumus, lai novērstu kaitējumu, atjaunotu vai attīrītu, atveseļotu vai aizstātu bojātos vai iznīcinātos dabas resursus un pasliktinājušās un ar dabas resursiem saistītās funkcijas. Sanācijas pasākumus iedala šādi:

- 1) *primārā sanācija* ir pasākumi, lai atjaunotu izpostītos dabas resursus vai pasliktinājušās un ar dabas resursiem saistītās funkcijas līdz stāvoklim, kāds bija pirms kaitējuma rašanās vai iespējami tuvu tam;
- 2) *papildu sanācija* ir pasākumu kopums, ko veic attiecībā uz dabas resursiem vai ar dabas resursiem saistītajām funkcijām, lai kompensētu primārajā sanācijā pilnīgi neatjaunos izpostītos dabas resursus vai ar dabas resursiem saistītās funkcijas. Ja ar papildu sanāciju nav iespējams veikt atjaunošanu izpostītajā teritorijā, atjaunošanu var veikt arī alternatīvajā teritorijā, un vēlams, lai ģeogrāfiski tā būtu saistīta ar bojāto teritoriju;
- 3) *kompensējošā sanācija* ir pasākumi, lai kompensētu dabas resursu vai ar dabas resursiem saistīto funkciju iekšējos zudumus, kas veidojušies no kaitējuma rašanās līdz brīdim, kad primārā sanācija ir pilnībā iedarbojusies. Šo kompensāciju veido papildu uzlabojumi īpaši aizsargājamiem biotopiem un sugām vai ūdeņiem izpostītajā teritorijā vai alternatīvajā teritorijā, un to nevar aizstāt ar finansiālu kompensāciju. Iekšējie zudumi rodas, ja izpostītie dabas resursi vai ar dabas resursiem saistītās funkcijas nespēj pildīt savu ekoloģisko lomu vai nodrošināt funkcijas citiem dabas resursiem vai sabiedrībai, kamēr primārā vai papildu sanācija nav iedarbojusies. Piemēram, izpostīta īpaši aizsargājama meža biotopa atjaunošana var notikt, iestādot jaunus kokus, tai pašā laikā tie nenodrošinās tādu pašu skābekļa daudzumu, zemsedzi, koksnes sastāvu kā veci koki.

Ieviešot Latvijā ES tiesisko regulējumu par kaitējuma videi atlīdzināšanas metodēm, tas īpatnējā kārtā tika apvienots ar to kaitējuma videi atlīdzināšanas metodi, kura vēsturiski Latvijas vides tiesībās ir palikusi no padomju tiesībām un bāzējas uz ES tiesībām pretēju koncepciju – zaudētā vai bojātā dabas resursa vērtības novērtēšanu naudas izteiksmē.

Dabas resursiem ir ekoloģiska un ekonomiska vērtība. Ekonomiskās vērtības daļējs vai pilnīgs zudums ir novērtējams atbilstoši dabas resursa tirgus vērtībai, bet dabas resursa ekoloģiskās vērtības novērtējums ir stipri sarežģītāks. Lai to izdarītu, būtu jāatbild, piemēram, uz jautājumu: „Cik maksā divsimt gadus vecs dižkoks?”

Saskaroties ar grūtībām novērtēt dabas resursu ekoloģisko vērtību, padomju tiesībās pastāvēja materiālā atbildība jeb īpašs civiltiesiskās atbildības paveids. „Tā kā dabas objektiem nav preces vērtības, tika izstrādātas un juridiski apstiprinātas īpašas takses zaudējumu aprēķināšanai naudas izteiksmē. Apstiprināto īpašo takšu dēļ atšķirībā no citiem civiltiesiskās atbildības gadījumiem to bija pieņemts dēvēt par materiālo atbildību.”¹⁷ Takse ir normatīvā aktā noteikta naudas summa vai formula šādas naudas summas aprēķināšanai, kura vainojamai personai ir jāmaksā, ja iestājas kaitējums kādam dabas resursam vai dabas objektam. „Taksei ir gan kompensācijas funkcija, gan sodīšanas funkcija, tāpēc daļa no tās atspoguļo izmaksas, kas nepieciešamas dabas objekta aizsardzībai un atjaunošanai, bet otra daļa ietver summu, kas pārsniedz izdevumus un tiek piedzīta kā sods par ekoloģiskā kaitējuma izdarīšanu.”¹⁸ Takses apmērs parasti ir empīriski noteikts, un tā pamatā nav zinātniski pētījumi vai aprēķini.¹⁹

Likums „Par vides aizsardzību” laika posmā no 06.08.1991. līdz 20.06.2000. paredzēja, ka zaudējumus dabai, cilvēku veselībai un dzīvībai, personas interesēm un īpašumam aprēķina pēc noteiktām nodarītā zaudējuma aprēķināšanas taksēm un metodikām. Ja takse vai metodika nav apstiprinātas, zaudējumus aprēķina atbilstoši faktiskajiem izdevumiem normatīvajos aktos noteiktā kārtībā (tai skaitā būtu ietilpināms arī Civillikums). Lai gan no 2000. gada likumā „Par vides aizsardzību” vairs nav atsaucies uz taksēm, tomēr saskaņā ar citos likumos iekļautiem deleģējumiem Ministru kabinets tādas noteica vairākiem dabas resursiem.

Vides aizsardzības likums un tam pakārtotie normatīvie akti nelieto terminu „takse”, tomēr pēc būtības iepriekš noteikta fiksēta naudas summa par kāda dabas resursa bojājumu vai iznīcināšanu ir uzskatāma par taksi, un attiecīgi var tikt lietots arī šāds termins. Šobrīd takse ir definēta kā secīgi pēdējā sanācijas metode (zaudējumu atlīdzināšana), kuru lieto gadījumos, ja nav iespējams īstenot citas metodes. Takses ir noteiktas par īpaši aizsargājamas sugas vai biotopa iznīcināšanu vai bojāšanu, par ūdeni, augsni, grunti un ūdensobjektu gultnē nonākušajām un nesavāktajām piesārņojošām vielām.

Takse kā sanācijas metode principā izslēdz iespēju un nepieciešamību izmantot papildu un kompensējošos sanācijas pasākumus. Ja kaitējumu neizdodas novērst, palikušo kaitējumu kompensē ar naudu, nevis citiem sanācijas pasākumiem. Direktīva kopumā neaizliedz arī dabas resursu novērtēšanu naudas izteiksmē, tomēr šāda novērtēšana tiek izmantota alternatīvu pasākumu finansēšanas apjoma noteikšanai.

2007.–2011. gada laikā valsts uzturētā datubāzē reģistrēti 10 gadījumi, kad noteikti kaitējuma videi atlīdzināšanas pasākumi.²⁰ No tiem zaudējumu atlīdzināšana naudā kā vienīgā sanācijas metode izmantota 4 reizes, kā viena no sanācijas metodēm – 4 reizes, bet 2 gadījumos kaitējuma videi atlīdzināšanai lietota tikai primārā sanācijas metode. No tā izriet, ka tiesību normu piemērošanas līmenī takses tiek akceptētas un izmantotas sava vienkāršuma un ērtības dēļ.

4. Kaitējuma videi novēršanas procesuālā kārtība

Atbildība par kaitējumu videi var tikt uzskatīta par jauktu publisku un privātu tiesību instrumentu. No civiltiesiskās atbildības parādās atsaucis uz vainojamību, regresa prasības tiesībām vai tiesībām uz atlīdzību un „klasisks” atbrīvojums no atbildības – nepārvarama vara.

Savukārt no publiskajām tiesībām galvenokārt pārņemts procesuālais mehānisms atlīdzinājuma pieprasīšanai un būtiska valsts iestāžu loma kaitējuma novērtēšanā. Vienīgi kompetentajai valsts iestādei ir tiesības pieprasīt kaitējuma videi novēršanu no privātpersonām, savstarpēji privātpersonu strīdi par kaitējumu videi netiek pieļauti. Sabiedrības tiesības ir aprobežotas ar „sūdzēšanās” tiesībām valsts vides aizsardzības iestādē, t. i., tiesības informēt par kaitējumu videi, pieprasīt valsts iestādes rīcību un neapmierinošas valsts iestādes rīcības gadījumā to apstrīdēt un pārsūdzēt administratīvā procesa kārtībā.

C. van Dam norāda, ka faktiski kompensācijas koncepcija par videi kaitīgu darbību ir pārvietota no deliktu tiesībām uz administratīvām tiesībām, kaut gan tā maskējās ar deliktu tiesību terminoloģiju.²¹ Arī par Apvienotās Karalistes tiesisko regulējumu izteikts līdzīgs viedoklis – „lai gan direktīva par atbildību vides jomā norāda, ka ir nodibinājusi civiltiesisko atbildību, Apvienotā Karalistē visi tiesību aizsardzības līdzekļi privātpersonām izskatās kā publiskajās tiesībās, prasot darbību no valsts iestādes”.²² Direktīvas trūkums ir tās neskaidrā nostāja pret to, vai kaitējuma videi atlīdzināšana ir civiltiesiska atbildība vai administratīvo tiesību instruments.

Latvijā kaitējuma videi atlīdzināšanas duālā rakstura atspoguļošana nav vērtējama kā izdevusies.

Ja personu, kura izraisījusi kaitējumu videi, konstatē pirms neatliekamo un sanācijas pasākumu veikšanas, pienākums veikt minētos pasākumus nosakāms un nepieciešamības gadījumā piespiedu kārtā izpildāms administratīvā procesa kārtībā. Arī gadījumā, ja valsts iestādes personas vietā veikusi neatliekamos pasākumus, pasākumu izdevumi ir piedzenami ar administratīvā procesa instrumentu palīdzību. Savukārt, ja personu, kura izraisījusi kaitējumu videi, konstatē pēc neatliekamo un sanācijas pasākumu veikšanas, Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā no personas piedzen naudas summu neatliekamo un sanācijas pasākumu izmaksu segšanai.

Tādējādi pirmajā gadījumā videi nodarītā kaitējuma atlīdzināšanai ir administratīvs raksturs (zaudējumi kā maksājums valsts budžetā), savukārt otrajā gadījumā – civiltiesiska atbildība, kur zaudējumi piedzenami regresa kārtībā. Kā trūkums minams arī viena veida jautājumu izskatīšana administratīvajā tiesā un vispārējās jurisdikcijas tiesā, kas nevar atstāt pozitīvu iespaidu uz vienotas izpratnes veidošanu, ņemot vērā arī atšķirīgos procesa principus.

Kopsavilkums

1. Atzīstot, ka civiltiesiska atbildība savā „klasiskā” izpausmē nav piemērota videi nodarītā kaitējuma atlīdzināšanai, ES 21.04.2004. pieņēma direktīvu 2004/35/EK par atbildību vides jomā attiecībā uz videi nodarītā kaitējuma novēršanu un atlīdzināšanu. Latvija līdz 2007. gada 30. aprīlim ir pārņēmusi nacionālajos normatīvajos aktos Direktīvas prasības, kas kaitējuma videi novēršanas un atlīdzināšanas tiesiskajā regulējumā ienes atsevišķas būtiskas pārmaiņas.
2. ES tiesību ietekmē par kaitējumu videi tiek uzskatītas vienīgi būtiskas nelabvēlīgas sekas vidē. Kaitējuma videi tiesiskais regulējums attiecas uz noteiktiem dabas resursiem (gaisu, ūdeni, zemi, īpaši aizsargājamām teritorijām, biotopiem un sugām), bet netiek piemērots gadījumos, kad konstatējams plašs, izkļiedēts piesārņojums. Atšķirībā no Direktīvas Latvija pamatoti ir noteikusi, ka kaitējumu videi var izraisīt jebkura darbība, nevis tikai noteiktas profesionālas piesārņojošas darbības.
3. ES tiesību normu ietekmē ir ieviestas jaunas videi nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas metodes (primārās, papildu un kompensējošās sanācijas pasākumi), kuras nebalstās

uz grūto uzdevumu novērtēt kaitējumu naudas izteiksmē, bet paredz atjaunot bojātos dabas resursus vai radīt tiem līdzvērtīgas vai alternatīvas dabas vērtības.

4. Padomju tiesību ietekmē tomēr Latvijā vēl saglabātas un tiek piemērotas takses, kas ir noteikta un normatīvā kārtā apstiprināta dabas resursa vērtība naudas izteiksmē. Šāda kaitējuma novēršanas metode Latvijā ir ieviesta papildus Direktīvā noteiktajām metodēm un ir ļoti ērti lietojama no kaitējuma noteikšanas praktiskā viedokļa. Takse negatīvais aspekts izpaužas tādējādi, ka tā izslēdz iespēju un nepieciešamību izmantot papildu un kompensējošās sanācijas pasākumus.
5. Atbildība par kaitējumu videi var tikt uzskatīta par jauktu publisku un privātu tiesību instrumentu, jo ietver gan civiltiesiskās atbildības, gan administratīvo tiesību elementus. Latvijā kaitējuma videi atlīdzināšanas duālā rakstura atspoguļošana nav vērtējama kā izdevusies, jo kaitējuma videi atlīdzināšana notiek gan civilprocesā, gan administratīvā procesā, un tas traucē vienotai tiesu praksei attīstībai, jo saturiski vienādi gadījumi var tikt pakļauti dažādiem procesa un pierādīšanas principiem.

Izmantoto avotu saraksts

1. *Baker Røben, Betsy*. Environmental liability at the national level. In: *Morrison, F. L. and Wolfrum, R.* (ed.) International, Regional and National Environmental Law, 2000, p. 761–779.
2. *Basse, Ellen Margrethe*. Environmental law. Denmark. 2. edition. DJØF Publishing – Copenhagen, 2004.
3. *Brans, Edward H. P.* Liability for Damage to Public Natural Resources: Standing, Damage and Damage Assessment. Kluwer Law International, 2001.
4. *Brans, Edward H. P.* Estimating damages under the 2004 EC Directive on environmental liability. In: *Maes, F.* (ed.) Marine resource damage assessment. Dordrecht, Springer, 2005, p. 3–25.
5. *Kiss, A., Shelton, D.* Manual of European environmental law. Cambridge University Press, 1994.
6. *Krastiņš, U.* Dabai nodarītais jāatlīdzina. Rīga: Avots, 1988.
7. *Stookes, P.* A practical approach to Environmental law. Oxford University Press, 2005.
8. *Van Dam, Cees*. European Tort law. Oxford University Press, 2006.
9. *Петров, В.* Экология и право. Москва: Юридическая литература, 1981.
10. ES 2004. gada 21. aprīļa direktīva 2004/35/EK par atbildību vides jomā attiecībā uz videi nodarītā kaitējuma novēršanu un atlīdzināšanu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu>.
11. Vides aizsardzības likums. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=147917&from=off>.
12. Ministru kabineta 24.04.2007. noteikumi Nr. 281 „Noteikumi par preventīvajiem un sanācijas pasākumiem un kārtību, kādā novērtējams kaitējums videi un aprēķināmas preventīvo, neatliekamo un sanācijas pasākumu izmaksas”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=157197&from=off>.
13. Likums „Par vides aizsardzību”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68676>.

Atsauces

- ¹ OJL 143, 30.04.2004. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu>.
- ² *Van Dam, C.* European Tort law. Oxford: University Press, 2006, p. 400, arī *Scannell, Yvonne*. Environmental & Planning law in Ireland. The Round Hall Press, 1995, p. 42–54.
- ³ Angļu. val. *strict liability*. Šajā rakstā tāpat kā Vides aizsardzības likumā tomēr lietots termins „atbildība neatkarīgi no vainas”, lai gan atbilstoši K. Torgāna pētījumiem vaina nav atsevišķs civiltiesiskās atbildības priekšnosacījums (piemēram, *Torgāns, K.* Vainas un attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. No: *Torgāns, K.* Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti, 1999.–2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009) un attiecīgi termina „atbildība neatkarīgi no vainas” lietošana nebūtu ieteicama.
- ⁴ *Baker Røben, B.* Environmental liability at the national level. In: *Morrison, F. L. and Wolfrum, R.* (ed.) International, Regional and National Environmental Law, 2000, p. 762–763.
- ⁵ *Van Dam, C.* European Tort law. Oxford: University Press, 2006, p. 396.
- ⁶ *Baker Røben, B.* Environmental liability at the national level. In: *Morrison, F. L. and Wolfrum, R.* (ed.) International, Regional and National Environmental Law, 2000, p. 778.
- ⁷ *Basse, E. M.* Environmental law. Denmark. 2. edition. DJØF Publishing – Copenhagen, 2004, p. 275–276.

- ⁸ Van Dam, C. European Tort law. Oxford University Press, 2006, p. 400.
- ⁹ Brans, Edward H. P. Liability for Damage to Public Natural Resources: Standing, Damage and Damage Assessment. Kluwer Law International, 2001, p. 15.
- ¹⁰ Turpat, p. 16.
- ¹¹ Valsts vides dienestam nav precīzas uzskaites par kaitējuma videi gadījumiem laika posmā no 1991. līdz 2006. gadam, minēti vismaz 8 gadījumi.
- ¹² Brans, Edward H. P. Estimating damages under the 2004 EC Directive on environmental liability. In: Maes, F. (ed.) Marine resource damage assesment. Dordrecht, Springer, 2005, p. 9.
- ¹³ Latvija šo konvenciju apstiprinājusi un pieņēmusi ar 03.03.2005. likumu „Par Starptautisko konvenciju par civilo atbildību par bunkera degvielas piesārņojuma radīto kaitējumu”. Pieejams: <http://www.likumumi.lv/doc.php?id=104230>.
- ¹⁴ Kiss, A., Shelton, D. Manual of European environmental law. Cambridge University Press, 1994, p. 5.
- ¹⁵ Brans, Edward H. P. Estimating damages under the 2004 EC Directive on environmental liability. In: Maes, F. (ed.) Marine resource damage assesment. Dordrecht, Springer, 2005, p. 4, 20.
- ¹⁶ Turpat, p. 20.
- ¹⁷ Krastiņš, U. Dabai nodarītāis jāatlīdzina. Rīga: Avots, 1988, 12. lpp.
- ¹⁸ Петров, В. Экология и право. Москва: Юридическая литература, 1981, с. 154.
- ¹⁹ Piemēram, MK 24.04.2007. noteikumu Nr. 281 „Noteikumi par preventīvajiem un sanācijas pasākumiem un kārtību, kādā novērtējams kaitējums videi un aprēķināmas preventīvo, neatliekamo un sanācijas pasākumu izmaksas” 1. piel. paredz, ka ūdenī palikusi 1 tonna naftas produktu maksā 80 000 latu. Šis takse apmērs saskan ar dabas resursu nodokli, kuru persona maksā par piesārņojuma emisiju vidē bez atļaujas. Cita pamatojuma šai taksei nav, tā tikpat labi varētu būt arī 70 000 vai 90 000 latu.
- ²⁰ Datubāze par gadījumiem, kad radies kaitējums videi. Pieejams: <http://www.meteo.lv/public/30876.html> [sk. 01.06.2011.].
- ²¹ Van Dam, C. European Tort law. Oxford University Press, 2006, p. 405.
- ²² Stookes, P. A practical approach to Environmental law. Oxford University Press, 2005, p. 476.

Summary

This article analyses the notion of environmental damage, the methods and procedure to restore the damaged environment, after Latvia has transposed EU directive 2004/35/EC on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. Under influence of the directive, environmental damage is only serious negative changes of the natural resources. The directive and the national legal acts talks about new principles of the restoration of damaged environment – the primary target is to restore the environment at the same level that was before the damage occurred, or if it is not possible – to create equivalent or alternative natural values. In some aspects Latvia has enlarged the borders of the directive, for example, environmental damage can occur by any activity, not only by some professional activities. Under the historical influence of soviet rights Latvia has saved the method where the environmental damage is a concrete sum of money (price) determined in law, that the liable person has the duty to pay. There is no possibility to diminish or raise the determined price depending on the local obstacles.

Zemnieku aizbildnības institūta evolūcija Latgalē XIX gs. un XX gs. 20.–30. gados

Evolution of the Institution of Peasants' Guardianship in Latgale during the 19th Century and in the 1920s and 1930s

Modrīte Vucāne

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures katedras lektore, doktorante

E-pasts: modrite.vucane@lu.lv, tālrunis: 67034563

Publikācija veltīta zemnieku aizbildnības institūta attīstības apskatam Latgalē XIX gs. un XX gs. 20.–30. gados. Rakstā autore aplūko aizbildnības institūta normatīvā regulējuma attīstību un norāda uz problēmām aizbildnības institūciju praksē. Analīzei autore izmantojusi nublicētus arhīva materiālus – Latgales pagastu padomju, pagastu valžu un pagasttiesu lietas.

Atslēgvārdi: aizbildnība, sādžas sapulce, sādžas sabiedrība, pagasta padome, pagasta valde, pagasttiesa.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	159
1. <i>Aizbildnības regulējums Latgales zemnieku sādžas sabiedrībā XIX gs. un XX gs. sākumā</i> .	160
2. <i>Pagastu padomes un valdes – aizbildnības iestādes Latgalē pēc Latvijas Republikas nodibināšanas</i>	161
3. <i>Pagasttiesas – aizbildnības iestādes Latgales laukos pēc 1934. gada</i>	163
<i>Kopsavilkums</i>	164
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	164
<i>Atsauces</i>	165
<i>Summary</i>	168

Ievads

Ievērojot Latvijas novadu tiesību partikulārismu, kas bija izveidojies vēsturiski, un atsevišķās civiltiesību sistēmas, kuras pastāvējušas Baltijā un Latgalē, lielāka uzmanība būtu veltāma Latgales tiesību vēstures izpētei. Līdz šim nepietiekami pētīta aizbildnības iestāžu un to tiesiskā regulējuma evolūcija, īpaši Latgalē. XIX gs. agrārā likumdošana Vidzemē un Kurzemē zemnieku aizbildnības iestāžu funkcijas lika veikt pagasttiesām, bet Latgales pagasttiesas Krievijas impērijas laikā nav bijušas aizbildnības institūcijas. Tāpēc raksta autore uzskata, ka svarīgi ir noskaidrot, kā tika regulētas zemnieku aizbildnības Latgalē XIX gs. un XX gs. sākumā; kā attiecīgais regulējums ietekmēja praksi un Latgales aizbildnības iestāžu, sādžas sapulču

evolūciju pēc Latvijas Republikas nodibināšanas. Raksta ierobežotā apjoma dēļ autore aplūkos tikai būtiskākos jautājumus Latgales aizbildnības institūta evolūcijā. Analizējot nepublicētus arhīva materiālus, Latgales pagastu padomju, pagastu valžu un pagasttiesu materiālus, autore izvirza par uzdevumu izpētīt, kā tikusi veikta viena no aizbildnības iestāžu funkcijām – iecelto aizbildņu darbības kontrolēšana un uzraudzīšana; kā aizbildnības iestādes aizsargājušas aizbilstamo personiskās un mantiskās intereses. Ievērojot Latgales kultūrvēsturisko unikalitāti, autore uzskata par svarīgu noskaidrot, kā evolucionējusi aizbildnības lietvedības valoda Latgalē.

1. Aizbildnības regulējums Latgales zemnieku sādžas sabiedrībā XIX gs. un XX gs. sākumā

Zemnieku kārtas aizbildnības institūta regulējums pozitīvēts XIX gs. agrārajā likumdošanā, normatīvi izveidojot atšķirīgu regulējumu Baltijā un Latgalē. Kurzemes¹ un Vidzemes zemnieku likumos² tika noteikts, ka zemnieku aizbildnības iestāde ir pagasttiesa, viena no svarīgākajām zemnieku pašvaldības institūcijām. Latgalē pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vispārējais zemnieku nolikums³ paredzēja izveidot zemnieku pašvaldību⁴ un pagasttiesu,⁵ nosakot, ka aizbildnība pār mazgadīgo bāreņu personu un mantu ir sādžas sabiedrības pienākums.

Sādžas sabiedrības pārvaldi (*сельское общественное управление*) veidoja sādžas sapulce (*сельский сход*) un sādžas vecākais (*сельский староста*). Sādžas sapulcē balsstiesības bija sādžas sabiedrības zemniekiem – māju saimniekiem – un visām ievēlētajām sādžas amatpersonām (46.–49. p.).⁶ Sādžas sapulces kompetence tika noteikta zemnieku nolikuma 51. pantā: ievēlēt amatpersonas, lemt par locekļu uzņemšanu vai izslēgšanu no sādžas sabiedrības, sadalīt nodokļus un rekrūsus, piedzīt parādus, piešķirt aizdevumus, kārtot zemes un citus jautājumus. Turklāt sādžas sapulce Latgalē bija arī zemnieku aizbildnības iestāde, kura nodibināja aizbildnību zemnieku bērnu interesēs – iecēla, atbrīvoja un uzraudzīja aizbildņus un aizgādņus (51. panta 4. punkts). Šāds normatīvais regulējums rada jautājumu par zemnieku aizbildnības lietu pārraudzību praksē.

Lēmumus aizbildnības lietās pieņēma sādžas sapulces, bet lietvedību krievu valodā kārtoja pagastu valdes. Tā, piemēram, lēmumus⁷ Južņiku ciemā miruša zemnieka Franča Kliguļa mazgadīgo bērnu un viņu mantas aizbildnības lietā pieņēmuši 44 vai 43 no 65 balsstiesīgajiem zemniekiem – māju saimniekiem –, kas veidoja Vitebskas guberņas Dvinskas (Daugavpils) apriņķa Izabelinskas pagasta Staņislavskas sādžas sapulci. Kopumā šie lēmumi raksturojami kā formāli. Zemnieks miris 1910. gadā, bet aizbildnība pār mantu un diviem mazgadīgajiem bērniem nodibināta tikai 1913. gadā, kad sastādīts arī mantas saraksts. Lēmumi par aizbildņu atskaišu apstiprināšanu ir formāli.⁸ Tomēr atskaites ir sniegtas regulāri katru gadu, pat Pirmā pasaules kara laikā, pēdējā no tām – 1916. gada 9. septembrī.⁹

Formālisms un neieinteresētība raksturo arī Vitebskas guberņas Dvinskas apriņķa Izabelinskas pagasta Baltinskas sādžas sapulces lēmumu, ko 1904. gadā pieņēmuši 115 zemnieki par aizbildnības izbeigšanu, un visu aizbildnības lietu kopumā. Zemnieks miris 1892. gadā, bet mantas saraksts sastādīts tikai 1893. gada 23. decembrī. 1904. gada 18. februārī lietā fiksēts aizbildņa paziņojums, ka „mantas novērtējums beidzies trīs gadus atpakaļ”. 1904. gadā aizbildnība tiek izbeigta, tomēr lietā nav nekādu aizbildņu atskaišu.

1899. gadā Izabelinskas pagasta Ezeres sādžas sapulce ar savu lēmumu par mirušā zemnieka Vikentija Oprubova bērnu aizbildņiem iecēla bāreņu māti un viņas

otro vīru.¹⁰ Lietas materiāli liecina, ka tikai 1905. gada 11. janvārī sādžas sapulce 53 zemnieku sastāvā klausījusies pirmo, nevis ikgadējo aizbildņu atskaiti par bāreņu mantas pārvaldīšanu. Konstatējot, ka bāreņu manta palielinājusies par 51 rubli un arī izdevumi bāreņiem veido 51 rubli, sapulce atskaiti, kurai nebija pievienotas nekādas kvītis, vienbalsīgi atzina „par pareizi sastādītu”.¹¹ Pēc pagasta valdes lūguma aizbildņu atskaiti lietā pierakstījis Rīgas pilsētas Maskavas daļas 1. iecirkņa priestavs. Sādžas sapulces lēmums par aizbildnības izbeigšanu „ar pilngadības vecuma sasniegšanu” ir lakonisks un formāls.¹² Lai arī bāreņa īpašums atradās ārpus pagasta vai pat guberņas, sādžas sapulce uzraudzīja visas aizbildnības par mazgadīgajiem zemniekiem pēc to pieraksta vietas. Kārtīgu vai vismaz regulāru aizbildņu darbības uzraudzīšanu apgrūtināja tas, ka konkrētajā lietā aizbildņi un bērni dzīvoja Rīgā, manta atradās Krāslavā, bet bāreņi bija pierakstīti Izabelinskas pagastā. Turklāt bieži vien aizbildņu pārvaldītā manta bija ļoti maza, piemēram, septiņi bāreņi pēc tēva nāves mantoja 1/9 desetīnas zemes,¹³ tāpēc gan sādžas sapulce, gan aizbildņi izturējās pret to nevēriģi. Aizbildnības uzraudzīšana izpaudās formāli nodotās un uzklautās atskaitēs, bet aizbildņi Latgalē parasti bija analfabēti vai prata tikai parakstīties. Galvenā uzmanība aizbildnības lietās tika pievērsta bērna mantas uzraudzīšanai, tomēr jau XX gs. sākuma atskaitēs, kas sastādītas pēc vienotām, formālām prasībām, atrodama aile: „Mantinieku vārdi un uzvārdi .. un vai tiek mācīti lasīt, rakstīt vai kādā amatā”. Tā kā aizbildņu atskaitēs šādas atzīmes ir izdarītas, izpētītās aizbildnības lietas autorei ļauj secināt, ka visi skolas vecumu sasniegušie bāreņi Latgalē mācījās lasīt un rakstīt, bet sādžas sapulces, uzraugot aizbildnības lietas, veicināja iedzīvotāju izglītības līmeņa paaugstināšanos.

Aizbildņu uzraudzīšanai pagasta valdē varēja iekārtot īpašu grāmatu, kurā ierakstīja ziņas par bāreņu mantu, tās pieaugumu vai samazināšanos un fiksēja aizbildņu darbību.¹⁴ Šādas grāmatas gan neieviesa visur, jo likumdevējs zemnieku nolikuma 57. pantā pieļāva, ka sādžas sapulces spriedumus un nolēmumus (*приговоры*) aizbildnības lietās varēja arī neierakstīt īpašā grāmatā. Tādējādi var secināt, ka sādžas sapulces kopumā aizbildņus kontrolēja un uzraudzīja diezgan formāli. Kontroli ir grūti gaidīt no sapulces, kura sastāv no 100 vai pat vairāk cilvēkiem. Tāpēc neizglītoto zemnieku vidē, kur aizbildnības lietas atradās sādžas sapulču pārziņā, bija iespējamas dažādas ļaunprātības.¹⁵ Zemnieku aizbildnības lietas neatbilda sava laika prasībām, tādēļ aizbildnības iestādes kritizēja, norādot, ka novecojusī sādžas sapulču organizācija un aizbildņu iecelšanas kārtība rada aizbilstamo sūdzības.¹⁶ Ar sūdzībām par aizbildņu darbību aizbilstamie varēja vērsties pie sādžas sabiedrības, kura bija šo aizbildni iecēlusi. Tomēr saukt pie atbildības visu sādžas sapulci praktiski nebija iespējams. Konflikts ar sādžas sabiedrību, kurai zemnieka dzīvē bija liela nozīme, varēja „bargi atmaksāties”.¹⁷

Kā piemēru aizbildnības lietu pārzināšanas uzlabošanai valdības oficiālais laikraksts *Московские Ведомости* minēja Krievijas rietumu guberņas, kurās aizbildnības pārzina pagasttiesas. Tika norādīts, ka pagasttiesās pārzināto aizbildnības lietu stāvoklis ir nesalīdzināmi labāks nekā sādžas sapulcēs.¹⁸

2. Pagastu padomes un valdes – aizbildnības iestādes Latgalē pēc Latvijas Republikas nodibināšanas

Tautas Padomes 1918. gada 6. decembrī pieņemtais Pagaidu nolikuma par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību¹⁹ 1. pants noteica, ka Latvijas tiesas un ar tām saistītās iestādes darbojas pēc vietējiem un Krievijas likumiem, kādi Latvijā bija spēkā

līdz 1917. gada 24. oktobrim. Nolikuma 3. pants paredzēja atjaunot pagasttiesu darbību, nosakot, ka pagasttiesas darbojas saskaņā ar 1889. gada 9. jūlijā pagasttiesu nolikumu (ustavu).²⁰ Pagasttiesu kompetence attiecās uz visām pagasta robežās dzīvojošām personām.²¹

Saskaņā ar Latvijas Pagastu satversmes pagaidu likuma²² 53. pantu Latgalē līdz īpaša rikojuma izdošanai turpināja darboties tās pašvaldību iestādes (pagastu un apriņķu zemstes), kuras bija ievēlētas atbilstīgi Krievijas Pagaidu valdības 1917. gadā izdotajiem likumiem.²³ Tomēr jau 1920. gada 30. aprīlī tika pieņemti Latgales pagastu satversmes pagaidu noteikumi,²⁴ kas pagastu pašvaldības orgānu uzbūves, pagasta funkciju un uzraudzības ziņā Latgali pielīdzināja pārējai Latvijai. 1922. gada 21. jūnijā Satversmes sapulce pieņēma Likumu par pagastu pašvaldību,²⁵ ar kuru likvidēja pagasta iedzīvotāju sapulces institūtu. No šā laika līdz 1934. gadam aizbildnības iestādes Latgalē bija pašvaldību iestādes – pagastu padomes un valdes. Tā kā aizbildnības institūtu un aizbildņu darbību Latgalē regulēja²⁶ ne tikai Vispārējais zemnieku nolikums un Krievijas impērijas likumu kopojuma X sējuma 1. daļa (dēvēta par Latgales civillikumu²⁷), bet arī Baltijas guberņu pagasttiesu nolikums²⁸ un Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļa (dēvēta par Baltijas vietējo likumu kopojumu²⁹), autore uzskata, ka jau XX gs. 20. gados aizbildnības regulējumā aizsākās virzība uz tiesību unifikāciju.

Pirmajos Latvijas neatkarības gados Latvijas novadu pašvaldību, tostarp Latgales gauso pašvaldību, darbā bija nepilnības un trūkumi.³⁰ Tāpēc tika ieviestas apriņķu pašvaldības³¹ – otrā līmeņa pašvaldību iestādes, kas, labi pārzinot vietējo situāciju, sāka organizēt un kārtot lietvedības (tolaik – darbvedības), skolu, sociālos un citus jautājumus pagastos.³² Uzraugot pagastu valžu un padomju darbu, apriņķu valdes atcēla to pretlikumīgi pieņemtos lēmumus. Daudzus šādus prettiesiskus lēmumus atcēla arī apriņķu likvidēšanai izveidotās apriņķu pašvaldību likvidācijas valdes. Aplūkosim vairākus pretlikumīgi pieņemtu lēmumu atcelšanas piemērus.

Latgales pagastu satversmes pagaidu noteikumos³³ tika izvirzīti kritēriji pagasta darbvežu kandidātiem (pagasta padome var ievēlēt pilngadīgas personas, kas pabeigušas 2. pakāpes pamatskolas pilnu kursu un kam ir attiecīga prakse pašvaldības iestāžu darbvedībā). Iespējams, tulkojot šīs normas gramatiski, Daugavpils apriņķa Maļinovas pagasta valde bija pieņēmusi lēmumu atstāt kancelejas darbā tiesai nodoto pagasta darbvedi E. Mucinieku.³⁴ Ludzas apriņķa Pasienes pagasta padome pat ignorēja normatīvās prasības, jo bija pieņēmusi amatā personu bez praktiskas pieredzes pagastu darbvedībā. Apriņķa valde pagasta padomes lēmumu atcēla, liekot darbveža amatam atrast piemērotu personu.³⁵ Tā kā pagastu padomes un valdes Latgalē veica arī aizbildnības iestāžu funkcijas, to izpildi ietekmēja darbvežu izglītības līmenis,³⁶ biežās darbvežu maiņas, kas pēc Pirmā pasaules kara bija raksturīga problēma Latgalē un citos novados.³⁷

Noteikumu par latgaliešu izloknes lietošanu 2. punkts paredzēja, ka Latgalē valsts un pašvaldību iestādēm, kā arī amatpersonām ir tiesība lietot latgaliešu izlokšni darbvedībā, sarakstoties, kā arī sludinājumos, uz izkārtņēm u. tml.³⁸ Latgales pagastu padomes izmantoja normatīvi garantētās priekšrocības, rakstīja lēmumus un sastādīja mantas sarakstus latgaliski.³⁹ Arī Ilūkstes apriņķa Rubeņu pagasta valde bija sākusi lietvedībā lietot latgaliešu izlokšni, tomēr, tā kā pagasts neatrodas Latgalē, apriņķa valde šādu darbību apturēja.⁴⁰

Atceļot Krāslavas pagasta padomes lēmumu par aizbildņa iecelšanu pilngadīgai personai, kura nespējot pārvaldīt savu mantu, Daugavpils apriņķa pašvaldības likvidācijas valde norādīja, ka aizbildni iecel nepilngadīgai personai, bet pilngadīgai

personai – aizgādni.⁴¹ Rēzeknes apriņķa Bikovas pagasta padome iecēla aizgādni V. Reičam tāpēc, ka tas esot izšķērdētājs, bet Ružinas pagasta padome – aizgādni vājprātīgajai F. Sokolovai. Apriņķa valde, lēmumus atceļot, atgādināja, ka atzīt kādu par izšķērdētāju vai vājprātīgu ir apgabaltiesas kompetence. Tāpat apgabaltiesa dod rīkojumu par aizgādņa iecelšanu.⁴²

Iekšlietu ministrijas Pašvaldību departaments, sniedzot norādījumus apriņķu valdēm par bāreņu naudas uzglabāšanu, uzsvēra, ka bāreņu naudu nedrīkst noguldīt vietējās krājaizdevu sabiedrībās, kuras darbojas bez valdības uzraudzības uz kooperatīvu likuma pamata.⁴³ Pretēji šādai izpratnei Tolkovas pagasta padome bija nolēmusi aizbildņu ienākumus, kas iegūti, pārvaldot aizbilstamo mantu, atstāt aizbildņu brīvā rīcībā, nevis nodot glabāšanā pagasta valdei vai noguldīt kādā kredītiestādē. Lēmumu atcēla Ludzas apriņķa likvidācijas valde.⁴⁴

Pagastu padomes, pārraugot aizbildnības lietas, ne vienmēr precīzi uzskaitīja bāreņu kustamo mantu. Domājams, tas noticis nevis nolaidības, bet mantas zemās vērtības dēļ.⁴⁵ Autore uzskata, ka minētos trūkumus un kļūdas aizbildnības iestāžu darbā bija ietekmējis agrākā kārtība cariskajā Krievijā. Pašvaldības bija pieradušas darboties stingrā augstākas varas – zemstu vai zemnieku lietu komisāru – uzraudzībā.⁴⁶ Aizbildņu pārraudzības formālismu veicināja arī iedzīvotāju zemais izglītības līmenis Latgalē. Aizbildņi bieži bija analfabēti, un pagastu valde tos ik gadu uzaicināja ierasties valdes kancelejā, lai nodotu atskaiti aizbildnības lietā.

3. Pagasttiesas – aizbildnības iestādes Latgales laukos pēc 1934. gada

1933. gada 1. oktobrī spēkā stājās likums „Pārgrozījumi un papildinājumi pagasttiesu likumos un dažos citos ar tiem saistītos likumos”.⁴⁷ Ar šo likumu pagasttiesu darbība tika attiecināta uz Latgali, tādējādi veicot strukturālu pagasttiesu reformu.⁴⁸ No jauna ievēlētās pagasttiesas⁴⁹ pārņēma aizbildnības jeb bāru lietas no pagasta padomēm. Aizbildņu pārskatu pārbaudīšana un apstiprināšana tika turpināta līdz bērnu pilngadības sasniegšanai un aizbildņu atlaišanai. Tādas, piemēram, ir Ludzas apriņķa Purvmalas pagasta padomes 1923. gadā iesāktā un 1935. gadā Jaunlatgales apriņķa Augšpils pagasttiesas pabeigtā aizbildnības lieta par mirušā Lariona Vlasova mantu un mazgadīgajiem bērniem,⁵⁰ Augšpils pagasta padomes 1929. gadā iesāktā un Augšpils pagasttiesas 1935. gadā pabeigtā bāru lieta par mazgadīgo Bobiļu ciema pilsoni Aleksandru Balaganovu,⁵¹ Augšpils pagasta padomes 1926. gadā iesāktā un Augšpils pagasttiesas 1936. gadā pabeigtā bāru lieta par mirušā Sergeja Bļinova īpašumu un bērniem Blontu ciemā.⁵²

Ne vienmēr pagasttiesām izdevās veiksmīgi pārņemt aizbildnības lietas. Augšpils pagasta padome 1933. gadā bija turpinājusi prasīt un pieņemt aizbildņa atskaites jau pilngadību sasniegušā A. Balaganova aizbildnības lietā. Pagasttiesa, 1934. gada jūnijā pārņēmusi lietu, 1935. gadā neatlaistajam aizbildnim sūtīja atgādinājumu nodot pārskatu par nepilngadīgā mantas pārvaldīšanu 1934. gadā, pat piedraudot sodīt vainīgo aizbildni ar naudas sodu līdz 10 latiem.⁵³ 1935. gada 31. janvārī aizbildnis, ieradies pagasttiesā, paskaidroja, ka aizbilstamais, kurš dzimis 1911. gadā, jau ir sasniedzis pilngadību un pats pārvalda savu mantu. Tikai 1935. gada 26. novembrī pagasttiesa pieņēma lēmumu izbeigt aizgādību un atcelt aizgādni, pat neievērojot, ka pirms tam pagasta valde bija nodibinājusi aizbildību.⁵⁴

Lietvedībā, tostarp sarakstē ar krieviski runājošiem aizbildņiem, pagasttiesas konsekventi pārgāja uz latviešu valodas lietošanu, lai gan likumdevējs, Pagasttiesu nolikuma⁵⁵ 23. pantā nosakot, ka lietvedības valoda pagasttiesās ir valsts valoda – latviešu valoda –, pieļāva arī krievu valodas, vācu valodas un latgališu izloksnes lietošanu.

XX gs. 20.–30. gados aizbildņu ziņojumu formai pamatā bija saglabātas tās prasības, kādas pastāvēja aizbildņu ziņojumiem Krievijas impērijā XX gs. sākumā. Aizbildnības lietās joprojām galvenā uzmanība tika veltīta aizbilstamo mantas pārraudzīšanai. Aizbildņi, pagasttiesu uzraudzīti, turpināja darboties, pamatojoties uz pagasta padomju lēmumiem par aizbildņa iecelšanu un saskaņā ar instrukciju aizbildņim – aizgādnim.⁵⁶ Aizbildņim tika izdota apliecība, kuru tas, aizbildnībai izbeidzoties, nodeva pagasttiesai.⁵⁷

Kopsavilkums

1. XIX gs. normatīvi noteiktās atšķirības aizbildnības institūta regulējumā un aizbildnības lietu pārzināšanas prakse veidoja spilgtu iezīmi Latgales tiesību savrupajā attīstībā.
2. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas sādžas sapulce Latgalē bija arī zemnieku aizbildnības iestāde, kura nodibināja aizbildnību zemnieku bērnu interesēs.
3. Krievijas impērijā aizbildnības lietvedība Latgalē tika kārtota krievu valodā.
4. Aizbildņu uzraudzīšana izpaudās formāli nodotās un uzklusītās atskaitēs, bet aizbildņi Latgalē parasti bija analfabēti.
5. Sādžas sapulču organizācija un aizbildņu iecelšana neatbilda sava laika prasībām, tāpēc šīs aizbildnības iestādes tika kritizētas.
6. Normatīvais regulējums, zemnieku nabadzība un mazizglītība radīja formālistisku XIX–XX gs. sākuma aizbildnības lietu pārraudzību.
7. No 1922. līdz 1934. gadam aizbildnības iestādes Latgalē bija pašvaldību iestādes – pagastu padomes un valdes. Pēc pagasttiesu darbības attiecināšanas uz Latgali, sākot ar 1934. gadu, aizbildnības iestādes Latgalē tāpat kā pārējos Latvijas novados bija pagasttiesas.
9. Pagastu padomes izmantoja normatīvi garantētās priekšrocības, rakstija lēmumus un sastādīja mantas sarakstus latgaliski, bet pagasttiesas konsekventi pārgāja uz latviešu valodu, lai gan likumdevējs pieļāva arī krievu valodas, vācu valodas un latgaliešu izloksnes lietošanu.
10. XX gs. 20.–30. gados aizbildņu ziņojumu formai pamatā bija saglabātas tās prasības, kādas pastāvēja aizbildņu ziņojumiem Krievijas impērijā XX gs. sākumā. Aizbildnības lietās joprojām galvenā uzmanība tika veltīta aizbilstamo mantas pārraudzīšanai.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Gaitu sākot. *Pašvaldības Balss*, Nr. 1, 1924, 1.–3. lpp.
2. *Kalniņš, V., Apsītis, R.* Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I. Rīga: Zvaigzne, 1980.
3. *Klinklāva, P.* Apriņķu pašvaldības darbība. *Pašvaldības Balss*, Nr. 5/6, 1924, 342.–348. lpp.
4. *Ķelle, R.* Pagasttiesu atjaunošana. *Pašvaldības Balss*, Nr. 6/7, 1925, 212.–219. lpp.
5. Lauku pašvaldību darbība. *Pašvaldības Balss*, Nr. 2, 1924, 132. lpp.
6. Lauku pašvaldību darbība. *Pašvaldības Balss*, Nr. 3, 1924, 211.–212. lpp.
7. Lauku pašvaldību darbība. *Pašvaldības Balss*, Nr. 7, 1924, 467.–470. lpp.
8. Lauku pašvaldību darbība. *Pašvaldības Balss*, Nr. 8/9, 1924, 553.–545. lpp.
9. *Skujēnijs, M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji. Rīga: Valsts Statistikas pārvaldes izdevums, 1920.
10. *Švābe, A.* Latvijas vēsture 1800–1914. Trešais izdevums. Rīga: Avots, 1991, 289. lpp.
11. *Zankevičs, J.* Apriņķu pašvaldības. *Pašvaldības Balss*, Nr. 1, 1924, 3.–6. lpp.
12. Крестьянскія опеки. *Московские Ведомости*, № 273, 5 октября 1894 года, с. 1–2.
13. Крестьянскія сироты и опекунская часть въ деревне. *Московские Ведомости*, № 116, 29 апреля 1896 года, с. 1–2.

Normatīvie tiesību akti

1. Latgales pagastu satversmes pagaidu noteikumi. *Papildinājums pie likumu un valdības rīkojumu krājuma*, Nr. 66, 1921.
2. Latvijas Pagastu Satversmes pagaidu likums. *Latvijas pagaidu valdības Likumu un rīkojumu krājums*, Nr. 1, 7, 1919, 15. jūlijs.
3. Likums par pagastu pašvaldību. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, Nr. 13, 119, 1922, 8. augusts.
4. Likums par pārgrozījumu un papildinājumu Pagasttiesu likumos un dažos citos ar tiem saistītos likumos spēkā stāšanās. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 151, 1933, 12. jūlijs.
5. Likums par Latgalē spēkā esošo noteikumu pārgrozījumiem attiecībā uz garā slimiem, kurlmēmiem un mēmiem, kā arī izšķērdētājiem. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, Nr. 10, 98, 1921, 28. maijs.
6. Noteikumi par prasību un mantojumu lietu izņemšanu no pagastu tiesu piekritības. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, Nr. 22, 266, 1921, 31. decembris.
7. Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību. *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un valdības rīkojumu krājums*, Nr. 1, 10, 1919, 15. jūlijs.
8. Pagaidu noteikumi par apriņķu padomēm un valdēm. *Papildinājums pie Likumu un valdības rīkojumu krājuma*, Nr. 14, 1921.
9. Pagasttiesu nolikums. Rīga: Saeimas kodifikācijas nodaļa, 1934.
10. Pagasttiesu likumi. Rīga: Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļa, 1924.
11. Pagasttiesu likums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938.
12. Pārgrozījumi un papildinājumi Pagasttiesu likumos un dažos citos ar tiem saistītos likumos. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*, Nr. 9, 152, 1933, 6. jūlijs.
13. Vietējo Civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuma III daļa.). Rīga: Valtera un Rapas akciju sab. izdevums, 1928.
14. Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов. Москва: Гос. изд. юрид. лит., 1954.
15. О волостном земском управлении. *Право*, 25 июля 1917 г., № 29–30, с. 1131–1149.
16. Об изменении действующего положения о губернских и уездных земских учреждениях впредь до издания нового о них положения. *Право*, 25 августа 1917 г., № 33–34, с. 1236–1254.
17. Об установлении заведующих крестьянскими делами в губерниях Прибалтийских. Свод законов Российской империи, т. 2, Спб. 1913.
18. Полн. собр. зак., т. 34, н. 27024.
19. Полн. собр. зак., т. 36, н. 27735.
20. II Полн. собр. зак., т. 36, н. 36650.
21. II Полн. собр. зак., т. 36, н. 36657.
22. III Полн. собр. зак., т. 9, н. 6188.
23. Русское гражданское право. Обзор действующего законодательства, кассационной практики Прав. Сената. С.-Петербург [Б. и.], 1913.
24. Свод Законов Гражданских, изд. 1900 г., по Прод. 1906, 1908, 1909 и 19010 г.
25. Свод Законов Российской Империи, т. 10, ч. 1.
26. Свод Местных Узаконений. Ч. 3. Санкт-Петербург, 1864.

Judikatūra

Практика Правительствующего Сената по крестьянским делам съ 1882 года по 1 марта 1914 года. Сост. И. М. Тютрюмов. С.-Петербург: Издание юридического книжного магазина Ив. Ив. Зубкова. 1914, с. 719.

Arhīva materiāli

1. LVVA 2133. f., 1. apr., 1868. l.
2. LVVA 2133. f., 1. apr., 1874. l.
3. LVVA 2133. f., 1. apr., 1891. l.
4. LVVA 2133. f., 1. apr., 1935. l.
5. LVVA 2134. f., 2. apr., 746. l.
6. LVVA 2134. f., 2. apr., 747. l.
7. LVVA 2134. f., 1. apr., 1703. l.

Atsauces

- ¹ Августа 25. Учреждение о Курляндскихъ крестьянахъ. Именной указъ, данный Сенату. Полн. собр. зак., т. 34, н. 27024.

- ² Марта 26. Высочайше утвержденное положение о Лифляндских крестьянахъ. Полн. собр. зак., т. 36, н. 27735.
- ³ Февраля 19. Манифестъ. О Всемилостивейшем даровании крепостным людям прав состояния свободных сельских обитателей и об устройстве их быта. II Полн. собр. зак., т. 36, н. 36650; Февраля 19. Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянахъ, вышедшихъ изъ крепостной зависимости. II Полн. собр. зак., т. 36, н. 36657; Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов. Москва: Гос. изд. юрид. лит., 1954.
- ⁴ Švābe, A. Latvijas vēsture 1800–1914. Trešais izdevums. Rīga: Avots, 1991, 289. lpp.
- ⁵ Latgalē saskaņā ar Vispārējo zemnieku nolikumu bija divu līmeņu pašvaldības: mazākā pašvaldības vienība bija sādžas jeb ciema sabiedrība (*сельское общество*) (40. p.). Viena aprīņķa kaimiņu sādžu sabiedrības, kurās dzīvoja 300–2000 vīriešu, veidoja pagastu (*волость*) – lielāko pašvaldības vienību.
- ⁶ Senāts vairākkārt sniedzis skaidrojumu par sādžas sapulces lēmumu spēkā esamības kritērijiem, norādot, ka lēmums, ko sādžas sapulces dalībnieki pieņēmuši pēc uzcienāšanas ar alkoholu („из за угощения членов схода водкой”), atzīstams par spēkā neesošu formas ziņā, jo nepauz tā pieņēmēju brīvu gribu (Senāta II departamenta spriedumi: Nr. 4097, 1900, 22. maijs, Nr. 7940, 1904, 24. novembris, Nr. 360, 1905, 24. janvāris, Nr. 8366, 1906, 8. decembris). Citos nolēmumos Senāts precizējot paskaidro, ka lēmuma pieņemšanai nepieciešamo brīvo gribu alkohola lietošana („распитие водки”, „угощения сельского схода водкой”) atņem tikai tad, ja šī alkohola lietošana notikusi pirms lēmuma pieņemšanas (Senāta II departamenta spriedumi: Nr. 849, 1908, 25. februāris, Nr. 7199, 1905, 3. decembris, Nr. 8577, 1906, 12. decembris). Sk.: Практика Правительствующаго Сената по крестьянским деламъ съ 1882 года по 1 марта 1914 года. Сост. И. М. Тютрюмов. С.-Петербургъ: Издание юридического книжного магазина Ив. Ив. Зубкова, 1914, с. 719.
- ⁷ Visas aizbildnības lietas Latgalē kārtotas krievu valodā. Pat zemnieki ar latgaliskiem uzvārdiem ir parakstījušies krieviski.
- ⁸ LVVA 2133. f., 1. apr., 1891. l., 1.–9. lp.
- ⁹ Turpat, 10. lp.
- ¹⁰ LVVA 2133. f., 1. apr., 1874. l., 2. lp.
- ¹¹ Turpat, 16., 15., 14. lp.
- ¹² Turpat, 20. lp.
- ¹³ LVVA 2133. f., 1. apr., 1868. l., 3. lp.
- ¹⁴ Крестьянскія опеки. *Московские Ведомости*. № 273, 5 октября 1894 года. С. 2.
- ¹⁵ Turpat. 1897. gadā Latgalē lasītpratēju skaits bija 38,90%. Salīdzinājumam: Kurzemē – 70,86%, Vidzemē – 76,58%. Sk.: *Skujenieks, M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji. Rīga: Valsts Statistikas pārvaldes izdevums, 1920, 211. lpp.
- ¹⁶ Крестьянскія опеки. *Московские Ведомости*. № 273, 5 октября 1894 года. С. 1.
- ¹⁷ Крестьянскіе сироты и опекунская часть въ деревне. *Московские Ведомости*. № 116, 29 апреля 1896 года. С. 1.; Крестьянскія опеки. *Московские Ведомости*. № 273, 5 октября 1894 года. С. 2.
- ¹⁸ Крестьянскія опеки. *Московские Ведомости*. № 273, 5 октября 1894 года. С. 2.
- ¹⁹ Pagaidu nolikums par Latvijas tiesāmu un tiesāšanas kārtību. *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un valdības rīkojumu krājums*, Nr. 1, 10, 1919, 15. jūlijs.
- ²⁰ Июля 9. Высочайше утвержденные Положения: I. О преобразовании судебной части в Прибалтийских губерниях и II. О преобразовании крестьянских присутственных мест Прибалтийских губерний. III Полн. собр. зак., т. 9, н. 6188.
- ²¹ Atbilstīgi demokrātiskās valsts izpratnei pie pagasta piederēja visi iedzīvotāji – gan zemnieki, gan muižnieki. Tāpēc Latvijas Republikā XX gs. 20.–30. gados Latgales pašvaldību un pagasttiesu dokumentos tiek lietots nevis kārtas apzīmējums – zemnieks, sīkpilsonis, muižnieks, bet gan jēdziens „pilsonis” (*гражданин*). Sk.: LVVA 2134. f., 2. apr., 746. l., 1.–5. lp., 8., 15., 17. lp; 2134. f., 2. apr., 747. l., 2., 4., 12., 13., 20., 21. lp.
- ²² Latvijas Pagastu Satversmes pagaidu likums. *Latvijas pagaidu valdības Likumu un rīkojumu krājums*, Nr. 1, 7, 1919, 15. jūlijs.
- ²³ О волостном земском управлении. *Право*, 25 июля 1917 г., № 29–30, с. 1131–1149; Об изменении действующаго положения о губернских и уездных земских учреждениях впредь до издания нового о них положения. *Право*, 25 августа 1917 г., № 33–34, с. 1236–1254.
- ²⁴ Latgales pagastu satversmes pagaidu noteikumi. *Papildinājums pie Likumu un valdības rīkojumu krājuma*, Nr. 66, 1921.
- ²⁵ Likums par pagastu pašvaldību. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, Nr. 13, 119, 1922, 8. augusts.
- ²⁶ LVVA 2133. f., 1. apr., 1935. l., 6. lp.; 2134. f., 2. apr., 747. l., 9. lp.
- ²⁷ Русское гражданское право. Обзор действующаго законодательства, кассационной практики Прав. Сената. С.-Петербургъ [Б. и.], 1913; Свод Законов Российской Империи, т. 10, ч. 1; Свод Законов Гражданских, изд. 1900 г., по Прод. 1906, 1908, 1909 и 1910 г.

- ²⁸ Pagasttiesu likumi. Rīga: Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļa. 1924.
- ²⁹ Свод Местных Узаконений. Ч. 3. С.-Петербург, 1864; Vietējo Civillikumu korojums (Vietējo likumu korojuma III daļa.). Rīga: Valtera un Rapas akciju sab. izdevums, 1928.
- ³⁰ Gaitu sākot. *Pašvaldības Balss*, Nr. 1, 1924, 2. lpp.; *Zankevics, J.* Apriņķu pašvaldības. *Pašvaldības Balss*, Nr. 1, 1924, 4. lpp.
- ³¹ Pagaidu noteikumi par apriņķu padomēm un valdēm. *Papildinājums pie Likumu un valdības rīkojumu krājuma*, Nr. 14, 1921. (Apriņķi kā guberņu teritoriāli administratīvas vienības pastāvēja Krievijas impērijā. Sk.: *Kalniņš, V., Apsītis, R.* Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. I. Rīga: Zvaigzne, 1980, 22. lpp.)
- ³² *Zankevics, J.* Apriņķu pašvaldības. *Pašvaldības Balss*, Nr. 1, 1924, 3. lpp.
- ³³ Latgales pagastu satversmes pagaidu noteikumi. *Papildinājums pie Likumu un valdības rīkojumu krājuma*, Nr. 66, 1921.
- ³⁴ Lauku pašvaldību darbība. *Pašvaldības Balss*, Nr. 2, 1924, 132. lpp.
- ³⁵ Turpat, Nr. 7, 1924, 469.–470. lpp.
- ³⁶ Nevēriģi izturoties pret personas identitāti, pagasta valžu darbveži aizbildnības lietās XX gs. 20. gados patvalģīgi sāka latviskot personu vārdus, piemēram, Ivanu pārdēvējot par Jāni, bet Mihailu – par Miķeli (sk.: LVVA 2134. f., 2. apr., 747. l., 16.–18., 23., 26., 27., 29., 30., 33. lp.). Tikpat pavirši, iespējams, nezinot, kā pareizi atveidot personu vārdus, cariskās Krievijas rakstveži viena cilvēka uzvārdu rakstīja dažādi, piemēram, lietā pierakstot kā Oprubu, Aprubu un Orupu (sk.: LVVA 2133. f., 1. apr., 1874. l., 1.–9., 16., 20. lp.).
- ³⁷ Lauku pašvaldību darbība. *Pašvaldības Balss*, Nr. 8/9, 1924, 545. lpp.; *Klinklāva, P.* Apriņķu pašvaldības darbība. *Pašvaldības Balss*, Nr. 5/6, 1924, 348. lpp.
- ³⁸ Noteikumi par latgaliešu izlokšnes lietošanu. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, Nr. 16, 157, 1921, 10. septembris. Arī Pagasttiesu likumu 26. panta piezīme valsts iestādēm un amatpersonām paredzēja pieņemt privātpersonu iesniegumus latgaliešu izlokšnē.
- ³⁹ LVVA 2134. f., 1. apr., 1703. l., 2. lp.
- ⁴⁰ Lauku pašvaldību darbība. *Pašvaldības Balss*, Nr. 3, 1924, 211. lpp.
- ⁴¹ Turpat, Nr. 2, 1924, 132. lpp.
- ⁴² Turpat, Nr. 8/9, 1924, 553. lpp.; Likums par Latgalē spēkā esošo noteikumu pārgrozījumiem attiecībā uz garā slimiem, kurlmēmiem un mēmiem, kā arī izšķērdētājiem. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, Nr. 10, 98, 1921, 28. maijs.
- ⁴³ Lauku pašvaldību darbība. *Pašvaldības Balss*, Nr. 7, 1924, 467. lpp.
- ⁴⁴ Turpat, Nr. 3, 1924, 212. lpp.
- ⁴⁵ Ludzas apriņķa Augšpils pagastā septiņi bāreņi mantoja vienu drēbju skapi, divas koka gultas, niķelētu patvāri, divānu, lādi, pulksteni un divus galdus un dzīvojamo ēku (LVVA 2133. f., 1. apr., 1935. l., 4., 8. lp.). Citu divu bāreņu manta šajā pašā pagastā bija 2 ha zemes, dzīvojamā ēka, kūts, govns un sivēns (LVVA 2134. f., 2. apr., 747. l., 6. lp.).
- ⁴⁶ Об установлениях заведующих крестьянскими делами в губерниях Прибалтийских. Свод законов Российской империи, том 2., Спб. 1913.; Gaitu sākot. *Pašvaldības Balss*, Nr. 1, 1924, 2. lpp.
- ⁴⁷ Pārgrozījumi un papildinājumi Pagasttiesu likumos un dažos citos ar tiem saistītos likumos. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*, Nr. 9, 152, 1933, 6. jūlijs (likums tika pieņemts 1933. gada 13. jūnijā, nosakot konkrētu spēkā stāšanās laiku – 1933. gada 1. oktobri). 1933. gada 12. jūlijā Saeima pieņēma jaunu likumu, ar kuru noteica, ka likums stājas spēkā 1934. gada 1. janvārī. Sk.: Likums par pārgrozījumu un papildinājumu Pagasttiesu likumos un dažos citos ar tiem saistītos likumos spēkā stāšanos. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 151, 1933, 12. jūlijs.
- ⁴⁸ Likuma 49. pants paplašināja pagasttiesas darbības kompetences, nosakot, ka bez aizbildnības, aizgādības un adopcijas lietām pagasttiesas pēc miertiesneša rīkojuma apsargā mantojumu, sniedz palīdzību mantojuma lietu kārtošānā, apliecina aktus, izpilda vispārējo tiesu un miertiesu spriedumus. 77. pants noteica, ka aizbildņiem un aizbildnības iestādēm, pildot savus pienākumus, jāievēro gan šo likumu, gan attiecīgo civillikumu noteikumi.
- ⁴⁹ 1921. gada 29. decembrī pieņemti Ministru kabineta Noteikumi par prasību un mantojumu lietu izņemšanu no pagastu tiesu piekritības (sk.: Noteikumi par prasību un mantojumu lietu izņemšanu no pagastu tiesu piekritības. *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, Nr. 22, 266, 1921, 31. decembris). Pagasttiesu kompetencē atstāja tikai aizbildnības, aizgādības un adopcijas lietas, kā arī siku aktu apliecināšanu. Turpmāk pagasttiesas pastāvēja tikai Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē. Latgalē tās bija likvidētas, bet bāriņtiesu uzdevumus turpināja veikt pagastu padomes.
- ⁵⁰ LVVA 2133. f., 1. apr., 1935. l., 1.–32. lp.
- ⁵¹ LVVA 2134. f., 2. apr., 746. l., 1.–21. lp.
- ⁵² Turpat, 1.–36. lp.
- ⁵³ Turpat, 14.–16. lp.
- ⁵⁴ Turpat, 14.–16., 2., 17., 1., 19. lp.

⁵⁵ Pagasttiesu nolikums. Rīga: Saeimas kodifikācijas nodaļa, 1934.; Pagasttiesu likums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938.

⁵⁶ LVVA 2134. f., 2. apr., 747. l., 8.–9. lp.

⁵⁷ LVVA 2133. f., 1. apr., 1935. l., 30.–31. lp.

Summary

The publication is devoted to the development of the institution of peasants' guardianship in Latgale during the 19th century and in the 1920s and 1930s. The author in her article looks at the development of normative regulation regarding the institution of guardianship and indicates problems in the practice of the institution of guardianship. Unpublished archival materials, i. e. cases of Latgale parish councils, parish boards and parish courts, have been employed for analysis.